

HAKEMLİ MAKALELER / REFEREED ARTICLES

Çin Kültür Devrimi: Sol Popülizm ve Anti-Entelektüelizm (1966-1969) / Chinese Cultural Revolution: Left Populism and Anti-Intellectualism (1966-1969)
Murat Bilgili

Çoklu Krizler Çağında Siyasal Öznellik ve Siyasal Strateji – Özel Dosya / Sunuş /
Cihan Özpınar
Cemil Yıldızcan

İnsan Hakları Mücadelesi Sosyalist Bir Stratejinin Parçası Olabilir mi? / Could the Human Rights Movement Be Part of a Socialist Strategy?
Gönenc Hacaloğlu

Podemos? Arjantin ve İspanya'da Radikal Sol ve Çelişen Stratejiler / Podemos? The Radical Left and Opposing Political Strategies in Argentina and Spain
Atakan Çiftçi
Sena Aydın Bergfalk

Platform Ekonomisinde Kolektif Eylemi Yeniden Düşünmek: Trendyol ve Yemeksepeti Kuryelerinin Eylemleri / Rethinking Collective Action in the Platform Economy: The Mobilizations of Trendyol and Yemeksepeti Couriers
İlkan Öz

Türkiye'de Feminist Hareketin Toplumsal Gücü: İstanbul Sözleşmesi'nin Feshedilmesi Üzerine Siyasal Strateji Tartışmalarını Yeniden Düşünmek / Social Power of the Feminist Movement in Turkey: Reconsidering the Political Strategy Discussions After the Withdrawal from the Istanbul Convention
Ezgi Özış

Kriz Karşı Alternatifler: Pandemi Sonrasında Tarım Gıda Alanındaki Topluluk-Temelli Dayanışma Pratikleri / Alternatives to Crisis: Community-Based Agro-Food Solidarity Practices in Post-Pandemic Era

Aybala Ertekin
Cemil Yıldızcan

Tarımlaştırma ve Tarımsızlaştırma: İstanbul'da Bostancılığa Bütünsel Bakış Denemesi / Agrarianisation and de-agrarianisation: Towards a comprehensive consideration on Istanbul's vegetable gardens
H. Kiraz Özdoğan

eğitim bilim toplum

Amaç :

Toplumsal gerçekliklerin ve onu araştırma olgusu yapan sosyal bilimlerin, emekten yana bir perspektifle incelendiği ve değerlendirildiği kuramsal veya araştırmaya dayalı bilimsel çalışmaları, Tüm toplumsal sorunların ve özellikle eğitim/bilim sorunlarının Türkiye ve dünya ölçeğinde bilimsel bir yaklaşımla incelendiği yazıları yayımlamayı amaçlamaktadır.

Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Türkiye’de toplumsal gerçekliklerin ekonomi politik bir perspektifle incelenmesi ve tartışılması konusunda duyulan eksikliğin giderilmesine, bu perspektifin geliştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Dergi, sosyal bilimlerin her alanında, bu yaklaşımla kaleme alınmış olan makale, araştırma, tartışma ve kitap incelemelerini yayımlamaya açıktır.

Kapsam :

Eğitim Bilim Toplum Dergisi toplum bilimleri ile eğitim bilimlerinin ve öğretmenlik mesleğinin akademik-uygulamalı her alanında yer alan bilimciler topluluğun ortak forumudur.

Sayfalar, bilgi disiplinlerine bakılmaksızın eğitim, bilim ve toplum ilişkilerinin ve bunların pratik uygulamalarını eleştirel bir bakış açısıyla içeren ilgili yazarlara açıktır.

İncelenen konu alanları ister tarihsel, ister güncel, kurumsal, deneysel isterse de yöntembilimsel eleştiri olsun; yazarların her zaman kuramı, eleştiriye ve somut gözlemi bir araya getirme çabası içinde olmaları beklenir.

Eğitim Bilim Toplum Dergisi; bilimin evrenselliğinden yola çıkarak sayfalarına yeni gelişmeleri ve kuramları ele alan çeviri yazılara da yer verecektir. Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu, yazarların kendilerine aittir.

Eğitim Bilim Toplum Dergisi ulusal nitelikte ve hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazıların iç ve dış kullanımı, ulusal akademik ağa dayalı kullanıcılar için çoğaltma yetkisi Eğitim Sen tarafından verilir. Her çoğaltma için Eğitim Sen’e yıllık olarak belirlenen miktarda ücret ödenir.

EĞİTİM BİLİM TOPLUM DERGİSİ

Çoğaltma izni için Eğitim Sen Cinnah Cad. Willy Brandt Sk. No: 13 Çankaya/Ankara adresine başvurulması zorunludur.

Eğitim Bilim Toplum Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanır.

Eğitim Bilim Toplum Dergisi’nin yayın yönetim yeri, Eğitim Sen Cinnah Cad. Willy Brandt Sk. No: 13 Çankaya/Ankara’dır.

Dergi Ankara’da basılır.

education science society

Aim :

The Journal of Education, Science Society aims to publish scientific studies based on theories or researches in which social realities as well as social sciences which take those realities as a research element are examined and evaluated with a perspective favouring labour, In addition to articles in which all social issues, educational/scientific issues in particular on a national and global scale are examined with a scientific approach. The Journal of Education, Science Society also aims to fill the gap in the field of examining and discussing social realities in Turkey with eco-political perspective, to contribute to the development and dissemination of this perspective. The Journal is open to publish all articles, researches, debates and book reviews written in all fields of social sciences with this perspective.

Scope :

The Journal of Education, Science Society (Eğitim Bilim Toplum) is a joint forum for the community of scientists who take part in all the fields of the teaching profession either academic or in practice as well as in social sciences and educational sciences.

The pages are open to all authors who examine the relationships among education, science and the society along with the practices in the field with a critical perspective without taking their educational backgrounds into account.

The fields of study can either be history or contemporary, either theoretical or empirical or methodological criticism. Yet the authors are expected to gather theories, criticism or concrete observations together in all cases.

Departing from the universality of the science, the Journal of Education, Science Society will also include translations which handle the newest developments and theories. However, the responsibility of the articles published in the journal shall be assumed by the authors themselves.

The Journal of Education, Science Society is a national and refereed one. The rights to internal and external use of the articles in the journal as well as the reproduction for the users based on the national academic network are given by Eğitim Sen. For each reproduction, a fee of a determined amount is paid annually to Eğitim Sen.

JOURNAL OF EDUCATION SCIENCE SOCIETY

For the reproduction permission, it is obligatory to apply to the address: Eğitim Sen Cinnah Cad. Willy Brandt Sk. No: 13 Çankaya/Ankara.

The Journal of Education, Science Society is issued four times a year in January, April, July and October.

The publication management centre for the Journal of Education, Science Society is Eğitim Sen Cinnah Cad. Willy Brandt. Sk. No: 13 Çankaya/Ankara.

The Journal is published in Ankara.

ISSN: 1303-9202

Cilt: 21 Sayı: 82 Bahar: 2023

Volume: 21 Issue: 82 Spring: 2023

EğİTİM SEN Adına Sahibi / Chief on behalf of Education and Science Workers' Union
Prof. Dr. Nejla Kurul (nejlakurul@egitimsen.org.tr)

EğİTİM SEN Adına Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Publisher on behalf of Education and Science Workers' Union
İkram Atabay (ikramatabay@egitimsen.org.tr)

Yayın Yönetim Yeri / Place of Publishing Management

Aziziye Mh. Cinnah Cd. Willy Brand Sk. No:13 Çankaya-Ankara

Editörler / Editors*

Mutahhar Aksarı (E. İngilizce Öğretmeni, muaksari@egitimbilimtoplum.com.tr)
Sinan Yıldırım (Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, sinan.yildirim@egitimbilimtoplum.com.tr)
* Soyadına göre alfabetik sırada / In alphabetical order

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants*

Yusuf Can İndibay (Araş. Gör. İstanbul Üniversitesi, yusufindibay@istanbul.edu.tr)
Ceren Melis Kılıç (Araş. Gör. İstanbul Üniversitesi, cerenmelis.kilic@istanbul.edu.tr)
* Soyadına göre alfabetik sırada / In alphabetical order

Yayın Kurulu / Editorial Board*

Mutahhar Aksarı (E. İngilizce Öğretmeni, muaksari@egitimbilimtoplum.com.tr)
Mustafa Altıntaş (Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, maltintas@gazi.edu.tr)
Pınar Bedirhanoğlu (Doç. Dr., ODTÜ, eflani@metu.edu.tr)
Serap Emil (Dr. Öğr. Üyesi, ODTÜ, semil@metu.edu.tr)
Ramazan Günlü (Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, gunlu@mu.edu.tr)
Meltem Kayıran (Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, meltemkayiran@gmail.com)
M. Kemal Sevgisunar (Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, kemalsevgisunar@egitimbilimtoplum.com.tr)
Sinan Yıldırım (Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, sinan.yildirim@egitimbilimtoplum.com.tr)
* Soyadına göre alfabetik sırada / In alphabetical order

Basım Tarihi / Printing Date : 23.06.2023 (online yayın tarihi)

Yayın Aralığı / Publication Period: 3 Aylık

Yayın Türü / Publication Type : Yaygın

Kapak Tasarımı / Cover Design : Serpil Ergün / Gülözar Ünver
Dizgi / Typography : Serpil Ergün / Gülözar Ünver

Dergide yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.
The ideas published in the journal belong to the authors.

Eğitim Bilim Toplum Dergisi Ulusal hakemli bir dergidir.
Journal of Education Science Society is a national peer-reviewed (refereed) journal.

ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

Nuran Aytemur Sağıroğlu (Doç. Dr.)

Sabiha Bilgi (Dr. Öğr. Üyesi)

Mahmut Öztürk (Prof. Dr.)

Cem Somel (Prof. Dr.)

Sadık Yöndem (Dr. Öğr. Üyesi)

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Servet Akyol (Doç. Dr.)

Süleyman Ulutürk (Doç. Dr.)

Eray Yağanak (Doç. Dr.)

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

Lütfiye Bozdağ (Dr. Öğr. Üyesi)

Hayri Kozanoğlu (Prof. Dr.)

Gözde Orhan (Dr. Öğr. Üyesi)

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Yasemin Özgün Çakar (Doç. Dr.)

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Gülseren Adaklı (Doç. Dr.)

Ömer Adıgüzel (Prof. Dr.)

Özkan Ağtaş (Doç. Dr.)

Niyazi Altunya (Dr.)

Gönül Akçamete (Prof. Dr.)

Sevgi Can Yağcı Aksel (Doç. Dr.)

Hasan H. Aksoy (Prof. Dr.)

Elif Ekin Akşit (Prof. Dr.)

Abdülrezak Altun (Prof. Dr.)

Elçin Aktoprak (Dr. Öğr. Üyesi)

Ferda Dönmez Atbaşı (Doç. Dr.)

Sıla Ay (Doç. Dr.)

İnayet Pehlivan Aydın (Prof. Dr.)

Serdal Bahçe (Prof. Dr.)

Utku Balaban (Doç. Dr.)

Ecehan Balta (Dr.)

Erdoğan Boz (Dr.)

Halil Buyruk (Doç. Dr.)

Funda Şenol Cantek (Prof. Dr.)

Eren Ceylan (Prof. Dr.)

Nilgün Çelebi (Prof. Dr.)

Nur Betül Çelik (Prof. Dr.)

Sevgi Çıknkçı (Dr. Öğr. Üyesi)

Aykut Çoban (Prof. Dr.)

Mustafa Kemal Coşkun (Doç. Dr.)

Erol Demir (Prof. Dr.)

R. Nükhet Demirtaşlı (Prof. Dr.)

Ülkü Doğanay (Prof. Dr.)

Çiler Dursun (Prof. Dr.)

Pınar Ecevitoğlu (Dr. Öğr. Üyesi)

Hayriye Erbaş (Prof. Dr.)

Selin Esen (Prof. Dr.)

Yasemin Esen (Doç. Dr.)

Zeliha Etöz (Prof. Dr.)

Ceyhun Gürkan (Doç. Dr.)

Hamit Hancı (Prof. Dr.)

Ayşe Çakır İlhan (Prof. Dr.)

Emine Gül Kapçı (Prof. Dr.)

Süreyya Karacabey (Doç. Dr.)

Duygu Türk Karahanoğulları (Dr.)

Onur Karahanoğulları (Prof. Dr.)

Tevhide Kargın (Prof. Dr.)

Kurtuluş Kayalı (Prof. Dr.)

Meltem Kayıran (Doç. Dr.)

Bedriye Poyraz (Prof. Dr.)

Nejla Kurul (Prof. Dr.)

Ahmet Makal (Prof. Dr.)

Rıfat Miser (Prof. Dr.)

Ayşe Okvuran (Prof. Dr.)

Cüneyt Ozansoy (Doç. Dr.)

Tülin Öngen (Prof. Dr.)

Sevilay Çelenk Özen (Doç. Dr.)

Funda Başaran Özdemir (Prof. Dr.)

Alev Özkazanç (Prof. Dr.)

Seçkin Özsoy (Doç. Dr.)

HAKEM KURULU / THE BOARD OF THE REFEREES*

Metin Özüğurlu (Prof. Dr.)

Dilek Peçenek (Prof. Dr.)

Tülin Sağlam (Prof. Dr.)

Serpil Sancar (Prof. Dr.)

Cenk Saraçoğlu (Doç. Dr.)

Fevziye Sayılan (Doç. Dr.)

Mustafa Sever (Doç. Dr.)

Sedat Sever (Prof. Dr.)

Burcu Sümer (Doç. Dr.)

Nurettin Şimşek (Prof. Dr.)

Mine Tan (Prof. Dr.)

Erel Tellal (Prof. Dr.)

Gülay Toksöz (Prof. Dr.)

Nurcan Törenli (Prof. Dr.)

Meral Uysal (Prof. Dr.)

Hasan Ünder (Prof. Dr.)

Barış Ünlü (Doç. Dr.)

Aslı Yağmurlu (Prof. Dr.)

İlhan Yalçın (Prof. Dr.)

M.İkbal Yetişir (Doç. Dr.)

Ahmet Yıldız (Doç. Dr.)

Gaye Burcu Yıldız (Prof. Dr.)

Zafer Yılmaz (Dr.)

Filiz Çulha Zabcı (Prof. Dr.)

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ
ÜNİVERSİTESİ**

Savaş Zafer Şahin (Prof. Dr.)

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ

Fesih Bayraktar (Dr. Öğr. Üyesi)

Sibel Cengiz (Prof. Dr.)

ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

Nurettin Beltekin (Dr. Öğr. Üyesi)

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

Malik Yılmaz (Dr. Öğr. Üyesi)

**AYDIN ADNAN MENDERES
ÜNİVERSİTESİ**

Şerife Geniş Adaş (Prof. Dr.)

Murat Necip Arman (Doç. Dr.)

Özgür Balmumcu (Dr. Öğr. Üyesi)

Mehmet Özbek (Dr. Öğr. Üyesi)

Adil Türkoğlu (Prof. Dr.)

Ruken Aral Vural (Prof. Dr.)

BAKÜ AVRASYA ÜNİVERSİTESİ

Elmira Memmedova-Kekeç (Doç. Dr.)

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

Saadet Maltepe (Doç. Dr.)

İsmail Zencirci (Dr.)

BANDIRMA 17 EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Burak Darıcı (Doç. Dr.)

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

Sadegül Akbaba Altun (Prof. Dr.)

H. Şebnem Oğuz (Prof. Dr.)

L. Doğan Tılıç (Prof. Dr.)

Aylin Demirli Yıldız (Doç. Dr.)

BATMAN ÜNİVERSİTESİ

İsmail Şiriner (Prof. Dr.)

BEYKOZ ÜNİVERSİTESİ

Nevzat Evrim Önal (Doç. Dr.)

BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

Ömer Turan (Prof. Dr.)

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ

Fatma Gök (Prof. Dr.)

Biray Kırılı (Prof. Dr.)

Ebru Muğaloğlu (Doç. Dr.)

Rıfat Okçabol (Prof. Dr.)

Nazlı Somel (Dr.)

**BURDUR MEHMET AKİF ERSOY
ÜNİVERSİTESİ**

Sadık Kartal (Prof. Dr.)

Ekber Tombul (Prof. Dr.)

Gaye Gökalp Yılmaz (Dr. Öğr. Üyesi)

BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ

Selda Polat Hüsrevşahi (Prof. Dr.)

BRÜKSEL ÜNİVERSİTESİ

Işıl Erdinç (Dr. Öğr. Üyesi)

CALIFORNIA DEVLET ÜNİVERSİTESİ

Yasemin Dildar (Dr. Öğr. Üyesi)

CENEVRE ÜNİVERSİTESİ

Engin Sustam (Doç. Dr.)

ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ

Ali Dönmez (Prof. Dr.)

Filiz Kardam (Doç. Dr.)

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

Mehmet Özgüden (Dr. Öğr. Üyesi)

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Adnan Gümüş (Prof. Dr.)

İbrahim Ortaş (Prof. Dr.)

Mediha San (Prof. Dr.)

DOKUZEYLÜL ÜNİVERSİTESİ

N. Erkin Başer (Dr. Öğr. Üyesi)

Özge Can (Doç. Dr.)

G. Songül Ercan (Doç. Dr.)

Burcu İlkay Karaman (Doç. Dr.)

Kemal Kocabaş (Prof. Dr.)

Abdullah Martal (Prof. Dr.)

İdris Şahin (Doç. Dr.)

Ahmet Nazmi Üste (Dr. Öğr. Üyesi)

Yaşar Yavuz (Dr. Öğr. Üyesi)

Levent Yılmaz (Doç. Dr.)

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

Taner Atmaca (Doç. Dr.)

Fahriye Hayırsever (Doç. Dr.)

EGE ÜNİVERSİTESİ

Zeynep Alat (Doç. Dr.)

Lülüfer Körükmez (Dr. Öğr. Üyesi)

Aslıhan Aykaç Kaynardağ (Prof. Dr.)

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Elif Gazioğlu Terzi (Doç. Dr.)

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Ayşe Fulya Şen (Doç. Dr.)

GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ

Buket Türkmen (Doç. Dr.)

Hakan Yücel (Doç. Dr.)

GAZI ÜNİVERSİTESİ

Naciye Aksoy (Prof. Dr.)

Kemal İnal (Doç. Dr.)

Muhteşem Kaynak (Prof. Dr.)

Aziz Konukman (Prof. Dr.)

Tuba Ongun (Prof. Dr.)

Aydan Özsoy (Doç. Dr.)

Ufuk Serdaroğlu (Prof. Dr.)

Ayhan Ural (Doç. Dr.)

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

Muharrem Açıkgöz (Doç. Dr.)

M. Nuri Gültekin (Prof. Dr.)

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

Gülây Aslan (Prof. Dr.)

Erdal Küçükker (Doç. Dr.)

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

R. Berker Bank (Dr. Öğr. Üyesi)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

Şefik Taylan Akman (Dr. Öğr. Üyesi)

Elif Başak Aksoy (Dr.)

Nihan Akkocaoğlu Çayır (Dr. Öğr. Üyesi)

Gülsüm Sevinç Depeli (Doç. Dr.)

E. Berna Gücüm (Dr. Öğr. Üyesi)

Fitnat Kaptan (Prof. Dr.)

Kasım Karataş (Prof. Dr.)

Muammer Kaymak (Doç. Dr.)

Mete Kaan Kaynar (Prof. Dr.)

M. Hakan Mıhçı (Prof. Dr.)

S. Sevda Uluğtekin (Prof. Dr.)

Bülent Yılmaz (Prof. Dr.)

HELMUT SCHMIDT ÜNİVERSİTESİ

Arnd-Michael Nohl (Prof. Dr.)

IŞIK ÜNİVERSİTESİ

Nurcan Özkaplan (Prof. Dr.)

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

Yüksel Çırak (Dr. Öğr. Üyesi)

Sevim Öztürk (Doç. Dr.)

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Hasan Akbulut (Prof. Dr.)

Adil Baktıaya (Prof. Dr.)

İlker Aktütün (Dr. Öğr. Üyesi)

Mehmet Ö. Alkan (Prof. Dr.)

Ali O. Balkanlı (Dr. Öğr. Üyesi)

Ahmet Bekmen (Doç. Dr.)

Sevim Budak (Doç. Dr.)

İşıl Çakan Hacıbrahimoğlu (Prof. Dr.)

Serpil Çakır (Prof. Dr.)

Osman Zeki Çetinkaya (Dr. Öğr. Üyesi)

Yusuf Doğan Çetinkaya (Doç. Dr.)

Sevgi Çubukçu (Doç. Dr.)

Aynur Soydan Erdemir (Doç. Dr.)

Ertan Erol (Doç. Dr.)

Özgün Akduran Erol (Dr. Öğr. Üyesi)

H. Burak Gemalmaz (Prof. Dr.)

Mustafa Görkem Doğan (Dr. Öğr. Üyesi)

Özge Gökdemir Dumludağ (Doç. Dr.)

Ahsen Deniz Morva Kablamacı (Doç. Dr.)

Mustafa Kahveci (Dr. Öğr. Üyesi)

Murat Ertan Kardeş (Doç. Dr.)

M. Yücel Karlıklı (Dr. Öğr. Üyesi)

Erhan Keleşoğlu (Dr. Öğr. Üyesi)

Ertuğrul İ. Kızılkaya (Doç. Dr.)

Ümit Konya (Prof. Dr.)

Nilüfer Timisi Nalçaoğlu (Prof. Dr.)

Ayten Alkan Mertoğlu (Doç. Dr.)

Necdet Neydim (Prof. Dr.)

T. Hakan Olgun (Prof. Dr.)

Ayşegül Yakar Önal (Doç. Dr.)

M. Tevfik Özcan (Prof. Dr.)

Eylem Özdemir (Dr. Öğr. Üyesi)

Pelin Pınar Özden (Doç. Dr.)

Sermin Sarıca (Dr. Öğr. Üyesi)

N. Şebnem Sayhan (Dr. Öğr. Üyesi)

Gülşay Günlük Şenesen (Prof. Dr.)

Özge İzdeş Terkoğlu (Dr. Öğr. Üyesi)

Ateş Uslu (Doç. Dr.)

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ -
CERRAHPAŞA ÜNİVERSİTESİ**

Fatma Bölükbaş Kaya (Prof. Dr.)

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Devrim B. Kaymak (Doç. Dr.)

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

Zeliha Hepkon (Prof. Dr.)

İSTANBUL ATAŞEHİR ADIGÜZEL MYO.

Berrin Küçükcan (Dr. Öğr. Üyesi)

İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Elif Çağlı Kaynak (Dr. Öğr. Üyesi)

İZMİR EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ

Filiz Başkan (Prof. Dr.)

Fatma Işık Gürleyen (Dr. Öğr. Üyesi)

KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ

İrem İnceoğlu (Doç. Dr.)

Özgür Orhangazi (Prof. Dr.)

Erinç Yeldan (Prof. Dr.)

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

Sabri Güngör (Doç. Dr.)

**KARAMANOĞLU MEHMET BEY
ÜNİVERSİTESİ**

Elifhan Köse Çal (Doç. Dr.)

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

Güler Demir (Doç. Dr.)

Sibel Kibar Kavuş (Doç. Dr.)

Vüsale Musalı (Prof. Dr.)

Fatma Zehra Pattabanoğlu (Doç. Dr.)

Yavuz Unat (Prof. Dr.)

V. Ertan Yılmaz (Dr. Öğr. Üyesi)

HAKEM KURULU / THE BOARD OF THE REFEREES*

Hüseyin Yolcu (Prof. Dr.)

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

Can Karaböcek (Prof. Dr.)

INNSBRUCK ÜNİVERSİTESİ

Erol Yıldız (Prof. Dr.)

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

Örgen Uğurlu (Doç. Dr.)

Aziz Çelik (Prof. Dr.)

Yücel Demirer (Doç. Dr.)

Fatih Kezer (Doç. Dr.)

Kuvvet Lordoğlu (Prof. Dr.)

Aynur Özüğurlu (Doç. Dr.)

KAPADOKYA ÜNİVERSİTESİ

Müge Artar (Prof. Dr.)

LEFKE AVRUPA ÜNİVERSİTESİ

Müfit Kömleksiz (Prof. Dr.)

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

Ulviye Sanılı Aydın (Doç. Dr.)

MALTEPE ÜNİVERSİTESİ

Dinç Alada (Prof. Dr.)

H. Özden Bademci (Doç. Dr.)

Gökçe Güvercin Seçkin (Dr. Öğr. Üyesi)

MARBURG-PHILIPPS ÜNİVERSİTESİ

Funda Hülagü (Dr. Öğr. Üyesi)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Günay Atalayer (Prof. Dr.)

Uraz Aydın (Dr.)

Ayşe Durakbaşa (Prof. Dr.)

Fuat Ercan (Prof. Dr.)

Büşra Ersanlı (Prof. Dr.)

M. Meryem Kurtulmuş (Dr. Öğr. Üyesi)

Özgür Müftüoğlu (Dr. Öğr. Üyesi)

Şule Daldal Necef (Doç. Dr.)

Funda Karapehlivan Şenel (Dr.)

Mehmet Türkay (Prof. Dr.)

Tanay Sıdkı Uyar (Prof. Dr.)

MEB

Nejla Doğan (Dr.)

MEF ÜNİVERSİTESİ

Ozan Erözdem (Prof. Dr.)

Ayşegül Kibaroglu (Prof. Dr.)

MERSİN ÜNİVERSİTESİ

Ali Ekber Doğan (Dr. Öğr. Üyesi)

İhsan Kamalak (Prof. Dr.)

Mustafa Şener (Dr. Öğr. Üyesi)

Turhan Toros (Prof. Dr.)

Tolga Tören (Dr. Öğr. Üyesi)

Binali Tunç (Prof. Dr.)

Bediz Yılmaz (Dr. Öğr. Üyesi)

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR Ü.

Şükrü Aslan (Prof. Dr.)

Barış Başaran (Dr. Öğr. Üyesi)

Gizem Aksümer (Dr. Öğr. Üyesi)

Özlem Güçlü (Dr. Öğr. Üyesi)

Begüm Özden Fırat (Prof. Dr.)

Evrin Hikmet Öğüt (Doç. Dr.)

Neşe Özgen (Prof. Dr.)

Besime Şen (Prof. Dr.)

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Ceray Aldemir (Doç. Dr.)

Yahya Altınkurt (Prof. Dr.)

Betül Altuntaş (Prof. Dr.)

Necdet Aykaç (Doç. Dr.)

Aynur Bilir (Dr. Öğr. Üyesi)

Elvan Cenikli (Dr. Öğr. Üyesi)

Saniye Dedeoğlu (Prof. Dr.)

Cem Dişbudak (Prof. Dr.)

Gökçen Ertuğrul (Dr. Öğr. Üyesi)

Mustafa Girgin (Dr. Öğr. Üyesi)

Eren Deniz Tol (Prof. Dr.)

Çisel Ekiz Gökmen (Dr. Öğr. Üyesi)

Fatih Güngör (Dr. Öğr. Üyesi)

HAKEM KURULU / THE BOARD OF THE REFEREES*

Özlem Şahin Güngör (Prof. Dr.)
Berkhan Hamdemir (Dr. Öğr. Üyesi)
Dilek Hattatoğlu (Doç. Dr.)
Ali Ekber İrmak (Prof. Dr.)
Aysun Danışman Işık (Dr. Öğr. Üyesi)
T. Osman Mutlu (Doç. Dr.)
Seyfi Kılıç (Dr. Öğr. Üyesi)
Semra Purkis (Doç. Dr.)
Çağlar Özbek (Dr. Öğr. Üyesi)
Şinasi Öztürk (Doç. Dr.)
Hasan Şen (Prof. Dr.)
Muammer Tuna (Prof. Dr.)
Veli Uğur (Doç. Dr.)
Mualla Ulusavaş (Prof. Dr.)

MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

Mustafa Çapar (Prof. Dr.)
Cem Doğan (Doç. Dr.)

MUNZUR ÜNİVERSİTESİ

Yavuz Çobanoğlu (Doç. Dr.)

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Ercan Çağlayan (Doç. Dr.)

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ**

Pakize Arıkan Sandıkçioğlu (Dr. Öğr. Üyesi)

**NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR
ÜNİVERSİTESİ**

Yalçın Özdemir (Doç. Dr.)

ODTÜ

Başak Alpan (Doç. Dr.)
E. Atilla Aytekin (Prof. Dr.)
Zana Çıtak Aytürk (Doç. Dr.)
Şerif Onur Bahçecik (Doç. Dr.)
Osman Balaban (Prof. Dr.)
Mustafa Kemal Bayırbağ (Doç. Dr.)
Ömür Birler (Dr. Öğr. Üyesi)
Işık Kuşçu Bonnenfant (Doç. Dr.)
Cennet Engin Demir (Prof. Dr.)

Kürşad Ertuğrul (Prof. Dr.)
Ahmet İnam (Prof. Dr.)
Sevilay Kahraman (Doç. Dr.)
Hayriye Kahveci (Dr. Öğr. Üyesi)
Mehmet Barış Kuyumlu (Dr. Öğr. Üyesi)
Raşit Kaya (Prof. Dr.)
H. Engin Küçükaya (Doç. Dr.)
Mehmet Okyayuz (Doç. Dr.)
İlhan Can Özen (Doç. Dr.)
Nesim Şeker (Doç. Dr.)
Mustafa Şen (Doç. Dr.)
Pervin Oya Taneri (Doç. Dr.)
Meltem Dayıoğlu Tayfur (Prof. Dr.)
Helga Rittersberger Tılıç (Prof. Dr.)

Aylin Topal (Doç. Dr.)

Oktar Türel (Prof. Dr.)

Fahriye Üstüner (Doç. Dr.)

Yılmaz Üstüner (Doç. Dr.)

İpek Eren Vural (Doç. Dr.)

Galip Yalman (Doç. Dr.)

Onur Yıldırım (Prof. Dr.)

Besim Can Zırh (Dr. Öğr. Üyesi)

OKAN ÜNİVERSİTESİ

Ali İlker Gümüşeli (Prof. Dr.)

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Hasan Aydın (Prof. Dr.)

Erdoğan Başar (Prof. Dr.)

Ata Yakup Kaptan (Prof. Dr.)

Melda Yaman Öztürk (Doç. Dr.)

ORDU ÜNİVERSİTESİ

Sebiha Kablay (Prof. Dr.)

Nihat Sezer Sabahat (Doç. Dr.)

Deniz Yıldırım (Doç. Dr.)

OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

İlknur Şentürk (Doç. Dr.)

ÖZYEĞİN ÜNİVERSİTESİ

Işıl Erol (Doç. Dr.)
Sevgi Usta (Dr. Öğr. Üyesi)
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
Fahriye Bayram (Prof. Dr.)
Mehmet Zencir (Prof. Dr.)
POSTDAM ÜNİVERSİTESİ
Christoph Schroeder (Prof. Dr.)
RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
Ömer Faruk Şimşek (Prof. Dr.)
RYERSON ÜNİVERSİTESİ
Sedef Arat Koç (Doç. Dr.)
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
Sevim Atıla Demir (Prof. Dr.)
SINOP ÜNİVERSİTESİ
İrfan Mukul (Dr. Öğr. Üyesi)
ŞARKİYAT ENSTİTÜSÜ
Barbara Pusch (Dr.)
ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
Mesut Yeğen (Prof. Dr.)
TARSUS ÜNİVERSİTESİ
Orhan Veli Alıcı (Doç. Dr.)
Ahmet Yaman (Dr. Öğr. Üyesi)
TED ÜNİVERSİTESİ
Petek Aşkar (Prof. Dr.)
Figen Çok (Prof. Dr.)
Zühal Yeşilyurt Gündüz (Prof. Dr.)
Yüksel Kavak (Prof. Dr.)
TOBB ÜNİVERSİTESİ
Pınar İpek (Doç. Dr.)
Başak Yavçan Meriç (Doç. Dr.)
TOROS ÜNİVERSİTESİ
Ahmet Özer (Prof. Dr.)
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Caner Ekizceleroğlu (Dr. Öğr. Üyesi)
Tuncer Bülbül (Prof. Dr.)
TÜRK ALMAN ÜNİVERSİTESİ

Berke Özenç (Doç. Dr.)
UFUK ÜNİVERSİTESİ
Güliden Elmas Arslan (Prof. Dr.)
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
M.Ersin Kuşdii (Prof. Dr.)
Ahu Öztürk (Dr. Öğr. Üyesi)
Leman Pınar Tosun (Prof. Dr.)
ULUSLARARASI FİNAL ÜNİVERSİTESİ
Mehmet Meydan Hekimoğlu (Prof. Dr.)
YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
Eylem Ümit Atılgan (Doç. Dr.)
YAŞAR ÜNİVERSİTESİ
Nazif Mandacı (Prof. Dr.)
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
Barış Gencer Baykan (Dr. Öğr. Üyesi)
Ozanay Omur (Prof. Dr.)
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Timur Akçalı (Dr.)
Fulya Atacan (Prof. Dr.)
Gökhan Demir (Dr.)
Ozan Erözden (Doç. Dr.)
Feride Gönel (Prof. Dr.)
Haldun Gülalp (Prof. Dr.)
Derya Kömürcü (Doç. Dr.)
Barış Alp Özden (Dr.)
Asuman Türkün (Prof. Dr.)
YORK ÜNİVERSİTESİ
Coşku Çelik (Dr.)

* Alfabetik sırada / In alphabetical order
Hakem Kurulu listesi düzenli olarak güncellen-
mek-tedir / The Board of the Referees list is
regularly updated.

İçindekiler / contents

HAKEMLİ MAKALELER / REFEREED ARTICLES

Çin Kültür Devrimi: Sol Popülizm ve Anti-Entelektüelizm (1966-1969) / <i>Chinese Cultural Revolution: Left Populism and Anti-Intellectualism (1966-1969)</i> Murat Bilgili	10
Çoklu Krizler Çağında Siyasal Öznellik ve Siyasal Strateji – Özel Dosya / Sunuş Cihan Özpınar Cemil Yıldızcan	28
İnsan Hakları Mücadelesi Sosyalist Bir Stratejinin Parçası Olabilir mi? / <i>Could the Human Rights Movement Be Part of a Socialist Strategy?</i> Gönenç Hacıoğlu	31
<i>Podemos?</i> Arjantin ve İspanya'da Radikal Sol ve Çelişen Stratejiler / <i>Podemos? The Radical Left and Opposing Political Strategies in Argentina and Spain</i> Atakan Çiftçi Sena Aydın Bergfalk.....	59
Platform Ekonomisinde Kolektif Eylemi Yeniden Düşünmek: Trendyol ve Yemeksepeti Kuryelerinin Eylemleri / <i>Rethinking Collective Action in the Platform Economy: The Mobilizations of Trendyol and Yemeksepeti Couriers</i> İlkan Öz	87
Türkiye'de Feminist Hareketin Toplumsal Gücü: İstanbul Sözleşmesi'nin Feshedilmesi Üzerine Siyasal Strateji Tartışmalarını Yeniden Düşünmek / <i>Social Power of the Feminist Movement in Turkey: Reconsidering the Political Strategy Discussions After the Withdrawal from the Istanbul Convention</i> Ezgi Öziş	117
Krizle Karşı Alternatifler: Pandemi Sonrasında Tarım Gıda Alanındaki Topluluk-Temelli Dayanışma Pratikleri / <i>Alternatives to Crisis: Community-Based Agro-Food Solidarity Practices in Post-Pandemic Era</i> Aybala Ertekin Cemil Yıldızcan	148
Tarımlaştırma ve Tarımsızlaştırma: İstanbul'da Bostancılığa Bütünsel Bakış Denemesi / <i>Agrarianisation and de-agrarianisation: Towards a comprehensive consideration on Istanbul's vegetable gardens</i> H. Kiraz Özdoğan	173

ÇİN KÜLTÜR DEVRİMİ: SOL POPÜLİZM VE ANTI-ENTELEKTÜELİZM (1966-1969)¹

*Chinese Cultural Revolution: Left Populism and Anti-Intellectualism
(1966-1969)*

Murat Bilgili*

Geliş Tarihi / Received : 20 Eylül 2022

Kabul Tarihi / Accepted : 26 Mart 2023

Bilgili, Murat (2023), "Çin Kültür Devrimi: Sol Popülizm ve Anti-Entelektüelizm (1966-1969)", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt 21, Sayı 82, (Bahar 2023), ss: 10-27.

10

Öz

Bu makalenin amacı Çin Kültür Devriminde sol popülizmle birlikte anti-entelektüelizmin iktidar mücadeleleri ve sosyalizmin kuruluşu çerçevesinde nasıl araçsallaştırıldığını incelemektir. Makalede, anti-entelektüelizmin izinin sürülebileceği yerler olarak eğitim sistemine odaklanılmıştır. Mao'nun sınıf mücadelesi kavramını ve "eski rejim" in eşitsizliklerini suistimal ederek, aynı sınıfın farklı katmanları arasında izlediği böl/yönet politikasına dikkat çekilmeye çalışıldı.

Anahtar Sözcükler: Çin Kültür Devrimi, Sol Popülizm, Anti-Entellektüelizm

Abstract

The aim of this article is to examine how anti-intellectualism was instrumentalized within the framework of power struggles and the establishment of socialism along with left populism in the Chinese Cultural Revolution. The article focuses on the education system as places where anti-intellectualism can be traced. It was tried to draw attention to the fact that Mao followed a divide/conquer policy between different layers of the same class by abusing the concept of class

* Dr., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, muratbilgili53@gmail.com Orcid Numarası: 0000-0001-7094-569X
Dr., İstanbul University Faculty of Political Sciences, muratbilgili53@gmail.com, Orcid Number: 0000-0001-7094-569X

struggle and the inequalities of the “old regime”.

Key Words: Chinese Cultural Revolution, Left Populism, Anti-Intellectualism

Giriş

Sovyetler Birliği’nde olduğu gibi Çin Halk Cumhuriyeti de sosyalizmin kuruluş sürecinde aşılması güç engellerle karşılaştı. Bunların başında, Batı’da yüzyıllara ve farklı ülkelere yayılan demokrasi mücadelesi ve demokratik gelişimle, kapitalist kalkınma sürecinin kısa sürede ve birlikte ilerleme zorunluluğu geliyordu. Her ne kadar kapitalist kalkınma ve demokrasi birbirine paralel unsurlar olarak zikredilse de bunun böyle olmadığı Robert Brenner ve Ellen Meiksins Wood’un çalışmalarında izlenmiştir. Yabancı veya öz sermaye eksikliği koşullarında kalkınma için finansal mühendisliklerle bir yere kadar gidilebilse de eninde sonunda tek kaynak işçi ve köylü emeği üzerindeki aşırı kontrol olmaktadır. Bu aşırı kontrol sonucunda da demokratik gelişim sekteye uğramaktadır. Mao, Stalin’in 1928-1932 döneminde yaptığı gibi, bu ikilemi, ideolojik endoktrinasyonla aşmayı yeğleyecekti. Maddi tatminin yerine ideolojik tatmini koyan bu yöntemde, halka bu tatmini yaşatabilmek için karşısına kısmen hayali kısmen gerçek bir düşman koymak zorunda kalınmaktaydı. Kapitalistlerin ya da aristokrasinin iktidarda olmadığı sosyalist bir devlette “en makul düşman” aydınlar olacaktı. Burada aydın kavramı bürokrat, teknik uzman, akademisyen vb. nitelikli işgücünün tamamını kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.

Çin Kültür Devrimi, literatürde, ağırlıklı olarak Mao’nun iktidar mücadelesi olarak resmedilmektedir. Makalenin amacıysa Çin Komünist Partisi (ÇKP) içinde gerçekleşen bu iktidar mücadelesinde, bürokrasi ve entelektüelizm karşıtlığının nasıl araçsallaştırıldığını analiz etmektir.

Resmi olarak 1966-1969 yılları arasında üç yıl süren fakat 1976’ya kadar uygulamaları devam eden, tam adıyla, “Büyük Proleter Kültür Devrimi”, tüm topluma model olması arzusuyla “Halkın Kurtuluş Ordusu’ndan (HKO) Öğren” kampanyasıyla başladı (Fairbank, Goldman, 2006:385).² “İdeal tip”te işçi, aydın ve parti kadrosu anlamına gelen “kıızıl uzman” yetiştirme, temel politika haline geldi. Kültür Devrimi “revizyonizme ve burjuva zihniyetine” karşı mücadele olarak formüle edilmiş olsa da saldırının odağında profesyonelizm yer alıyordu. Profesyonelizm terimiyle, özellikle parti ve ordu içindeki, çıkarıcı bürokratlar kastediliyordu. Mao’ya göre yeni bir sınıf haline gelen bürokrasi kaçınılmaz olarak kapitalist restorasyona yol açacaktı (Ray, 1970: 27). Mao’nun asıl hedeflerinden biri ise ilerde kendine rakip olabilecek,

yerelde güçlenen ve otonomi sağlayan parti kadrolarını tasfiye etmekte. Kültür Devrimi, yoğun parti içi tasfiyelere sahne oldu (Ray, 1970: 33).

Kültür Devrimi'nde izlenen eğitim politikalarının odağında entelektüel karşıtlığı yer alıyordu. Eğitim politikanın temel ilkeleri, eğitim ve üretimin birleştirilmesi ve kırsal uzmanlığın üstünlüğüydü. Öğretmenler deneyimli fabrika işçileri arasından seçilecek, okul işçilere Mao rehberliğinde sosyal bilinç ve kültür kazandıracak, mezunlar önce bir süre fabrika ya da tarım işçiliği yapacak daha sonra diplomasını işçiler ya da köylülerden alacaktı. Yeni mühendis ve teknik personel, işçiler ya da “doğru” politik düşünceye sahip öğrenciler arasından seçilip, 3-5 yıllık bir deneyimden sonra üniversiteye gönderilecekti, ayrıca, “revizyonist” mühendislerin “burjuva fikirleri” reddedip dönüşmesi bekleniyordu (Chi, 1969: 575).

Eğitimde, hayata geçirilen bu ilkeler neticesinde, Kültür Devrimi, “Kızıl Muhafızlar” adında gençlerden oluşan milisler ve ordunun müdahaleleriyle çok şiddetli çatışmalara yol açtı. Üretim düştü ve ülke kaotik bir hal aldı. İç savaş ortamının yaratıldığı yıkıcı bir on yıllık sürenin sonunda Mao'nun ölümüyle sona erdi (Singh, 1968: 332; Deshpande, 1966: 455).

Öncül: Sovyet Kültür Devrimi (1928-1932) ve Anti-Entelektüelizm

Çin Kültür Devrimi'nde işlenen anti-teknokratizm ve anti-entelektüelizm temasının benzerini Sovyet Kültür Devrimi'nde gözlemlemek mümkündür. İkinci Devrim ya da Kültür Devrimi olarak adlandırılan 1928-1932 yılları arasındaki dönemde, 1927'de ortaya çıkan tahıl kıtlığı ve sanayinin geri kalmışlığına çözüm bulmak adına, uygulanmakta olan NEP'e son verilip, kolektifleştirme ve planlı sanayi politikasına geçildi. Stalin, köylünün rızasını alma politikasından vazgeçerek, köyde kulaklara (orta-zengin köylü) karşı sınıf savaşımını yükseltme kararı aldı. Bolşevikler açısından küçük burjuvaziyle uzlaşma anlamına gelen NEP'in aksine, ikinci devrim, savaş komünizmi döneminin ilkelerini yeniden canlandırmayı hedefliyordu. Resmi söyleme göre, yeni dönem, Rusya'nın geriliğine karşı bir savaştı. İşçi sınıfı düşmanı kulak ve burjuvalara karşı sanayileşme ve kolektivizasyon cephesi kurulmuştu. Milyonlarca insanın hayatını doğrudan etkileyen ikinci devrim birincisinden çok daha radikal olacaktı (Hosking, 2019: 618; Fitzpatrick, 1984: 110; Deutscher, 1949: 294).

Ekonomi politikasındaki yönelimler beraberinde kültür, eğitim, dış politika ve tarih alanlarında da hızlı değişimleri getirdi. NEP döneminde, yıkılan ekonomiyi yeniden kurmak için sanayi, eğitim ve bürokraside “burjuva”

uzmanlarla geçici uzlaşma sağlanmış, yükseköğrenim ve uzman eğitimlerinde partili olmayan aydın ve akademisyenlerle birlikte çalışılmıştı (David-Fox, 1997: 6). Akademik standartları yükseltmek ve parti tabanını genişletmek için üniversite kayıtları serbest rekabete açık hale getirildi. Beyaz yakalıların çocuklarıyla işçi çocuklarının statüsü üniversiteye girişte eşit kabul edildi (Fitzpatrick, 1974:274). Kültür devriminin eğitimdeki amaçları ise üniversiteleri proleterleştirmektir. Bunun için “sosyal açıdan yabancı” (proleter aileden gelmeyen) çocukları tasfiye etmek ve üniversiteye girişte kısıtlamalar getirmek istiyorlardı. Bu şekilde proletarya kendi içinden tarım uzmanı, mühendis, tekniker ve yetenekli işçiler çıkarmış olacaktı. Stalin yukarıdan devrimin aşağıdan da desteklenmesi için proletaryayı radikalleştirmeye çalıştı. Bunun için parti tabanındaki aydınlara ve beyaz yakalıları karşı olan önyargıyı harekete geçirdi (Fitzpatrick, 1974: 36-37).³ 1932’ye kadar egemen olan anti-entelektüel atmosfer, sonrasında dağılmaya başlayacaktı (Fitzpatrick, 1984: 149-152; Hosking, 2019: 652, 664; Reiman, 2016: 102; Bushkovitch, 2017: 355-356).

Kendi Aydınını Yaratmak: “Kızıl Uzman” ve Çin Kültür Devrimi’nde İktidar Mücadelesi

Sovyet Kültür Devrimi, sanayileşme yolunda hızlı veya yavaş ilerleme ikileminin Stalin nezdinde bir iktidar mücadelesine dönüşmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Stalin, köylü mülkiyetini ve buna bağlı direnci kırabilmek için “aşağıdan devrim” parolasıyla devlet güdümünde, “küçük burjuvazi”ye karşı bir işçi muhalefeti yaratmaya çalıştı. Küçük burjuvazinin ve burjuvazinin “par excellence” temsilcisi olarak aydınlar/uzmanlar seçilmişti. Çin Kültür Devrimi’nde de benzer bir temayı gözlemlemek mümkündür. Fakat Çin’deki süreç çok daha yıkıcı oldu. Mao, SSCB’de sosyalizmin kuruluş sürecini model almakla birlikte aynı zamanda SSCB’ye eleştirel yaklaşıyordu. Sovyetlerde var olduğunu düşündüğü teknokratik eğilimin, Çin’de de zuhur etmemesi adına, çubuğu sol popülizme doğru bükte.

Esasında Çin Devrimi’nin ilk döneminde (1949-1958) aydın problemi, tüm sistem geçişlerinde (feodalizmden kapitalizme, kapitalizmden sosyalizme) ya da sistem içerisindeki darbe/karşı devrim süreçlerinde görülebilecek, eski rejime bağlı aydınlar ve yeni rejim arasındaki mücadeleye benziyordu. Tarihsel süreçte, yeni rejimlerin, muhalif aydınların rızasını almak için havuç/sopa yöntemine başvurmasına sıklıkla şahit olunmuştur. Ancak bu yöntemin “başarıyla” uygulanabilmesinin, toplumun yaşam standardının belirli ölçüde korunabilmesine bağlı olduğu gözlemlenebilir. Mao’nun “Büyük Atılım” sürecindeki başarısızlığı, sonu gelmeyen politik-ekonomik kampanyalarla

toplumu yorması, ekonomik yıkıma, önderliğinin sorgulanmasına ve sonuç olarak partili ya da parti dışı aydınları yönetme kapasitesinde yetersizliklere yol açtı. Böylelikle “sıradan” bir problem oldukça sıradışı bir hal aldı. Buradaki problem elbette çok katmanlıdır. Modern toplumlardaki kamu yönetimi / iş yönetimi tekniklerinin ötesinde az gelişmiş ülkelerde sosyalist toplum/devletin inşasının getirdiği zorluklar da sorunu derinleştirmiştir. Modern devlet yapısı oluşturma (bürokrasi, eğitim vb.) ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme hedefleriyle sosyal eşitlik hedefine aynı anda ulaşmaya çalışan ve bu konuda SSCB’nin gelişim hızını yavaş bulan Mao, çözümü hızlanmakta buldu. Ekonomik kalkınma ve modernleşme sosyal eşitlik sayesinde gerçekleşecekti.

Kızıl uzman, SSCB ve ÇHC örneklerinde, bir bakıma, eşitlikçi ideallerle kalkınma ve modernleşme hedeflerini birleştiren, komünizme geçişi sağlayacak, “ideal” yurttaş tipiydi. Resmi ideoloji tarafından tarifi verilen bu ideal tipin dışında kalan entelektüeller, “burjuva” uzman olarak anılıyordu. Kızıl uzman, rejimin sosyalist olmayan aydınlara karşı kendi organik aydınlarını yaratma projesiydi (U, 2019: 128-129). Komünist bir topluma uyum sağlayacak yeni insan, burjuva topluma uyarlı insanın aksine bencil olmayacak, maddi zenginlik için çalışmayacak; tam tersine fedakâr, kolektivist ve devrimin sorumluluklarını yerine getirmeye hazır olacaktı (Chen, 1969: 88). Yeni insanın partiye tüm kalbiyle bağlı olması, istemedikleri yerde ve istemedikleri işte bile olsa çalışmaya itiraz etmemesi gerekiyordu. Yeni insanın bir nevi özeti olan kızıl uzman yetiştirmek, eğitimin temel amaçlarından biri olması gerekiyordu (Chen, 1969: 90, 92-93).

Mao, Büyük Atılım döneminde büyük hüsrana uğramasına rağmen sorunun sınıf mücadelesi eksikliği olduğu tezinde ısrarcıydı. 1962’ye gelindiğine çözüm olarak yavaşlamayı değil komünist ideallere doğru daha fazla hızlanmak gerektiğini düşünüyordu. Ücret politikasında, eşitlikçi eğilimi sürdürerek, maddi teşviğin gerekliliği reddetti. SSCB ile ÇHC arasındaki temel farklılıklardan birisi bu husus olacaktı. Mao’ya göre maddi teşvik, ekonomist eğilim ve bireycilik anlamına geliyordu (Zedung, 2000: 203). Siyasi bilinç çalışkanlık ve gayreti belirlerdi, para için değil sosyalizm için eğitim alınmalıydı (Zedung, 2000: 202-204). İnsanların eşit ya da düşük ücretle çalışmak istememesini bilinç sorunu olarak görmekteydi ve bu sorunu da eğitimle aşabileceğini düşündü. Örneğin, Sovyetler, politika ve ideoloji eğitimini ihmal ettiği için maddi teşviği öne çıkarmak zorunda kalmıştı (Zedung, 2000: 198).

Mao'yu Sovyetlerden ayıran bir başka önemli husus, sosyalist toplumda gelişmenin itici gücünün ne olacağı sorunuydu. Özellikle Hruşçov döneminde sınıflar ortadan kaldırıldığı için yani üretim ilişkileri sorunu önemli ölçüde çözüldüğü için asıl hedefin üretici güçleri geliştirmek olduğu ileri sürüldü. Bunun için ise devrim gibi patlamalı değil daha stabil sürece ihtiyaç vardı. Mao bu tezi kesin olarak reddetti. Mao için uzlaşmaz çelişkiler ve mücadele hiçbir zaman bitmeyecekti. Sosyalist toplumda muhafazakâr katmanlar ve müktesep hak grupları bulunacak; kafa emeği – kol emeği, şehir – kır ve işçi – köylü arasında çelişkiler devam edecekti. Her zaman ilerici ve gerici insanlar; bir yanda kolektif çabaya sadık, çalışkan, neşeli olanlar diğer yanda ün, servet, kişisel çıkar peşinde koşanlar olacaktı. Mao'ya göre, eğer bireysel çıkar ve kamusal çıkarlar arasındaki çelişki birkaç senede bir düzeltilmezse hiçbir zaman çözülmeyecektir (Zedung, 2000: 188-190). Bu ifadesiyle Mao, “yıldırım programlardan” vazgeçmeyeceğini göstermekteydi. Dört sene sonra da son büyük kampanyası olan Kültür Devrimi başlayacaktı.

Mao'nun komünist ideallere hızlı şekilde ulaşmak gerekliliğiyle ilgili söylediklerinin ne ölçüde retorik ne ölçüde gerçekçi olduğu tartışmalıdır. Mao, hızlı büyüme yanlısı olsa da, Kültür Devrimi'ni parti içinde desteğin azaldığı bir dönemde başlatmış olması dikkat çekmektedir (Hiniker, 1983: 283). 1962-1963 yıllarında Mao, Parti'yi Büyük Büyük Atılım'ın başarısızlığının sebebinin sınıf mücadelesi olduğuna ikna etmeye çalıştı (Hiniker, 1983: 296). İkna olmayan üst düzey ve yerel kadrolar, ekonomizm suçlamasıyla, 1965'in sonlarına doğru tasfiye edilmeye başlandı (Johnson, 1968: 6-8). Kültür Devrimi boyunca iki zıt kutup belirdi. Bir yanda Mao'nun destekçileri, daha sonraları dörtlü çete olarak anılacak; Mao'nun belirlenmiş halefi Lin Biao, Mao'nun eşi Jiang Qing, Chen Boda ve Kang Sheng. Muhalif tarafta ise Pekin Belediye Başkanı Peng Zhen, Liu, Shaoqui ve Kültür Devrimi sonrasında iktidarı alacak olan Deng Xiaoping yer almaktaydı (Hiniker, 1983: 300). SSCB'de 1920'lerin sonunda Stalin – Buharin nezdinde ortaya çıkan “NEP vs. kolektivizasyon” tartışması Mao ve Liu üzerinden yeniden yaşandı. Çin'in Hruşçov'u olarak nitelenen Liu, Mao'nun aksine, proletarya ve burjuvazi arasındaki çelişkinin çözüldüğünü artık ileri sistemlerle geri sistemler arasında çelişkinin olduğu savunuyordu (Tsou, 1969: 68).⁴

Sosyalist toplumda, devletin artık bir sınıfın baskı aracı olmaktan çıkıp tüm halkın devleti olduğunu söyleyen Sovyet tezinin aksine Başbakan Chou En-Lai sınıfsız toplumda bile yeni ve eski, doğru ve yanlış arasındaki mücadelenin hiçbir zaman bitmeyeceğini belirtti. Bir raporunda, devrilmiş olsalar da toprak sahipleri, burjuvazi ve diğer sömürücü sınıfların sosyalist toplumda gücünü

sürdüreceğini ifade etti. Hiçbir koşulda onları hafife almamak gerekiyordu. Parti örgütleri, devlet kurumları, kültürel ve ekonomik kurumlarda yeni burjuva entelektüeller, yeni burjuva unsurlar ve diğer yeni sömürücü sınıflar ortaya çıkmıştı (Malden, 1965: 84). Büyük Atılım'ın yarattığı ekonomik krizi sonucu 1959-1961 arasında yaşanan görece rahatlatma döneminde, piyasa ekonomisinin canlanması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan “yeni tip” zengin köylüler olsa da, Maoistlerin asıl hedefi parti kadroları ve entelektüeller arasındaki “burjuva eğilimler”di (Malden, 1965: 85-86).

Parti için sorunları çözmeye eleştiri ve özeleştiri iki önemli yöntemdi. Mao, daha önce de “3 anti – 5 anti”⁵ ve “4 temiz kampanyası”⁶ gibi parti içinde yenilenme ve saflaştırma sağlamak için çalışmalar yapmıştı. Önceki kampanyalara benzer şekilde Kültür Devrimi sürecinde de parti kadroları yozlaşma, kişisel çıkar peşinde koşma, kitlelerden kopma, bürokratikleşme ve “bağımsız krallıklar” kurmakla suçlandı (Smith, 1969: 239). Kültür Devrimi’nde parti aygıtı, entelektüeller ve Maoistler arasında çatışma, önceki kampanya dönemlerine göre, çok daha şiddetli yaşandı.

Bu şiddet ve yıkımın sebeplerinin kapsamlı açıklamasını yapmak bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Burada ancak ilk bakışta dikkat çeken birkaç olguya değinilecektir. Bunların başında, Mao'nun “aşağıdan devrim” sloganıyla, yoksul kitlelerin desteğiyle parti üzerindeki hâkimiyetini güçlendirerek, muhalif entelektüelleri etkisiz kılmaya çalışmasıdır. Somut bir aristokrat ya da kapitalist sınıfın olmadığı bir ortamda “aşağıdan devrim” söylemi daha çok hamasi bir ton içeriyordu. Zira kültür devrimi süreci, bir devrimden çok, iktidarı sürdürebilmek için toplum ve partiye yönelik uygulanan böl/yönet politikalarını hatırlatmaktadır. Mao, toplumu devrim öncesinde hangi sınıftan ya da hangi ideolojiye bağlı olduklarına göre sınıflandırdı. Kültür Devrimi’ni okullardan başlattı ve okullar aile kökenlerine, ideolojilerine ve statülerine göre örgütlenmiş Kızıl Muhafızların savaş alanına döndü. Sovyet Kültür Devrimi’nde de benzer olaylara rastlanabilir. Fakat Stalin parti içi muhalefeti etkisiz hale getirmeye çalışırken parti aygıtının kendisini tamamen paralize etmedi ve “beyaz” uzmanları bu ölçüde sistem dışına itmemişti.⁷

1966 Baharında kurulan, gençlerin oluşturduğu Kızıl Muhafızlar, aile kökenlerine göre beş “kızıl tip”e ayrıldı: İşçiler, yoksul ve alt-orta sınıf köylüler, devrimci kadrolar, devrimci askerler ve devrimci şehitler. Kızıl Muhafızların karşısına “sınıf düşmanı” olarak, yine aile kökenlerine göre, yedi “kara tip” çıkarıldı: toprak sahipleri, zengin köylüler, karşı devrimciler, kötülük yapanlar, sağcılar, kapitalistler ve gerici entelektüeller (Xiuyuan,

1994-1995: 534). Mao'nun parti içi tasfiyeler için halkı kullanabilmek için halkın önüne “yozlaşmış” memurları ve “burjuva yaşam biçimine” sahip entelektüelleri koydu (Xiuyuan, 1994-1995: 535-547). Fakat kitleler kısa süre sonra tam olarak Mao'nun istediğini şekilde hareket etmedi.⁸ Kızıl Muhafızlar arasında farklı hizipler ortaya çıkmaya başladı.⁹ Mesele Marksist sınıf mücadelesi çerçevesinden çıkararak, Lu Xiuyuan'ın vurguladığı gibi, Weberyen “statü mücadelesi” haline geldi (Xiuyuan, 1994-1995: 557).¹⁰ Üretim araçlarının mülkiyetinden çok kültürel ve politik olarak tanımlanmış statüler arasındaki ilişkiler esas alındı. Şüphesiz, bu statü grupları arasında ekonomik ve politik olarak çıkar farklılıkları vardı. Fakat Marksist teoride toplumsal bir grubu sınıf olarak tanımlamak için sadece çıkar farklılıkları değil, aynı zamanda üretim araçlarının mülkiyetinde farklılaşma olması gerekir. Huang da, Kültür Devrimi esnasında kapitalist ya da toprak sahibi sınıfın kalmadığını, sınıf mücadelesinin maddi zeminin bulunmadığını vurgular. Politik ya da ekonomik ayrıcalıklar varsa da, Mao, bunların tamamını hedef almamıştı. Sınıf, nesnel zeminden kopuk olarak, yalnızca politik bir tavır haline gelmişti (Huang, 1995: 132-133). Nihayetinde, üretimden çok tüketim ve ahlak üzerinden ayrıştırılan bir toplum ortaya çıktı. Çilecilik, çalışkanlık ve fedakârlık gibi hasletlerle tanımlanan bir proleter yaşam tarzı ile bencillik, sefahat ve yozlaşma gibi olumsuz özelliklerle nitelenen burjuva yaşam tarzı arasında, daha çok kültürel semboller üzerinden, bir karşıtlık tarif edildi ve bu karşıtlık ahlaki olarak iyi ile kötünün kavgası olarak yansıtıldı (Xiuyuan, 1994-1995: 557-558, 560-562; Huang, 1995: 137).¹¹

Okullar ve Üniversitelerdeki Çatışma

Özellikle 1966-1969 yılları arasında, Kültür Devrimi sürecinde görülen şiddetli çatışmaların temel sebeplerinden olan statü farklılıklarını üreten mekanizmaların başında eğitim sistemi gelmekteydi. Devrim öncesi eğitim almış ve işe başlamış öğretmenler ve akademisyenler, yeni rejim döneminde işe başlayan işçi ve köylü kökenli öğretmenlere göre daha nitelikliydi. Okullarda bu iki tip eğitimci arasında şiddetli anlaşmazlıklar yaşandı. Eski öğretmenler mesleğin saygınlığının azaldığından yakınıyordu. ÇKP ise eski öğretmenleri toprak sahibi sınıftan geldikleri veya eski Kuomintang memurları oldukları gerekçeleriyle güvenilmez buluyordu. Öğretmenlerin parti üyesi olup olmaması da bir başka ayrımcılık kaynağıydı (U, 2005: 113-116). Yeni öğretmenlerin eski öğretmenlere duyduğu öfkenin önemli sebeplerinden biri eski öğretmenlerin daha yüksek maaş almasıydı (U, 2005: 119-120). İşçi-köylü ailelerinden gelen öğrenciler de, akademik başarıya ve sınava dayalı üniversiteye giriş sisteminde elit ailelerden gelen çocukların daha avantajlı olduğunu düşünüyordu. Kalkınma ve sosyal adalet ikileminde Mao, sosyal

adalete öncelik vererek sınav sistemini kaldırdı. 1966'dan önce “elitist” olan eğitim sistemi, Kültür Devrimi'nde eğitimle üretimi birleştirmek, kırla kent arasındaki çelişkileri gidermek için öğretmenler köye, köylüler okula gönderildi. Bunun dışında birçok entelektüel köye sürgün edildi (Chandra, 1987: 128, 130-131). Şehirli öğrencilerin de köylü “kardeşleriyle” bağ kurmak için köye gönderilmesi tasarlandı (Baum, 1969: 102).

Üniversiteler 1966-1970 yılları arasında kapalı kaldı. Öğrencilerin çoğunluğu Kızıl Muhafızlara katıldı. Akademisyen ve öğretmenler Liu Shao-ch'i'nin revizyonist eğitim çizgisini savunmakla suçlandı. “Eğitim politikaya hizmet etmeli” görüşünden yola çıkan Mao, yükseköğrenime kayıt için akademik standartları düşürerek işçi-köylü ve asker çocuklarının üniversiteye girmesini sağlamayı, böylece geleceği elit tabakanın elinden alarak kendilerini yeniden üretmelerinin önüne geçmeyi tasarlıyordu (Chang, 1974: 187-188). Kültür Devrimi'nin pedagojik açıdan en sorunlu yönlerinden biri, teorik eğitimin küçümsenerek, pratik eğitimin teorisinin aleyhine öne çıkarılması oldu. Öğrencilerin çalışarak daha çok şey öğreneceği, okulda faydalı bilgilerin öğretilmediği gibi öncüllerden yola çıkarak eğitimi politika ve üretimin ihtiyaçlarına göre düzenlediler. Pratik değeri olan ders kitapları okutulacak, fabrikada ya da komünde iki yıl çalışılacak, böylece eğitim ve üretim harmanlanmış olacaktı (Chang, 1974: 189).

Parti içerisinde ılımlılar üretici güçlerin, radikaller üretim ilişkilerinin gelişimini önceliyordu. Bu nedenle, ılımlılar ekonomik ve teknik gelişim için, radikaller ise politikanın ve sosyal adaletin ihtiyaçları doğrultusunda bir eğitim sistemini savunmaktaydı. Eğitimde odak ekonomiden politikaya kayarken, Tsang, meselenin anti-entelektüelizme doğru yönelmesinin temelinde, 1958'deki “anti-sağcı” kampanyasının yattığını ifade eder. Tsang'a göre, Mao, 1951-1952'de “3 Anti - 5 Anti” kampanyasını entelektüellerin komünizme sempati duyduğunu düşünerek, yalnızca yozlaşmış memur ve kapitalistlere karşı yürütmüştü. 1957'de, “birinci beş yıllık plan” sonlarında başlatılan “100 çiçek kampanyası”¹² esnasında entelektüellere parti ve ülke hakkındaki fikirleri sormuş ve gelen cevaplarda entelektüellerin görüşlerinin olumsuz olduğunu görerek kampanyayı sonlandırmıştı. Sonrasında entelektüelleri sağcı ve halkın düşmanı olarak nitelendirerek, 1958'de anti-sağcı kampanyasını başlattı. Tsang, ÇKP'nin entelektüellerle çatışmasını bu yıla dayandırır (Tsang, 2000: 583-584).

Anti-entelektüelizmin altında yatan sebep ne olursa olsun, elitizm karşıtlığı adına yapılan uygulamalardan işçi-köylü çocukları adına nasıl bir fayda

sağlandığı tartışmalıdır. Giriş sınavlarının kaldırılması, müfredatın %60-70 genel bilgi %30-40 politik bilgiden oluşması, ortaokulların merkezi bakanlık yerine yerel komünlere bağlanması, eğitimin yerel ihtiyaçlara göre düzenlenmesi gibi olguların, aslında işçi-köylü çocuklarını entelektüel eğitimden mahrum bıraktığı gözlemlenmiştir. Aydın, bürokrat veya teknik uzman olabilmeyi sınıfsal ayrıcalık sahibi olanların tekelinden kurtarıp, bu alanları yoksullara açma iddiası bir ölçüde doğruluk payı taşısa da, daha çok, Mao'nun, iktidar mücadelesi için eğitimi araçsallaştırması ve böl/yönet yöntemi kullanması dikkat çekmektedir. Mao'nun "burjuvazinin emekçi halk üzerindeki kültürel diktatörlüğünü yıkmak" amacıyla çıktığı yolda, emekçi halkı gündelik, yerel ve teknik bilgiye ve slogan düzeyinde politika bilgisine mahkûm ederek kültürden mahrum bırakması, elitizm karşıtlığı gerekçesini zayıflatmaktadır (Pepper, 1978: 854-855, 865). Üstyapının yapıyı belirlediği öncülünden hareket eden Mao, sosyalist temelin garantörü olarak sınıf bilincini görmüş ve zihinsel düzeyde sürekli mücadele etme ihtiyacını öne çıkarmıştır. Ancak, süreç sonunda, Maoizm diyalektik materyalist teoriden çok bir tür idealist ahlakçılık haline gelmiştir (Schenk-Sandbergen, 1973: 680-681).

Okullardaki çıkar çatışmasının yarattığı hizipler parti kontrolünü paralize etti. Kültür Devrimi'nin başlarında üst düzey parti kadrolarından oluşan politik elitler, Mao'nun sınıfçizgisi siyasetini savunmak adına, entelektüel elitlere karşı kazanımlarını garanti altına almak için, "babası neyse oğlu odur"¹³ şeklinde özetlenebilecek "soy teorisi"ni ortaya attılar. Soy teorisi, devrimci kadrolar, işçi ve köylüler gibi "iyi" aileden gelenlerle, eski rejimin entelektüelleri gibi "kötü" ailelerden gelenler arasında ayırım yaparak, parti kadrolarının ayrıcalıklarının miras yoluyla devamını ve eski elitlerin pozisyonlarını ele geçirmeyi amaçlıyordu. Parti kadroları her ne kadar eski elitlere işçi ve köylüler adına saldırsa da elit okullara girenlerin çoğunluğu parti kadrolarının ve eski elitlerin çocuklarıydı (Andreas, 2002: 478-479; Rosen, 2019: 5, 25, 28). İşçi ve köylü çocukları "soy teorisi"ne karşı çıkararak (Guoqiang, Walder, 2011: 5, 8-10), Mao'nun programına paralel şekilde, hem eski hem yeni elitlere karşı mücadele başlattılar. Böylelikle parti kadrolarının çocukları Kızıl Muhafızlar içerisinde muhafazakâr hizbi, işçi ve köylü çocukları isyancı hizbi oluşturdu. Bir taraftan eski elitlerin çocukları da örgütlenerek ayrı bir hizip oluşturdular. İsyancı hizbin radikal eşitlikçi programına karşılık eski ve yeni elitler birleşti (Andreas, 2002: 505-507). Bu grupların homojen olmadıklarını ve hiziplerin çatışma evriminin bundan daha karışık olduğunu belirtmek gerekir. Aynı şekilde okullardaki işçi-köylü, parti kadrosu ve eski elit çocukları sayılarının dağılımı da farklılıklar göstermektedir. Ayrıca entelektüeller içinde en çok baskı altında tutulan kesim sosyal bilimler alanında çalışanlar oldu. Doğa

bilimlerinde, mühendislik ve askeriye gibi stratejik yerlerde çalışanlar görece daha rahattı (Guoqiang, Walder, 2011:11; Chai, 1981: 1220).

1966-1969 yılları arasında fırtınalı geçen üç yılın ardından, eğitimde rehabilitasyon çalışmaları başladı. Üniversiteler ve ortaokullar yeniden açılırken, öğrenciler okullarına geri döndü. Sınıf çizgisi yerine meritokratik eğitime geçiliyordu. Kıra gönderilen sürgünlerin bazıları geri döndü. Teorik eğitimin önemi yeniden vurgulanmaya başlandı (Chang, 1974: 190-191). Eğitim yerel yönetimlerin elinden alınarak tekrar merkezi otoriteye tabii kılındı (Chandra, 1987: 127). Okullara kayıtlarda akademik başarı kriterleri yeniden uygulamaya konuldu. 1975 yılında Kültür Devrimi'nden beri atanan ilk Eğitim Bakanı, Kültür Devrimi uygulamalarını “entelektüelleri hem kullanıp hem lanetleyemeyiz” ifadesiyle eleştirerek, entelektüel karşıtlığının sonlandırılacağına haberini vermiş oldu (Pepper, 1978: 872; Chandra, 1987: 131). 1976'da Mao'nun ölümünden sonra dörtlü çetenin tasfiyesiyle eğitimin restorasyonu hızlanacaktı. Entelektüellerin kınanması durdurulurken, 1977'de “öğretmene saygı duy, öğrencileri sev” sloganıyla öğrenci disiplini yeniden tesis edildi (Pepper, 1978: 874-875). Modernleşme teması artık ideolojik mücadeleden daha önemliydi (Shapley, 1977: 740).

Sonuç

Çin'de sosyalizmin kuruluş sürecinde, kalkınma ve demokrasi / sosyal adalet gibi çelişkili hedeflere aynı anda ve kısa sürede ulaşabilme gerekliliğinin yarattığı güçlükler ve güçlüklerle mücadele ederken Mao'nun bazı kestirme yollar bulma çabası sonucunda kontrolü kaybetmiş olması vurgulanmaya çalışıldı. Mao Fransız, İngiliz ve Rus devrimlerini örnek göstererek önce devrim yapılarak iktidarın alındığını daha sonra ekonomik kalkınmanın sağlandığını vurguladı. Buradan yola çıkarak da üstyapının önceliğini yani sınıf bilinci, ideoloji ve politikanın başat faktör olduğunu savundu. Devrimle, bir üstyapı ögesi olan devlet iktidarını ele geçirmek anlık bir olguyken, sınıf bilinci ve ideolojik hegemonya gibi diğer öğeler süreç meselesiydi. Bununla birlikte, Mao, zaten devrim gerçekleşmesine rağmen, ideolojiyi de “anlık” devrimle ilişkilendirerek, sürekli devrim teorisini “sürekli kampanya”ya dönüştürdü. Bu kampanyaların hedefinde somut bir örgütlü egemen sınıftan çok farklı toplumsal katmanlar vardı. Büyük Atılım başarısızlığından sonra parti içindeki destek azalınca iktidarını tekrar sağlayabilmek için entelektüelleri, bürokrasiyi ve parti kadrolarını hedefe koydu. Toplumdaki çıkar farklılıkları sonucu çeşitli hizipler oluştu ve Mao'nun son kampanyası bir iç savaşa dönüştü. Sınıf mücadelesi hamaseti bir çeşit “statü mücadelesine” yol açtı. Mao'nun kendi iktidar mücadelesi için insanları birbirine düşüren pragmatist

bir siyasetçi mi yoksa eski rejimden kalan kültürel ve ekonomik ayrıcalıklarını sürdüren elitleri ve parti içindeki yozlaşmış, şahsi çıkar peşinde koşan bürokratları tasfiye etmeye çalışan inançlı bir komünist mi olduğu sorusuna kesin bir yanıt vermek güç olacaktır.

DİPNOTLAR

- 1 Bu makale, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler(Siyasal) ABD’de, Doç. Dr. Y. Doğan Çetinkaya danışmanlığında, “Kapitalizm öncesi toplumların tarihyazımında ATÜT Tezleri ve politik Marksizm” başlıklı, çalışılmakta olan doktora tezinde işlenen bir konudan yola çıkılarak yazılmıştır.
- 2 ÇKP Merkez Komitesi’nin 8 Ağustos 1966 tarihli Büyük Proleter Kültür Devrimi’ne yönelik kararname için bkz: Marksist Leninist Maoist Devrimci Araştırmacılar Grubu (ABD), 2013: 175-184.
- 3 Bu önyargının önemli sebeplerinden birisi uzman ve memurların çoğunluğunun Bolşevik olmamasıydı. Devlet Genel Planlama Komisyonunda, Tarım ve Maliye Halk Komiserliklerinde (Gosplan, Narkomzen ve Narkomfin) SD’ler ve Menşevikler egemendi. NEP yanlısı bu bürokratlar yeni siyasetin gereklerini yapmak istemiyor ve kimi zaman pasif direniş gösteriyordu. Aktif sabotajda bulunma ihtimalleri parti çevrelerini tedirgin ediyordu (Carr, 2015: 200); Sanayileşme öncesinde Sovyetler Birliği’nde Kızıl/Uzman ikiliği (dikotomi) oluşmuştu. 1927’de komünistlerin %1’den azı yükseköğrenim görmüştü. Bunların da çok azı teknik uzmanlık sahibiydi. Bolşevikler devrimden beri bu konuda çok az yol kat etmişti (Fitzpatrick, 1979: 378).
- 4 Liu’nun fikirlerini Buharin’le ve NEP dönemiyle karşılaştırmaları olarak ele alan bir çalışma için bkz: Yeap, 2007. Mao ve Liu’nun düşüncelerini karşılaştıran bir eser için bkz: Chen, 1966.
- 5 3 Anti – 5 Anti Kampanyaları (1951-1952): Mao, 1951 sonunda yolsuzluk, israf ve bürokrativizme karşı 3-anti ve 1952 başlarında rüşvet, vergi kaçırma, dolandırıcılık, zimmete para geçirme ve devlet sırlarını sızdırmaya karşı 5-anti kampanyalarını başlattı.
- 6 4 Temiz Kampanyası (Sosyalist Eğitim Hareketi)(1963-1966): ÇKP bürokrasisi içindeki “gerici” unsurları temizleme kampanyası.

- 7 Johnson, partiyi kontrol etme açısından Stalin ve Mao arasındaki farklılıklarla ilgili olarak, Stalin'in partiyi gizli polisle dışarıdan kontrol etmesine karşılık Mao'nun partiyi özeleştirme ve düşünce reformu gibi içsel yöntemlerle kontrol etmeye çalıştığına dikkat çeker. Bunun başlıca sebebi Mao'nun Çin Devrimi öncesindeki gerilla savaşı döneminde edindiği tecrübelerdir. Polis gözetimi yerine endoktrinasyonun tercih edilmesi Mao'nun bürokratik hiyerarşi yerine gerilla yöntemlerini benimsemesinden kaynaklanmaktadır (Johnson, 1968: 4). Tsou, gizli polis kullanmanın parti geleneğine aykırı olduğunu ancak bunun ötesinde Mao'nun gizli polise güvenmediği, onların sadakatinden emin olmadığına dikkat çeker. Ordu güçleri Mao için daha çok tercih edilebilirdi (Tsou, 1969: 76).
- 8 Kızıl Muhafızlar tek merkez tarafından kontrol edilmiyordu. Katı bir hiyerarşiye bağlı değillerdi. Aralarında muhalifleri savunan ve orduyla çatışan gruplar da vardı. Kızıl Muhafızlar hizipleri için bkz: Heaslet, 1972: 1032-1047.
- 9 Kitle örgütleri arasındaki mücadele, yerel yönetim ve yerel kadrolarla Kızıl Muhafızlar arasındaki ilişkiler ve Mao'nun bunlara müdahalesiyle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz: Bridgham, 1968: 6-37.
- 10 Lynn White, Kültür Devrimi'nin dörtlü çetenin şiddetine indirgenemeyeceğini, asıl olarak, 1949-1966 yılları arasında yapılan idari hatalar sonucu oluşan statü grupları arasında oluşan gerilimlerin şiddete yol açtığı tezini savunur. White'a göre, kazanımları konsolide edebilecek "rasyonel/modern/legal" bir bürokrasi yoktu. Bu nedenle stabilizasyon sağlanamadı. Kültür Devrimi'ne yönetsel ve kurumsal perspektiften yaklaşan White, iktidar mücadelesi tezini yeterli bulmaz zira ona göre Mao'nun saldırdığı "rezivyonist" çizgi örgütlü değildi. Yaşanan şey daha çok Mao'nun örgütlü ve güçlü olmadığı Pekin ve yerel örgütleri hedefe koymasındaydı. Bunun karşısında Liustlerin örgütlenmesi zaman almıştı (White, 1991: 8, 18, 29-30).
- 11 ÇKP'nin "4 yap-5 yapma" sloganıyla yürütülen bir başka kampanyasında, ikinci yapılmayacaklar arasında lüks ve göze batan tüketimden kaçınmak gerekliliği bulunuyordu. Pahalı ya da gereksiz eşyalar almak burjuva düşüncesi suçlamasına neden olacaktı. Güzel elbiselere, kuaföre veya sanata para harcamak ayrıca eleştiri konusu olacaktı (Oksenberg, 1968: 89).

- 12 100 Çiçek Kampanyası (1956-1957): Tam adıyla “100 çiçek açsın 100 fikir tartışsın” kampanyası ÇKP tarafından yurttaşların fikirlerini özgürce paylaşmasını cesaretlendirmek için başlatılmıştır.
- 13 1966 yılında Pekin Havacılık Mühendisliği’nde dolaşıma giren söz tam olarak şu şekildeydi: “Bir kahramanın oğlu gerçek bir adamdır, bir gericinin oğlu ise çürük yumurtadır” (Xiaocuo, 2019: 19).
- 14 Radikal ve muhafazakâr Kızıl Muhafız gruplarıyla ilgili olarak bkz: Lee, 1980.
- 15 “Dörtlü çete”nin yükselişi ve tasfiyesiyle ilgili bkz: Chang, 1979: 21-38.
- 16 Revizyonist ve “kapitalist yolcu” olmakla suçlanan Deng Xiaoping’in 1971’den itibaren itibarının iade edilmesi, dörtlü çeteyle mücadelesi ve sonunda 1978’de iktidarı almasıyla sonuçlanan süreçle ilgili olarak bkz: Jiaqi, Gao, 1996: 453-533.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Bushkovitch, Paul (2017), **Rusya’nın Kısa Tarihi** (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi) (Çev. Mehmet Doğan).
- Carr, Edward Hallet (2015), **Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi (1917-1929)** (İstanbul: Yordam Kitap) (Çev. Levent Cinemre).
- Chen, Yung Ping (1966), **Chinese Political Thought: Mao Tse-Tung and Liu Shao-chi** (The Hauge: Martinus Nijhoff).
- David-Fox, Micheal (1997), **Revolution of the Mind: Higher Learning Among The Bolsheviks (1918-129)** (New York: Cornell University Press).
- Deutscher, Isaac (1949), **Stalin: A Political Biography** (New York: Vintage Books).
- Fairbank, John King/Goldman, Merle (2006), **China: A New History** (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press).
- Fitzpatrick, Sheila (1984), **The Russian Revolution (1917-1932)** (New York:

Oxford University Press).

Hosking, Geoffrey (2019), **Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla**, (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Kezban Acar).

Jiaqi, Yan/Gao, Gao (1996), **Turbulent Decade: A History Of The Cultural Revolution**, (Honolulu: University of Hawa'i Press) (Trans. D. W. Y. Kwok).

Lee, Hong Yung (1980), **The Politics of the Chinese Cultural Revolution: A Case Study**, (California: University Of California Press).

Marksist Leninist Maoist Devrimci Araştırmacılar Grubu (ABD) (2013), **Çin Kültür Devrimi: Büyük Proleter Kültür Devrimi'ne Kısa Bir Bakış** (İstanbul: Patikakitap) (Çev. Sinan Jabban)

Reiman, Micheal (2016), **About Russia, Its Revolutions, Its Development and Its Present**, (Frankfurt: Peter Lang Edition).

24

Rosen, Stanley (2019), **Red Guard Factionalism and the Cultural Revolution in Guangzhou (Canton)** (New York: Routledge).

U, Eddy (2019), **Creating The Intellectual: Chinese Communism And The Rise Of A Classification** (California: University Of California Press).

White, Lynn T. (1991), **Policies Of Chaos: The Organizational Causes of Violence in China's Cultural Revolution** (New Jersey: Princeton University Press).

Zedung, Mao (2000), **Seçme Eserler VI**, (İstanbul: Kaynak Yayınları).

Makaleler

Andreas, Joel (2002), "Battling Over Political and Cultural Power During The Chinese Cultural Revolution", **Theory and Society** (Vol. 31: No. 4) 463-519.

Baum, Richard (1969), "Revolution and Reaction in the Chinese Countryside: The Socialist Education Movement in Cultural Revolutionary Perspective", **The China Quarterly** (No. 38) 92-119.

Bridgham, Philip (1968), "Mao's Cultural Revolution in 1967: The Stuggle

- to Seize Power”, **The China Quarterly** (No. 34) 6-37.
- Chai, Trong R. (1981), “The Chinese Academy of Sciences in the Cultural Revolution: A Test of the “Red and Expert” Concept”, **The Journal of Politics** (Vol. 43: No. 4) 1215-1229.
- Chandra, Nirmal Kumar (1987), “Education in China: From the Cultural Revolution to Four Modernisation”, **Economic and Political Weekly** (Vol. 22: No. 19/21) 121-136.
- Chang, Parris H. (1979), “Who Gets What, When and How in Chinese Politics: A Case Study of the Strategies of Conflict of the “Gang of Four”, **The Australian Journal of Chinese Affairs** (No. 2) 21-42.
- Chang, Parris H. (1974), “The Cultural Revolution and Chinese Higher Education: Change and Controversy”, **The Journal of General Education** (Vol. 26: No. 3) 187-194.
- Chen, Theodore Hsi-en (1969), “The New Socialist Man”, **Comparative Education Review** (Vol. 13: No. 1) 88-95.
- Chi, Wen-Shun (1969), “The Great Proleterian Cultural Revolution in Ideological Perspective”, **Asian Survey** (Vol. 9: No. 8) 563-579.
- Deshpande, G. P. (1966), “China’s Great Cultural Revolution”, **Economic and Political Weekly** (Vol. 1: No. 11) 453-455.
- Fitzpatrick, Sheila (1974), “Cultural Revolution in Russia (1928-1932)”, **Journal of Contemporary History** (Vol. 9: No. 1) 33-52.
- Fitzpatrick, Sheila (1979), “Stalin and the Making of a New Elite (1928-1939)”, **Slavic Review** (Vol. 38: No. 3) 377-402.
- Fitzpatrick, Sheila (1974), “The “Soft” Line on Culture and Its Enemies: Soviet Cultural Policy (1922-1927)”, **Slavic Review** (Vol. 33: No. 2) 267-287.
- Guoqiang, Dong/Andrew G. Walder (2011), “Factions In A Bureaucratic Setting: The Origins Of Cultural Revolution Conflict In Nanjing”, **The China Journal** (No. 65) 1-25.

Heaslet, Juliana Pennington (1972), "The Red Guards: Instruments of Destruction in the Cultural Revolution", **Asian Survey** (Vol. 12: No. 12) 1032-1047.

Hiniker, Paul J. (1983), "The Cultural Revolution Revisited: Dissonance Reduction or Power Maximization", **The China Quarterly** (No. 94) 282-303.

Huang, Philip C. C. (1995), "Rural Class Struggle in the Chinese Revolution: Representational and Objective Realities from the Land Reform to the Cultural Revolution", **Modern China** (Vol. 21: No. 1) 105-143.

Johnson, Chalmers, "China: the Cultural Revolution in structural Perspective", **Asian Survey** (Vol. 8: No. 1) (1968) 1-15.

Malden, William (1965), "A New Class Structure Emerging in China?", **The China Quarterly** (No. 22) 83-88.

Oksenberg, Michel (1968), "The Institutionalisation of the Chinese Communist Revolution: The Ladder of Success on the Eve of the Cultural Revolution", **The China Quarterly** (No. 36) 61-92.

Pepper, Suzanne (1978), "Education and Revolution: The Chinese Model Revised", **Asian Survey** (Vol. 18: No. 9) 847-890.

Ray, Dennis (1970), "Red and Expert and China's Cultural Revolution", **Pacific Affairs** (Vol. 43: No. 1) 22-33.

Schenk-Sandbergen, L. Ch. (1973), "Some Aspekts of Political Mobilization in China", **Modern Asian Studies** (Vol. 7: No. 4) 677-689.

Shapley, Deborah (1977), "China After Mao: Science Seeks To Be Both Red And Expert", **Science** (Vol. 197: No. 4305) 739-741.

Singh, Vijay Bahadur (1968), "China's Cultural Revolution", **The Indian Journal of Political Science** (Vol. 29: No. 4) 329-334.

Smith, Arthur J. (1969), "The Effect of the Cultural Revolution on the Chinese Communist Party", **World Affairs** (Vol. 131: No. 4) 238-242.

Tsang, Mun C. (2000), "Education and National Development in China since 1949: Oscillating Policies and Enduring Dilemmas, **China Review** 579-618.

Tsou, Tang (1969), "The Cultural Revolution and the Chinese Political System", **The China Quarterly** (No. 38) 63-91.

U, Eddy (2005), "Leninist Reforms, Workplace Cleavages and Teachers in the Chinese Cultural Revolution", **Comparative Studies in Society and History** (Vol. 47: No. 1) 106-133.

Xiaocuo, YI (2019), "Blood Lineage" Sorace, Christian/Franceschini, Ivan. (Ed.), **Afterlives Of Chinese Communism: Political Concepts From Mao To Xi** (New York: Verso Books).

Xiuyuan, Lu (1994-1995), "A Step Toward Understanding Popular Violence in China's Cultural Revolution", **Pacific Affairs** (Vol. 67: No. 4) 533-563.

Tezler

Yeap, Raymond C. L. (2007), **The Theory of Transition in China: The Thought of Liu Shaoqi**, (The University of Sheffield: School of East Asian Studies) (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

sunuş / presentation

Çoklu Krizler Çağında Siyasal Öznellik ve Siyasal Strateji – Özel Dosya

Mike Davis, ölümünden önceki son yazılarından birinde, Antonio Gramsci'nin ünlü "mara-zi semptomlar" ifadesi hakkında şunu dile getirmişti: "Herkes fetret dönemi hakkında Gramsci'den alıntı yapıyor, ancak bu yeni bir şeyin doğacağını veya doğabileceğini varsayıyor. Ben bu konuda şüpheliyim. Bence bunun yerine teşhis koymamız gereken şey bir yönetici sınıf beyin tümörü: ortak çıkarları tanımlamanın ve büyük ölçekli stratejilerin formüle edilmesinin temeli olarak herhangi bir tutarlı küresel değişim anlayışını elde etmede giderek artan bir yetersizlik."¹ Davis'in bu teşhisi Biden'in yeni bir Franklin D. Roosevelt olamaması ve Yeşil Yeni Düzen (*Green New Deal*) programını kararlı ve cesurca uygulayamaması ile sınırlandırılmaz. Türkiye'de Altılı Masa'nın seçimlerde yaşadığı fiyaskonun semptomları belki de bu geniş muhalefet ittifakının daha seçimler öncesinde 2000'ler neoliberalizminin nostaljisinden kendini kurtaramamış olmasında kendisini göstermişti.

Öyleyse, bu yönetici sınıfın beyin tümörü, siyasal elitlerin miyopisi göz önüne alındığında, yönetilenler tarafından nasıl karşılanabilir? *Eğitim Bilim Toplum* dergisinin bu sayısında Siyasal Öznellik ve Siyasal Strateji özel dosyası bu soruyu doğrudan yanıtlamaya çalışmasa da bu büyük sorunun farklı boyutlarını sorunsallaştıran yazılardan oluşuyor. Her biri farklı perspektifler üzerinden makro, mezo ve mikro düzeylerde konuya yaklaşan yazıların, siyasetin aritmetik hesaplarına indirgenmediği bir dönemde, siyasal özneliğin ve siyasal stratejinin yeniden toplum kuramı çalışmalarının odağına yerleşmesine katkıda sunacağını umut ediyoruz.

Makro düzeyde, ilk olarak, Gönenç Hacaloğlu'nun sosyalist stratejinin insan hakları mücadelesi ile angajmanının nasıl gerçekleşebileceğine yönelik yaptığı siyasal teori tartışması ile dosyanın açılışı yapılıyor. Hacaloğlu'na göre, insan hakları her ne kadar neoliberal dönemde siyasal liberalizmin ve ABD öncülüğündeki tek-tarafılığın önemli bir söylemsel-ideolojik bileşeni konumuna geldiyse de, Marx'ın erken dönem insan türünün toplumsal özgürleşmesi perspektifiyle ele alındığında, sosyalist strateji için hala kayda değer bir mücadele alanı olarak karşımızda duruyor. Yazar, insan hakları mücadelesinin Küresel Kuzey ve Küresel Güney arasındaki bağımlılık ve tâbiyet ilişkilerinden, aynı şekilde kapitalist toplumlardaki sınıf ilişkilerinin belirleyiciliğinden bağımsız ele alınamayacağına ilişkin güçlü bir argüman sunuyor.

İkinci olarak, Hispanik dünyanın iki ülkesinde (İspanya ve Arjantin) yaşanan sol popülizm ve birleşik işçi sınıfı siyaseti deneyimleri arasındaki gerilime ilişkin, Atakan Çiftçi ve Sena Aydın Bergfalk imzalı makale yine makro düzeyde bir sorgulama yapıyor. Çiftçi ve Aydın Bergfalk'a göre, İspanya'daki Podemos deneyimi sol popülist stratejinin açmazlarını orta koyuyor ve işçi sınıfını merkezinden çıkarmış bir geniş sol ittifak siyasetinin gerileme eğilimine girmesinin güçlü bir olasılık olduğunu gösteriyor; buna karşılık Arjantin'deki FIT-U'nun birleşik bir işçi sınıfı siyasetine dayalı stratejisi, her ne kadar Podemos veya Syriza gibi iktidara gelecek atılımı kaydedememiş olsa da, kararlı ve giderek büyüyen etkisiyle, işçi sınıfının yirmi birinci yüzyılda halen anlamlı bir siyasal dönüşümü gerçekleştirebilecek en önemli aktör olduğunun altını çiziyor.

Mezo düzeyde, kolektif eylem ve toplumsal hareketler bağlamında iki yazıyla devam ediyor özel dosya. Bunların ilki, İlkan Öz imzalı Türkiye'deki platform ekonomisi işçilerinin kolektif

sunuş / presentation

eylem deneyimleri üzerinde duran makale. Öz'ün saha çalışmasına ve kolektif eylem literatürüne dayanarak yazdığı makale 2022 başlarında yaşadığımız Trendyol ve Yemeksepeti işçilerinin grevlerine ve mobilizasyonlarına odaklanıyor ve bu mobilizasyonların ardında işçilerin nasıl eyleme dahil olma motivasyonu bulabildiklerini (ve pek çok işçinin de neden bu motivasyonu bulamadığını), bunun değişen işçi sınıfı kompozisyonu bağlamında yirmi birinci yüzyılda işçi sınıfının ekonomik hakları bağlamındaki kolektif eylem kapasitesi açısından ne ifade ettiğini, burada karşımıza çıkabilecek potansiyelleri ve sınırlılıkları tartışıyor.

Mezo düzeydeki ikinci makale Ezgi Öziş imzasını taşıyor ve Türkiye'deki feminist hareketin toplumsal gücüne odaklanıyor. Öziş, dünya ve Türkiye solundaki siyasal strateji tartışmalarından hareketle, feminist hareketin toplumsal gücünün yukarıdan-aşağı alınmış bir cumhurbaşkanlığı kararıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çıkması karşısında teste tâbi tutulduğunu öne sürüyor ve daha en başından İstanbul Sözleşmesi'ne devletin taraf olmasında elit siyasetinin feminist hareketin kendi öz toplumsal gücünden daha belirleyici bir rol oynadığını öne sürüyor. Bu durum, Öziş'e göre, feminist hareketin kimi temel taleplerinin elit siyasetinin dengeleri karşısında güvencesiz hale gelmesine neden oluyor; buna karşılık, feminist hareketin temel taleplerinin daha köklü bir siyasal dönüşüm hedefleyen siyasetlerde daha belirgin ve belirleyici şekilde yer alması gerektiği öne sürülüyor.

Mikro düzeyde ise, kent, kır ve tarım konusu ve alternatif dayanışma ekonomisi deneyimleri teması öne çıkıyor. Anlamli bir siyasal dönüşümün gerçekleşmediği veya geciktiği günümüz koşullarında, toplumsal değişim yavaş da olsa kararlı şekilde gerçekleşmekte; bu durum, günümüz eleştirel sosyal bilimciler arasında kapitalizmden bir çeşit post-kapitalizme (neo-feodalizm, tekno-feodalizm, rantiyer kapitalizmi, siyasal kapitalizm, vs.) geçişe ilişkin tartışmalarda belirgin bir tema durumunda. Nasıl ki İngiltere'de ve Batı Avrupa'da feodalizmin çözülüşünde ve feodalizm sonrası üretim biçimlerine geçişte köylülerin oluşturduğu otonom örgütlenmeler Doğu Avrupa'daki örneklerin aksine "ikinci serflik" olgusunu önlediyse, günümüz geçiş tartışmalarında ve bu toplumsal değişim karşısında üretilecek stratejilerde özellikle de toprağa dayalı doğrudan üreticilerin dayanışma pratikleri ve örüntüleri kilit bir rol oynayabilir.

İşte bu bağlamda, ilk olarak Aybala Ertekin ve Cemil Yıldızcan imzalı makale tarım-gıda alanındaki topluluk-temelli dayanışmacı pratikler üzerine odaklanıyor. Neoliberalizmin krizi, neoliberalizmin meşruiyet krizi, gıda krizi, pandemi krizi ve ekolojik kriz gibi olguların damgasını vurduğu bir çoklu-krizler döneminde, anlamli bir siyasal dönüşümün temelleri olarak Ertekin ve Yıldızcan dayanışmacı tarzda örgütlenmiş ve özellikle de insan coğrafyasında kent-kır ayrımını silikleştirecek şekilde konumlanmış topluluk ekonomilerini ön plana çıkarıyorlar. Bu toplulukların üretken faaliyetleri ve pratikleri hem aşağıdan bir siyasal özneleşme örüntüsü oluşturma potansiyeli taşıırken, diğer yandan kapitalist üretim biçimi tarafından domine edilen ve kısıtlanan, ama tam olarak da onun formunu almayan, hatta kapitalizmi "aşındıran" bir karaktere sahip durumdadır. Bu tür pratikler nihai olarak kapitalizmi yıkıcı etkilere sahip olmasalar da, kapitalist üretim ve piyasa dinamikleri karşısında anlamli bir siyasal dönüşüm hedefleyen siyasal stratejiler tarafından daha fazla tanınması ve anlaşılması gerektiğini vurguluyor yazarlar.

Dosyanın son makalesinde, mikro düzeydeki analiz çabalarına Kiraz Özdoğan kent bağlamında çok farklı biçimlerde ortaya çıkan bostanlar ve bostancılık pratikleri üzerine

sunuş / presentation

yazdığı makale ile katkı sunuyor. Her ne kadar literatür bostanların kapitalist kentleşme dinamikleri karşısında nasıl erozyona uğradığı üzerine odaklanıyor olsa da, Özdoğan kentin tarımsızlaştırılmasının tek hakim politika olmadığını vurguluyor. Mesleki bir pratik ya da geçimlik bir faaliyet biçiminde İstanbul'un kentsel hafızasında yer tutan bostancılık biçimleri ve kentin faileri olan bostancıların yok olduğu tarımsızlaşma süreci kadar kadar kentsel plandaki güncel tarımlaştırma politikalarına da makalesinde yer veren Özdoğan, birbirleri ile çelişen stratejiler, pratikler ve söylemleri tarımsızlaştırma/bostansızlaştırma ve tarımlaştırma ekseninde bütünsel olarak incelemektedir.

Elinizdeki bu özel dosyanın siyasal öznellik ve siyasal strateji konularında Türkiye'de de canlanan tartışmalara mütavazı da olsa bir katkı yapacağını umuyoruz.

Bu özel sayının oluşturulmasında emeği geçen bütün hakemlere katkıları için teşekkür ederiz.

Editörler:

Cihan Özpınar
Cemil Yıldızcan

DİPNOT

- 1 Mike Davis, 'Muzaffer Thanatus', Terrabayt, çev. Ege Çoban ve Ali Sinan Küçükğül, 12 Mart 2022.

İNSAN HAKLARI MÜCADELESİ SOSYALİST BİR STRATEJİNİN PARÇASI OLABİLİR Mİ?

Could the Human Rights Movement Be Part of a Socialist Strategy?

Gönenç Hacaloğlu*

Geliş Tarihi / Received :30 Ocak 2023 **Kabul Tarihi** / Accepted : 8 Nisan 2023
Hacaloğlu, Gönenç (2023), "İnsan Hakları Mücadelesi Sosyalist Bir Stratejinin Parçası Olabilir mi?", Eğitim
Bilim Toplum Dergisi, Cilt 21, Sayı 82, (Bahar 2023), ss: 31-58.

31

Öz

Kapitalizmin neoliberal döneminde, özellikle de Soğuk Savaş sonrasında, hakim bir haklar paradigması statüsüne kavuşan insan hakları söyleminin meşruiyet zemini, neoliberalizmin mağduru olan kitlelerce sorgulanır hale geldi. Peki, günümüzde insan hakları söylemi ve mücadelesi neoliberalizme karşı toplumsal hareketlerin özgürleştirici eğilimleri bağlamında sosyalist stratejilerin bir bileşeni olarak yeniden tanımlanabilir mi? Bu çalışma, insan haklarının, kapitalizmin ideolojik hegemonyası altında şekillenmiş ve ona yüklenmiş anlamlarının dışında ve ötesinde ufku kapitalizmle sınırlanmamış bir toplum projesinin parçası olmasının olanakları üzerine bir tartışma yürütmektedir. Bu bağlamda Marx'ın Yahudi Sorunu'nda ele aldığı biçimiyle Marksizmin klasik insan haklarına dair temel yaklaşımından Bağımlılık Okulu'nun katkıları başta olmak üzere Marx sonrası Marksizm içi tartışmaların eleştirel katkılarına dek geniş bir literatürden yararlanılmıştır. Neoliberalizmin meşruiyet krizi, her zamankinden daha fazla, alternatif bir toplum projesinin ortaya çıkmasının olanaklarını zorlarken, insan haklarının kapitalist hegemonyanın karşısında bir karşı-hegemonya tesisi için olanaklarının ve açmazlarının ortaya konulması elzemdir.

Anahtar Sözcükler: insan hakları; post-Marksizm; Bağımlılık Okulu; emperyalizm

* Arş. Gör., İstanbul Gedik Üniversitesi, Hukuk Fakültesi; Doktora Öğrencisi, Galatasaray Üniversitesi, Kamu Hukuku, gonenchacaloglu@gmail.com, Orcid Numarası: 0000-0002-9274-1441
Res. Asst., İstanbul Gedik University, Faculty of Law; Ph.D. Student, Galatasaray University, Public Law, gonenchacaloglu@gmail.com, Orcid Number: 0000-0002-9274-1441

Abstract:

In the neoliberal era of capitalism, especially after the Cold War, the legitimacy of the human rights discourse became questioned by the masses who were victims of neoliberalism. Could the human rights discourse and movement today be redefined as a component of socialist strategies in the context of the emancipatory tendencies of social movements against neoliberalism? This study discusses the possibilities of human rights being part of a socialist strategy against the ideological hegemony of capitalism. In this context, a wide range of literature has been used, from the basic approach of Marxism to classical human rights as Marx discussed in the Jewish Question, especially the contributions of the Dependency School, to the critical contributions of post-Marxist debates. As the crisis of legitimacy of neoliberalism pushes the possibilities for the emergence of an alternative social project more than ever, it is essential to reveal the possibilities and dilemmas of human rights for the establishment of a counter-hegemony against capitalist hegemony.

Key words: human rights; post-Marxism; Dependency School; imperialism

Giriş

Yaşamın Neoliberalizmin içinde bulunduğu meşruiyet krizinde, neoliberalizmin taşıdığı veya onu meşrulaştıran tüm kavram ve değerler sorgulanmaktadır. Şüphesiz bunların başında, neoliberal küreselleşme dönemine damgasını vuran bir kavram olarak “insan hakları” kavramı geliyor. İnsan hakları kavramının biri hakim, diğeri ise onun karşısında yer aldığı iddia edilen ikili bir anlama sahip olduğu söylenebilir. İlki, hakim paradigmanın dokunulmaz atfettiği, eleştirilemez ve sorgulanamaz olarak gösterdiği bir dizi etik değerler kümesi olarak kavranmaktadır. Tüm uluslararası hukuk belgeleri, ülke anayasaları ve kurucu hukuki metinler soyut bir “insan haklarından” ve onun korunmasından bahsederler. İkincisi ise sistem-karşıtı hareketler tarafından, kapitalist dünya sistemine karşı yükselen itirazlarda – özellikle tarihsel yanına yapılan vurguyla – kullanılan bir kavram seti olarak tanımlanabilir. İkinci tanımının kapsamını Balibar şu şekilde ifade etmiştir:

“İnsan haklarının evrenselliğinin sadece beyan edilmelerinden değil, hakim düzene karşı tüm direniş ve itirazların kendilerinin de meşruiyet kazanmak için soyut insan haklarının korunması ya da genişletilmesi terimleriyle formüle edilmesi gerektiği olgusundan türediği fikri uzun zamandır savunulagelmiştir (Balibar, 2018:9).”

İlk ve hakim anlamıyla kavranan insan hakları, mevcut küresel kapitalist sistemin ve onun güncel biçimi olan neoliberalizmin meşrulaştırılması için kullanılan bir kavram olarak anlaşılmaktadır. Neoliberalizmin meşrulaştırılması ile kastedilen mevcut hegemonyanın rıza unsurunun gerçekleştirilmesidir. Pekâla “insan hakları” ve onun korunması, emperyalist merkezlerin çevre ülkelere yönelik müdahalelerinde başvurdukları ilk gerekçeyi oluşturmaktadır. Aynı

biçimde askeri müdahale olmasa bile, Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomik bağımsızlık taleplerinin bastırılmasında ve küresel pazara dâhil edilmelerinde hakim bir söylem olarak yine karşımıza “insan hakları” çıkmaktadır. Örneğin, bağımsızlıkçı Üçüncü Dünya liderlerinin hemen hepsinin ortak özelliği olarak insan haklarına saygı duymayan, otoriter ve totaliter özellikler gösteren kimseler oldukları propaganda edilmekte; hepsinin alternatifi ise “demokrasiyi ve insan haklarını savunan” Batıcı liderler olmaktadır.

Whyte (2018:25), insan haklarının, devletin ekonomiye müdahalesini sınırlayacak ve ekonomik büyümeyi teşvik edecek liberal bir ekonomik düzenin merkezi bileşeni olarak şekillendirildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda insan hakları ve onunla ilişkili olarak demokrasi/demokratikleştirme söylemleri Üçüncü Dünya’yı hedef alan askeri müdahalelere ve neoliberalizasyon programlarına dayanak olmaktadır. Bu dayanak noktasının önemli söylemsel temeli olan insan hakları, hakim paradigmayla uyumlu, Birinci Dünya fonları ile çalışan çeşitli Sivil Toplum Kuruluşları (STK) tarafından yapılan ve sıklıkla “insani yardım” ismiyle anılan “insan hakları kampanyaları” ile tanımlanır durumdadır. En bilinen insan hakları STK’larının merkezlerinin bulunduğu ve faaliyet gösterdiği alanların coğrafi farklılığı bu çarpık durumu ortaya koyan bir örnek oluşturmaktadır.

İnsan hakları, bahsedilen hakim anlamıyla, ayrıca tek başına bir “ideoloji” olarak da tanımlanmakta; “tarihin sonundaki ideoloji”, “yenilgilerin ideolojisi”, “ideolojilerin sonundaki ideoloji” olarak adlandırılmaktadır. Göran Therborn’un (1999:15) Althusser’den atıfla belirttiği üzere ideoloji, insanları özne olarak adlandıran ve onlara hitap eden bir söylem olarak iş görür. Bu bağlamda insan hakları, hakim ideolojinin stratejik söylemi olarak onun “işini görmektedir”. İnsan haklarını tek başına bir ideoloji ya da kapsamlı bir ideolojinin stratejik söylemi olarak adlandırsak da iddia edilen değişmemekte, insan haklarına kendinden öncekilere son veren ve hepsini aşan mistik bir anlam yüklenmektedir. Bu yaklaşım, sosyalizmin yenildiği, kapitalizmden öte bir toplumsal formasyonun gelmeyeceğini iddia eden post-modern teorinin, özellikle SSCB’nin yıkılmasını izleyen süreçte, akademide hegemonik bir konuma gelmesiyle yerleşiklik kazanmış durumdadır. İnsan haklarını “tarihteki son ütopya” olarak tanımlayan Moyn’a göre (2010), daha önce daha ileri bir toplumsal formasyon hedefleyen ideolojilerin yarattığı “düş kırıklığı” yerini yeni bir “ütopya” olarak insan haklarına bırakmıştır. İnsan haklarının ideolojiler üstü olarak tanımlanmasının yarattığı mistikleştirme, hakim paradigmayı güçlendirerek onun uluslararası müdahalelerdeki rolünün sorgulanmasının önüne geçmektedir.

Bahsedilen hakim anlamıyla insan hakları ve “insan hakları mücadelesi” kapitalist sistemin yarattığı sömürü ilişkilerinin sebepleri ile değil, sonuçlarıyla ilgilenmektedir. Çünkü mevcut liberal yorumu, sistemin kendisinden kaynaklanan sorunları birer patoloji olarak görmekte, haliyle bu patolojilerle sistemi değiştirmeden başa çıkmanın mümkün olduğunu iddia etmektedir. Örneğin kapitalist dünya sistemiyle tamamen uyum içinde çalışan uluslararası bir mahkeme, bir insan hakkı ihlalini faille kurbanlar arasındaki bir mesele olarak kavrayacak ve aralarındaki bu özel ilişkiye uygulayacağı hukuk kurallarıyla sistemde bir iyileştirmeye neden olduğunu varsayacaktır. Oysa kapitalizmin neden olduğu sömürü ilişkilerinin sürekli yenilenen “insan hakkı ihlalleri” yaratması beklenen bir durumdur ve bunlarla bu ilişkileri ortadan kaldırmayı hedeflemeden mücadele edilebileceğini söylemek, mevcut sömürü ilişkilerini meşrulaştıran bir durum yaratmaktadır. Kastedilen, insan haklarının felsefi temeli olarak “insan onuru” kavramı ve bunun sömürü ilişkilerinin içinde sıklıkla ihlal ediliyor olmasıdır. İnsanın onurlu bir yaşam sürmesinin ön koşulu bir başkası tarafından sömürülmemesidir.

Neoliberal sistem, yoksulluğu derinleştirir ve şiddeti sıradanlaştırırken oldukça çelişkili biçimde egemen paradigma (hakim insan hakları ideolojisinin taşıyıcısı olduğu) “yoksulluk ve şiddetle mücadele” söylemiyle meşruluk sağlamaktadır (Özdek, 2002:1). Ancak bu meşruiyetin günümüzde ciddi bir aşınmaya uğradığı söylenmelidir. ABD’nin Afganistan ve Irak işgalleriyle başlayan süreç Batı hegemonyasının ve kapitalizmin meşrulaştırıcısı olan “insan hakları”nın nasıl araçsallaştırıldığını göstermiş, özellikle Üçüncü Dünya halklarının bu kavrama inanç duymasını ciddi ölçüde engellemiştir. 1990’ların sonlarından itibaren boy gösteren ve 2000’li yıllarda hızlanan küreselleşme ve savaş karşıtı toplumsal itirazlar yerkürenin pek çok yerinde yaygınlaşmıştır. Esas olarak 2008 yılındaki kriz neoliberalizmin sorgulanır hale gelmesinin vesilesi olurken, 2010’lu yıllarda dünya çapında halklar arasında giderek artan eşitsizlikler ve yoksullaşma alabildiğine hızlanmıştır. Yoksullaşan kitlelerin kontrol altına alınması eğilimi, küreselleşmenin ilk dönemlerinden farklı olarak günümüzde daha görünür hale gelmiş; sistem için tehlike arz eden kitlelere yönelik şiddet ve güvenlik politikalarını son derece baskın hale getirmiştir (Özdek, 2002:21). Neoliberalizmin halkların geleceğe yönelik olumlu beklentilerini ortadan kaldırmasıyla birlikte on sekizinci yüzyıldan bu yana kapitalizmin kitleler nezdinde meşruiyetini sağlayan “çocuklarımız bizden daha iyisini yapacak” argümanı son bulmuştur (Saad-Filho, 2020). Arap ülkelerinden Latin Amerika’ya yer kürenin oldukça büyük bir kısmında halk yığınları neoliberalizme karşı radikal itirazlar sergilemişlerdir. Son olarak 2020 yılından bu yana sürmekte olan küresel

pandemi neoliberal politikaların başarısızlığını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Pandemi ile beraber “küreselleşme olgusu gözle görülür bir şekilde yavaşlamış”, neoliberalizme özgü sermaye birikim sürecinin doğal sınırlarına ulaştığı görüşü yaygınlaşmıştır (Yıldızcan ve Özpınar, 2021:7). Costas Lapavitsas, Jacobin’de yayınlanan yazısında pandemi krizi ile birlikte gerileyen bir sistem olarak neoliberalizmle yüzleşmenin tarihsel bir ihtiyaç olduğunu belirterek emekçilerin daha çok söz sahibi olması ve finansallaşma yerine kamu mali kurumları kurulmasını içeren bir siyasi mücadele programı önermektedir (Lapavitsas, 2020). Sonuçta neoliberalizmin başarısızlığının kanıksanması, dünyanın her yanında güvenlik ve şiddet politikaları ile neden olduğu insan hakkı ihlalleri, sosyal adalet ve eşit bölüşüm taleplerinin yükseliyor olması, insan haklarının hakim anlamının karşısında, kapitalist paradigmanın ötesine taşacak şekilde yeniden tanımlanmasının imkânlarını ve örneklerini de yaratmaktadır.

İnsan haklarının ve mücadelesinin sistem dışı hareketlerce de içeriliyor oluşu mevcut Batı hegemonyasına, onunla tarihsel olarak ayrılmaz olan kapitalist dünya sistemine ve Wallerstein’in ifadesiyle kapitalizmin “jeokültürü” olan liberalizme karşı sosyalist bir strateji için alan açabilir.

“İnsan hakları söyleminin kullanılması politik, ekonomik ve sosyal taleplerin hak talebi şeklinde ifadelendirilmesidir ve sadece araçsal olmayıp, ezilmişlere ait alternatif değerler, normlar ve hayat şekillerini meşrulaştırmak için operasyonel önem, yani Gramsci’nin terminolojisiyle hegemonya-karşıtı özellik taşıır (Kıvılcım, 2009:220).”

Gramsciyen bir ifade ile “hasımlarının üstesinden gelmek için” onları “kendi egemen dünya görüşünün normlarını ve değerlerini özümsemeye ve kabul etmeye razı ederek onların ‘gönüllü’ desteğini kazanmaya” (Ransome, 2011:180) yönelik bir mücadele mevcut hegemonyanın karşısında bir karşı-hegemonya mücadelesidir. Bu bağlamda hakim anlamıyla insan haklarının “kurucu öğeleri üzerinden çalışmak ve onları yeniden şekillendirmek” (Kıvılcım, 2009:219) mümkün olabilir.

Sosyalist bir strateji için insan haklarının ve mücadelesinin politik bir alan açıp açamayacağına ilişkin yapılacak değerlendirmede insan hakları ile Marksizmin arasındaki ilişkinin incelenmesi işlevli olacaktır. Bunun için öncelikle Marx’ın ‘Yahudi Sorunu’nda ele aldığı biçimiyle klasik Marksizmin insan haklarına yaklaşımının incelenmesi, ardından Marx sonrası Marksizm

İçerisinde tartışılarda insan haklarının ele alınış biçiminin değerlendirilmesi açmazların ve olanakların daha iyi kavranmasını sağlayabilir.

İnsan Hakları, Marksizm ve Yahudi Sorunu

İnsan haklarına ilişkin bir Marksist bir değerlendirmenin başlangıç noktasını Marx'ın, Genç Hegelci Bruno Bauer'in çalışmasını eleştirmek için, 1843 yılında kaleme aldığı 'Yahudi Sorunu'ndan başlatmak doğru olacaktır. Marx bu çalışmasında esas olarak Bauer'in Prusya'daki Yahudilerin özgürleşmesi üzerine görüşlerini eleştirmektedir. Bauer'in Yahudilerin özgürleşmesinin devletin sekülerleşmesiyle mümkün olacağı temel görüşüne karşı Marx, gerçek bir özgürleşmenin insanlığın dini, politik ve ekonomik tüm bağlardan özgürleşmesiyle mümkün olabileceğini iddia eder. Bu bakımdan çalışma esas olarak din ve politik özgürleşme ilişkisi üzerine kaleme alınmış olmasına rağmen insan hakları kavramına ilişkin genç Marx'ın temel görüşlerini de içerir. Bunun nedeni Marx'ın Bauer'i eleştirirken Fransız Bildirgeleri ve anayasaları üzerinden "insan hakları" ve "yurttaş hakları" arasında yaptığı ayrımıdır.

36

"Bauer'e göre insan, evrensel insan haklarına sahip olabilmek için, "inanç ayrıcalığı" nı feda etmelidir. Biz de bir an için, şu insan haklarına asıl biçiminde, bulucuları olan Kuzey Amerikalılar ve Fransızlardaki biçiminde, göz atalım. Bu insan hakları kısmen politik, başkalarıyla ortaklık durumunda kullanılan haklardır. İçerikleri, topluluğa katılış, özellikle de politik topluluğa, devlet yaşamına katılıştır. Bunlar politik özgürlük kategorisine, daha önce gördüğümüz gibi, dinin ve bu arada Yahudiliğin de tartışmasız ve pozitif kaldırılışını kesinlikle önvarsaymayan yurttaş hakları kategorisine girerler. Geriye insan haklarının diğer kısmına, 'droits du citoyen'den farklı olduğu kadarıyla "droits de l'homme"a gözetmek kalıyor (Marx, 2014:27)."

Marx'ın yurttaş hakları ile insan hakları arasında yaptığı ayrımı anlayabilmek için Marksizmde (Genç Marx'ın incelediği zeminde diye de ifade edilebilir) sivil toplum ve devlet arasındaki ayrılığa ilişkin kavrayışa odaklanmak gerekmektedir. Marksizme göre devlet her zaman toplumdan bir ayrışmayı, devletin toplumu oluşturan insanların faaliyetlerine yabancılaşmış olmasını ifade eder (Savran, 1987:52). Engels, devletin oluşumuna dair bu tarihi sorunu şu şekilde ifade etmiştir:

"Son olarak, kurum, gentilice toplumla devlet arasındaki uzlaşmaz

karşıtlığı da açığa vurur, devleti meydana getirmek bakımından ilk girişim, gensleri, onlardan her birinin üyelerini, ayrıcalıklılar ve ayrıcalıksızlar biçiminde ve ayrıcalıksızları da, birbirine karşı iki emekçi sınıf biçiminde bölerek, parçalamaya dayanır (Engels, 1979:338).”

Marx da yine Yahudi Sorunu’nda devletin toplumdan yabancılaşmasını, “genel devlet erki, halktan yalıtık bir egemenin ve onun hizmetkarlarının özel işi olarak görülür” (Marx, 2014: 34) diyerek anlatmıştır. Marksizme göre bu ayrılık, doruk noktasına kapitalist devlette ulaşır. Çünkü kapitalist üretim ilişkilerine özgü olan artığa el koyma biçimi, yine kapitalizme özgü olan ekonomi-politika ve devlet-toplum ayrışmasını beraberinde getirmektedir (Yalman, 2012:82). Kapitalist devletin, kendinden önceki devlet biçimlerinden farklılığını oluşturan şey, “doğrudan üreticinin mülksüzleştirilmesine, kapitalist için mutlak özel mülkiyetin korunmasına ve onun üretim ve elkoyma üzerindeki kontrolüne izin veren sınıf güçleri ile devlet iktidarı arasındaki denge” (Wood, 1981:69) durumudur. Sınıf iktidarı ile devlet iktidarını birbirine eşitleyen veyahut yakınsayan kapitalizm, üreticiyi üretim araçlarından ayırırken ekonomi ile politika, devlet ve toplum arasında bir ayrışmaya sebep olur. Kapitalist devlet, sivil toplumdan bütünüyle ayrılmış devlettir. “Gerçek dünyevi yaşamlarında eşit olmayan, sömüren ve sömürülen insanlar” (Savran, 1987:52) kapitalist devlette yurttaşlık yanılısamasıyla eşit kılımlar.

“Droits de l’homme, insan hakları, droits de citoyenden, yurttaş haklarından işte böyle ayrışır. Kimdir citoyenden ayrışan bu homme? Sivil toplum üyesinden başka kimse değil. Niye sivil toplum üyesine insan, kısaca insan ve haklarına da insan hakları d e n i r ? Bu nasıl açıklanmalı? Politik devletin sivil toplumla olan ilişkisiyle, politik özgürleşmenin özülüyle (Marx, 2014:29).”

Marx, insan hakları ile yurttaş haklarını – devlet ve sivil toplum ayrımının doğal sonucu olarak – kategorik olarak ayırdıktan sonra bu kavramları incelemeye başlar. Devlet-sivil toplum ayrışmasının yurttaş hakları-insan hakları ayrışmasına yansması, insan haklarının sivil toplumu oluşturan insanlara, yurttaş haklarınınsa politik yönetime (devlet) katılan yurttaşlara ait haklar olarak kavranmasıdır. Marx, insan haklarını, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin 2. maddesinde (doğal ve kaldırılmaz haklar olarak) sayılan “eşitlik, özgürlük, güvenlik ve mülkiyet” hakları üzerinden eleştirir.

“Biz her şeyden önce, insan hakları denilen hakları, droits de l’homme’u,

droits de citoyenden farklı olarak, sivil toplum üyesinin, yani egoist insanın, öteki insanlardan ve topluluktan koparılmış insanın haklarından başka bir şey olmayan haklar olarak kaydediyoruz (Marx, 2014:29).”

Marx’a göre bildirgelerde tanımlanan eşitlik, özgürlük ve güvenlik haklarının tümü esasen mülkiyet hakkının gerçekleşmesi için bir ön koşul olarak tanımlanmıştır. Ona göre bildirgelerdeki “özgürlük”, “dünyadan elini eteğini çekmiş, yalıtık monad olan” insanın, diğer insanlardan ayrılma hakkıdır ve bu hakkın pratik uygulanımı, özel mülkiyet hakkıdır (Marx, 2014:30).” “Eşitlik”, insanın diğer insanlardan ayrılma hakkının yani “özgürlüğün” eşitliği; “güvenlik” ise özel mülkiyetin güvenliği, “egoizmin sigortasıdır (Marx, 2014:30).”

Marx’ın insan hakları eleştirisini Fransız Bildirgeleri üzerinden yürütmesinin anlamı burjuva devrimlerinin eşitlik ve özgürlük vaatlerinin ancak biçimsel olarak gerçekleşebileceğini vurgulamaktır. “Fransız Devrimi kapitalist ekonomiyi politik olarak özgürleştirmeyi başarmıştır; şimdi gerekli olan tam bir insani özgürleşmeyi sağlayacak olan toplumsal bir devrimdir (Douzinas, 2018:181).” Marx’ın insan haklarına olan eleştirisi amaçlarından dolayı değil, yeterince insani olmamaları ve verdikleri yetkilerin eşit olarak paylaşılmamasından” (Douzinas, 2018:188) dolaydır. Fransız Bildirgeleri’nde hakları tanımlanan “insan” ona göre soyut, gerçek hayattan dışlanmış ve idealize edilmiş bir insan figürüdür.

İnsan Haklarına İlişkin Marx Sonrası Marksist Yaklaşımlar

Batı Marksizminin insan hakları ile ilgili yazını, Marksist külliyat içerisinde daha geniş bir yer tutmaktadır. Özellikle Claude Lefort, Etienne Balibar ve Jean-François Lyotard, insan haklarının politik doğası ve ortak çalışmaya dayalı potansiyeli üzerine çalışmışlardır (Douzinas, 2018:193). Elbette belirtmek gerekir ki post-modern teoriden etkilenen post-Marksizm çalışmalarının bir kısmı hakim insan hakları ideolojisinin eleştirisi olmaktan çok egemen ideolojiyi güçlendiren bir yerde durmaktadır. Bunun altında, reel sosyalizmin bireyin özgürlüğü ve toplumsal çıkar arasındaki dengeyi gerçekleştirmediği ve bireysel özgürlüğü gerçekleştirmek konusunda yetersiz kaldığı eleştirisi yatmaktadır. Reel sosyalizm deneyimlerine yönelik bu eleştiri kaçınılmaz bir biçimde post-modernizmin yükselişi ile beraber, “insan hakları ideolojisini” tarihten ve sınıf ilişkilerinden bağımsız, ezeli ve ebedi olarak kabul edilen evrensel değerler olarak kavramaya yol açmıştır. “Tarihin sonunun” ilan edildiği bir dönemde sosyalizmin tek başına savunulması totalitarizm savunusu

olarak insan hakları ile çelişkili kabul edilmiş; sosyalizm başına getirilen “demokratik” veya “özgürlükçü” ekleri ile savunulabilir ilan edilmiştir.

Bu olumsuz etkiye rağmen, post-Marksist yaklaşımların bir kısmının da insan hakları kavramına ilişkin geleneksel Marksist yaklaşımı genişleterek sosyalizme yeni bir ufuk kazandırdığı iddia edilebilir. Örneğin Douzinas’a göre post-Marksizm, politik fikirlerin ne doğru ne de yanlış olduklarını, onların dünyamızı anlamlı kılmamızın araçları olarak anlaşılması gerektiğini vaaz etmektedir (Douzinas, 2018:192). Tam da bu nedenle:

“Hukuk ve politika alanında görev, insan hakları gibi yanlış ideolojik kavramlardan kurtulmak değildir pek; bu kavramları, kazanmış olabilecekleri muhafazakâr çağrışımlara karşı yeniden tanımlamak, halka hitap eden politika projesine uyarlamak ve bu kavramlar etrafında “hegemonik” bir blok inşa etmektir (Douzinas, 2018:192).”

Post-Marksizmin, insan haklarının ortak çalışmaya dayalı potansiyeli üzerinde durması, kolektif eylem açısından da yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Örneğin Balibar’a göre, Fransız Bildirgesi ile ortaya çıkan klasik haklar, eşitlik ve özgürlüğü ilk kez bir araya getirerek evrensel bir siyasi katılım hakkı yaratmıştır. Eşitlik ve özgürlüğün bu şekilde eşitlenmesi, bütün hakların politize olması ve yurttaşlığın anlamının genişlemesi sonucunu doğurmuştur. Bunun ortaya çıkardığı düzlemde işçilerin ve onların bakmakla yükümlü oldukları kişilerin hakları bir mücadele pratiği olarak ortaya çıkar (Balibar, 1994:205-226). Douzinas da kolektif politik eylemle insan hakları arasında benzer bir bağlantı kurmuştur:

“İnsanlığın görevi kolektif politik eylemle kendi kurtuluşunu gerçekleştirmektir. Bu, mantıksal olarak, eşitlik olmadan özgürlük olamayacağı; (...) bireysel özgürlüğün insanların kolektif kurgusu olduğu ve politik olarak da kurtuluşun bir armağan olamayacağı, onun ancak ve ancak topluluk içinde ve diğerleriyle birlikte ortak eylemle elde edilebileceği anlamına gelir (Douzinas, 2018:196).”

Yine benzer bir yaklaşımla Lefort, liberal insan hakları kavrayışının apolitikliğinin ve “atomizminin” sorunlu olduğuna inanırken; Marx’ın insan haklarına yaklaşımına ilişkin olarak “onun hakların ideolojik yanının kendini tutsak etmesine izin verdiği”, “bu hakların pratikte ne anlama geldikleriyle, sosyal hayata ne gibi değişiklikler getirdikleriyle ilgilenmediği” eleştirisinde bulunmaktadır (McLoughlin, 2016:308). Lefort, bildirgelerin tanıdığı hak

ve özgürlüklerin “yurttaşların birbirleriyle iletişim kurmaya başladıkları bir kamusal alanın yaratıcısı” vazifesi gördüğünü ve “sosyalleşme için yeni bir çerçeve yarattığını” ileri sürerek (Lefort, 2013:131) gerçekten de hakların teorik boyutundan ziyade pratik yanlarına odaklanmaktadır. Ancak yine de burada belirtmek gerekir ki Lefort’un Marx’ın hakların pratik yanını yok saydığı eleştirisi pek yerinde değildir. Hatta tam aksine Marx’ın eleştirisi sürmekte olan sömürü ve tahakküm ilişkilerine rağmen bireyi eşit ve özgür addeden, tek hayat gayesinin faydacılık olduğunu (Kapital’deki ifadesiyle “özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve Bentham”) söyleyen liberalizmin, insanı gerçek dünyadan ve toplumsal ilişkilerden soyutlamasına ilişkindir (Özenç, 2015:155-157). Rancière içinse insan hakları, tam olarak neyi kapsadıkları ve öznesinin kim olduğuyla alakalı olarak tartışmaya yol açtıkları, bu bağlamda “kolektif politik mücadele yoluyla bir özneleşme sürecine” neden oldukları için önemlidir (McLoughlin, 2016:315).

Post-Marksizmin, insan haklarını yeniden tanımlayarak hakim anlamından kurtarmak ve insan haklarının kolektif politik eylemle ilişkisini kurmak şeklindeki ikili fonksiyonuyla sosyalist siyasetlere katkı sağladığı iddia edilebilir. Ancak bu katkının da bazı sorunları beraberinde getirdiği belirtilmelidir. Somut bir örnek olarak, Douzinas’a göre, hakim paradigmadan etkilenmiş olan “çağdaş popüler insan hakları kampanyaları, doğrudan eylem ve tek siyasetli inisiyatifler lehine resmi politik kurumlardan uzak durarak çok sayıdaki toplumsal çelişkiyi ve parçalı mücadeleleri ortak bir hedefte birleştirmeye çalışan Marksist stratejiye adeta meydan okumaktadır (Douzinas, 2018:198).”

Yine konuya ilişkin geniş bir yazına sahip olan Bağımlılık Okulu temsilcilerinin ise insan haklarına yaklaşımı oldukça – hatta Marx’inkinden bile daha fazla – şüphecidir. Onlar çalışmalarında artı-değerin küresel dağıtımını süreçleriyle ilgilenirken esas olarak Batı hegemonyasını hedef tahtasına oturturlar ve bu bağlamda “insan hakları” kavramının evrenselliğini tartışmaya açarlar. Özellikle Samir Amin ve Immanuel Wallerstein, “insan hakları”nın Batılı bir bağlamdan türeyen, ancak insanlığa evrenselmiş gibi sunulan değerler bütünü olduğunu iddia etmektedirler. Wallerstein, “insan hakları” kavramının daha önceki yüzyıllardaki “Hristiyanlığı yayma” ve “uygarlaştırma misyonu”ndan pek de farklı olmadığını ileri sürmektedir (Wallerstein, 2018:12-41). Ona göre bunların hepsi Batı hegemonyasının dünyanın tümüne yayılmasını ve “güçlü merkez devletlerin”, “güçsüz çevre devletlere” müdahalelerini haklılaştıran argümanlardan ibarettir. Bu bakımdan ona göre “tarihsel kapitalizm” ile insan hakları arasında kopmaz bir bağlantı vardır:

“İnsan hakları ve demokrasi kavramları, evrensel değerlere ve hakikatlere dayandığı için Batı medeniyetinin üstünlüğü ve ‘piyasa’ya boyun eğmenin kaçınılmazlığı bize sanki bildik fikirlermiş gibi sunuluyor (Wallerstein, 2018:11).”

Bu noktada Bağımlılık Okulu ile post-Marksizmin ortaklaştığı noktalar olduğu söylenebilir de Bağımlılık Okulu teorisyenlerinin – özellikle de Samir Amin’in bu konudaki ayrıntılı açıklamalarıyla – “kültüralist” olarak adlandırdıkları bu kesimlerden kendilerini net olarak ayırmaktadırlar. Özellikle emperyalizme dair kavrayışa ilişkin olarak Amin, post-Marksizmi eleştirir. Ona göre post-Marksizmin emperyalizm kavrayışı, emperyalizmi ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak görmez; onu dar politik boyutuna indirger (Amin, 2017: 141). Hatta yine Amin’e göre Hardt ve Negri’nin İmparatorluk teorisi, bu yaklaşımın bir sonucu olarak emperyalizmi devletin salt biçimsel iktidarını genişletmesinden ibaret gördüğü için hatalıdır (Amin, 2017: 141). Önemli bir başka ayırım noktası ise “evrensellik” yaklaşımı ile ilgilidir. Bağımlılık Okulcuları Avrupa-merkezciliğin kendi değerlerini evrensel olarak dayatmasına karşı çıkarken post-modern teoriden farklı olarak evrensel değerlerin olamayacağını iddia etmezler, aksine başka bir evrenselcilik arayışı peşindedirler. Amin’e göre post-modernizm, burjuvazinin evrenselcilik düşüncesinin eleştirisini, geçmişin mirası olan kültürel farklılıkların yüceltilmesi ile yapmakta ve böylece “gericiliği” yeniden üretmektedir (Amin, 2018a: 22). Bu konuda Wallerstein şöyle demiştir:

“İnsanlar her şeye kadir bireyin gerçekten tarihin öznesi olduğuna artık inanmadıklarından, grupların koruyuculuğu peşindeler. Yeni jeokültürel izlek ilan edildi bile: Bu kimlik izleğidir; ‘kültür’ ya da daha isabetli olacaksak ‘kültürler’ adı verilen o çok kaçamak kavramda kabuklaşan haliyle kimlik (Wallerstein, 2016: 140).”

Amin, Batılı merkez devletlerin “insan hakları” ile meşruiyet sağladığı uluslararası hukuk sistemini “iç işlerine karışma hukuku” olarak tanımlamıştır (Amin, 2018a:183). Onun için “insan hakları” gibi değerler evrensel olmaktan çok uzak oldukları gibi, bu değerlerin evrensel gibi sunulması, uluslararası müdahaleleri meşrulaştırmak adına kullanılması insanlığın “uluslararası hukuk ideallerine” de büyük zararlar vermektedir. Amin’e göre “evrensel değerleri” savunduğunu söyleyen Avrupa-merkezci paradigmanın “pazar ve demokrasi”yi birleştirerek oluşturduğu “liberal ütopya” (Amin, 2018b:12) insanlığa kurtuluş adı altında sömürden başka bir şey getirmemektedir.

Post-Marksistlerden farklı olarak insan haklarına olumsuz bir şüphecilikle yaklaşan Bağımlılık Okulu teorisyenlerinin – ya da neo-Marksistlerin – insan hakları kavramının emperyalist yayılcılıkla ilişkisini ortaya koyarak ve bu kavramın evrenselliğini sorgulayarak sosyalist bir strateji için “tedbirli” olunması gereken yanlarını vurguladıkları söylenebilir.

Sosyalist Strateji için Açmazlar

İnsan hakları mücadelesinin sosyalist bir stratejinin parçası olması bakımından çeşitli açmazlar barındırdığının altı çizilmelidir. İlk bahsedilmesi gereken, hakim insan hakları retoriğinin, emperyalizmin meşrulaştırıcı argümanlarından birini oluşturduğudur. Gerçekten de 21. yüzyılda emperyalist merkezlerin, çevre ülkelere yönelik müdahalelerini haklılaştırmak için başvurduğu en temel argüman “insan haklarının korunması” ve bununla bağlantılı “terörle savaş” söylemidir. Bu bakımdan Wallerstein’a göre Amerikan yerlilerinin köleleştirilmesinde Hristiyanlığın rolü neyse Irak ve Afganistan işgallerinde de “demokrasi ve insan hakları”nın rolü odur. Üstelik arada sadece işlevsel açıdan değil; kavramların çağrıştırdığı mistik anlamlar bakımından da benzerlik mevcuttur. Misal Hristiyanlığın da insan haklarının da “ezeli ve ebedi” olarak doğru ve evrensel olarak kabul edilmesi gerektiği ilgili dönemin hakim paradigmasının bir parçasıdır. Bu bakımdan Amin’in, Kuzey Amerikan halkının kendisini “Tanrı’nın seçilmiş halkı” olarak gördüğünü iddia ettiği köktenci propaganda (Amin, 2018a:58) ile insan hakları retoriğinin oldukça uyumlu bir ikili oluşturduğu söylenmelidir.

İnsan haklarının mistifikasyonu ile merkez kapitalist ülkelerdeki (a) politik durum birleştiğinde ise siyasal alandaki tüm öznelerin birbirine yakınsadığı bir tablo oluşmaktadır. Örneğin, ABD’deki siyasi yelpazede karşıt konumlarda yer aldıklarını iddia eden Demokratlar ve Cumhuriyetçiler, dünyayı “insan haklarına sahip olan ve olmayan” şeklinde ikiye bölen hakim yaklaşımı sürdürmek konusunda ortaklaşmaktadırlar. Yine benzer biçimde Alman Yeşillerinin emperyalist yayılcılık politikaları konusunda Hristiyan Demokratlardan daha solda olduklarını söylemek pek mümkün değildir. Hatta Yugoslavya iç savaşı döneminde NATO bombardımanını açıkça desteklemeleri ve bugün Ukrayna-Rusya savaşında Ukrayna’ya ağır silahlar gönderilmesini savunmaları gibi hamleleriyle Alman Yeşilleri’nin en geniş anlamıyla “Batı’nın çıkarları” söz konusu olduğunda tipik bir sağ parti ile büyük benzerlikler gösterdiği iddia edilebilir. Söz konusu Avrupa-merkezci değerlerin yayılmasını sağlamak olduğunda siyasi yelpazenin sağındaki ve “solundaki” partilerin ortaklaştığı görülmektedir. Bu özellikle “sol” kurumların liberal insan hakları paradigmasına teslim olmaları olarak da okunabilir.

Çünkü dünyayı “insan haklarına sahip olan ve olmayan” olarak ikiye ayıran hakim yaklaşım, yalnızca “insan haklarına sahip” coğrafyalardaki insanların yaşamlarıyla ilgilenmektedir. Bu durumda bu coğrafyalarda yaşayan insanların atomize hale gelmiş kimlikleri Wallerstein’in ifadesiyle yeni sistemin jeokültürünü oluşturduğundan geri kalan tüm sömürü ve eşitsizliklerin üstü bu “kimlik siyaseti” ile kapatılabilir hale gelmektedir. Mesela Kamala Harris’in ABD Devlet Başkan Yardımcısı olması Afro-Amerikalı ve kadın kimliğine sahip olması nedeniyle mevcut hükümetin dünya çapında eşitsizliği artıran politikalarının üzerinden atlanarak “sol” adına önemli bir gelişme kabul edilmektedir.

Hakim insan hakları retoriğinin yarattığı apolitizasyon, sosyalist strateji için büyük bir açmazdır. Buradaki apolitizasyon, kitlelerin sömürü ve tahakküm ilişkilerindeki konumlarını değıştirmeyi değıl, bu ilişkide ezilen pozisyonda bulunanları temsil eden bireyleri mevcut ilişkileri değıştirmeden sürdürecektir organizasyonun parçası yapmayı hedefleyen siyasi anlayışlardadır. Böylece kitlelerin siyasi elitlerden medet umduğu ve bu sayede siyasete (gerçek) demokratik katılım kanallarının tıkanıdığı bir durum oluşmaktadır. İnsan hakları hareketinin, siyasetin yerine ikame ediliyor olması bu nedenle bahsedilen apolitizasyonun parçasıdır. Moyn (2014:68), insan haklarının felsefi temellerini oluşturan “insan onuru” kavramının çok sık siyasetten arındırılan bir kavram olmasının endişe verici olduğunu söylemiştir. Böylece insanın özgürleşmesi problemi politik, ekonomik ve örgütsel bağlarından kopartılmakta, birtakım “tarafsız” insan hakları kuruluşunun çözmesi gereken uluslararası hukuka ait bir problem olarak görülmektedir (Baransel/Abay, 1999). Buradaki “insan”, Marx’ın Bildirgeler’e yönelik eleştirisinde ele aldığı şekilde “monad olarak yalıtılmış”, toplumsal yaşamdan ve üretim ilişkilerinden dışlanmış, soyut, idealize edilmiş insandır. Massimiliano Tomba (2019:64), hakim insan hakları yorumundaki temel anlayışa dair sorunun siyasi öznenin aktif olarak bulunmamasında aranması gerektiğini söylemektedir. Bu soyut insan siyasal ve toplumsal bir bağlama ait olmadığı sürece hak ihlallerine karşı korunması gereken bir “kurban” gibi görünecektir (Tomba, 2019:64). Bu bakış açısı, sınıfsal çelişkilerin yerine birey-toplum, sivil toplum-devlet çelişkilerini koymakta, bireyden başka bir özne kabul etmemekte ve böylece toplumsal dönüşümü olanaksız hale getirecek bir perspektife evrilmektedir (Baransel/Abay, 1999).

Apolitizasyon olarak tanımlanabilecek bir başka durum, insan hakları ideolojisinin tüm insanların ve halkların eşit olduğunu vadediyor olmasıdır. Üstelik bu, yalnızca idealize edilen bir hedef olmanın ötesinde sıklıkla mevcut,

yaşadığımız dünyayı kapsar bir biçimde tüm uluslararası hukuk belgelerinde ve insan hakları sözleşmelerinde ifade edilmektedir. Oysa gerçek maddi dünyada yaşayan ve soyut olmayan insanlar kendilerini, üretim ilişkilerindeki konumlarına, cinsiyetlerine, hangi devletin vatandaşı olduklarına ve hatta herhangi bir devletin vatandaşı olup olmadıklarına bağlı olarak sürekli sömürü ve tahakküm ilişkilerinin bir tarafında bulmaktadırlar. Hakim insan hakları ideolojisinin yarattığı bu yanılsama bu şekilde mevcut sömürü ilişkilerini görünmez kılarak daha da derinleştirmektedir. Bu bağlamda insan hakları ideolojisinin, gerçek dünyayı kavramaktan uzak – Moyn’un ele aldığı şekilde bir ütopya – olarak değerlendirilmesi doğru görünmektedir. Bununla ilgili Wallerstein’a atıfla Douzinas şöyle der:

“Immanuel Wallerstein’in dediği gibi tüm insanlar ve tüm halklar eşit haklara sahipse, böyle olagelmiş ve böyle devam edecek olan kapitalist dünya ekonomisi gibi eşitsiz bir sistemi sürdürmeyiz. Eşitlik ve onur hakkındaki misyoner açıklamalar ile müstehcen eşitsizliğin kasvetli gerçekliği arasındaki uçurumun bağ kurulamazlığı ortaya çıktığında insan hakları yeni ve kontrol edilemeyen gerginlik ve çatışmalara yol açacaktır. İspanyol askerleri geçmişte, “Kahrolsun Özgürlük!” diye bağırarak, ilerleyen Napolyon orduları ile yüzleşmişti, bugün ise insanlar yeni dünya düzeninin “arabulucuları” ile “Kahrolsun İnsan Hakları” çığlıkları atarak yüzleşiyor (Douzinas, 2022).”

Söz konusu eşitlik yanılsaması, esasen “hukuk fetişizmi” ile de doğrudan ilişkilidir. Paşukanis’e (2019) göre hukukun önünde herkesin eşit olduğu yönündeki fikir, toplumsal ve siyasal olarak da herkesin eşit olduğuna inanmamızı sağlar. Fetişizm, paraya herkesin eşit erişim imkânına sahip olduğunu düşündürebildiği yani toplumsal eşitlik yanılsamasına neden olduğu için kişinin zararına da olsa aynı para sisteminin devamını savundurur (Chandler, 2017). Aynı şekilde hukuk sistemi, herkese “sosyal güvenlik” verdiği yönünde bir yanılsamaya sebep olduğu için fetişleştirilir. Oysa “haklar” çoğunlukla yasal olarak gerçek, toplumsal olarak hayalidirler (Chandler, 2017).

Ele alınması gereken başka bir mesele insan haklarının, neoliberalizm ve küreselleşme ile bağlantılı olarak uluslararası hukuk kurumları ve sivil toplum kuruluşları (STK) aracılığıyla Üçüncü Dünya üzerinde oynadığı roldür. Whyte’a göre (2019) insan hakları evrenselciliği, Avrupa sömürgeciliğinin tarihi bir parçası olup, sömürge toplumlarının kapitalist biçimde zorla yeniden inşasını hem kolaylaştırmaya hem de gizlemeye

hizmet etmektedir. Üçüncü Dünya ülkeleri için yeni-sömürgecilik ilişkilerinin derinleşmesi, neoliberalizmin küreselleşmesiyle gerçekleşmiştir ve bu jeopolitik eşitsizliklerin derinleşmesinde “insan hakları” söylemi önemli bir rol oynamıştır. Yine Whyte’in vurguladığı gibi (2018:22) 1980’lerden sonra Üçüncü Dünya’nın Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (NIEO) talepleri – yani küresel servetin yeniden dağıtılması talepleri – bu ülkelere yönelik özelleştirme, uluslararası piyasaya dâhil edilme ve ekonomiyi kuralısızlaştırma gibi politikalara eşlik eden insan hakları temelli “devletin kötü yönetimi ve despotizmi” eleştirileriyle bastırılmıştır. Küreselleşmenin Üçüncü Dünya’nın yeniden dağıtım taleplerinin bastırılmasında Bretton Woods örgütlerine onlarla uyum içerisinde çalışan insan hakları STK’ları eşlik etmiştir. Whyte’in dediği gibi:

“Küçük bir insani yardım STK’sının gücü, G7 ülkeleri ve Bretton Woods kurumlarının toplam ağırlığıyla karşılaştırılmaz, ancak insani yardım kuruluşları yine de Üçüncü Dünya yoksulluğunun sorumluluğunu sömürgeciliğin mirası ve küresel ekonominin yeni sömürgeci çerçevesinden uzaklaştırmada önemli bir rol oynadılar (Whyte, 2018: 22).”

Aktif uluslararası insan hakları STK’larının büyük bir bölümünün Batı Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da konuşlandığı halde aktivistlerinin çoğunlukla Üçüncü Dünya ülkelerinde çalışıyor olmaları (Zabunoğlu/Sönmez, 2021:265), Birinci Dünya tarafından bu ülkelerin küresel kapitalist sisteme dâhil edilme stratejisinden bağımsız görülmemelidir. Yalnızca STK’lar eliyle değil, uluslararası hukuk kurumları ile de bu strateji işlerlik kazanmıştır. Örneğin Daimî Uluslararası Ceza Mahkemesi’nde (ICC) soruşturulan ve kovuşturulan insanlığa karşı suçlarla ilgili sanıkların neredeyse tümünün Afrika kökenli olması yeni-sömürgeciliğin uluslararası hukuk kurumları ve insan hakları hukuku eliyle yeniden üretilmesine örnek olarak gösterilebilir. Böylece insan hakkı ihlallerinin yalnızca çevre ülkelerde görüldüğü argümanı ve Batı’daki insan hakkı ihlallerinin görmezden gelindiği bir yanılsama ile Üçüncü Dünya’daki sorunları Batı’nın çözmesi gerektiği anlayışı normalleştirilmektedir. Bu bağlamda insan haklarını “uluslararası hukukta üçüncü dünya yaklaşımları” (Third World approaches to international law – TWAIL) perspektifinden değerlendiren Makau Mutua, uluslararası insan haklarının, Batı’nın Avrupa-merkezci normlarını evrenselleştirmek için, sömürgeleştirme faaliyetinin ve bununla bağlantılı olarak Üçüncü Dünya üzerinde ekonomik ve politik isteklerini gerçekleştirebilmenin bir yolu olduğunu söylemektedir (Zabunoğlu/Sönmez, 2021:263).

Chimni (2006:11), uluslararası hukukta insan hakları söyleminin tüm uluslararası hukuku kapsayacak şekilde genişlemesinin, Üçüncü Dünya devletleri üzerinde neoliberal politikaları uygulamaya yönelik baskının arttığı döneme denk geliyor olmasının tesadüf olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre insan haklarının uluslararasılaşması esasen özel mülkiyet hakkının uluslararasılaşmasından pek de farklı değildir. Dolayısıyla insan haklarının dili, otoriter devletleri kınamak ve onlara karşı mücadele etmek için kullanılabilirken; insan haklarının özgürleştirme vaadi, mülkiyet hakkının uluslararasılaşması şeklinde sınırlandırılmış durumdadır. Bu çelişki Üçüncü Dünya'nın egemenlik alanlarına müdahalenin meşrulaştırıldığı zemini oluşturmaktadır (Chimni, 2006:11). Chimni aynı zamanda Batı tahakkümünü sağlayan bu meşruiyetin, ulusal çıkarları savunduğunu iddia eden Üçüncü Dünya'nın "yönetici seçkinleri" ile uluslararası sermayeyi elinde tutan Batılı "yönetici elitler" arasında emperyalizmin yeniden üretilmesine hizmet eden bir işbirliği neticesinde oluştuğunu söylemektedir (Zabunoğlu/Sönmez, 2021:267). Yani Üçüncü Dünya ülkeleri ancak küreselleşmeyle uyumlu yöneticiler tarafından yönetildiklerinde insan haklarının olduğu ülkeler olarak kabul edilmektedirler.

Toparlamak gerekirse, insan hakları mücadelesinin sosyalist strateji için çözülmesi güç meseleleri bulunmaktadır. Başta emperyalizmin meşrulaştırıcı argümanı olması ve Üçüncü Dünya'nın eşitlik taleplerinin bastırılmasını sağlayan hakim bir söylem olması bu kavramın yeniden tanımlanmasının zorluğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan insan haklarını siyaset yerine ikame eden apolitik yaklaşım, onun kendisinin politik bir mücadelenin parçası olmasının olanaklarına zarar vererek sosyalist strateji ile uzlaşmaz bir karşıtlık yaratmaktadır. Bu bağlamda insan hakları kavramının ve hareketinin hakim anlamının benimsenmesi, onun pratikte ufku kapitalizmin sınırlarını aşan toplumsal hareketlerle buluşmasına engel teşkil etmektedir.

Olanaklar ve Örnekler

Bir önceki başlıkta belirtilenlerin yanında insan hakları mücadelesinin, sosyalist bir stratejinin parçası olmasının sunduğu olanaklar ve avantajlar da vardır. Neoliberalizmin krizi, her yerde neden olduğu yoksullaşma, şiddet ve otoriterleşme, "insan hakları"nın hakim anlamını, neoliberalizme karşı çıkan toplumsal hareketlerin özgürleştirici eğilimleri bağlamında değiştirmenin olanak ve örneklerini de sunmaktadır. Özdek, neoliberal küreselleşme döneminde sermaye ile kapitalist devlet şiddeti arasındaki yapısal ilişkinin çok daha görünür olduğunu söyleyerek sermaye birikiminde zorun belirleyici olduğu Marx'ın "ilkel birikim" dönemi ile günümüz arasında paralellik

kurmuştur (Özdek, 2002:27-28). Özdek'in kurduğu paralellik David Harvey tarafından da "mülksüzleştirme yoluyla birikim" (accumulation by dispossession) kavramıyla kurulmuştur (Harvey, 2003). "Kamusal malların özel mülkiyet konusu haline getirilmesi", "kamusal borçlanma ve uluslararası borç sistemi", "ticaret savaşları" gibi "ilkel birikim" araçlarının kullanılıyor olması bu sermaye birikim sürecinin zora dayalı yöntemlerinin günümüz koşullarında yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir (Özdek, 2002:28). Üstelik bu benzerlik yalnızca kullanılan yöntemlerle değil ulaşılan sonuçlar ile de görünür olmaktadır. Küreselleşme ve neoliberalizm, ilkel birikim dönemindekine benzer bir biçimde, kişi üzerinde hukuksal mülkiyet hakkına değilse de borç ve sözleşme gibi başka hukuksal araçlara dayalı olarak köleliği yeniden üretmektedir:

"Köleliğin modern biçimleri arasında, borç köleliği, – ev hizmeti, cinsel kölelik ve sanayide istihdam amacıyla – kadın ve çocuk trafiği, kaçırılan ya da borçlandırılan çocukların silahlı çatışmalarda kullanılması, organ satışı amacıyla insan kaçakçılığı gibi bir dizi örnek yer almaktadır. Bu örnekler, dünyanın pek çok bölgesine yayılmıştır, milyonlarca insanı etkilemektedir (Özdek, 2002:29)."

Alıntıda belirtilenlere ek olarak "modern köleliğin" ve zora dayalı sermaye birikim yöntemlerinin 2000'li yılların başından bu yana oldukça kurumsallaşmış olduğu belirtilmelidir. Özelleştirmenin devletin sağlamakla yükümlü olduğu kabul edilen temel hakları sağlayan kamu kurumlarına kadar genişlemesi, emek rejiminin neoliberal dönüşümü ile çalışmanın taşeronlaşması, güvencesizleşmeyle artan iş cinayetleri, esnek çalışma ile mesai saati kavramının ortadan kalkması, kapitalizmin neden olduğu savaşlar neticesinde yurtlarını terke zorlanan göçmenlerin yedek işçi ordusuna dönüşümü gibi örnekler çoğaltılabilir. Bu örneklerin insan haklarının en temel amacı olan "insan onurunu sağlamak" ile çeliştiği aşıkardır. Üstelik özellikle Üçüncü Dünya ülkeleri arasında yabancı sermayeyi ülkeye çekmek adına sosyal-ekonomik haklar başta olmak üzere çevre hakkı ve tüketici hakları gibi insan haklarındaki standartların yöneticiler tarafından sürekli aşağı çekildiği bir durum yaratılmıştır (Uygun, 2019:546). Yine benzer bir şekilde Covid-19 pandemisi, "neoliberal kapitalizmin sınırsız büyümeye dayalı gelişim dinamiklerinin insanın da parçası olduğu doğa üzerindeki yıkıcı etkilerini daha fazla sorgulanır kılarak" (Yıldızcan/Özpınar, 2021:16) çevre hakkı gibi ekolojiyle ilgili insan haklarını askıya almıştır. Bu noktalarda "insan hakları", kapitalizmin mağduru olan kitlelerce hakim paradigmaya karşı bir silaha dönüşebilmektedir.

İnsan haklarını böylece hakim paradigmanın hegemonyasına karşı bir hegemonya inşası çerçevesinde ele almak strateji açısından sosyalist siyasetlere çeşitli avantajlar sağlayabilecektir. Ransome'a göre hegemonya, bilinçli bir derinlemesine düşünme sürecini ifade ettiğinden, bu süreç siyasal strateji ve eylemin yeni biçimlerinin gelişmesine öncülük edecektir (Ransome, 2011:176). Bu bakımdan insan hakları ile sosyalist siyaset arasında bağlantı kurulmaya çalışılması, "bilinçli eylem yoluyla bir gerçekleştirim", bir praksis biçimi olacaktır (Ransome, 2011:176).

Aradaki bağlantıyı kurmak için ilk bahsedilmesi gereken, geleneksel insan hakları tasnifinde ikinci kuşak haklar olarak da bilinen ekonomik ve sosyal nitelikli hakların, bugün klasik haklarla aynı önem derecesinde kabul edilmesinin işçi sınıfının ve sosyalist siyasetlerin tarihsel mücadelelerinin sonucu olduğudur. Çalışma, sendika kurma, dinlenme, sosyal güvenlik, grev, sağlık ve konut hakkı gibi haklardan oluşan bu haklar 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi de dâhil pek çok uluslararası metinde ve çok sayıda ülkenin anayasalarında temel insan hakları olarak kabul edilmektedirler. Ekonomik ve sosyal hakların insan hakları sayılmasını sağlayan, işçi sınıfının kolektif eylemi ve iktidarı hedefleyen politik toplumsal hareketlerin kazanımlarıdır. 1848 Devrimlerinin talepleri, siyasi iktidardan dışlanan işçi sınıfının siyasi taleplerini içerdiği kadar yeni çalışma yaşamının getirdiği şartlara karşı sosyal hak taleplerini de içermektedir (Ertan, 2008:5). Bu bakımdan Marx'ın ayrımındaki "yurttaş hakları" ile "insan hakları"nın işçi sınıfının mücadelesinde ortak bir politik talep haline geldiği iddia edilebilir. Dolayısıyla insan hakları mücadelesi, bugünkü hakim anlamından farklı olarak sosyalist mücadelenin kazanımlarını yansıtmaktadır. Bahsi edilen ekonomik ve sosyal hakların işçi sınıfının mücadelesinin kazanımı olduğu, neoliberal elitlerin bu hakların insan hakkı olarak tanımlanmasına yaptıkları itirazdan ve onlara rağmen bu şekilde tanımlanmış olmasından anlaşılmaktadır. Neoliberalerler, hak talepleri ekonomiye devlet müdahalesini ve servetin yeniden dağıtımını içerdiğinde bunların insan hakkı olarak tanımlanmasına karşı çıkmışlardır (Whyte, 2019). Örneğin Friedrich A. Hayek gibi neoliberal yazarlar, sosyal ve ekonomik hakların, "yaşam, özgürlük ve mülkiyet" gibi klasik haklardan hiyerarşik olarak daha altta olduklarını, onlar gibi "evrensel" olamayacaklarını ve hatta insan haklarını "tahrip ettiklerini", dolayısıyla devletin bu hakları gerçekleştirmek adına hiçbir şey yapmaması gerektiğini savunmuşlardır (Uygun, 2019:539-544).

Bugün doktrinindeki hakim görüşe göre de insan haklarının en temel

parçalarından kabul edilen sosyal haklar, egemen ideoloji tarafından sınıfsal mücadele bağlamından çıkarılmakta, adeta “gökten zembille inmiş gibi” sunulmaktadır (Özveri, 2011:209). Hakim paradigma, sosyal hakların önce “insan hakkı” olarak görülmesine karşı çıkmış; engelleyemediği noktada bu hakların toplumsal mücadelelerle olan bağlantısını kesmeye çalışmıştır. Bu kapitalist sistemin bir “becerisi” olarak da görülebilir:

“İlginç olan ve vurgulanması gereken kapitalist sistemin önceleri karşı çıktığı sosyal hakları kendi varlığını tehlikede gördüğü tarihsel kesitte önce tanıma ve tanıdıktan sonra içselleştirerek hakim sınıflar lehine kullanma konusunda gösterdiği beceridir (Özveri, 2011:212).”

Sosyal hakların bugünkü hukuk tarafından güvenceye alınması ve insan hakkı olarak kabul ediliyor olması, kapitalist sistemin bir getirisi değil tam tersine bu sisteme karşı mücadele eden toplumsal hareketlerin elde ettikleri kazanımlardır. Bir hakkın hukuk sisteminde tanınmış olması o hakkı var eden bir unsur değil, o hakkın varlığının mevcut hukuk sistemi tarafından kabul edildiğini gösteren bir veridir (Özveri, 2011:211). Hakkı var eden o hakkın hukuk sistemi tarafından tanınmasını sağlayan toplumsal mücadeledir. Dolayısıyla nasıl ki “klasik haklar” olarak kabul edilen birinci kuşak insan hakları feodaliteye karşı burjuvazinin mücadelesi ile kazanıldıysa, “sosyal haklar” olarak kabul edilen ikinci kuşak insan hakları da işçi sınıfının burjuvaziye karşı mücadelesiyle kazanılmıştır. Tüm hak kuşakları doğası gereği bir sınıfsal ve toplumsal mücadelenin izini taşımaktadır ve o mücadelenin seyrine göre şekillenmektedir. Aynı şekilde “dayanışma hakları”, “halkların hakları”, “kolektif haklar” olarak isimlendirilen geleneksel tasnife göre üçüncü kuşak insan hakları da ulusal kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesi veren halkların kazanımları neticesinde “kendi kaderini tayin hakkı” olarak kabul edilmiş haklardır. Üstelik bu hakların geçmişteki sömürgecilik pratiklerine karşı Üçüncü Dünya halklarının zaferlerini koruma altına aldığı da iddia edilebilir; halkların hakları insan haklarının öznesinin sadece birey olmadığını göstermiştir. Bu hakları sadece bireylerin hakkı olarak kavramak, bir dışlamaya yol açmaktadır:

“Sadece bireyi hakkın öznesi kabul etmek, çoğu zaman, kadınları, çocukları, yerli halkları, azınlıkları, Batılı olmayan kültürleri... dışarıda bırakmak anlamına gelir (Turanlı Yücel, 2011:195).”

İnsanlığın en temel gereksinimlerinin – su, ulaşım, sağlık, barınma, beslenme gibi – birer “hak talebi” olarak örgütlenmesi mümkündür. Bu mücadelenin

“insanca bir yaşam istiyoruz” sloganı ile bu temel hakları alınır-satılır bir metaya dönüştüren neoliberal kapitalizme karşı sosyalist bir politika projesiyle birleştirilme çabasının örnekleri Türkiye’de ve dünyada görülmüştür. Bu çabanın bir parçası Türkiye’de 2000’li yıllarda “halkın hakları mücadelesi” ismiyle ve “hak meclisleri” ile örgütlenen bir siyasi çizgi ile ortaya çıkmıştır. Parçalı hak mücadelelerini bütünlüklü bir siyasi programla birleştirmeye çalışan bu çizgi günümüzde belirgin değilse de sosyalist siyaset için önemli bir miras bırakmıştır. Bu kapsamda örgütlenen Halkın Hakları Forumu sonuç bildirgesinde kamusal varlıklar ve sosyal haklar için verilecek mücadele sınıf mücadelesinin güncel biçimi olarak nitelendirilmiş, kapitalizme karşı insan haklarının hakim-liberal kavrayışının tam zıttı bir pozisyon alınmıştır. Halkın Hakları Forumu sonuç bildirgesine bakmak bu konuda önemli bir fikir verebilir:

“Halkın hakları programının toplumsal ve siyasal plandaki dayanakları ve güvenceleri, toplumsal mülkiyet hakkı ve doğrudan halk demokrasisidir. Halkın hakları mücadelesi, emekçilerin söz, yetki ve karar hakkını; üretkenlerin yönettikleri bir d ü n y a y ı savunur ve doğrudan demokrasi pratiklerini bugünden çoğaltmayı hedefler. Halkın kolektif haklarının özgürleştirici neticeler verebilmesi için her türlü baskıya direnme hakkı garanti altına alınmalı ve özel mülkiyetin hak statüsündeki hukuki varlığına son verilmelidir. Halkın hakları mücadelesi, özel mülkiyetin bir hak olarak tanınmasına karşı çıkar ve toplumsal mülkiyet hakkını savunur. (Halkın Hakları Forumu Sonuç Bildirgesi, 2007).”

Hak mücadeleleri çizgisinin sosyalist strateji içerisindeki yerini tartışan Ali Ergin Demirhan, parçalı hak mücadelelerinin neoliberalizme karşı öz savunma pratikleriyle önemli bir birikim yarattığını, bu birikimin “21. yüzyıl sosyalizmi”ni gerçekleştirme iddiasına ulaştığını iddia etmiştir (Demirhan, 2011:17). Ancak temel sorunun öz savunma pratikleri şeklinde gelişen parçalı hak mücadelelerinin, “işçi sınıfının tarihsel çıkarlarına odaklanan” “nihai bir mücadeleye” evrilememesi olduğunu da belirtmiştir (Demirhan, 2011:17). Sosyalist strateji tartışması insan hakları bağlamında tam da bu noktada devreye girmektedir. Yine eşit yurttaşlık ve temel insan hakları talep eden ezilen cinsiyet ve cinsel kimlik mücadeleleri, ekoloji-kent-doğa mücadeleleri gibi yeni toplumsal hareketlerin, hakim paradigma ile uyumlu aktivizmin sınırlarına sığmayan, neoliberal kapitalizmin dayattığı otoriterliğe karşı meydan okuyan çıkışları bulunmaktadır. Bu hareketlerin özgürleştirici eğilimleri ile birleşen sınıfsal bir stratejinin kapitalizme karşı daha güçlü bir

meşdan okuma sağlaması mümkündür.

İnsan hakları mücadelesinin doğrudan neoliberalizmin karşısında konumlandığı önemli bir örnek olarak sosyal forumlar süreci ve Dünya Sosyal Forumu (DSF) üzerinde de durulmalıdır. İlk olarak 2001’de Porto Alegre’de Dünya Ekonomik Forumu’na karşı örgütlenen DSF, neoliberal küreselleşmeye alternatif olarak pek çok toplumsal hareketi, STK’yı, insan hakları savunucusunu ve küreselleşme karşısını bir araya getirmiş, her yıl düzenli olarak toplanan ve giderek genişleyen bir “harekete” dönüşmüştür. “Hareketlerin hareketi” olarak adlandırılan DSF, “katılımcı, çoğulcu ve çeşitlikçi” özelliklerinin “sermayenin egemenliğine karşı” olduğunu söylemiş ve mücadele odağına neoliberalizme, özelleştirmeye, serbest ticarete, devletin ekonomideki kontrolünün kaldırılmasına karşı mücadeleyi koymuştur (Mani, 2019:1305). Her ne kadar geçmişteki etkisini sürdürmemesi ve siyasallaşamama, sivil toplumun sınırlarına hapsolme gibi haklı eleştirilerin hedefi olsa da DSF’nin, “başka bir dünya mümkün” sloganına uygun olarak “başka bir insan hakları mümkün” anlayışına yaptığı katkı yadsınamaz. DSF, insan haklarından yararlanması mümkün olmayan insanlara ve halklara odaklanmış, onları katılımcısı yaparak insan haklarının esas gündeminin neoliberalizmin mağduru olan kitlelerce belirlenmesine hizmet etmiştir. Bu bakımdan DSF’nin önemi, dünyanın çok farklı bölgelerinde ortaya çıkan hegemonya karşıtı çok sayıda ve çok çeşitli toplumsal hareketi bir araya getirmesidir (De Sousa Santos, 2008).

Gramsci (2018:282), “hegemonyanın “eşi benzeri görülmemiş şekilde yoğunlaşarak” daha müdahaleci hale geldiği, muhalif güçlere açıktan saldırıldığı ve egemen grubun hegemonik pozisyonlarını – siyasal ve yönetsel – tüm denetim araçlarıyla birleştirdiği bir evreden bahseder. Ona göre “tüm bunlar siyasal-tarihsel durumda nihai bir evreye girildiğini gösterir, çünkü politikada ‘mevzi savaşı’ bir kez kazanıldıktan sonra kesin bir hal alır (Gramsci, 2018:282).” Pekâlâ, mevcut hegemonyanın tüm hakları askıya almaya başladığı ve neoliberal küreselleşmenin tüm şiddet araçlarını seferber ettiği bir durumun bir mevzi savaşı olarak görülmesi mümkündür. Hak mücadelelerini ufku kapitalizmin sınırlarını aşan politik bir programla birleştiren bir strateji; tam da bu hakları etkisizleştirmeye çalışan neoliberalizme karşı önemli bir mevzi açabilir/açmaktadır. Bu bağlamda insan haklarının, sömürüyü görünmez kılan hakim anlamının kuşatması altında bulunmak, karşı-hegemonyayı amaçlayan bir strateji için açmaz olduğu kadar olanağa da dönüşebilir.

“Politikada kuşatma, bütün görünüşüne rağmen, karşılıklı olarak gerçekleşen bir şeydir; yöneticinin bütün kaynaklarını elinin altında toplamak zorunda kalması onun düşmanını ne kadar ciddiye aldığını göstermeye yeterlidir (Gramsci, 2018:282).”

Bu bakımdan DSF ve Halkın Hakları Forumu gibi pratikleri, hakim paradigmanın hegemonyasına karşı sosyalist siyasetlere yeni bir çerçeve kazandıran pratikler olarak görmek gerekir. Bu pratikleri aynı zamanda farklı siyasi kimliklerin, kapitalist küreselleşme karşıtı hareketlerin müdahaleleriyle kolektif bir siyasi kimlik ve alternatif oluşturma (Featherstone, 2004:634) denemesi olarak değerlendirmek de mümkündür. Esasen hakim söyleme karşı yeni bir insan hakları söylemi oluşturabilmek bakımından kazandıkları başarı vurgulanmalıdır. Ancak bunun bir karşı-hegemonya tesis etmesi, bu hareketler siyasallaşmadığı ölçüde başarısız olmuştur ki bu durum, yukarıda değinildiği üzere insan hakları hareketinin yaşadığı en önemli açmazlardan birini oluşturmaktadır.

Sonuç

Buraya kadar insan haklarının hakim ve ona karşıt ikili anlamları ve insan hakları hareketinin bu ikilik bağlamında sosyalist strateji için açmaz ve olanakları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirmenin ilerletilmesi sosyalist siyasetlerin politik alanlarını genişletebileceği gibi insan hakları hareketinin kapitalizmin sınırlarını aşacak şekilde tanımlanmasının da önünü açabilir. Bartholomew, insan haklarının ve hak mücadelelerinin, sınıfsal mücadeleler üzerindeki kurucu etkisinin araştırılmasının önemini belirtmiştir. Ona göre “en acil konulardan birisi hak söylemlerinin ve stratejilerinin ilerici toplumsal hareketleri güçlendirebilecek ve hegemonya-karşıtı sosyalist mücadeleler için yeni imkânlar yaratabilecek şekilde kullanımının değerlendirilmesidir” (Bartholomew, 1990:259). İnsan hakları konusunda böyle bir yeniden düşünme “sosyalist politik stratejiye yardım eden siyaset teorisinin gelişimine” katkıda bulunabilecektir (Bartholomew, 1990:260).

Bugün neoliberalizmin meşruiyet krizi ve hegemonyasını büyük oranda kaybediyor oluşu kapitalizmin bu formunun taşıdığı kavramları, bizzat kapitalizme karşı kullanmanın da imkânlarını yaratmaktadır. Bunların başında gelen insan hakları, en temel bakış açısıyla “insan onurunun korunması” meselesi olarak, ancak düzen dışı bir içerikle birleştiğinde gerçekleştirilmeyi vadettiği amaçlarına ulaşabilecektir. İnsan haklarının Marx’ın eleştirdiği biçimindeki klasik-liberal kavrayışının sürmesi, dışarda bırakılan insanlar ve halklar için insan haklarını gün geçtikçe daha dışsal bir hale getirecektir/

getirmektedir.

Sosyalist bir strateji açısından insan haklarının “insanın özgürleşmesi” meselesi olarak ele alınması ve politik bir programla birleştirilmesinin imkân ve örnekleri ortaya çıkmıştır. Burada temel sorun parçalı hak mücadelelerin iktidarı hedefleyen bir strateji etrafında birleştirilmesinin zorluğudur. Bu kapsamda post-Marksizmin açtığı alanın insan haklarının taşıdığı anlamı değiştirmek, insan haklarını yeniden tanımlamak bakımından önemli olduğu kadar, parçalı mücadeleleri ortak bir hedefte birleştirme çabasına verdiği zararın da altı çizilmelidir. Yine de Bağımlılık Okulu temsilcilerinin oldukça yerinde kaygılarını gözetmekle beraber, insan hakları ile kurulacak pozitif ilişkinin ve bu kavramı yeniden tanımlama çabasının önemi ortadadır. Bahsedilmesi gereken bir başka tehlike hak mücadelelerinin bir çeşit “hukuk fetişizmine” teslim edilmesidir.

Paşukanis (2019), hukuk fetişizmini, alacaklı ve borçlu arasındaki ilişkiden hareketle anlatarak, hukukun toplumsal olanı değil, toplumsal olanın hukuku belirlediğini vurgulamaktadır. Nasıl ki borçlu ile alacaklı arasındaki ilişki, borcu garanti altına alan devletin cebri icra gücü tarafından yaratılmadıysa, toplumsal olguların hiçbirisi de hukuk tarafından yaratılmamıştır; aksini iddia etmek pekâlâ hukuk fetişizmidir (Paşukanis, 2019). Bu bağlamda hak mücadelelerini hukukun sınırları çerçevesinde kavrayarak toplumsal mücadelelerden ayıran yaklaşım bizi yine Marx’ın Yahudi Sorunu’nda işaret ettiği şekilde insan hakları-yurttaş hakları ve sivil toplum-devlet ayrışmasına götürecektir. Sınıf çelişkileri yerine bu ayrımları koymak hakim insan hakları ideolojisinin apolitizmine teslim olmak anlamına gelmektedir. Tam da bu noktada hak mücadelelerinin politika ile ilişkisi netleştirilmelidir:

“Sınıf-ideoloji-siyaset-örgüt ilişkilerinin netleşmesi ile ‘kurtuluşun örgütlenmeyi gerektiren iktisadi bir dava olduğu’ anlaşılacaktır. Kapitalizmin küresel egemenliğine yeniden teslim olan dünyada, insanlığın infazdan önceki son hakkı sosyalistleri siyaset görevine çağırarak olacaktır (Baransel/Abay, 1999).”

Sosyalist siyaset insanın özgürleşmesinin önkoşulunun birbirinden yalıtılmış, “soyut” hale gelmiş bireylerin değil toplumun özgürleşmesi olduğunu, tek tek bireylerin özgürlüğünün de bu toplumsal kurtuluş stratejisine bağlı olduğunu vazeder. Gotha Programı’nın Eleştirisi’nde geçen “herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre” ifadesi, bu vaazın kısa ama en etkili sloganıdır. Dolayısıyla aslında insan onurunun korunması, “insanca bir yaşam”

mücadelesi olarak insan hakları mücadelesi, sosyalizm mücadelesine içkindir. İnsan hakları kavramını, kazanmış olduğu apolitik ve hakim anlamına rağmen yeniden tanımlayacak ve “halka hitap eden bir politika projesine uyarlayacak” bir strateji bu nedenle mümkündür. Bu aynı zamanda sosyalist strateji için bir karşı-hegemonya inşa etmek ve kapitalizmin önemli mevzilerinden birini ele geçirmek anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

Amin, S. (2018b), *Avrupa-Merkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi* (İstanbul:Yordam Kitap, 1. Baskı) (Çev.M.Sert).

Amin, S. (2018a), *Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması* (İstanbul:Yordam Kitap, 2. Baskı) (Çev.F.Başkaya).

Amin, S. (2017), *Modernite, Demokrasi ve Din: Kültüralizmlerin Eleştirisi* (İstanbul: Yordam Kitap, 2. Baskı) (Çev.F.Başkaya, U.Günsür, G.Öztürk)

Balibar, E. (1994), “The Rights of the Man and the Rights of Citizen”, *Masses, Classes, Ideas*, (New York: Routledge, 1. Baskı) 205-226.

Balibar, E. (2018), “Evrenseli Konuşmak”, *Transeuropeennes* (Çev.F.Keskin) 1-16.

Baransel, Ş./Abay, T.E. (1999), “İnsan Hakları Retoriği ve Mücadele Gerçeği”, *Gelenek*, <https://gelenek.org/insan-haklari-retorigi-ve-mucadele-gercegi/> (Erişim Tarihi: 24.08.2022).

Bartholomew, A. (1990), “Should a Marxist Believe in Marx on Rights?”, *Socialist Register* (Sayı.26) 244-264.

Chandler, W.M.A. (2017), *Evgeny Pashukanis: Commodity-Form Theory of Law*, <https://criticallegalthinking.com/2017/12/13/evgeny-pashukanis-commodity-form-theory-law/> (Erişim Tarihi: 25.11.2022).

Chimni, B.S. (2006), “Third World Approaches to International Law: A Manifesto”, *International Community Law Review* (Sayı.8) 3-27.

Demirhan A.E. (2011), “Özsavunmanın Sınırlarında Neoliberalizme Karşı Toplumsal Hareketler”, *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak*

- Mücadeleleri II (Ankara:NotaBene Yayınları, 2. Baskı) (Ed.Y.Bürkeu, M.Özuğurlu, Y.Özdek, E.V.Elgür) 15-37.
- De Sousa Santos, B. (2008), “The World Social Forum and The Global Left”, *Politics & Society* (Cilt:36,Sayı.2) 247-270.
- Douzinaz, C. (2018), İnsan Haklarının Sonu (Ankara:Dipnot Yayınları, 1. Baskı) (Çev.K.Akbaş, U.D.Tuna).
- Douzinaz, C. (2022), “İnsan Hakları Üzerine Yedi Tez: (3) Neoliberal Kapitalizm & Gönüllü Emperyalizm”, *hukukkritik.com*, [https://www.hukukkritik.com/projects/insan-haklari-uzerine-yedi-tez%3A-\(3\)-neoliberal-kapitalizm-%26-gonullu-emperyalizm](https://www.hukukkritik.com/projects/insan-haklari-uzerine-yedi-tez%3A-(3)-neoliberal-kapitalizm-%26-gonullu-emperyalizm) (Erişim Tarihi: 24.08.2022) (Çev.C.Elgin).
- Engels, F. (1979), “Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni”, *Seçme Yapıtlar III* (Ankara:Sol Yayınları, 1. Baskı) (Çev.K.Somer) 230-407.
- Ertan, İ.M. (2008), “Avrupa Konseyi Düzleminde Sosyal Hakların Korunması”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- Featherstone, D. (2004), *Review Essay: Making Trans-national Spaces of Politics, Political Geography* (23) 625–636.
- Gramsci A. (2018), *Gramsci Kitabı/ Seçme Yazılar 1916-1935* (Ankara:Dipnot Yayınları, 3. Baskı) (Haz.D.Forgacs) (Çev.İ.Yıldız).
- Halkın Hakları Forumu Sonuç Bildirgesi (2007), <https://arsiv.halkevleri.org.tr/basin-aciklamalari/halkin-haklari-forumu-sonuc-bildirgesi> (Erişim tarihi: 01.09.2022).
- Harvey, D. (2003), “Accumulation by Dispossession”, *The New Imperialism* (Oxford University Press)
- Kıvılcım, Z. (2009), “İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* (Cilt:13,Sayı.1) 217-240.
- Lapavitsas, C. (2020), *This Crisis Has Exposed the Absurdities of Neoliberalism. That Doesn't Mean It'll Destroy It*, *Jacobin*, <https://jacobin.com>.

com/2020/03/coronavirus-pandemic-great-recession-neoliberalism
(Erişim tarihi: 27.11.2022)

Lefort, C. (2013), “International Law, Human Rights, and Politics”, *Qui Parle: Critical Humanities and Social Sciences*, (Cilt:22,Sayı.1) 117-137.

Mani, S.M. (2019), “Dünya Sosyal Forumu ve Alternatif Küreselleşme”, *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences* (Cilt 22, Sayı 5) 1304-1315.

Marx, K. (2014), *Yahudi Sorunu* (Ankara: Sol Yayınları, 5. Baskı) (Çev.M.İ.Erdost).

McLoughlin, D. (2016), “Post-Marxism and The Politics of Human Rights: Lefort, Badiou, Agamben, Rancière” *Law and Critique*, (Cilt:27, Sayı.3) 303-321.

Moyn, S. (2010), *The Last Utopia: Human Rights in History* (Harvard University Press, 1. Baskı).

56

Moyn, S. (2014), “The Secret History of Constitutional Dignity”, *Yale Human Rights & Development Law Journal* (Sayı 17) 39-73.

Özdek, Y. (2002), “Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kısılacında İnsan Hakları”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, TODAİE* 1-44.

Özenç, B. (2015), Marx, “Hukuk Devletinin Kökenleri ve Liberal Hakların Sınırları”, *Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları*(Ankara: NotaBene Yayınları, 1. Baskı) (Ed.B.Erdağı) 141-172.

Özveri, M. (2011), “Sosyal Haklar”, *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri II* (Ankara: NotaBene Yayınları, 2. Baskı) (Ed.Y.Bürkeç, M.Özügürlü, Y.Özdek, E.V.Elğür) 209-233.

Paşukanis, E.B. (2019), *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* (İstanbul:İletişim Yayınları, 1. Baskı) (Çev.O.Karahanoğulları).

Ransome, P. (2011), *Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş* (Ankara:Dipnot Yayınları,1. Baskı) (Çev.A.İ.Başgöl).

- Saad-Filho, A. (2021), “Endgame: From Crisis in Neoliberalism to Crises of Neoliberalism”, *Human Geography*, (Cilt:14, Sayı.1) 133-137.
- Savran, G.A. (1987), “Marx’ın Düşüncesinde Demokrasi”, *Onbirinci Tez Kitap Dizisi* (Sayı.6) 52-66.
- Therborn, G. (1999), *The Ideology of Power and The Power of Ideology* (Verso, 4. Baskı).
- Tilly, C. (2001), *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu* (Ankara:İmge Yayınları, 1. Baskı) (Çev.K.Emiroğlu).
- Tomba, M. (2019), *Insurgent Universality: An Alternative Legacy of Modernity* (New York:Oxford University Press).
- Turanlı Yücel K. (2011), “Halkların Hakları” Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri II (Ankara:NotaBene Yayınları, 2. Baskı) (Ed.Y.Bürkev, M.Özügurlu, Y.Özdek, E.V.Elgür) 193-209.
- Uygun, O. (2019), *Devlet Teorisi* (İstanbul:Onikilevha Yayıncılık, 5. Baskı).
- Yıldızcan, C./Özpınar, C. (2021), “Pandemiye Tartışmak: Ekoloji, Neoliberalizm ve Kriz Yönetimi”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* (Cilt:9,Özel Sayı) 1-21.
- Wallerstein, I. (2018), *Avrupa Evrenselciliği, Gücün Retoriği* (İstanbul:Bgst Yayınları, 2. Baskı) (Çev.A.F.Kılıç).
- Wallerstein, I. (2016), *Tarihsel Kapitalizm ve Tarihsel Uygarlık* (İstanbul:Metis Yayınları, 7. Baskı) (Çev.N.Alpay)
- Whyte, J. (2018), “Powerless Companions or Fellow Travellers?: Human Rights and The Neoliberal Assault on Post-Colonial Economic Justice”, *Radical Philosophy* (Cilt:2,Sayı.02) 13-29.
- Whyte, J. (2019), *The Morals of the Market: Human Rights and the Rise of Neoliberalism* (Verso Books, 1. Baskı).
- Wood, E.M. (1981), “The Separation of the Economic and the Political in Capitalism”, *New Left Review* (Sayı.127) 66-95.

Yalman G. (2012), “Devlet”, Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler (İstanbul:Yordam Kitap, 1. Baskı) (Haz.G.Atılğan, E.A.Aytekın) 69-85.

Zabunoğlu, H.G./Sönmez, E.Y. (2021), “Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Üçüncü Dünya Yaklaşımları”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (Cilt:12, Sayı.1) 258-270.

PODEMOS?¹ ARJANTİN VE İSPANYA'DA RADİKAL SOL VE ÇELİŞEN STRATEJİLER

Podemos? The Radical Left and Opposing Political Strategies in Argentina and Spain

Atakan Çiftçi* Sena Aydın Bergfalk**

Geliş Tarihi / Received : 31 Ocak 2023

Kabul Tarihi / Accepted : 26 Mart 2023

Çiftçi, Atakan, ve Aydın Bergfalk, Sena (2023), "Podemos? Arjantin ve İspanya'da radikal sol ve çelişen stratejiler", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt 21, Sayı 82, (Bahar 2023), ss: 59-86

59

Öz

Büyük Resesyon ve pandemiyle birlikte kapitalizmin krizi giderek derinleşirken sol içerisinde strateji tartışmaları da daha fazla önem kazanıyor. "Reform mu, devrim mi", solda birlik ve ittifaklar, örgütsel yapı ve demokrasi gibi sol içerisindeki tarihsel tartışmalar ve ayrım noktaları bugün yeniden fazlasıyla güncel. Bu çalışmada program, ittifaklar ve örgütsel yapı gibi başlıklarda zıt kutupları temsil eden iki örneği mercek altına alacağız: İspanya'dan Podemos (Yapabiliriz) ve Arjantin'den Sol Cephe-Birlik (FIT-U). İspanya'da Öfkeli Hareketi üzerinde yükselerek 2014'te sistem karşıtı radikal bir program iddiasıyla kurulan Podemos hızla kitlesel olarak büyük bir heyecan yaratmış ve Syriza gibi bölgedeki diğer örneklerle birlikte, Avrupa'da "radikal solun geri dönüşü mü" tartışmalarını beraberinde getirmişti. Bununla birlikte, Podemos'un iktidar alternatif haline gelme süreciyle programının radikal unsurlarının tırpanlanması eş zamanlı bir şekilde ilerlemişti. 2011'de Arjantin'de üç radikal sol partinin bir seçim ittifakı olarak kurulan FIT-U ise, oy tabanını Podemos ölçüsünde genişletmemiş de olsa bütün bu dönemde radikal programını koruyarak 2021'deki temsilciler meclisi seçimlerinde

* Arş. Gör., Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi; Doktora Adayı, Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, aciftci@gsu.edu.tr, Orcid Numarası: 0000-0002-3952-2696

Res. Asst., Galatasaray University, Political Science; Ph.D. Candidate, Boğaziçi University, Political Science and International Relations, aciftci@gsu.edu.tr, Orcid Number: 0000-0002-3952-2696

** Doktora Adayı, Cornell Üniversitesi, Antropoloji, sa788@cornell.edu, Orcid Numarası: 0000-0002-8785-6439

Ph.D. Candidate, Cornell University, Anthropology, sa788@cornell.edu, Orcid Number: 0000-0002-8785-6439

ülkenin üçüncü büyük politik gücü haline gelmeyi başardı. Hispanik dünyadan bu iki farklı örnek, radikal bir kopuş stratejisinin imkânları ve sınırları üzerine zengin deneyimler içeriyor.

Anahtar Sözcükler: Podemos, Frente de Izquierda, Radikal Sol, Siyasal Strateji, İspanya, Arjantin

Abstract

As the crisis of capitalism further deepens with the Great Recession and the pandemic, discussions over strategy within the left gain renewed prominence. Historical debates and divisions over fronts and alliances, organizational structure and democracy, or the question of “reform or revolution” within the left have once more become very relevant these days. In this article, we examine two examples that represent polar opposites on topics such as programme, alliances, and organizational structure: Podemos (We Can) from Spain and Left Front-Union (FIT-U) from Argentina. Inspired by the Spanish Indignados Movement, Podemos was founded in 2014 with the claim of a radical anti-systemic programme and quickly became popular. Together with other examples in the region such as Syriza, it created great excitement and led to interpretations such as the possible “return of the radical left” in Europe. However, Podemos’ rise to become an alternative to power went hand in hand with the elimination of radical elements from its programme. FIT-U, which was founded as an electoral alliance of three radical left parties in Argentina in 2011, has been unable to expand its voter base as much as Podemos did; however, it managed to transform itself into the country’s third largest political power in the elections of Chamber of Deputies in 2021, and it did so by maintaining its radical programme. These two distinct examples from the Hispanic world offer rich lessons to think about the possibilities and limits of a strategy of radical rupture.

Keywords: Podemos, Frente de Izquierda, radical left, political strategy, Spain, Argentina

Giriş

Büyük Resesyon ve pandemiyle birlikte kapitalizmin krizi giderek derinleşirken, bir süredir geleneksel parti sistemlerinin de alt üst oluşuna tanıklık ediyoruz (Bremer vd., 2020; Chiaramonte/Emanuele, 2017; Mudde, 2014). İktidarda bulunan geleneksel merkez sağ ve merkez sol partiler, 2008’de başlayan dünya ekonomik krizinin bedelini kemer sıkma planlarıyla emekçi, yoksul kesimlere fatura ederken bunun sonucu olarak seçmenlerin cezalandırma oylarıyla (Bojar vd., 2021) ve çeşitli protesto hareketleriyle yüzleştiler (Kriesi, 2014). Ana akım merkez sağ ve merkez sol partiler zayıflarken, sistem karşıtı söyleme sahip ve sıklıkla popülist olarak adlandırılan yeni sağ ve sol partiler kısa zamanda önemli seçmen desteği kazandılar ve birçok ülkede iktidar veya iktidar ortağı oldular (Ramiro/Gomez, 2017; Kriesi/Schulte-Cloos, 2020). Kimi örneklerde ise geleneksel partilerin içerisinde görece radikal söyleme sahip eğilimler ön plana çıktı (Sanders) veya parti liderliklerini kazandı (Corbyn, Trump). Bu tablo içerisinde, 1980’lerden itibaren istikrarlı bir şekilde gerileyen radikal sol partiler siyaset sahnesine güçlü bir biçimde geri döndü (March, 2012; Chiocchetti, 2017) ve çeşitli ülkelerde önemli seçim

başarıları elde etti. Özellikle, İspanya’da Öfkeliiler Hareketi (Indignados) üzerinde yükselerek 2014’te sistem karşıtı radikal bir program iddiasıyla kurulan Podemos hızla kitleleşerek büyük bir heyecan yaratmış ve Syriza gibi bölgedeki diğer örneklerle birlikte, Avrupa’da “radikal solun geri dönüşü mü” tartışmalarını beraberinde getirmişti (Katsambekis/Kioupkiolis 2019).

Öte yandan, solun güçlenmesine eşlik eden bir diğer olgu ise, bu partilerin oy desteğini artırdıkça ve iktidar alternatifi haline geldikçe programlarının radikal unsurlarını tırpanlamalarıydı. Öyle ki, Yunanistan’da dış borcun ödenmemesini ve kemer sıkma tedbirlerine son verilmesini savunan Syriza, iktidara geldiğinde ülkenin bugüne kadar gördüğü en sert kemer sıkma planını bizzat uygulamaya koydu (Arslantaş/Arslantaş, 2019; Kouvelakis, 2016). Benzer şekilde, İspanya’da “siyasi kast”ın devrilmesini savunarak popülerlik kazanan Podemos, devireceğini iddia ettiği kastın İspanya’daki iki ana temsilcisinden biri olan İspanya Sosyalist İşçi Partisi (PSOE) ile ulusal ve yerel koalisyon hükümetleri kurdu. Benzer “ılımlılaştırma” örnekleri Fransa’da Mélenchon’un Boyun Eğmeyen Fransa (France Insoumise) hareketi veya Amerika’nın Demokratik Sosyalistleri’nin (DSA) temsilcileri için de verilebilir.²

20. yüzyılın başında Robert Michels ([1911] 1966) Alman Sosyal Demokrat Partisi’ne (SPD) dönük yapıtında, modern siyasal örgütlerin kaçınılmaz bir şekilde muhafazakâr ve oligarşik bir kast yarattığı sonucuna varmıştı. Kitle örgütlerinin maaşlı çalışan uzmanlar, profesyoneller gerektirdiği; bu kesimlerince, bir örgüt ne kadar devrimci bir programa sahip olursa olsun, zaman içerisinde kendi çıkarlarını ön plana aldığını belirtmiş ve “kim bir örgütten bahsediyorsa, oligarşiden bahsediyordur” (Michels, 1966: 432) iddiasında bulunmuştu. Michels’in “Oligarşinin tunç kanunu” olarak adlandırdığı bu teoriden esinlenerek bu çalışmada şu soruyu ortaya atıyoruz: Kriz dönemlerinde tam da sistem karşıtı bir program önerdikleri için yükselen radikal sol partilerin iktidar alternatifi haline veya iktidara geldiklerinde radikalliklerini törpülemeleri değişmez bir tunç kanunu mudur?

Michels’in tarihin o güne dek gördüğü en kitlesel devrimci örgüt olan SPD’nin reformist ve bürokratik bir aygıt dönüşümünün hikayesi olan “oligarşinin tunç kanunu” teorisi determinist, kaderci ve karamsar olmakla eleştirilmişti (Gouldner, 1955). Çünkü SPD bürokratik ve reformist bir yönde ilerlerken, bir yandan da partinin kuruluşundaki programatik çizgisini sahiplenen kesimler parti içerisinde önemli bir politik mücadele yürütmüş fakat nihayetinde azınlıkta kalmışlardı. Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht ve Karl Kautsky gibi partinin önemli isimlerini de kapsayan geniş bir sol ve merkez kanat SPD’den

ayrılarak Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'yi (USPD) kurmuştu (Broué, 1971). Dolayısıyla, Michels'in analiz ettiği sosyolojik unsurları hesaba katmakla birlikte politik öznenin rolünü ikinci plana atmayan bir perspektifle, içinden geçtiğimiz dönemde radikal sol partilerin, ironik bir şekilde, kitleleştikçe reformist bir stratejiye yönelmelerinin kaçınılmaz bir yasa olmadığını savunuyoruz.

Bu bağlamda, bu çalışmada, Hispanik dünyadan iki radikal sol oluşuma odaklanacağız: Arjantin'den İşçilerin ve Solun Cephesi-Birlik (Frente de Izquierda y de los Trabajadores-Unidad, kısaca Sol Cephe veya İspanyolca baş harflerinin kısaltılmasıyla FIT-U)³ ve İspanya'dan Podemos. Hem İspanya hem de Arjantin Büyük Resesyon'a dek, merkez sağ ve merkez solu temsil eden iki partinin siyasi hegemonyası altında işleyen bir parti sistemine sahipti. Bununla birlikte, ekonomik krizin tetiklediği gelişmelerle birlikte, her iki ülke de kurulu düzenle özdeşleşmiş ana akım partilere meydan okuyan radikal sol seçeneklerin yükselişine tanıklık etti. Ne var ki, başlangıçta birbirlerine yakınsayan politik programlarla ortaya çıkan bu iki oluşum, siyasal strateji, örgütsel yapı, merkez sol partilere ilişkin tutum ve seçim taktikleri gibi başlıklarda birbirleriyle çelişen yörüngeler takip ettiler. Dolayısıyla, yukarıda belirttiğimiz sorudan hareketle, radikal sol içerisinde zıt kutupları temsil ettiğini düşündüğümüz bu iki örneği inceleyerek siyasal strateji tartışmalarına katkı sunmayı amaçlıyoruz.

İspanya'nın belki de "çoklu kriz" olarak adlandırabileceğimiz ekonomik, toplumsal ve siyasal bir krizin içinde olduğu Mart 2014'te kurulan Podemos, kuruluşundan yalnızca dört ay sonra katıldığı Avrupa Parlamentosu seçimlerinde sürpriz biçimde oyların %7,98'ini alarak en çok oy alan dördüncü parti olmayı başardı. Kuruluşundan yalnızca altı ay sonra 200 binden fazla üyeye ulaşarak ulusal çapta en fazla üyeye sahip ikinci parti haline geldi (Garcia, 2014). Kuruluş metinlerinde kamu borç ödemelerinin durdurulması ve yurttaşlar lehine kullanılmayan, "gayrimeşru" kısımlarının silinmesi, özel bankaların ve stratejik sektörlerin kamulaştırılması, kemer sıkma programlarının sonlandırılması, haftalık çalışma saatinin 35'e düşürülmesi ve böylelikle işsizliğin azaltılması, başta Katalonya olmak üzere azınlık ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı gibi taleplere yer verdi. Kesinti politikalarının, demokrasinin aşınmasının ve yolsuzluğun sorumlusu ilan ettiği "politik kastın" devrilmesi ve politik sistemin köklü bir değişime ihtiyacı olduğunu savundu. Ancak programının radikal kısımlarını zaman içerisinde rafa kaldıran Podemos, 2019 Kasım genel seçimlerinin ardından PSOE ile bir koalisyon hükümeti kurdu ve iktidarın iki ana ortağından biri haline geldi.

Sol Cephe ise Arjantin'de 2011 yılında Troçkist gelenekten gelen üç devrimci

sol parti tarafından (Sosyalist Emekçilerin Partisi – PTS, İşçi Partisi – PO – ve Sosyalist Sol – IS) bir seçim ittifakı olarak kuruldu. Sol Peronist Fernández de Kirchner yönetiminin, başta radikal sol olmak üzere küçük partilerin mecliste temsil edilmesini önleme ve böylelikle oyları kendi partisinde konsolide etme planının bir sonucu olarak, 2011 başkanlık ve ulusal parlamento seçimleri öncesinde seçimler iki türlü hale getirildi ve ikinci tura kalabilmek için %1,5'lük bir seçim barajı kondu. Ne var ki, seçimlere FIT ortak listesiyle giren bu üç radikal sol parti, seçim barajını aşmayı başardıkları gibi Sol Cephe oylarını 2011'den beri istikrarlı bir şekilde artırarak 2021'de gerçekleşen son temsilciler meclisi seçimlerde ülkenin en büyük üçüncü politik gücü olarak konumunu sağlamıştı. Asıl çarpıcı olan nokta ise, FIT'in sosyal desteğini artırırken çıkışındaki net antikapitalist ve kopuşçu programından ve taleplerinden herhangi bir ödün vermeden bu başarıyı sağlayabilmiş olmasıydı.

FIT'in kuruluşundan bu yana geçen on yılın radikal sol deneyimleri, Covid-19 pandemisi ile derinleşen küresel kapitalizmin krizi ve Şili'den Cezayir'e, Sri Lanka'dan Lübnan'a ve ABD'ye kadar pek çok ülkede son birkaç yılda gerçekleşen kitlesel ayaklanmalar sol içerisindeki siyasal strateji tartışmalarına da yeniden canlılık kazandı. Rosa Luxemburg'un bundan yaklaşık 120 sene önce sorduğu "toplumsal reform mu devrim mi" sorusu başta olmak üzere, solda birlik ve ittifaklar, örgütsel yapı ve demokrasi gibi sol içerisindeki tarihsel tartışma ve ayırım noktaları son dönemde yaşanan deneyimler ışığında bugün bir kez daha güncel bir nitelik taşıyor. Türkçe literatürde henüz yeterince ele alınmamış söz konusu iki önemli deneyimin bu tartışmaların derinleştirilmesine katkı sağlayacağına inanıyoruz. Makalede öncelikle, Podemos'un ve FIT-U'nun kuruluşundan bugüne siyasal stratejilerinin, programlarının evrimini inceleyeceğiz. Ardından bu oluşumların kurumsal yapılarına, kurdukları ittifaklara ve seçim taktiklerine odaklanacağız.

“Kastın devrilmesi”nden “aile içi tartışma”ya Podemos’un evrimi

“Siyasi çatışma demokrasinin motorudur (...) Demokratik bir devlette aile içi tartışmalar yapabilmek iyidir...”
Pablo Iglesias, Aralık 2019

Podemos'un kuruluşundan çok kısa bir süre sonra ve neredeyse mucizevi bir şekilde ülkenin başat politik güçlerinden birisi haline gelmesi nasıl açıklanabilir? Bu sorunun cevabını, partinin siyasi lideri Pablo Iglesias'ın karizmatik ve medyatik kişiliği veya Podemos'un söylemlerindeki sihirli formüllerden öte, İspanya Devleti'nin içinden geçmekte olduğu

ekonomik, toplumsal ve siyasal krizde aramak gerektiği kanısındayız. Bunun için Podemos'un kurulduğu 2014 ve öncesinde İspanya'nın içinde bulunduğu konjonktüre ilişkin bazı köşe taşlarını belirtmemiz gerekiyor.

İspanya 2008'de başlayan küresel ekonomik krizden en derin şekilde etkilenen ülkelerin başında geliyordu. Tıpkı ABD'de olduğu gibi riskli konut kredileri üzerinden şekillenen büyüme modeli, arkasında büyük bir enkaz bırakarak çökmüştü (Carreras vd., 2018). Tek başına iktidarda olan PSOE kamu kaynaklarıyla batan bankaları ve şirketleri kurtarmak için ağır bir kemer sıkma politikasını uygulamaya girişmiş ve Avrupa Birliği'nden destek alabilmek için Anayasanın 135. maddesini değiştirerek metne kamu borçlanmasını zorlaştıran ve kamu borcunun ödenmesinin devletin önceliği olduğunu vurgulayan cümleler eklemişti. 2007'den 2012'ye ülkede işsizlik %7'den %25'e, kamu borcu ise GSYİH'e oranla %36'dan %100'e yükseldi (Cervera-Marzal, 2018). 2013 yılında İspanya'da genç işsizlik oranı %55,50'ye yükselmiş, konut sektöründe patlayan kriz sonucu kredilerini ve kiralalarını ödeyemeyen yüz binlerce aile evlerinden olmuştu (Subirats, 2014). İşte Öfkeliiler veya eylemlerin başladığı 15 Mayıs 2011 gününe atıfla 15-M hareketi olarak bilinen kitlesel sokak seferberliklerinin fitilini bu koşullar ateşlemişti.

İspanya böylesi bir sürecin içindeyken, Ocak 2014'te 30 civarında akademisyen, sanatçı, yazar, gazeteci, siyasal veya toplumsal alandan aktivistin imzasıyla "Hamle yap: öfkeyi politik değişime dönüştür" başlıklı bir bildiri yayımlandı (Publico, 2014). Bildiri Podemos'un politik ilkelerini ve taleplerini özlü bir şekilde yansıtması açısından üzerinde durmayı gerektiriyor. Metinde, öncelikle gerek Avrupa Birliği'nin gerekse de İspanyol politik rejiminin büyük bir meşruiyet krizi içerisinde olduğu, mevcut hükümetlerin şirketlerin ve bankaların çıkarları adına vatandaşlara sırtını döndüğü, Avrupa'nın güney halklarına dönük mali bir hükümet darbesinin söz konusu olduğu belirtiliyor. Şirketlerin ve bankaların borçları kamulaştırılarak kesinti politikalarıyla vatandaşlara ödetilirken, baskı politikalarının yoğunlaştığı, bunun karşısında ise kitlelerin hoşnutsuzluğunun politik alanda temsil edilemediği vurgulanıyor. "Demokrasiyi boğazlayan" PP (Halk Partisi) ve PSOE'nin iki partili rejiminden kopuşu hedefleyen birleşik bir siyasi alternatife ihtiyaç olduğu ifade ediliyor ve ardından 10 maddeden oluşan bir programatik hat listeleniyor. İlk olarak küçük bir azınlığın çıkarları yerine halkın ihtiyaçlarına öncelik verilmesi için halk egemenliğinin yeniden tesis edilmesi hedefleniyor. Anayasanın 135. maddesindeki düzenlemenin kaldırılması ve kemer sıkma politikalarına son verilmesi, "haksız" borçların

ödenmemesi ve özel bankaların kamulaştırılması talepleri yükseltiyor. Katalan halkının kendi kaderini özgürce tayin edebilmesi hakkı savunuluyor. Vergi cennetlerine yapılan transferlerin sonlandırılması, verginin temel olarak zenginlerden alınması, ücretlerin ve emeklilik maaşlarının insan onuruna yaraşır bir düzeye çekilmesi, özelleştirilmelerin sonlandırılması ve sosyal hizmetlerin kamu kontrolünde yapılması gündeme getiriliyor. Konut kredisini ödeyemeyenlerin evlerinden atılmalarına son verilmesi ve herkesin insanca yaşayabileceği konut hakkına sahip olduğu belirtiliyor. NATO'dan çıkılmasına, kadın, lgbti+⁴ ve göçmen haklarına yer veriliyor ve 1978 Anayasası yerine gerçek ve katılımcı demokrasiye dayanan bir kurucu meclis ihtiyacının altı çiziliyor. Bu doğrultuda bankaların ve lobilerin sponsorluklarından bağımsız, sosyal, politik ve kültürel alandaki tüm aktivistlerin katılımına açık bir biçimde adaylık sürecine dâhil olma çağrısı yapılıyor.

Metnin çağrıcıları kendilerini açık bir şekilde solda konumlandırmakla birlikte, Marksizm'in klasik terminolojisi yerine Laclau ve Mouffe'un hegemonya, sosyalist strateji, radikal demokrasi ve popülizm teorilerinden ilham alan bir dil kullanıyorlar. Temel çelişki olarak sınıf mücadelesinden değil vatandaşlar ve politik kast arasındaki karşıtıktan bahsediliyor ve nihai hedef olarak sınıfsız bir toplum veya sosyalizm değil, halk egemenliğine dayanan radikal demokrasi konuluyor. Öte yandan kamulaştırma, borçların iptali gibi bugünkü sosyal demokrasinin programını fazlasıyla aşan ve antikapitalist tonlar barındıran ve dahası 1978 Anayasası'ndan kopuşu hedefleyen bir program öneriliyor.

Bu çıkış metni, şu soruyu gündeme getiriyor: Podemos'un radikal demokrasi programı kapitalizmin sınırları içerisinde ve seçimler yoluyla uygulanabilir miydi, yoksa sistemin devrimci bir dönüşümüne mi ihtiyaç vardı? Partinin en önemli lideri Pablo Iglesias, 20. yüzyılın solunun yenilmiş olduğu olgusundan yola çıkılması gerektiğini belirtiyor ve ekliyordu:

Açıkça mevcut koşulların devrimle veya sosyalizme geçişle — bu terimlerin tarihsel anlamıyla — hiçbir ilgisi yoktur. Ancak, finans sektörünün gücünü sınırlandıracak, üretimin dönüşümünü teşvik edecek, daha geniş bir servet dağılımını sağlayacak ve Avrupa kurumlarının daha demokratik bir şekilde yapılandırılmasını sağlayacak egemen süreçleri hedeflemek mümkün hale gelmiştir. (Iglesias, 2015: 108)

Öfkeliler hareketinin rüzgârını arkasına alan, yeni yüzler ve yeni bir söylemle siyaset sahnesine çıkan Podemos, parti içerisinde strateji tartışmaları bir yandan devam ederken, Mayıs 2014'te gerçekleşen Avrupa Parlamentosu seçimlerinde

elde ettiği olağanüstü başarının ardından partinin yapılandırılmasına ve 2015'te gerçekleşecek yerel, bölgesel ve ulusal seçimlerin hazırlığına girişti. Bu sırada, Ekim ve Kasım 2014'te yapılan anketlerde Podemos birinci sırada görünüyordu (Garea, 2014). Partinin sözcüleri sosyal ağlarda ve medyada olağanüstü bir görünürlük kazanırken, partinin üye sayısı 200 bini aşıyordu. Ocak 2015'te partinin Madrid'de düzenlediği Değişim Yürüyüşü mitingine yaklaşık 300 bin kişi katılmıştı (Carvajal, 2015a).

Hiç dinmeyecekmiş gibi görünen bu yükseliş fazla zaman geçmeden sona erecekti. Şubat 2015'ten itibaren Podemos anketlerde üçüncü parti konumuna düştü ve Mart'ta Endülüs'te gerçekleşen bölgesel seçimlerde PSOE ve PP'nin ardından üçüncü en çok oy alan parti oldu (Ferrer, 2015). Sonuçlar parti yönetiminin beklentilerinin uzağındaydı. Dahası Podemos, gündeme getirdiği sistem eleştirilerinin bir kısmını liberal ve sağ bir perspektiften yeniden üreterek siyaset sahnesinde sivri Vatandaşlar Partisi'yle (Ciudadanos) de rekabet etmek zorundaydı. Avrupa seçimlerinin ardından henüz bir yıl geçmeden yaşanan tüm bu gelişmeler parti içerisinde stratejik yöneliş tartışmalarını yoğunlaştırdı. Partinin iki numaralı ismi Íñigo Errejón etrafında kümelenen kesim, partinin daha geniş kitlelere seslenerek yeniden yükselişe geçebilmesi için sağ-sol dikotomisini aşan (transversal) daha ılımlı bir dil kullanması ve tartışmalı konularda net tutumlar almaması gerektiğini savunuyordu (Charalambous, 2022). Partinin bir numaralı ismi Pablo Iglesias etrafında kümelenen kesim ise muğlak söylemlere dayanan taktiği bir kenara bırakarak partiye ideolojik bir içerik verme yanlısıydı (Gil, 2015). Bu sırada partinin üç numaralı ismi olan Juan Carlos Monedero, partinin kurumsal siyasete adapte olmasından rahatsız olarak yönetim organlarından istifa etti (Carvajal, 2015b).

Mayıs 2015'te gerçekleşen belediye seçimlerine Podemos kendi ismiyle girmek yerine yerel oluşumlarla ittifaka girerek ortak adaylar çıkarmayı tercih etti ve Podemos'un içerisinde yer aldığı ittifaklar Madrid, Barcelona, Valencia, Zaragoza gibi önemli şehirlerde başkanlıkları kazanarak büyük bir başarı daha elde etti. Aynı yılın aralık ayında gerçekleşen genel seçimlerde Podemos ve müttefikleri elde ettikleri yüzde 20'lik oy oranıyla ülkenin üçüncü büyük partisi olarak konumlarını sağlamlaştırdı.

Podemos hedeflediği gibi genel seçimlerde PSOE'yi geride bırakamadı ama Franco sonrası dönemin iki partili sistemine son verdi. PP seçimlerden 123 sandalyeyle birinci parti olarak çıkmakla birlikte, 63 sandalye kaybederek 350 kişilik parlamentoda tek başına hükümet kurma olanağını yitirdi. Podemos'un kazandığı 69 vekilliğin yanı sıra, Vatandaşlar Partisi 40 milletvekili kazanarak

meclisteki dördüncü parti haline geldi. Mevcut tablo, gücünü yitirmekle birlikte 90 sandalyeyle ikinci sıradaki konumunu koruyan PSOE'nin sol ve sağ kanatları arasında büyük bir gerilim yarattı. Partinin genel sekreteri Pedro Sanchez Katalan ve Bask milliyetçisi partiler ve Podemos'la birlikte bir koalisyon hükümeti kurma yanlısıyken, partide önemli bir güce sahip geleneksel, sağ kesimler böylesi bir koalisyondansa PP'nin azınlık hükümetini tercih edecek kadar Podemos'a mesafeliydiler. Bu dengeler içerisinde İspanya tarihinde ilk kez herhangi bir hükümet kurulamaması sonucunda seçimler yenilendi ve Haziran 2016'da kitleler yeniden sandığa gitti.

Bu seçimlerde PP oylarını birkaç puan artırarak 14 yeni milletvekili kazanırken PSOE 5 milletvekili kaybetti. Seçimlere geleneksel radikal solu temsil eden Birleşik Sol (Izquierda Unida) ile ittifak kurarak giren Podemos, iki oluşumun bir önceki seçimlerde elde ettiği toplam oy oranından daha düşük bir seviyede kalarak 71 milletvekiline sahip oldu ve PSOE'yi geçme hedefini bir kez daha gerçekleştiremeyerek yeni bir hayal kırıklığı yaşadı. Kısacası yenilenen seçimler de hükümetin nasıl kurulacağı kördüğümünü çözemedi. PSOE, ya PP'nin azınlık hükümeti kurmasına izin verecek ya da Podemos ve azınlık milliyetçisi partilerle hükümet kuracaktı. PSOE'nin yürütme konseyinde çoğunluğa sahip olan sağ kanat, ikinci tercihten yana olan Sanchez'i istifaya zorlayarak PP iktidarının devam etmesini tercih etti (Díez, 2016).

PP'nin azınlık hükümetinin kurulabilmesi İspanyol politik sistemini içinde bulunduğu derin krizden çıkarmak için yeterli olmayacaktı. PP hükümeti, öncelikle Ekim 2017'de tek tarafı olarak bağımsızlık referandumunu gerçekleştirme kararı alan Katalan bağımsızlıkçı hükümetiyle yüzleşmek zorundaydı. PP'nin bölgesel hükümetle müzakereye hiçbir şekilde yanaşmaması ve referandum sırasında ve sonrasında uyguladığı baskı politikaları hükümetin hızla yıpranmasına neden oldu. Partinin giderek daha geniş kesimlerini kapsayan yolsuzluk vakaları ise 2018 sonunda PP hükümetinin sonunu getirecekti (Martínez, 2018). Verilen gensoru önergesinin ardından 7 yıllık PP iktidarı son buldu ve Podemos'un ve Katalan milliyetçisi ERC'nin (Esquerra Republicana Catalana, Katalan Cumhuriyetçi Solu) verdiği destekle PSOE azınlık hükümeti kuruldu. Bu süreç içerisinde, koltuğundan olan Pedro Sanchez partinin ön seçimlerini kazanarak yeniden genel sekreterliğe seçilmiş ve PSOE'nin sağ kanadı yenilgiye uğramıştı. Dolayısıyla koşullar bir PSOE-Podemos hükümeti için artık hazırды. Kasım 2019 genel seçimlerinin ardından ERC'nin de dışarıdan verdiği destekle PSOE ile Unidas Podemos arasında bir anlaşmaya varıldı ve 1936'daki Halk

Cephesi hükümetinin ardından ilk kez İspanya'da radikal sol ve merkez solun birlikte olduğu bir hükümet kuruldu (Lucha Internacionalista, 2020). 2015 genel seçimlerinin ardından yaşanan süreç Podemos için de bir yol ayrımına işaret ediyordu. Kurucu meclis süreciyle 1978 rejiminden kopulmasını savunan programında ısrarcı olarak herhangi bir koalisyon hükümetine girmeyi ret mi edecekti yoksa PP önderliğinde sağ bir hükümetin kurulmasını engellemek adına, iki partili rejimin sacayaklarından birisi olarak “politik kastın” temel unsurlarından biri olmakla eleştirdiği merkez sol PSOE ile bir koalisyon hükümeti kurmayı kabul mü edecekti? İkinci eğilim Podemos içerisinde giderek daha fazla ağırlık kazanacak, koalisyon için PSOE'ye dönük öne sürdüğü koşullar her seçim sonrasında daha ılımlı hale gelecek ve nihayetinde Ocak 2020'de Podemos sözcüleri tarafından “tarihin en ilerici hükümeti” biçiminde adlandırılan PSOE-Unidas Podemos hükümeti hayat bulacaktı (Lotito, 2020).

Podemos'un “siyasi kast”ın parçası olarak gördüğü PSOE ile ilişkileri ilk olarak yerel ve bölgesel düzeyde gelişmeye başladı. Mayıs 2015 belediye seçimlerinin ardından belediye meclislerinde PSOE'nin desteğiyle Podemos ve müttefikleri Barcelona, Madrid, Zaragoza gibi şehirleri yönetmeye başladılar. Yerel seçimlerde dile getirilen belediye borçlarının vatandaş yararına kullanılmış olan kısımlarının ödenmemesi, ipotekli konutlarda yaşayan yoksulların evden atılmalarının son bulması gibi radikal talepler bir kenara kondu ve PP ile PSOE'nin klasik belediyeciliğinden yüzeysel ve söylemsel iyileştirmeler ötesinde ayrılan bir performans ortaya konmadı (Delgado, 2018; Mansillo, 2017). Sokak protestolarıyla yükselen Podemos üzerinde siyasi kurumların basıncı giderek artıyordu. “Sokağın talepleri” ile “kurumsal sorumluluk” arasındaki gerilimde ibre ikincisinden yana dönüyordu. Bu durum Podemos'un söylemlerinde de karşılığını buluyordu. Başlangıçta gündeme getirilen “siyasi kast”, “rejimden kopuş”, “borçların ödenmemesi” gibi söylemler yerine yoksulların hayat şartlarında kısmi iyileşmeler sağlayacak birtakım reformlar öne çıkarılıyordu (PSOE/Unidas-Podemos, 2019). Parti içerisinde yaşanan tartışmalar ise, iktidarın giderek daha fazla genel sekreterde yoğunlaşması ve demokratik mekanizmaların aşınmasıyla sonuçlanıyordu. Öyle ki, Podemos'un iktidar ortağı haline geldiği süreçte, partinin kurucu ekibinde yer alıp parti yönetiminde yer almaya devam tek önemli isim genel sekreter Pablo Iglesias'tı.

7 yıllık PP hükümetinin son bulmasında Podemos'un önemli bir çabasının olduğu bir gerçek. PSOE azınlık hükümetine destek için öne sürdüğü koşullar sonucunda asgari ücretin 740 avrodan 900 avroya yükseltilmesi, emeklilerin ve kamu çalışanların maaşlarında iyileştirmeler yapılması, göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişiminde kolaylıklar sağlanması gibi birtakım sosyal

iyileştirmeler sağlandı (Cervera-Marzal, 2018). Bununla birlikte, bu önlemler emekçi ve yoksul kitlelerin hayat koşullarında belirgin bir iyileşme sağlamaktan uzak olduğu gibi, pandemi ve yüksek enflasyon koşullarında PSOE-Podemos hükümetine dönük hayal kırıklığı derinleşecekti. Bölgesel yönetim seçimlerinde Podemos Bask ülkesi ve Endülüs gibi güçlü olduğu yerlerde ağır yenilgiler alırken, PSOE tarihsel kalesi Endülüs'ü PP'ye kaybediyordu. İktidardaki sola dönük tepki oyları belirginleşirken, İspanya'da radikal sağ Vox güçleniyor ve kimi bölgesel yönetimlerde PP ile birlikte koalisyon hükümetleri kurmaya başlıyordu. 2023 sonunda gerçekleşecek genel seçimlerde ise, kamuoyu yoklamalarında birinci sırada görünen PP'nin aşırı sağ Vox ile iktidara gelmesi güçlü bir ihtimal haline gelmiş durumda (Reuters, 2023).

Radikal sol bir birlik deneyimi olarak FIT-U

2009 yılında, o sırada Arjantin'in başkanı ve Kirchnerizm olarak bilinen Peronizm'in sol kanadının lideri olan Cristina Fernández de Kirchner, başta radikal sol partiler olmak üzere küçük partilerin mecliste ve başkanlık seçimlerinde temsil edilmelerini engellemek ve bu partilerin oylarının kendi partisine yönelmesi için, PASO olarak bilinen ve "açık, eşzamanlı ve zorunlu ön seçimler" adında bir sistemi yürürlüğe koydu (Casullo, 2015). Partilerin adaylarının oylandığı birinci tur seçimlerinde partilerin ikinci tura kalabilmesi için %1,5 düzeyindeki barajı aşmaları gerekiyordu. Görünüşte siyasi temsili demokratikleştirmek adına yapılan bu düzenlemenin ardından 149 küçük siyasi parti ya kapanmış ya da ulusal düzey bir yana tek tek bölgelerde bile seçimlerde aday gösteremez duruma gelmişti (Clarín, 2011).

Bu düzenleme, Fernández de Kirchner'in umduğunun aksine, 2011'de gerçekleşecek parlamento ve başkanlık seçimleri için radikal sol partiler arasındaki ittifak çalışmalarına yeni bir itki kazandırdı. IS'nin bir sol cephe kurulması çağrısına PO ve PTS'nin olumlu yanıt vermesiyle, seçimler öncesinde İşçilerin ve Solun Cephesi (FIT) kuruldu. 2011 başkanlık seçimlerinde PASO'yu aşmayı başaran FIT adayı ikinci turda oyların %2,30'unu aldı. En çok oy alan altıncı oluşum olan FIT'in seçim performansı, radikal solun uzun zaman sonra yaptığı ilk önemli çıkışı. 2013 ulusal parlamento seçimlerinde ise FIT, oyların %5,36'sını kazanarak 3 sandalye elde etti. Bu dönemden itibaren FIT kongrede kesintisiz bir şekilde temsil edilirken, bölgesel parlamentolarda ve belediye meclislerinde de temsiliyetler kazandı. 2019'da ittifaka MST'nin (Movimiento Socialista de los Trabajadores, Emekçilerin Sosyalist Hareketi) dâhil olmasıyla FIT adını İşçilerin ve Solun Cephesi-Birlik (FIT-U) olarak değiştirdi. Geçtiğimiz

11 yıl boyunca toplumsal tabanını ve desteğini güçlendirmeye devam eden FIT-U, Kasım 2021'de yapılan son Arjantin cumhurbaşkanlığı ve yasama seçimlerinde, ülkedeki üçüncü büyük siyasi güç olarak kendisini konsolide etmeyi başardı. Ülke çapında %5,5 oranında seçmen desteği aldı ve Jujuy gibi işçi sınıfının yoğun olduğu bölgelerde oy oranları %25'e kadar çıktı. Bu oranlar Podemos'un seçim başarılarıyla veya Syriza, France Insoumise gibi deneyimlerle kıyaslanınca oldukça mütevazı görünebilir. Bununla birlikte, FIT-U'nun Arjantin'in merkez sağ ve merkez sol arasında oldukça kutuplaşmış bir seçim sistemi içerisinde, merkez solu temsil eden ve işçi sınıfı ve örgütleri içerisinde çok önemli bir gücü olan Peronizm'le yarışarak bu sonuçları elde ettiğini not etmek gerekiyor. İkinci olarak ise, Podemos ve diğer örneklerden farklı olarak kendisini bir "seçim kazanma aygıtı"na dönüştürmeden ve çıkış programındaki ilkeleri koruyarak seçmen desteğini koruyup güçlendirmiş olması, onun ayırt edici özelliği haline geliyor. Şimdi FIT'in 2011 seçimlerindeki programına ve evrimine biraz daha yakından bakalım.

Sol Cephe'nin kuruluş bildirisi Podemos ve son dönemde yükselen diğer sol seçeneklerden farklı olarak radikal solun geleneksel, Marksist diliyle konuşuyor (Frente de Izquierda, 2011):

70

Sol Cephe hükümet, patron muhalefetleri ve merkez solun çeşitli eğilimlerinde ifadesini bulan kapitalist bloklar karşısında emekçilerin politik bağımsızlığını savunmak için kuruluyor. Sınıf bağımsızlığını savunan işçi ve sosyalist bir temelde, emekçilerin ve sömürülen kitlelerin hükümete ve patronlara karşı seferberliğini yükseltmek için bir program ortaya koyuyor. Sol Cephe, sendikaların bağımsızlığı, bürokrasinin ve onun çetelerinin kovulması için ve tüm halk hareketlerinin sermayeden ve devletten bağımsızlığı için mücadele edenler adına bir politik referans sunuyor.

İşçi sınıfı temelli bir dönüşüm ve burjuva olarak nitelendirilen merkez sol partilerden bağımsız bir siyasi seçenek gerekliliği vurgulandıktan sonra dünya ekonomik krizinin sonuçlarının emekçi kitlelere ödetilmesi ve bunun küresel çapta seferberlikleri tetiklemesi ele alınıyor. Yine bu çerçevede, Latin Amerika'da "pembe dalga" olarak nitelendirilen sol hükümetlerin kapitalizmin devam etmesine hizmet ettikleri ve bu yönetimlere politik destek verilmemesi gerektiği belirtiliyor ve bu hükümetlerin çeşitli işçi ve halk eylemlerine dönük baskı uygulamaları kınanıyor. 2008 dünya ekonomik krizinin reformlara alan bırakmadığı ve krizden emekçiler lehine çıkışın ancak devrimci bir yanıtla mümkün olabileceği ifade ediliyor. O dönemde

iktidarda bulunan Fernández de Kirchner yönetiminin kendisini “ulusal ve halkçı” olarak nitelendirmekle birlikte özelleştirmelere ve dış borç ödemelerine devam ettiği, kamusal hizmetlerin gerilediği hatırlatılıyor.

Bildirinin sonuç bölümünde 22 maddeden oluşan bir acil talepler programı sıralanıyor. Programın ekonomik talepler bölümünde asgari ücretin işçi ailesinin geçimi için yeterli düzeye çekilmesi, emekli maaşlarının artırılması, güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerine son verilmesi, hayat pahalılığı karşısında ücretlere 3 ayda bir enflasyon oranında zam yapılması, herkes için onurlu yaşam koşullarını sağlayacak konut hakkının sağlanması gibi önerilere yer veriliyor. “Geçişsel” veya antikapitalist taleplerin yer aldığı bölümde ücretlerde kesinti olmaksızın iş saatlerinin kısaltılması ve böylelikle işsizliğe çözüm bulunması; dış borç ödemelerine son verilmesi; banka ve finans kuruluşlarının, petrol, maden, telekomünikasyon, demiryolu sektörlerinin, doğal kaynakların, büyük tarım arazilerinin ve dış ticaretin tazminatsız ve işçi denetiminde kamulaştırılması başlıkları bulunuyor. Demokratik haklara ilişkin olarak terörle mücadele yasasının lağvedilmesi, siyasi cinayetlerin aydınlatılması, yasal, güvenli ve parasız kürtaj hakkının tanınması, lgbti+lara dönük ayrımcı uygulamalara son verilmesi, milletvekili ücretlerinin uzman işçi ücreti düzeyine sabitlenmesi, devlet başkanının elindeki yetkilerin meclis lehine kısıtlanması ve senatonun lağvedilmesi gündeme getiriliyor. Uluslararası alana ilişkin olarak Latin Amerika’nın sosyalizm temelinde birliği, Arjantin’in Haiti’deki askerlerini geri çekmesi, Birleşik Krallık’ın kontrolünde bulunan Malvinas Adası’nın Arjantin’e devredilmesi, NATO müdahalelerinin reddi ve Filistin’le dayanışma temaları bulunuyor. Bütün bu başlıklarınsa merkez sol ve sağ partilerden bağımsız olarak kurulacak ve kapitalist sistemden kopuşu sağlayacak bir işçi ve emekçi hükümetiyle mümkün olabileceği belirtiliyor.

Sol Cephe’nin başlangıçtaki programına genişçe yer verdik çünkü burada dile getirilen radikal program aradan geçen 11 yıllık süre içerisinde neredeyse aynı biçimde korundu. Ekolojik yıkıma karşı son dönemde öne çıkan taleplerin dâhil edilmesi gibi çeşitli eklemeler dışında Sol Cephe, Podemos’tan farklı olarak, katılımcılarını ve destekçilerini artırırken başlangıçtaki siyasi programıyla faaliyetlerine devam etti.

Radikal sol partiler için belirleyici sınavlardan birisini programatik hattın evrimi oluştururken, diğer gerilim ise sandık ve sokak arasındaki dengenin nasıl korunabileceğinde düğümleniyor. Partilerin oy oranlarının artması ve kurumsal siyasetin içine girmeleri yalnızca politikalarını ılımlılaştırma yönünde değil, aynı zamanda odaklarının toplumsal örgütlenmeler alanından seçim

kampanyalarına ve meclis performanslarına kayması yönünde de bir basınç yaratıyor. Bir sonraki bölümde, Podemos ve FIT-U'nun kurumsal yapılarını, ittifak politikalarını ve toplumsal hareketler alanındaki siyasetini değerlendireceğiz.

Örgütsel yapı, ittifak politikaları ve sokak-sandık gerilimi

Podemos geleneksel hiyerarşik parti modellerini reddederek, yatay örgütlenme ve doğrudan demokrasi biçimlerini ön plana çıkartarak kendisini inşa etmeye başlamıştı. 15-M'nin forum örgütlenmelerinden ve karar alma biçimlerinden esinlenerek partinin yerel organlarını “çevreler” (circulos) olarak adlandırılan ve parti merkezinden bağımsız hareket etme ve karar alma kapasitesi bulunan yapılar oluşturuyordu. Çevreler, parti üyelerinin yanında sempatanlara da açık olarak gerçekleşiyor ve gönüllülük esasına dayanıyordu. Yataylık temelinde işleyen bir diğer parti organı ise Vatandaşlar Meclisi'ydı. Partinin stratejik yönelişleri, programı, adayları ve yetkili organlarında yer alacak isimler, tüm vatandaşların parti internet sitesinden katılım formu doldurmasıyla dâhil olup oy kullanabildiği bu organ üzerinden şekilleniyordu. Bu mecliste partinin yürütme organı Vatandaşlar Konseyi'nin üyeleri ve Genel Sekreter seçiliyordu. Konsey, Meclis'te alınan kararları uygulamakla yükümlü iken Genel Sekreter partiyi temsil eden kişiydi. Genel Sekreter, 10 ila 15 kişi arasında oluşan bir koordinasyon konseyi atıyor ve bu konsey sekreterin faaliyetlerine katkı sunuyordu (Chironi/Fittipaldi, 2017). Seçilmiş organlarda yer alan temsilcilerin aldıkları ücretler sınırlanıyor ve şeffaflık ve etiğe ilişkin bir tüzük kabul ediliyordu (Cervera-Marzal, 2018).

Hiyerarşik modellere dönük eleştiri çok keskin başlamakla birlikte, partinin dikey örgütlenme formları beklenenden hızlı bir şekilde gelişmeye başladı. Kurucu kadronun odağını toplumsal hareketlerden seçimlere yöneltmesi, merkezileşmiş, denetim altında bulunan ve hızlı hareket edebilen bir aygıtı gündeme getiriyordu. Ekim 2014 gibi erken bir tarihte, Íñigo Errejón Podemos'u “seçim kazanma aygıtı” (maquinaria de guerra electoral) olarak tanımlamış ve partinin öncelikli hedefinin seçimleri kazanmak ve bunun ardından sosyal değişimi sağlamak olduğunu belirtmişti (López de Miguel, 2014). Partinin seçilmiş organlarında yer alan üyelerin çok kısa bir süre içinde ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde seçilmiş kişiler konumuna gelmeleri ve politikayı “profesyonel” olarak yapmaya başlamaları, dikey organların parti tabanı aleyhine güçlenmesini beraberinde getirdi. Dahası, doğrudan demokrasi veya e-demokrasi olarak öne çıkarılan yöntemler paradoksal biçimde parti içi demokrasinin zayıflamasını ve parti liderliğinin gücünü daha da artırıyordu. Partinin gündelik faaliyetlerine ve iç yaşamına katılmayan ve Vatandaşlar Meclisi'nde çoğunluğu oluşturan kesimlerle tartışmaların

ve oylamaların yapılması, parti militanlarının liderliğe dönük eleştiri ve denetim kapasitesini zayıflatıyordu. Yetkili organların ve genel sekreterin seçim yöntemi de, medyatik ve kamuoyunca tanınan kurucu elitin seçilmesini kolaylaştırıyor ve böylece parti elitleri Michels'in deyimıyla "oligarşik" bir form oluşturuyorlardı (Cervera-Marzal, 2018; Chironi/Fittipaldi, 2017).

Podemos'un kurucu kadrosu içerisinde ideolojik olarak iki farklı eğilim yer alıyordu. Birinci ve baskın eğilim, özellikle Madrid Complutense Üniversitesi'nde yoğunlaşan ve Gramsci'nin hegemonya, Laclau ve Mouffe'un popülizm teorilerinden esinlenen akademisyenlerdi. Iglesias'ın doktora tezi Negri'nin "çokluk" kavramından yola çıkarak analiz ettiği küreselleşme karşıtı hareket üzerineydi. Errejón'un doktora çalışması Bolivya'daki Morales hükümetinin hegemonya mücadelesi ve söylem analizine odaklanırken, Monedero ise Chavez yönetimleri döneminde Venezuela'da hükümet danışmanlığı yapıyordu. İkinci eğilim ise Marksist ve Troçkist gelenekten gelen Antikapitalist Sol partisi liderleriydi. Bu iki eğilim arasındaki gerilim, Podemos'un PSOE hükümetine katılmasının ardından Antikapitalist Sol'un partiden ayrılmasına dek devam etti. Bununla birlikte, partideki ilk büyük ayrışma birinci eğilim içerisindeki Iglesias ve Errejón taraftarları arasında yaşanacaktı. Podemos'un elde ettiği seçim sonuçları yeni kurulmuş bir parti için büyük bir başarı olarak kabul edilebilecek olsa da, parti liderleri bir "blitzkrieg" gibi şok edici, hızlı ve kesin bir sonuç alma beklentisi içindeydiler (Tamames, 2018). Haziran 2016 seçimlerinin ardından Podemos'un iktidara bir süre için gelebileceği kesinleşince, parti içerisinde Iglesias ve Errejón'un başını çektiği iki ayrı yönelim ortaya çıktı. Errejón seçim sonuçlarından Podemos'un geleneksel solu temsil eden Birleşik Sol ile ittifak yapılmış olmasını sorumlu tutuyor ve bu ittifakın sonlandırılarak partinin oy tabanını genişletmesi için geleneksel soldan farklı daha ılımlı bir dil kullanması gerektiğini savunuyordu. Iglesias ve ekibi ise, Errejón'un yönettiği seçim kampanyasında partinin dilini fazla yumuşattığı ve başlangıçtaki radikallikten uzaklaşıldığı için sonuçların olumsuz olduğunu düşünüyordu. PSOE'nin Podemos ile ittifakı kesin olarak reddetmesi ve PP azınlık hükümetine onay vermesinin ardından, partinin daha radikal bir çizgi izleyerek gücünü artırabileceğini savunuyordu (Tamames, 2018). Bu iki eğilim, Şubat 2017'de Podemos'un ikinci kongresi veya Vatandaşlar Meclisi'nde çarpıştı ve bu çarpışma Konsey ve genel sekreterlik seçimlerini Iglesias eğiliminin kazanmasıyla sonuçlandı (García de Blas, 2017).

Pedro Sanchez'in sol bir söylemle parti tabanını harekete geçirerek Mayıs 2017'de PSOE genel sekreterliğine yeniden seçilmesi Podemos içerisinde strateji tartışmalarını bir kez daha gündeme getirdi. Şimdi Iglesias ve Errejón

birlikte PP'nin sağ iktidarına karşı PSOE ile sol bir hükümet kurulması çağrısı yapıyor ve bunun bir testi olarak da Castilla-La Mancha bölgesinde Podemos ve PSOE ilk kez bir bölgesel koalisyon hükümeti kuruyordu (Mateo, 2017). PP ve diğer sağ partiler karşısında PSOE-Podemos iktidarı nihayetinde Şubat 2020'de kurulacak, fakat bu süreçte önce Errejón ve ekibi daha sonra ise Antikapitalistler Podemos'tan ayrılacaklardı. Öte yandan, PSOE ile koalisyon hükümetinin kurulması, Iglesias'ın umduğunun aksine, Podemos'un oy kaybının önüne geçemedi. Bölgesel seçimlerde yaşanan önemli kayıpların ardından Iglesias, hükümet başkan yardımcılığı görevinden istifa ederek Mayıs 2021'de gerçekleşecek Madrid bölgesel yönetimi seçimleri için aday oldu. Iglesias ve Podemos bu seçimlerde de %7,24 ile beklediği oy oranının altında ve aynı zamanda aşırı sağ Vox'un gerisinde kaldı. Madrid yönetiminin Vox'un destek oylarıyla PP'ye geçmesinin ardından Iglesias siyaseti bıraktığını açıkladı. Iglesias'ın da istifasının ardından, Podemos'un yönetiminde kurucu kadroları arasında kimse kalmazken, parti belirsizliklerle dolu bir kriz sürecinin içerisine giriyordu.

Podemos'tan farklı olarak Sol Cephe bir parti olarak değil, radikal sol gelenekten gelen ve Leninist örgütlenme modelini, yani "demokratik merkezîyetçilik" ilkesini benimseyen partilerin bir seçim ittifakı olarak kuruldu. Sol Cephe'yi özgün kılan noktanın, tek tek partilerinin işleyiş biçiminden öte, 11 yıl boyunca gücünü artırarak varlığını sürdürebilmiş bir sol ittifak deneyimi olması nedeniyle, onu oluşturan tekil partiler yerine FIT-U'nun kendisinin temel işleyiş mekanizmalarına, ittifak yapısına ve toplumsal kesim ve hareketlerle ilişkilene biçimlerine odaklanacağız.

FIT-U'nun kuruluşundan bu yana ana koordinasyon organı, MST'nin 2019 yılında FIT'e dahil edilmesiyle birlikte her partiden 2 temsilci, dolayısıyla toplam 8 kişiden oluşan *Mesa Nacional del FIT* (Ulusal FIT Masası)'den oluşuyor. Bu masa haftada bir veya iki haftada bir toplanıyor. Ancak, örneğin seçimlerin yaklaştığı, sınıf mücadelesinde bir yükselişin veya öngörülemeyen bir siyasi gelişmenin olduğu dönemlerde, toplantı sıklığının haftada 3-4 toplantıya kadar çıktığı siyasi yoğunluğun yüksek olduğu haftalar da olabiliyor.⁵

FIT-U'nun işlevsel metodolojisi, "bölünmecilik karşısında birleşiklik" olarak adlandırdıkları anlayışa dayanıyor. Kararlar, çoğunluk kuralını dayatmak yerine, ne kadar minimal olursa olsun ortak bir uzlaşma noktasına varma nihai hedefi doğrultusunda fikir birliği ve karşılıklı saygı temelinde alınıyor. Her bir partinin temsilcilerinin Ulusal Masa'ya getirdikleri öneri ve fikirlerin, o partinin kongre, genel kurullar ve yerel meclisler gibi parti

tabanını da kapsayan kendi iç organ ve mekanizmalarında politik tartışmalar süzgecinden geçtiği ve kolektif olarak karara bağlandığı ön kabulüne dayalı bu metot, Leninist demokratik merkezîyetçilik ilkesinden ilham alıyor ve doğası gereği Ulusal Masa ile her bir partinin kendi iç mekanizmaları arasında pek çok git-gel içeriyor. Ulusal Masa, farklı temsilcilerin gündeme getirdiği her konu, sorun ve tutumu bileşenlerinin kolektif karar alma süreçlerinin bir sonucu olarak gördüğünden, hiçbir gündemi bir diğerinden daha fazla veya daha az değerli görmüyor ve her gündemi tartışmaya açıyor.

Somut bir konuda bileşenler birbirinden farklı öneriler veya tutumlar geliştirdiği durumda, temsilciler hepsinin hemfikir olduğu noktaları ve farklı görüşlerin olduğu noktaları belirleyip yazıya döküyorlar; konu hakkında cephenin ortak tutumunun ne olacağını o anda karara bağlamak yerine aldıkları notları geri dönüp kendi partileriyle tekrar paylaşıyorlar ve görüş alıyorlar.

Diğer bir işleyiş prensibi, FIT-U'nun bileşeni olan her bir partinin kendini inşa etme hakkını savunmasına dayanıyor. Yani bir cephenin cephe olarak ortaya koydukları, cephenin içindeki partilerin her birinin, kendi geleneğini, teorilerini, programını ve metodolojisini izleyerek kendisini inşa etmeye çalıştığı gerçeğini geçersiz kılmıyor. Tam da bu nedenle, örneğin FIT-U'nun cephe adına bir web sitesi, basılı veya sosyal medya iletişim kanalları bulunmamakta. Bunun yerine, bileşeni olan her bir partinin kendi argümanları, siyasi bakış açısı ve tutumunu ortaya koyduğu basılı ve dijital gazetesi ve iletişim araçları var ve her bir bileşen bu kanallar yoluyla FIT-U'nun propagandasını yapıyor.

Bu ikisinin — yani uzlaşya ve her bir bileşenin kendini inşa etme hakkına saygıya dayalı üniter metodoloji — bileşimi FIT-U'nun üçüncü işleyiş metodolojisini getiriyor: açık ve yoldaşça tartışmalar. FIT-U'nun bileşeni partiler Troçkizm'in ortak ideolojik geleneğinden gelmekle birlikte, siyasi strateji ve taktikler, örgütsel inşa yöntemi, güncel politik gelişmeler gibi alanlarda oldukça farklı tutumlara sahip olabiliyorlar. Ulusal Masa ile her bileşenin organları tam anlamıyla bir uzlaşya ve ortak tutuma varmak adına ne kadar görüş alışverişinde bulunursa bulunsun, bunun mümkün olmayacağı çeşitli başlıklar da gündeme geliyor. FIT-U'nun bir mesele üzerinde vardığı uzlaşya ve ortak tutumlar, ne kadar minimal olursa olsun, cephenin her bir bileşeni tarafından müdahale alanlarında hep birlikte FIT-U'nun tutumu olarak ortaya konuyor. Görüş birliğine ve uzlaşya varılamayan her nokta ise tartışmaya açık kalıyor. Bu açık kalma durumu, tartışmanın cephe bileşenleri arasında bir iç tartışma olarak devam etmesi anlamına gelmiyor. Açıklıktan kasıtları, onların kendi tabiriyle, “de cara a los trabajadores,” yani “emekçilerin

önünde” ve onlara dönük yapılan tartışmalar. Özetle, farklılıklarını kitleler önünde ve açık biçimde tartışıyorlar ve bu şekilde FIT-U'nun “devrimcilerin birliği” ilkesini koruyarak her partinin kendini inşa etme hakkına saygı gösteriyor ve bu hakkı saklı tutabiliyorlar. Dolayısıyla, tüm bileşenler uzlaşmaya varılamayan bir mesele hakkında, gazetelerinde, iletişim mecralarında ve politik müdahale alanlarında kendi siyasi tutumlarını ortaya koymakta, birbirlerini alenen eleştirmekte ve birbirleriyle polemige girmekte özgürler.

Sol Cephe'nin kuruluşunun hemen ardından oluşturduğu yapılardan birisi Asamblea de Intellectuales (Aydınlar Meclisi). FIT ilk kurulduğunda, entelektüel ve bilimsel çevrelerden büyük ilgi görüyor; bu ilgi karşısında FIT Ulusal Masası, fikir alışverişinde bulunmak ve FIT'in programatik ve teorik temellerinin yanısıra yapısını ve işleyişini de detaylandırmak ve tartışmak için bir Aydınlar Meclisi oluşturulmasını öneriyor. Bu meclis her aydına, bilim insanına ve öğretim görevlisine açık bir meclis; katılmak isteyenlerin bileşenlerden herhangi birinin militanı olması zorunluluğu yok. Aydınlar Meclisi'nin en aktif olduğu dönem FIT'in çıkış programının kapsamlı bir şekilde tartışıldığı başlangıç dönemi olmakla birlikte, program bir kez ortaya konulduktan sonra da Meclis varlığını sürdürdü. Şimdilerde her 2-3 yılda bir toplanıyor. Bu sıklık Arjantin'in karmaşık seçim döngüsünün sıklığı ile hemen hemen kesişiyor ki zaten seçim dönemleri de FIT-U'nun, herhangi bir güncellemeye ihtiyaç olup olmadığına karar vermek için programını gözden geçirdiği zamanlar oluyor.

FIT-U'nun inşa etmeye çalıştığı bir diğer önemli yapı ise Encuentro Sindical Combativo (Mücadeleci Sendikal Hareket). Mücadeleci Sendikal Hareket sendika bürokrasisi karşısında sendikalar içerisinde gerçek işçi demokrasisini tesis etmek için bir araya gelen bir grup farklı sendika, sendika delegeleri, şubeleri, komiteleri ve iç komisyonları tarafından kuruldu. Bununla birlikte, hareketin kurucularından olan çeşitli sendika ve işçi önderleri FIT-U'yu oluşturan partilerin militanları olduğu için, hareketin FIT-U ile her zaman organik bağları söz konusuydu. Ancak başından beri hareket ve genel meclisinin FIT-U'dan bağımsız ve özerk bir işleyişi var ve FIT-U, genel meclise kendi militanları aracılığıyla dâhil olsa da, meclisin özerkliğini ve bağımsızlığını teşvik ediyor ve kendi tutum ve pozisyonlarını işçilere dayatmak yerine, işçilerin toplu olarak aldıkları kararlara saygı duyduğunu belirtiyor. Mücadeleci Sendikal Hareket'in genel meclis dışında kendi bağımsız ulusal ve bölgesel masaları da bulunuyor.⁶

Arjantin'in derin bir ekonomik krizin içinde olduğu bugünkü koşullarda, FIT-U, Peronist partilerin ittifakına dayanan Alberto Fernández yönetiminin IMF ile yaptığı anlaşmayı sonlandırması, 1976-

82 döneminde iktidardaki askeri darbe yönetiminden miras kalan dış borç ödemelerinin sonlandırılması ve kaynakların emekçilerin sosyal haklarının iyileştirilmesi yönünde güçlü bir kampanya yürütüyor.

FIT-U'nun temel ilkelerinden birisi, milletvekili maaşlarının nitelikli bir öğretmen maaşına sabitlenmiş olması. FIT-U milletvekillerinin maaşları, kendi geçimleri için gerekli kısmın ayrılmasının ardından grevdeki işçiler ve diğer toplumsal hareketlerle dayanışmak için kullanılmak üzere bir fona aktarılıyor. FIT-U'nun bir diğer ayırt edici işleyişi, bir bölgeden seçilen milletvekilliğinin, FIT-U'yu oluşturan partilerin söz konusu bölgedeki güçleri oranında dönüşümlü olarak kullanılması. 4 yıllık yasama dönemi boyunca, FIT-U'nun kazandığı vekil sandalyesi, FIT-U'yu oluşturan partilerin temsilcileri tarafından anlaşılın zaman dilimlerine bölünerek kullanılıyor. FIT-U'nun bir diğer önemli ilkesi, temel bileşeni olan 4 parti dışında, FIT-U'yu destekleyen diğer sol parti ve gruplara listelerini açması ve listelerinde toplumsal mücadelelerin önderlerine öncelik tanınması. Demiryolları, temizlik, metal ve eğitim sektörlerinden pek çok işçi ve sendikal önderin yanı sıra, öğrenci, kadın, lgbti+, çevre ve yerli hareketlerinden isimler Kasım 2021 seçimleri sırasında FIT-U'nun bölgesel aday listelerinin parçasıydı. Bugünkü yapısıyla FIT-U, Arjantin radikal solunun başlıca partilerini barındırsa da, ittifakın içinde yer almayan radikal sol kesimlerle birleşmek için ısrarlı çabalarını sürdürüyor (Izquierda Socialista 2021). Dolayısıyla hem FIT-U'nun hem de Podemos'un gerek yerel gerek ulusal ölçekte, diğer radikal sol partilerle ve sosyal hareket temsilcileriyle ittifaklar kurma, birleşik platformlar kurmak gibi girişimlerde ortaklaştığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, her iki oluşum arasındaki temel ayrışma noktası merkez sol partilere ilişkin alınacak tutumda belirginleşiyor. Podemos'un PSOE ile olan ilişkisinin evrimini hâlihazırda incelemiştik. Şimdi FIT-U'nun Arjantin'de merkez solu temsil eden Peronizm'le ilişkisine daha yakından bakalım.

FIT-U'nun Peronizm'in sol kanadını oluşturan Kirchnerizm'in iktidarda olduğu 2011'de kurulduğunu ve bütün kanatlarıyla Peronizm'i bir burjuva siyasi oluşum olarak niteleyip bu kesimle herhangi bir seçim işbirliğini kategorik olarak reddettiğini yukarıda ifade etmiştik. Nestor Kirchner, Arjantin'in içinde bulunduğu devasa ekonomik ve politik kriz anında, 2003'te iktidara gelmiş ve hayatını kaybettiği 2009 yılına dek devlet başkanlığını sürdürmüştü. Nestor Kirchner'in ölümünün ardından eşi Cristina Fernández de Kirchner devlet başkanı olmuş ve 2015 yılına dek iktidarda kalmıştı.

Dünya ekonomisinin görece bir büyüme döneminden geçtiği, ucuz kredi ve

döviz bulmanın kolay olduğu, talepteki büyümeye bağlı olarak hammadde fiyatlarının zirve yaptığı 2000'li yıllarda, Kirchner yönetimi altında Arjantin ekonomisi yeniden toparlanmaya başlamış ve bir siyasi istikrar havası oluşmuştu (Levitsky/Roberts, 2011). Ne var ki, 2008'de patlak veren ekonomik kriz, Latin Amerika'nın diğer "pembe dalga" hükümetleri gibi Kirchnerizm'i de ağır bir şekilde etkileyecekti. Tarım, et ve petrol gibi hammadde ürünlerinin ihracatına dayalı ekonomi, krizle birlikte bu ürünlerin fiyatlarında yaşanan düşüş, kredi olanaklarının zorlaşması gibi etkenlerle derin bir ekonomik krize yuvarlanacaktı (Rojas, 2017). Mevcut yönetime karşı yaygınlaşan hoşnutsuzluğun ilk işareti, 2012'de Kirchnerizm'e karşı ilk kez gerçekleşen genel grevdi (Avanzada Socialista, 2014). 2015 yılında gerçekleşen başkanlık seçimlerini sağ neoliberal politikaların savunucusu ve eski Buenos Aires valisi Mauricio Macri kazanarak Kirchnerlerin 13 yıllık iktidarına son verdi.

Macri döneminde emekçilerin ekonomik koşulları çok daha sert bir şekilde geriledi. Dış borç krizine çözüm olacağı iddiasıyla Macri IMF ile anlaşarak emekçilere dönük sosyal destekleri kaldırırken, yaşanan sert devalüasyonla birlikte ücretlerin alım gücü tarihin en düşük seviyelerini gördü. Arjantin işçi ve orta sınıfları adeta yağmurdan kaçarken doluya tutulmuştu. Yine de Peronist partiler için 2019 başkanlık seçimlerini kazanmak kolay olmayacaktı. Aldığı sert ekonomik tedbirlerin sonuç vermesi için Macri seçmenden bir dönem daha destek isterken; Kirchnerizm, Peronizm'in merkez ve sağ kanatlarıyla ortak aday çıkartarak kesinti politikalarına ve sağın iktidarına son vermeyi vaat ediyordu. 2019 başkanlık seçimleri merkez sağ ve merkez sol arasındaki kutuplaşmanın zirveye ulaştığı bir konjonktür altında gerçekleşiyordu (Gonzalez, 2019).

Bu tablo FIT-U üzerinde de önemli bir basınç yaratıyor ve "solun oylarını bölmeme" adına FIT-U'nun başkanlık seçimlerinde aday göstermemesi çağrılarını yükseliyordu. Sendikal hareketin kimi referans isimleri ve sol sosyal demokrat oluşumlar Peronizm'in ortak adayını destekleyeceklerini açıklıyorlardı (Massa, 2019). Bununla birlikte FIT-U bileşenleri, 2011'deki kuruluş ilkelerinde ısrar ettiler ve hem Macri'yi hem de Peronizm'in adayını Alberto Fernandez'i karşısına alan bir seçim kampanyası yürüttüler. 2019'daki seçim programında FIT-U Peronizm'in iktidarda olduğu bölgesel yönetimlerde, Macri hükümetiyle işbirliği halinde kesinti politikaları uygulamakla eleştirdi. IMF anlaşması ve kemer sıkma politikaları Kongre'de onaylanırken, Peronistlerin yönetiminde ülkenin ana sendikalarını seferber etmemekle ve bu politikaların uygulanmasına sessiz kalmakla suçladı. Dahası, seçim işbirliği yapılan Peronizm'in sağ kanatlarının Kongre'de ve bölgesel meclislerde Macri'nin neoliberal uygulamalarına onay verdiğine

dikkat çekti. Seçim programı, Peronizm'in ortak seçim platformu Yurtsever Cephe'ye (Frente Patriótico) ilişkin tutumunu şu şekilde özetliyordu:

“Yurtsever Cephe”nin iddia ettiği gibi halk çoğunluğunun çıkarları lehine bir seçeneği kesinlikle temsil etmediğini savunuyoruz. Macri hükümeti tarafından alınanlar da dahil olmak üzere, hileli borçları ödemeye devam edeceklerine şimdiden söz verdiler. IMF ile kopmadan yönetmeyi planlıyorlar. Bu durum, Macri'nin imzaladığı sömürgeleşme anlaşmasının ve kemer sıkmanın devam edeceği anlamına geliyor. Bu yalnızca ülkenin geri kalmışlığının ve bağımlılığının devam edeceğine işaret etmiyor, aynı zamanda spekülörler ve büyük patronların çıkarları adına emekçi halkın yaşam seviyesinin daha da kötüleşeceğini ortaya koyuyor. Macri ile Kirchnerizm ve müttefikleri arasındaki kutuplaşmayı dayatan bir siyasi operasyonu reddediyoruz. İkinci seçenek, milyonların ülkeyi açlığa sürükleyen bu hükümete duyduğu haklı nefrete dayanarak sözde bir “yurtsever cephe” çağrısında bulunuyor. Ne var ki, tam da bu kesimler Macri'nin hükümet edebilmesine ve Kongre'den yasaları geçirmesine izin vermişlerdi (FIT-U, 2019).

FIT-U'nun bu tutumu mevcut politik kutuplaşma altında politik sonuçları da olacak bir meydan okuma anlamına geliyordu. Başkanlık seçimlerinde FIT-U'nun 2015'te elde ettiği %3,23'lük oy oranı 2019'da %2,16'ya düştü. Bununla birlikte, 2019'da seçimleri kazanan Fernandez yönetiminin IMF programını sürdürmesi, emekçi ve yoksul kesimlerin ekonomik koşullarında olumlu bir değişim yaratamamasının da etkisiyle, Kongre'nin üçte birinin yenilendiği ve bölgesel seçimlerin gerçekleştiği 2021 seçimlerinde FIT-U oyların %5,41'ini elde ederek, bir önceki seçimlere kıyasla, önemli bir çıkış yakalamayı başarabildi.

Sonuç

Kapitalizmin krizi parti sistemlerinin krizi ile iç içe geçerken, siyasi alanın radikalleşme dinamiklerini ve bu bağlamda radikal sol parti ailesinin siyasi stratejilerini anlamlandırmak büyük önem taşıyor. Radikal sol partiler kimi ülkelerde kitlesel toplumsal hareketlere öncülük ederken kimilerinde ise seçimlerin kilit partisi konumuna veya koalisyon ortağı haline gelebiliyor. Bu çalışmada İspanya'dan Podemos ve Arjantin'den Sol Cephe örneklerini inceleyerek, radikal sol partilerin siyasi stratejileri ve bununla ilintili olarak örgütsel yapı, ittifak politikaları ve seçim taktiklerin başlıklarında zıtlıkları ve paralellikleri analiz ettik.

Sistem karşıtı bir programla yükselişe geçen radikal sol partilerin, genel bir eğilim olarak, kitle ve seçmen desteği arttıkça programlarının radikal kısımlarını törpüledikleri ve reformist bir stratejiye yöneldikleri saptamasından yola çıkmıştık. Bu genel eğilimin bir örneği olarak Podemos'un 1978 rejiminden kopuş ve antikapitalist talepler ekseninde hızlı yükselişini ve olağanüstü seçim başarılarının ardından radikal programından koparak merkez sol PSOE ile çeşitli sosyal reformlarla sınırlı bir koalisyon hükümetine girişini inceledik. Bu dönüşüm sürecini yaşamasının ardından Podemos bugün başlangıçtaki seçmen desteğini önemli ölçüde yitirmiş ve bir önderlik krizine girmiş durumda. Bu genel eğilime karşıt bir örnek olarak, başlangıçtaki radikal programında ısrar eden ve gerek seçmen tabanını gerekse de toplumsal hareketlerdeki gücünü istikrarlı bir şekilde artırabilen FIT-U örneğini ele aldık. FIT-U'nun kimi bölgelerde %25 civarında oy oranlarına ulaşmayı başarmış olsa da, ulusal çapta %5,5'lik oy desteğiyle Podemos, Syriza veya Boyun Eğmeyen Fransa'nın aldığı oy oranlarının henüz oldukça gerisinde olduğunu çizdik. Dolayısıyla, FIT-U'nun önümüzdeki dönemdeki seçim performansları ve izleyeceği siyasal strateji önemli bir tema olmayı sürdürecektir. Bununla birlikte, FIT-U'nun mevcut programıyla ülkenin üçüncü büyük ulusal politik gücü haline geldiğini ve başta işçi ve kadın hareketi olmak üzere toplumsal hareketlerde önemli bir temsiliyeti olduğunu not etmek gerekiyor.

Gerek Podemos'un evrimi içinde gerekse FIT-U ile karşılaştırıldığında stratejik olarak temel ayrışma noktalarını hükümetlere katılım ve merkez sola ilişkin tutum belirliyor. Podemos kuruluş bildirisinde PSOE'yi 1978 rejiminin bir parçası olarak tanımlayıp bu rejimden kopuşu ve radikal bir demokrasinin inşa edilmesini ortaya koyarken, zaman içerisinde bu "kopuşçu" stratejisinden vazgeçerek sağ hükümetlere karşı PSOE ile koalisyon kurma stratejini benimsemiştir. Stratejik dönüşüm yaşadığı zaman içinde partinin odağı toplumsal hareketleri güçlendirme perspektifinden seçim süreçlerine ve kurumlara odaklanmış, bu değişime parti iç yapısının bürokratikleşmesi eşlik etmiştir. Bunun karşısında FIT-U'nun Arjantin'de merkez solu "burjuva partiler" olarak kategorize edip olası bir seçim ittifakını kesin olarak reddettiğini, toplumsal hareketler içerisindeki inşasıyla parlamenter faaliyetleri arasındaki "gerilimli denge"yi korumaya devam ettiğini gördük. Podemos ve FIT-U örneklerinin "stratejik ufkun" sınırları (Bensaïd, 2006), kitleselleşme veya seçmen desteğini artırmakla radikal programın savunusu arasındaki gerilimler gibi başlıklarda kendi tekilliklerinin ötesinde Syriza, Boyun Eğmeyen Fransa, Corbyn, Sanders ve Sol Blok (Portekiz) gibi radikal solun son on yıllık deneyimlerinin değerlendirilmesi için de önemli olduğunu düşünüyoruz.

DİPNOTLAR

- 1 Çalışmada incelenecek iki ana politik oluşumdan biri olan Podemos, İspanyolcada “Yapabiliriz” anlamına gelmektedir. “Podemos?” ifadesinin Türkçe karşılığı ise “Yapabilir miyiz?” olmaktadır.
- 2 Boyun Eğmeyen Fransa için bkz. Gerbaudo, 2022; Marlière, 2022. DSA için bkz. Lemlich, 2020; Seitz, 2022.
- 3 Sol Cephe 2011’de Frente de Izquierda y de los Trabajadores (FIT) ismiyle kuruldu. 2019’da FIT-U ismini aldı. Yazı boyunca 2019 öncesi dönem için FIT, 2019 sonrası dönem için FIT-U kısaltması kullanılmıştır. Kuruluşundan bugüne söz konusu oluşum Arjantin kamuoyunda daha çok Sol Cephe (Frente de Izquierda) ifadesiyle tanınmaktadır. Yazıda kimi zaman bir kısaltma olarak bu ifadeye de yer verilmiştir.
- 4 lgbti+ ifadesinin yazımına ilişkin farklı tercihler bulunuyor. Biz tıpkı kadın ve erkek gibi lgbti+ ifadesinin de küçük harflerle yazılmasını politik ve lengüistik açıdan daha doğru buluyoruz.
- 5 Javier Leonforte ile çevrimiçi görüşme, 6 Nisan 2022. İspanyolca ve İngilizce literatürde de henüz üzerine pek çalışma bulunmayan FIT-U’nun işleyişine ve iç yapısına dair bilgiler temel olarak Ulusal FIT Masası üyesi Leonforte ile yapılan görüşmede sağlanmıştır.
- 6 Ruben “Pollo” Sobrero ile çevrimiçi görüşme, 23 Mart 2022. Mücadeleci Sendikal Hareket’e ilişkin bilgiler, bu oluşumun Ulusal Masa üyesi ve Demiryolu İşçileri Sendikası Sarmiento Şubesi Başkanı Sobrero ile yapılan görüşmede sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Arslantaş, Şenol/Arslantaş, Düzgün (2019). “Küçük Hayaller, Büyük Başarısızlıklar: Syriza’nın Yükselişi ve Düşüşü”, *Amme İdaresi Dergisi* (Cilt:52, Sayı:4) 91-116.

Avanzada Socialista (2014). “Tarifazo y Ajuste Frente a una Coyuntura Económica Muy Complicada”, <https://litci.org/es/menu/mundo/latinoamerica/argentina/tarifazo-y-ajuste-frente-a-una-coyuntura-economica-muy-complicada/>

Bensaïd, Daniel (2006). *Köstebek ve Lokomotif: Tarih Devrim ve Strateji Üzerine Denemeler* (İstanbul: Yazın Yayıncılık) (Çev.U.Aydın/E.Ünal./M.Şahan)

Bojar, Abel/Bremer, Bjorn/Kriesi, Hanspeter/Wang, Chendi (2021). “The Effect of Austerity Packages on Government Popularity During the Great Recession”, *British Journal of Political Science* (Cilt:52, Sayı.1) 181-199.

Bremer, Björn/Hutter, Swen/Kriesi, Hanspeter (2020). “Dynamics of Protest and Electoral Politics in the Great Recession, *European Journal of Political Research* (Cilt:59, Sayı.4) 842-866.

Broué, Pierre (1971). *Révolution en Allemagne, 1917 -1923* (Les Editions de Minuit)

Carreras, Albert/Mas-Colell, Andreu /Planas, Ivan (2018). *Turbulències i Tribulacions* (Barcelona: Edicions 62)

Carvajal, Álvaro (2015a). “Pablo Iglesias desborda Sol y proclama la llegada del ‘cambio’ ante decenas de miles de ‘quijotes’”, *El Mundo*, <https://www.elmundo.es/espana/2015/01/31/54cbf75f268e3ead278b4584.html>

Carvajal, Álvaro (2015b). “Monedero dimite como dirigente de Podemos tras criticar duramente la deriva del partido”, *El Mundo*, <https://www.elmundo.es/espana/2015/04/30/554255bd268e3e62678b4571.html>

Casullo, María E. (2015). “La Reforma Política en Argentina: las PASO, ¿Elecciones Internas, Primarias o Primera Vuelta?”, *Reformas Politicas*, <https://reformaspoliticas.org/reformas/candidaturas/procesos-de-seleccion-de-candidaturas-2/maria-esperanza-casullo/>

Cervera-Marzal, Manuel (2018). “Podemos, un Parti-mouvement”, *Mouvements*, (Cilt:94, Sayı.2) 87-97.

Charalambous, Giorgis (2022). *The European Radical Left: Movements And Parties Since The 1960s* (London: Pluto Press)

Chiaromonte, Alessandro/Emanule, Vincenzo (2017). “Party System Volatility, Regeneration and De-institutionalization in Western Europe (1945–2015)”, *Party Politics* (Cilt:23, Sayı.4) 376–388.

Chiochetti, Paolo (2017). *The Radical Left Party Family in Western Europe, 1989-2015* (New York: Routledge)

Chironi, Daniela/Fittipaldi, Raffaella (2017). “Social Movements and New Forms of Political Organization: Podemos as a Hybrid Party”, *Partecipazione e Conflitto* (Cilt:10, Sayı.1) 275-305.

Clarín (2011). “La Reforma Política Dejó Fuera de Competencia a 149 Partidos”, https://www.clarin.com/partidos/reforma-politica-dejo-competencia-partidos_0_Syc-kLvaDmg.html

Delgado, Manuel (2018). El “Nuevo Municipalismo” y los Estragos del Virtuosismo, <http://manueldelgadoruiz.blogspot.com/2019/07/el-nuevo-municipalismo-y-los-estragos.html>

Díez, Anabel (2016). “El PSOE apoya la abstención para que se pueda formar Gobierno”, *El País*, https://elpais.com/politica/2016/10/23/actualidad/1477226607_367872.html

Ferrer, Lorente (2015). “PP y PSOE suben y Podemos se desinfla ante el auge de Ciudadanos”, *La Razón*, <http://www.larazon.es/pp-y-soe-suben-y-podemos-se-desinfla-ante-el-auge-de-ciudadanos-MA9376284/#.Ttt1gP54iR7YC1Q>

Frente de Izquierda (2011). Declaración programática del Frente de Izquierda y de los Trabajadores, <https://www.pts.org.ar/Declaracion-programatica-del-Frente-de-Izquierda-y-de-los-Trabajadores>

FIT-U (2019). “Frente de Izquierda y de Trabajadores - Unidad Acuerdo Programático”, <https://www.laizquierdadiario.com/Veinte-puntos-cuales-son-las-propuestas-del-Frente-de-Izquierda-y-de-Trabajadores-Unidad>

García, Gustavo (2014). “Podemos ya tiene más ‘militantes’ que el PSOE”, *El País*, <https://www.elboletin.com/nacional-106784-podemos-psoe-segunda-fuerza-militantes-html/>

García de Blas, Elsa (2017). “Iglesias logra todo el control para imponer el Podemos más radical”, *El País*, https://elpais.com/politica/2017/02/12/actualidad/1486890748_595172.html

Garea, Fernando (2014). “Podemos supera a PSOE y PP y rompe el

tablero electoral”, El País, https://elpais.com/politica/2014/11/01/actualidad/1414865510_731502.html

Gerbaudo, Paolo (2022). “Mélenchon’s lesson to the left: less socialism, more social democracy”, The Guardian, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/jun/15/melenchon-france-new-left-bernie-sanders>

Gil, Andrès (2015). “Podemos se debate sobre qué estrategia política seguir”, El Diario, https://www.eldiario.es/politica/podemos-debate-recuperar-iniciativa-politica_1_5858395.html

Gouldner, Alwin (1955). “Metaphysical Pathos and the Theory of Bureucracy”, American Political Science Review (Cilt:49) 496-507.

González, Guillermo J. (2019). Argentina: Victoria de Todos, Polarización de Muchos, <https://www.celag.org/argentina-victoria-de-todos-polarizacion-de-muchos/>

Iglesias, Pablo (2015). Politics in a Time of Crisis (London: Verso)

Izquierda Socialista (2021). “Defender la Unidad del FIT-U y Ampliarlo a Toda la Izquierda”, <https://www.izquierdasocialista.org.ar/2020/index.php/blog/para-la-web/item/19231-defender-la-unidad-del-fit-u-y-ampliarlo-a-toda-la-izquierda>

Katsambekis, Giorgos/Kioupkiolis, Alexandros (Der.) (2019). The Populist Radical Left in Europe (London: Routledge)

Kouvelakis, Stathis (2016). “SYRIZA’s Rise and Fall, New Left Review”, (Cilt: 97) 45-70.

Kriesi, Hanspeter (2014). “The Populist Challenge”, West European Politics (Cilt: 37, Sayı.2) 361-378.

Kriesi, Hanspeter/Schulte-Cloos, Julia (2020). “Support for Radical Parties in Western Europe: Structural Conflicts and Political Dynamics”, Electoral Studies (Cilt: 65, Sayı.1) <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102138>

Lemlich, Claire (2020). Bernie Sanders, the Democratic Socialists of America and the New US Left, International Socialism, <http://isj.org.uk/>

bernie-sanders-the-democratic-socialists-of-america-and-the-new-us-left/#footnote-10080-26

Levitsky, Steven/Roberts, Kenneth (der.) (2011). *The Resurgence of the Latin American Left* (Baltimore, MD: John Hopkins University Press)

López de Miguel, Alejandro (2014). “Vamos a Construir una Maquinaria de Guerra Rlectoral”, *Publico*, <https://www.publico.es/actualidad/construir-maquinaria-guerra-electoral.html>

Lotito, Diego (2020). “El gobierno de coalición PSOE – Unidas Podemos toma posesión ante el rey”, *La Izquierda Diario*, <https://www.izquierdadiario.es/El-gobierno-de-coalicion-PSOE-Unidas-Podemos-toma-posesion-ante-el-rey>

Lucha Internacionalista (2020). “Resultados 10-N: La Crisis Política se Profundiza”, <https://luchainternacionalista.org/spip.php?article3673>

Martínez, Josefina (2018). “Cae el Gobierno de Rajoy y el “Socialista” Sánchez es el Nuevo Presidente”, *La Izquierda Diario*, <https://www.laizquierdadiario.com.uy/Cae-el-Gobierno-de-Rajoy-y-el-socialista-Sanchez-es-el-nuevo-presidente>

Mansilla, Jose (2017). “Los Nuevos Municipalismos y el Fin de la Historia”, *Quaderns (Cilt: 22, Sayı.1) 1-4*.

March, Luke (2012). *Radical Left Parties in Europe (Extremism and Democracy)* (New York: Routledge)

Marlière, Philippe (2022). “Can the ‘Nupes’ revive the French left’s fortunes?”, *Brave New Europe*, <https://braveneweuropa.com/philippe-marliere-can-the-nupes-revive-the-french-lefts-fortunes>

Massa, Gabriel (2019). “Donda y Solanas con el kirchnerismo”, *El Socialista*, <https://www.izquierdasocialista.org.ar/index.php/periodicos-ediciones-antteriores/el-socialista-n-426/8946-donda-y-solanas-con-el-kirchnerismo>

Mateo, Juan, J. (2017). “El PSOE y Podemos Estrenan en Castilla-La Mancha Su Primer Gobierno Conjunto”, *El Pais*, https://elpais.com/politica/2017/08/09/actualidad/1502304239_774273.html

Michels, Robert (1966 [1911]). *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (The Free Press: New York)

Mudde, C. (2014). "Fighting the System? Populist Radical Right Parties and Party System Change", *Party Politics* (Cilt: 20, Sayı.2) 217–226.

PSOE/Unidas-Podemos (2019). *Coalición Progresista: Un Nuevo Acuerdo Para España*, <https://www.psoe.es/media-content/2019/12/30122019-Coalición-progresista.pdf>

Publico (2014). "Intelectuales y activistas llaman a "recuperar la soberanía popular" con una candidatura para las europeas" <https://www.publico.es/politica/intelectuales-y-activistas-llaman-recuperar.html>

Ramiro, Luis/Gomez, Raul (2017). "Radical-Left Populism During the Great Recession: Podemos and Its Competition with the Established Radical Left", *Political Studies* (Cilt: 65, Sayı.1) 108-126.

Reuters (2023). "El gobierno de coalición PSOE – Unidas Podemos toma posesión ante el rey", <https://www.infobae.com/america/agencias/2023/03/27/la-derecha-espanola-ganaria-las-elecciones-segun-un-sondeo/>

Rojas, Renè (2017). "The Ebbing 'Pink Tide': An Autopsy of Left-Wing Regimes in Latin America", *New Labor Forum* (Cilt:26, Sayı.2) 70–82.

Seitz, Jacob (2022). "AOC, Squad hit with backlash for voting to prevent railworkers from striking", *Daily Dot*, <https://www.dailydot.com/debug/aoc-ilhan-omar-rail-strike-vote/>

Subirats, Marina (2014). "La Société Catalane Aujourd'hui : Croissance et Crise", *P le Sud*, (Cilt:40, Sayı.1) 29-41.

Tamames, Jorge (2018). "Podemos's Road to Somewhere", *Jacobin*, <https://jacobin.com/2018/02/podemos-spain-pablo-iglesias-errejon>

**PLATFORM EKONOMİSİNDE KOLEKTİF EYLEMİ YENİDEN
DÜŞÜNMEK:
TRENDYOL VE YEMEKSEPETİ KURYELERİNİN EYLEMLERİ**

**Rethinking Collective Action in the Platform Economy:
The Mobilizations of Trendyol and Yemeksepeti Couriers**

İlkan Öz*

Geliş Tarihi / Received : 30 Ocak 2023

Kabul Tarihi / Accepted : 20 Haziran 2023

Öz, İlkan (2023), "Platform Ekonomisinde Kolektif Eylemi Yeniden Düşünmek: Trendyol ve Yemeksepeti Kuryelerinin Eylemleri", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt 21, Sayı 82, (Bahar 2023), ss: 87-116

87

Öz

Gelişen teknolojiyle birlikte hem tüketim alışkanlıkları hem de istihdam şekilleri değişmeye başladı. Platform ekonomisi olarak adlandırılan sistemin ortaya çıkışı çalışma dünyasındaki en önemli dönüşümlerden biri oldu. Bu yazı dijital platformlar aracılığıyla, çalışanlar ve müşteriler arasında eşleşmeyi sağlayan, çoğunlukla yapılan işe göre ödeme temelinde geçici ve sosyal güvencesi olmayan istihdam şekli olan platform ekonomisinde çalışan kuryelerin Türkiye’de gerçekleştirdiği iki büyük kolektif eyleme odaklanıyor. Bu çalışma, esnaf kurye (parça başı) ve kadrolu (bordrolu) olmak üzere iki farklı iş organizasyonuna sahip iki şirketin (Trendyol ve Yemeksepeti) kuryelerinin eylemliliklerini inceliyor. Kendi işletmelerine sahip olduklarından hukuki olarak sendikalaşmaları mümkün olmayan, sabit bir fiziksel iş yeri olmaması dolayısıyla aynı işi yapan çalışanlarla sınırlı bir temasa sahip, "kendi işinin patronu olma" söylemiyle yabancılaştırılan Esnaf kuryelerin ülke çapına yayılan bu kolektif eylemi neden ve nasıl gerçekleştirdiğine dair sorulara yanıt arıyor. Buna karşılık Trendyol eylemlerinden hemen sonra başlayan, çoğunluğunu bordrolu çalışanların oluşturduğu Yemeksepeti kuryelerinin aylarca süren eylemlerinin istenilen başarıya ulaşamamasının nedenlerini sorguluyor. Makale bu iki farklı iş modeline tâbi olan ve eylemlere katılmış kuryelerle ve örgütlenme uzmanlarıyla yapılan derinlemesine görüşmelerle kolektif eylemin önündeki kısıt, baskı ve çelişkileri analiz ederken aynı zamanda bu engellerin kuryeler tarafından farklı yöntemlerle aşıldığını, yeni

* **Doktora Öğrencisi, Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi, ilkanoz@hotmail.com,**
Orcid Numarası: 0000-0002-0756-3258
Ph.D. Student, Galatasaray University, Political Science, ilkanoz@hotmail.com,
Orcid Number: 0000-0002-0756-3258

dayanışma biçimleri yarattığını ve kolektif eylemi kolaylaştırdığını öne sürüyor.

Anahtar Sözcükler: Esnaf kurye modeli; gig ekonomisi; platform ekonomisi; kolektif eylem; sınıf bilinci, free rider problemi.

Abstract

With the developing technology, both consumption habits and employment patterns have started to change. The emergence of the system called the platform economy has been one of the most important transformations in the labour market. This article focuses on two major collective actions taken in Turkey by couriers working in the platform economy, a form of temporary employment, mostly without social security on a demand work basis that matches workers and customers through digital platforms. It examines the mobilisations of couriers of two companies (Trendyol and Yemeksepeti) who have two different work organizations, the self-employed courier [Esnaf Kurye] (piece worker) and the employee (salaried worker). It seeks answers to questions about why and how Trendyol couriers business, who are legally unable to unionize because they have their own businesses, who have limited contact with employees doing the same job due to the lack of a fixed physical workplace, and who are alienated by the discourse of “be your own boss”, carried out this collective action that spread across the country. On the other hand, it questions the reasons why the months-long protests of Yemeksepeti couriers, who are mostly permanent employee, which started right after Trendyol protests, failed to achieve the desired success. I analyze to the constraints, pressures on, and contradictions of collective action through in-depth interviews with couriers who are subject to these two different business models, and labour unionist, who have participated in mobilizations, and also I argue that these barriers are overcome by couriers in different ways, creating new forms of solidarity and facilitating collective action.

Key Words: Courier business model; gig economy; platform economy; collective action; class consciousness; free rider problem

Giriş

Gelişen teknolojiyle birlikte hem tüketim alışkanlıkları hem de istihdam şekilleri değişmeye başladı. Platform ekonomisi olarak adlandırılan sistemin ortaya çıkışı çalışma dünyasındaki en önemli dönüşümlerden biri oldu. Platform ekonomisi, dijital platformlar aracılığıyla çalışanlar ve müşteriler arasında eşleşmeyi sağlayan, yapılan işe göre ödeme temelinde geçici ve çoğunlukla sosyal güvencesi olmayan istihdam şeklidir. Temizlik, tamirat, bakım, araç çağırma, çocuk bakıcılığı gibi hizmetler sunan işgücü platformlarında, emek mücadelesinin-eylemliliğin en yaygın olduğu sektör kuryelik-taşımacılık-gıda dağıtım sektörü olmuştur (Joyce, vd., 2020:3). Platform ekonomisinde çalışanların başta ücret olmak üzere, çalışma saatleri, çalışma koşulları, istihdam statüleri ve sendika temsili gibi konularda gerçekleştirdiği eylemlerde günden güne artış yaşanmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) için yapılan bir araştırma, gig ekonomisinde protestoların öne çıktığı araç çağırma, yemek teslimatı, kurye hizmetleri ve

market teslimatı sektöründe Ocak 2017-Temmuz 2020 döneminde 57 ülkede 1.271 farklı eylem tespit etmiştir (Bessa, vd., 2022:13).

Yaklaşık bir sene önce, 2022 yılının ilk ayında başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin dört bir yanında patlak veren büyük kurye eylemlerine tanık olmuştuk. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) açıkladığı 2021 yılı Tüketici fiyat endeksi yıllık yüzde 36,08, aylık 13,58 olarak¹ gerçekleşmiş iken Trendyol Express'in araçlı kuryelerine yaptığı yüzde 11'lik zammı protesto etmek için kuryeler 24 Ocak 2022'de kontak kapatma eylemlerine başlamış, şirketin yüzde 38,8 zam yapılmasıyla sadece üç gün süren eylemler sonlanmıştı. Kurye eylemleri o kadar genişlemiş ve dikkat çekici hale gelmişti ki kamuoyunun gözleri bu eylemlere ve kuryelerin istihdam modeline (esnaf kuryelik) odaklanmıştı. Trendyol kuryelerinin eylemlerinden hemen sonra Aras Kargo, Yurtiçi Kargo, Hepsi Jet, Scotty ve Yemeksepeti kuryeleri de çeşitli eylemler yapmıştı. Devamında bu eylemler hakkında onlarca haber, yazı yayımlanmış; gazeteciler, akademisyenler, sendikalar, siyasetçiler kurye çalışma modelinin sömürü sistemini ısrarla vurgulamıştı. Ancak bu yazı ve tartışmaların yeterince açıklığa kavuşturmadığı bazı dinamikler bugün halen üzerinde düşünmeyi gerektiriyor. Kendi işletmelerine sahip olduklarından yasal olarak sendikalaşmaları mümkün olmayan, sabit bir fiziksel iş yeri olmaması dolayısıyla aynı işi yapan çalışanlarla sınırlı bir temasa sahip, “kendi işinin patronu olma” söylemiyle emek piyasasındaki konumuna yabancılaştırılan bu esnaf kuryelerin ülke çapına yayılan bu kolektif eylemi neden ve nasıl gerçekleştirdiği halen önemli bilinmezlikler barındırıyor. Aynı şekilde Trendyol eylemlerinden hemen sonra başlayan, çoğunluğunu bordrolu çalışanların oluşturduğu, maaşlarının asgari ücrete düşürülmesini kabul etmeyen Yemeksepeti kuryelerinin haftalarca, hatta aylarca süren eylemlerinin neden istenilen başarıya ulaşamadığı da yanıt arayan önemli bir soru olarak ortada duruyor.

İşte bu makale, platform ekonomisinde esnaf kurye (parça başı) ve kadrolu (bordrolu) olmak üzere iki farklı iş organizasyonuna sahip iki şirketin (Trendyol ve Yemeksepeti) kuryelerinin eylemlerini odağına alıyor. Makale bu iki farklı iş modeline tâbi olan ve eylemlere katılmış kuryelerle ve örgütlenme uzmanlarıyla yapılan derinlemesine görüşmelerle hem kolektif eylemin önündeki kısıt ve engelleri hem de kolektif eylemi kolaylaştıran dayanışma unsurlarını analiz etmeye çalışıyor.

Son yıllarda gig ekonomisinde istihdamı ve sömürüyü, Türkiye özelindeki ismiyle ise esnaf kurye modelini irdelemeye başlayan çok sayıda çalışma

olmasına rağmen, bu model altında çalışan kuryelerin eylemliliklerini, kolektif hareketlerini ve ortak deneyimlerini konu alan teorik-ampirik çalışmaya rastlanmamıştır.² Dahası, akademik çalışmaların bu konuya ilgisi zayıf olsa da bireylerin ve kimi örgütlenmelerin aklında bu konu bir soru işareti olarak kalmıştır. Bu çalışmayla birlikte sahadan aldığımız verilerle Türkiye’deki gig ekonomisi ve kolektif eylem literatürüne katkı sunmayı hedeflemekteyiz.

Kavramlar ve Tanımlar: Platform Ekonomisi ve Esnaf Kurye

Dijital emek platformları, hem coğrafi olarak dağınık bir kitleye açık bir çağrı yoluyla işin dışarıdan temin edildiği web tabanlı platformlar hem de belirli bir coğrafi alandaki kişilere, araç sürmek, paket teslimatı yapmak gibi yerel, hizmet odaklı görevleri yerine getirmeleri için iş tahsis eden konum tabanlı uygulamalardır.³ Dijital emek platformları arasında ayırım yapan Schmidt’e göre (2017:7) eğer iş herhangi bir yerden sanal olarak yapılabilirse bulut işi (cloudwork), iş herkes tarafından yapılabilir ve belirli olmayan bir gruba veriliyorsa kitle işi (crowdwork), fiziksel olarak belirli bir konumda yapılması gerekiyor ve belirli nitelikteki bir kişiye veriliyorsa bu gig işidir (gigwork).

Platform ekonomisi, talebe bağlı ekonomi veya gig ekonomisi olarak adlandırılan bu sistem, “kısa vadeli ve yapılan işe göre ödeme temelinde, çalışanlar ve müşteriler arasında eşleşmeyi aktif olarak kolaylaştıran dijital platformlar aracılığıyla şahıslar veya şirketler arasında para karşılığında işgücü alışverişi” olarak özetlenebilir (Lepanjuuri, vd., 2018:5). Talebe bağlı olarak çalışmak (on demand work), bir şirket için yalnızca ihtiyaç duyulduğunda ve sadece belirlenen iş tanımında çalışmaktır. Bu sistem çoğu durumda kişinin bir işçi olarak değil çerçevesi kesin sınırlarla çizilmiş bir işi yapmayı taahhüt eden iş ortağı olarak işe alınmasıyla yürütülür. Bir akıllı telefon veya tablet aracılığıyla kullanacağı bir uygulamayla işi talep eder, onay alır, işi planlar, işi gerçekleştirir ve sonucunda bu iş karşılığında önceden belirlenmiş bir ödemeyi almaya hak kazanır.

Dünyanın birçok ülkesinde “kendi işinin patronu ol”, “iş ortağımız ol” sloganiyla tanıtılan bu sistem Türkiye’de “esnaf kurye” adıyla yaygınlaştı. Esnaf kurye, kendi işletmesini kurarak kuryelik yapmak isteyen kişilerin belli bir firmaya bağlı olarak “istediği zaman” çalışabileceği bir iş modelidir. Bu iş modelinde çalışmak isteyen kuryeler ilk olarak şahıs işletmesi kurmak zorundadır. Bu noktada kurye firma çalışanı değil firma sahibi olur, yani kurye “kendi işletmesi için” çalışmaya başlar. Esnaf kurye olurken en önemli

sermaye motosiklet/araba sahibi olmaktır. Aracın her türlü giderini (kasko, trafik sigortası, yakıt, muayene ve bakım ücretleri) esnaf kurye karşılar. Sosyal sağlık güvencesini kendisi yatırır. Paket başı ücret alıp bu hizmet karşılığında diğer şirkete fatura keser. Paket sayısı arttıkça fatura sayısı da artacağı için -bu da ödeyeceği verginin artması demek- gider göstermek adına her türlü masrafı için (yakıt, bakım ücretleri vs.) fazlasıyla- fatura toplar. Dolayısıyla çoğu zaman bu işlemler için muhasebeciden hizmet almak zorunda kalır. Aynı şekilde günlük yeme-içme masrafı kuryeye aittir. Esnaf kuryelerin (sözleşmeye bağlı olarak) haftalık ve yıllık izinleri vardır. Bir işletme çatısı altında bordrolu olarak çalışıldığında bu izin günleri kuryelere ödenir, ama esnaf kurye modelinde çalışanlar bu izin günlerinde ücret alamaz. Herhangi bir kaza veya problemle karşılaştığında (örneğin pakete zarar gelmesi, paketin kaybolması, çalınması vs.) tüm sorumluluk esnaf kuryenindir. İşçi statüsünde olmadığı için esnaf kuryenin bir sendikaya girip örgütlenme durumu olmaz.

Türkiye’de Fiyuu, Trendyol Go, Trendyol Express, Getir, Vigo, Yemeksepeti, Scotty, Banabikurye, Hepsi Jet, Hepsixpress, Aras Kargo, MNG Kargo, Yurtiçi Kargo, Sürat Kargo, Kolay Gelsin, Tıkla Gelsin, İletmen, Paket Taxi, Fuudy, Paketle, Gelal, Yolla, Ulak gibi firmalar yemek siparişi, online alışveriş ve kargo dağıtımını gibi alanlarda kurye istihdam etmek için esnaf kurye modelini kullanmaya başladı. Esnaf kurye modeline geçen firmaların sayısının artmasının Covid-19 dönemine denk geldiğini söyleyebiliriz.⁴ Bu dönemde sokağa çıkma yasağı, çalışanların karantina süreci ve işletmelerin belirli bir süre kapatılması dolayısıyla şirketler büyük maliyetlerle karşı karşıya kaldı. Bu maliyetleri minimuma indirmek amacıyla şirketler sosyal güvenceli-asgari ücretli kadrolu çalışanlar yerine paket başı ücretin verildiği bu modeli tercih etmeye başladı.

Esnaf kuryelerin elde ettikleri kazanç, tercih ettikleri ve faaliyet gösterdikleri saatler içerisinde taşınan gönderi sayısı, gidilen kilometre ve ilgili dönemlerde uygulanan kampanyalar gibi bazı değişkenlerce belirlenirken firmadan firmaya ise farklılıklar olmaktadır. Kimi firmalar paket başı ücreti minimumda tutarken kuryelere teslim ettiği gönderi haricinde saat başı bir tutar vermektedir. Trendyol ve Yemeksepeti gibi firmalar ise güncel olarak paket başı tutar ve buna bağlı olarak uygulamaya koydukları bonus sistemi (belirli gönderi sayılarına ulaşan kuryelere prim/bonus verilir) üzerinden kuryelere ödeme yapmaktadır.

Vaka seçimi, yöntem ve veriler

Bu çalışma, Türkiye’de platform ekonomisinde yer alan iki şirkette istihdam

edilen teslimat çalışanlarının birbiri ardına başlayan iki eylemini odağına koymuştur: Eylemlere katılanların tamamının esnaf kurye modelinde çalıştığı 24-26 Ocak 2022 tarihleri arasında gerçekleşen Trendyol Express arabalı kargo dağıtım platformu kuryelerinin eylemi ile katılanların çoğunluğunun Yemeksepeti'nin bordrolu çalışanı olduğu aynı zamanda aynı şirketin esnaf kuryelerinin de kısmen destek verdiği 1 Şubat 2022'de başlayan ve yaklaşık 3 ay süren gıda dağıtım platformu Yemeksepeti motokuryelerinin eylemi analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın veri kaynakları için eylemlere katılan kuryelerle yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar, dokümanlar (kuryelerin imzaladığı sözleşmeler, paket teslimi için kullandığı uygulamalar), kuryelerin çalışma alanlarının (market, restoran, depo, sokak) ve boş zamanlarını geçirdikleri alanların gözlemi, kurye eylemlerine dair sosyal medya ve kuryelerin oluşturduğu iletişim hesaplarından yararlanılmıştır. Trendyol kuryelerinin Türkiye çapında iş ayrıntılarını konuşmak, pratik sorunlarını çözmek için kullandıkları, eylemlerin duyurulmasında ve yayılmasında kilit bir rol oynayan yaklaşık 2000 kişilik "Trendyol Express" Telegram grubuna görüşme yaptığım kuryenin aracılığıyla kendi oluşturduğum hesaplara dahil oldum. Bu sayede hem güncel tartışmaları hem de Trendyol eylemlerinin başlangıcından itibaren oluşan tabloyu (kuryelerin eylemlere dair tutumları, çekinceleri, tartışmaları, eylemlere katılımı vb.) geriye dönük olarak görebildim. Tüm bunlar platform ekonomisinde çalışan kuryelerle daha önceden yapılmış enformel görüşmelerle desteklenmeye çalışıldı. Ayrıca Ekim-Aralık 2022 tarihleri arasında üç Trendyol Express kuryesi, üç Yemeksepeti kuryesi (ikisi bordrolu biri esnaf kurye modelinde çalışan) ve eylemlerde yer alan üç sendika örgütlenme uzmanı ile 30 ila 90 dakika arasında değişen yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Görüşmeciler güdümlü ve kartopu örnekleme yöntemiyle eylemlere ilk gününden itibaren katılan ve bu eylemleri kendi çalışma bölgelerinde örgütlemeye çalışan kuryelerden seçilmiştir. Görüşmecilerle araştırmacının arasındaki güven inşasının sağlanması amacıyla her görüşmeciye referansla gidilmiştir. Eylemlere katılmış kuryeleri herhangi bir şekilde riske atmamak adına metin boyunca kuryelerin kişisel bilgileri -ana temayı bozmayacak şekilde- değiştirilmiştir.

Trendyol Direnişi ve Arkaplanı

2009'da kurulan online ticaret sitesi Trendyol 2018'de dünyanın en büyük online alışveriş platformlarından Çin merkezli Alibaba Express'e hisselerinin %75'ini 728 milyon dolara sattı, aynı şirket 2021'de 350 milyon dolar yatırımla hisselerinin %86,5'e çıkarmış oldu. Bu süreçte şirketin kurucusu

Demet Mutlu CEO olarak kaldı. Ağustos 2021’de yeni yatırımlarla değeri 16,5 milyar dolara ulaşan Trendyol Türkiye’nin ilk decacorn’u yani değeri 10 milyar doları aşan ilk teknoloji şirketi oldu.⁵ Pandeminin başlamasıyla Trendyol’un büyük ortağı Alibaba’nın hisseleri yükselişe geçmiş, Ekim 2020’de piyasa değeri tarihi zirvesini yapmıştır.⁶ Kısıtlamaların gevşemesiyle 2021 yılı itibariyle şirketin hisseleri değer kaybederek pandemi öncesindeki rakamların bile altına doğru gerilemiştir.

2018’de Trendyol kendi siparişlerinin dağıtımını için Trendyol Express’i (TEX) kurdu. Bu aşamadan itibaren Trendyol teslimatları gerçekleştirecek kuryeleri iş ortağı, yani esnaf kurye modeliyle istihdam etmeye başladı. Şirket ilk olarak İstanbul’da hizmet vermeye başlayıp pandemi döneminde artan online ticaret sayesinde dağıtım ağını genişleterek Türkiye’nin tüm illerinde yüzlerce şubeye ve yaklaşık 8000 araçlı, 9000 motorlu kuryeye ulaştı. 2020’de Trendyol’da 347 milyon adet ürün satışı gerçekleşti ve bu sayı günde ortalama 1 milyon paketin kuryeler tarafından dağıtımına gelmekteydi.⁷ Özellikle pandemi döneminde diğer sektörlerde yaşanan büyük durgunluk ve kriz dolayısıyla işlerinden ayrılmak zorunda kalanlar için TEX’te esnaf kuryelik/iş ortaklığı hem “prestijli” bir iş hem de ilk başlarda görece olarak önemli bir kazanç sağlamaktaydı. Bu dönemlerde TEX araçlı kuryeleri piyasa ortalamasının yaklaşık olarak iki kat ücretini almaktaydı. Bu yazının başında vurgulandığı gibi, 24 Ocak 2022’de TEX araçlı kuryelerin paket başı ücretine TÜİK tarafından açıklanan 2021 yıllık enflasyonun (%36,08) çok altında bir zam oranı (%11) açıklanması üzerine Türkiye’nin her bölgesinde TEX kuryeleri tepkilerini çeşitli biçimlerde göstermeye başladı.

Zam oranı açıklandığında kuryeler paketlerini zimmet altına alıp dağıtımına çıkmışlardı. İlk gün verilen tepkinin kısıtlı olmasının sebeplerinden birisi kuryelerin paketleri zimmet altına almaları ve dağıtımını gerçekleştirmedikleri takdirde ceza alacakları düşüncesiydi. Zam oranını öğrenen kuryelerin bir bölümü paket teslimatlarını durdurarak kendi depolarına döndü. Hem depolarda hem de Whatsapp ve Telegram gibi dijital iletişim mecralarında diğer kuryelerle iletişime geçilerek ortak bir tepki verilmesi konusu tartışıldı. TEX kuryelerinin daha önce Türkiye çapında evrak paylaşımı, iş ayrıntılarını konuşmak, pratik sorunlarını çözmek için kullandıkları yaklaşık 2000 kişilik bir Telegram grubu vardı.⁸ Türkiye’nin her bölgesinden kuryelerin bu gruba alınmasıyla ülke çapında bir iletişim ve örgütlenme kanalı oluşmuştu. Bu aşamada depolar aldığı kararları geniş çaplı grupta duyurdu. İlk sert tepkiler TEX kuryelerinin yoğun olduğu İstanbul, Ankara ve İzmir gibi bölgelerden

geldi. Çünkü bu bölgelerde yüksek enflasyonun etkileri -kira, ulaşım, yaşam giderleri- daha derinden hissedilmekteydi. Başlangıç olarak kuryeler kontak kapatarak kendi illerindeki Trendyol merkezlerine konvoylarla gitmeyi kararlaştırdı. İstanbul'un kurye sayısının en yüksek olduğu bölge olması sebebiyle en güçlü tepkinin buradan çıkması gerektiği düşünülüyordu. Trendyol'un lojistik merkezi olan İstanbul'da işleri durdurmak kazanım elde etmenin en etkili yolu olacaktı. Zam açıklandıktan sonra birkaç saat içinde kendiliğinden organize olan yüzlerce araçlı kurye şirketi protesto etmek için Trendyol'un Maslak'taki genel merkezine gitti. Umut-Sen kolektifi⁹ ve Nakliyat İş örgütlenme uzmanlarının yönlendirmeleriyle şubelerden kurye temsilcilerinin katıldığı bir temsilciler meclisi oluşturuldu. Bu meclis aldığı kararla ertesi gün İstanbul'da Anadolu yakasında Maltepe, Avrupa yakasında Yenikapı miting alanında toplanarak basın açıklaması yaptı ve şehir merkezinde konvoylar oluşturdu. Bu konvoylarla trafiği sekteye uğratabilecek güce sahip olduğu gösterildi. Bununla birlikte ilk günden itibaren Twitter, Instagram, Facebook gibi sosyal medya platformları aktif kullanılarak ülke gündemine yerleşildi ve şirket üzerinde büyük bir baskı oluşturuldu. Ertesi gün için temsilciler meclisi İstanbul'da Trendyol Genel Merkezi önünde, diğer illerde de meydanlarda toplanma çağrısı yaptı. Eylemin ilk iki gününde Türkiye'nin çoğunluğunda -ve İstanbul'da- yoğun kar yağışı olması sebebiyle Trendyol yönetimi -stratejik bir hamleyle- teslimattaki aksamanın olumsuz hava koşullarından kaynaklandığına dair bir açıklama yapmıştı. TEX kuryelerinin bir bölümü, iki gündür istediklerini alamadıklarını, şirket yöneticilerinin Maslak'taki genel merkezde olmadığını öne sürerek, temsilciler meclisinin kararına karşı Tuzla'daki Trendyol lojistik deposu önüne gitmeyi tercih etti. Trendyol tüm bunlara karşı bir hamleyle aynı saatte açıklama yapacağı duyurusuyla kuryeleri kendi depolarına çağırdı ve oradaki kitleselliğin önüne geçmeye çalıştı. Depolarda kalan kuryelere belirtilen saatte açıklama yapılmadığı, depolarda saatlerce süren bekleyişin huzursuzluğa ve Maslak'taki eylemcilerle birleşme eğilimine dönüştüğü anda %38,8'lik zam oranı açıklandı.

Yemeksepeti Direnişi ve Arka Planı

Yemeksepeti Şirketi'nde hem bordrolu çalışan kuryeler (ki bu işçi sendikalarının da resmi olarak örgütlenebilme imkanının olduğu anlamına gelir) hem de esnaf kurye modelinde çalışan kuryeler olduğu için burada gerçekleşen eylemler Trendyol eylemlerine göre daha farklı, kompleks ve çelişkili dinamiklere sahiptir.

2001'de kurulan Türkiye'nin en büyük online yemek sipariş platformlarından

biri olan Yemeksepeti 2015'te dünyanın en büyük online yemek sipariş platformlarından Almanya merkezli Delivery Hero'ya 589 milyon dolara satılmış, Nevzat Aydın'ın CEO olarak kaldığı dört yılda şirket dört kat daha büyümüştür.¹⁰ Bu süreçte şirkette sadece bordrolu kuryeler istihdam edilmekteydi. 2020 yılı itibariyle bu kuryeler Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonuna (DİSK) bağlı Türkiye Devrimci, Kara, Hava ve Demiryolu Taşımacılığı İşçileri Sendikasında (Nakliyat-İş) örgütlenmeye başladı. Sendika, yaklaşık 6000 çalışanı olan Yemeksepeti'nde %40 örgütlülüğe ulaşarak işletme yetkisine başvuracağı aşamada işveren muvazaalı bir işlemle NACE kodu ile işkolunu değiştirdi.¹¹ Taşımacılık işkolundan ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar iş koluna geçilmesiyle Nakliyat-İş'in yaklaşık 2000 üyesinin sendika üyeliği düştü. Sendikanın itirazıyla müfettişlerin incelemesi sonucu muvazaa/hile tespit edildi ancak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) olumsuz yetki tespiti verdi. Bu aşamada taşımacılık iş kolunda kalan Yalova, Düzce ve Manisa'da kimi muhalif sendikalar tarafından "sarı sendika" olarak nitelenen Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonuna (TÜRK-İŞ) bağlı Tüm Taşıma İşçileri Sendikasına (TÜMTİS) ÇSGB, bu üç bölgedeki sadece 34 üye ile yetki tespit belgesi vermiştir.¹² Dolayısıyla devletin ülkedeki mülkiyet ve emek rejimlerinin statükosunu sermaye-yanlı bir şekilde korumak için kolektif eylemin önünü tıkayan mekanizmalar yarattığı, bu mekanizmalara destek verdiği veya bu mekanizmaları engellemediğini söyleyebiliriz (Offe/Wiesenthal, 1980).

Tüm bunlar devam ederken Yemeksepeti, 2020 yılıyla iş organizasyon modelini değiştirmiş, bordrolu (kadrolu) kuryelerin yanında esnaf kurye (parça başı) modeliyle de kurye istihdam etmeye başlamıştır. Pandeminin başından 2021 Aralık ayına kadar artan online ticaretle Yemeksepeti'nin sahibi Delivery Hero'nun hisselerinin piyasa değeri tarihi zirvesine ulaşmış, normale dönüşle birlikte Kasım ayından sonra hisselerinin değeri hızlı bir şekilde düşüşe geçmiştir.¹³ 2022 yılı başına kadar Yemeksepeti bordrolu olarak istihdam ettiği kuryelere maaş olarak hem piyasa şartlarının hem de asgari ücretin yaklaşık olarak %50 fazlasını vermiştir. Ancak 2022 Ocak ayı itibariyle yaptığı zam oranıyla fazla mesailer dahil edilince bordrolu kuryelerin maaşları neredeyse asgari ücretin altında kalmıştır. Bu zam oranının hemen ardından bordrolu kuryeler kontak kapatma kararı alarak eylemlerine başlamıştır. Şirket, bu eylemlerin bordrolu kuryelerle sınırlı kalması adına esnaf kurye modelindeki kuryelerin paket başı ücretlerini daha yüksek tutmuştur. Dolayısıyla hem bu modeldeki kuryelerin eylemliliklerinin önüne geçmiş hem de asgari ücret almak istemeyen kuryelerin eylem birliğini

bozarak onlar için zorunlu bir kaçış güzergâhı oluşturmuştur.

Yemeksepeti bordrolu kuryelerin 1 Şubat 2022’de alacakları maaşın 31 Ocak 2022 akşamı %32,7 oranında zamla asgari ücrete denk gelecek şekilde açıklanmasıyla kuryeler ve onların sözcülüğünü üstlenen/üstlenmeye çalışan sendikalar ertesi güne İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere Türkiye’nin her bölgesinde eylem çağrısında bulundu. İlk olarak TÜMTİS Yemeksepeti kuryeleriyle birlikte şirketin İstanbul’daki genel merkezi önünde basın açıklaması yaparak net 5500 TL maaş, prim, yan haklar, hakkını arayan motokuryelerin işten atılmaması ve iş kolunun taşımacılığa geçirilmesi talebinde bulundu.¹⁴ TÜMTİS’in ilişkide olduğu kuryelerle yapılan toplantıda kontak kapatmanın gelen siparişlerin esnaf kuryeye verilecek olmasından ve kuryeler arasında kitlesel karşılık bulmayıp sonuçsuz kalacağından verimli bir eylem yöntemi olmayacağı öne sürülerek bunun yerine işi yavaşlatarak performansı düşürme kararı alındı. Bir kuryenin bir saatte yaklaşık dört sipariş teslim etmesi beklenirken iş yavaşlatmayla saatte bir sipariş teslim etmesi hedeflendi. TÜMTİS’in basın açıklamasından birkaç saat sonra aynı yerde Nakliyat-İş’in önderliğinde -Umut-Sen kolektifi ve Turizm, Eğlence ve Hizmet İşçileri Sendikası’nın da (TEHİS) destek verdiği- kuryeler basın açıklaması yaptı ve aynı talepleri açıkladı. Nakliyat-İş’in ilişkide olduğu kuryeler kontak kapama, iş bırakma kararı aldı.¹⁵ Bununla birlikte Yemeksepeti motokuryeleri şehir merkezlerinde konvoylar oluşturarak kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Bordrolu kuryelere destek amacıyla Yemeksepeti esnaf kuryelerinin bir bölümü de belirli bir süre kontak kapattı. İlk hafta her gün Yemeksepeti genel merkezinin önünde protesto eylemleri yapılırken ilerleyen süreçte haftanın belirli günleri protesto gösterileri yapılmaya başlandı ve bu süreçte eylemlere katılan kuryelerin sayısı giderek azaldı. Bununla birlikte Yemeksepeti’nin boykot edilmesi ve uygulamanın silinmesi için boykot çağrısı yapıldı. Sanatçıların, ünlülerin ve de sosyal medyanın baskısıyla Beşiktaş Belediyesi 14 Şubat’ta Yemeksepeti sponsorluğunda yapılacak konseri iptal etmek zorunda kaldı.¹⁶ Görüştüğümüz Nakliyat İş Başkanı Ali Rıza Küçükosmanoğlu halka yapılan boykot çağrısıyla o dönemde Yemeksepeti siparişlerinin yaklaşık %70 düştüğünü belirtmektedir. Bu süreçte çeşitli motokurye dernekleri de eylemlere destek verdi. Nakliyat-İş’in çağrısıyla bir grup kurye Yemeksepeti’nin sahibi Alman Delivery Hero’yu İstanbul’da Almanya Konsoloslugu önünde, sendikanın ilişkide olduğu uluslararası işçi sendikaları da Delivery Hero’nun merkez bölgelerinde protesto etti.¹⁷ Giderek seyrekleşen basın açıklamalarıyla eylemler 2022 Nisan ayı itibarıyla sönümlendi. Bu süreçte direnen kuryeler -protesto günleri haricinde- vardiya saatlerinde depolarına giriş yaptı ancak iki ay boyunca paket teslim etmeyerek

çalışmadı. Bu iki ay sonunda kimi kuryeler yıllık izin ve sağlık raporları olarak çalışmamaya devam etti. Çeşitli yöntemlerle direnen kuryeler yaz aylarıyla birlikte Yemeksepeti'nden ayrılmak zorunda kaldı.

Kısıtlar, Baskılar ve Çelişkiler

Çalışmanın bu bölümünde platform ekonomisinde kolektif eylemi kısıtlayan etkenleri inceleyelim. Platform çalışanlarında kolektifleşmenin parçalanmasının yasal, mekânsal, organizasyonel, teknolojik ve sosyal olmak üzere çok çeşitli boyutları vardır (Heiland, 2020:18). Yasal olarak platform çalışanları işçi statüsünde değil, sınırlarla çizilmiş belirli bir işi yerine getiren hizmet sağlayıcıları, neoliberal jargonla “kendi işletmelerine sahip iş ortakları”dır. Dolayısıyla platform çalışanlarının sendikada örgütlenme durumu ve şirketle toplu pazarlık şansı olmaz. Gig platformlarında teslimat işinin karakteristik özelliklerinden birisi de bir işçinin fabrikada çalışmasının aksine kuryelerin sabit bir fiziksel işyerinin olmaması, özdeşleşecek belli bir mekân olmadan çalışmasıdır. Özellikle kuryeler, mesailerinin çok büyük bir bölümünü sipariş teslim etmek amacıyla yollarda geçirmektedir. Aynı şirkette çalıştığı arkadaşlarıyla işyerindeki temaslarının, sosyal ilişkilerinin kısıtlı olması sebebiyle mekânsal olarak yalıtılmıştır. Benzer şekilde işin gerçekleştirilmesi de kolektif faaliyetten ziyade tek bir kişiyle sınırlandırılmıştır. Bu durum sınıf bilincinin oluşmasının ve kolektif eylemin önünde bir engeldir. Parçalanmanın organizasyonel boyutu ise platformların çalışanlarının -özellikle bu durumu kuryelerde görüyoruz- performanslarının karşılaştırılarak doğrudan birbirleriyle rekabet etmek zorunda bırakılmasıdır, ki bu durum da çalışanları bireyselleştirmektedir (della Porta vd., 2022: 223).

Kolektifleşmeyi parçalayan etkenlerden birisi algoritmik denetimdir. Kurulan takip sistemiyle tüm kuryeler anlık olarak elektronik bir şekilde kontrol edilmekte ve çeşitli kategorilerde elde edilen veriler (kuryenin müşterinin adresine ne zaman vardığı, paketi ne zaman teslim ettiği, ne kadar hız yaptığı, hangi güzergâhı izlediği, saat başı teslim ettiği paket sayısı) ve puanlar (müşterilerden gelen yorumlar) ile çalışma performansları saptanmaktadır. Performansı belirli seviyenin altında kalan kuryeler uyarılmakta, bu durum işten çıkarmaya kadar varabilmektedir. Bu sistem işgücü maliyetlerini düşürmek için esnek zaman planlama yoluyla kuryelerin boşa kalma süresini en aza indirmektedir (Vandaele, 2022:206). Teknolojik altyapının bu panoptik eğilimi (Foucault, 2012), bilgi asimetrisinin kullanımı ve performans yönetim sistemlerinin gizlenmiş doğası kuryeleri baskı altına almaktadır (Veen, vd., 2019:388).

Kuryeleri baskı altına alan, kolektifleşmelerini engelleyen unsurların pek çok farklı örneği, çalışma sözleşmeleri, kurumsal belgeler ya da gerçekleştirilen görüşmelerde kuryelerin aktarımlarında yer almaktadır. İlk olarak esnaf kurye modelinin uygulandığı Trendyol Express örneğini ele alalım. TEX firmasında kuryelik yapan bir görüşmecimiz vasıtasıyla elde ettiğimiz sözleşmede tüm sorumluluğun esnaf kuryeye yüklendiği belirtilmektedir. Şirket, sermayesini korumak adına tüm riskleri kuryenin almasını sağlamaktadır:

“Kurye, doğabilecek tüm zarar ve ziyanının teminatını (örneğin paketin çalınması, kaybolması veya zarar görmesi gibi) teşkil etmek üzere -Taraflarca mutabık kalınan tutarda (bu tutar değişiklik göstermekle birlikte güncel olarak ortalama 10 asgari ücrete, yani 50.000 liraya tekabül ediyor)- teminat senedi düzenleyerek sözleşme imzalanmadan önce Trendyol’a teslim etmek zorundadır. Yani kuryeler paketlerin taşınması ve dağıtımını esnasında ürünlerde meydana gelebilecek hasar, eksiklik, çalınma gibi durumlarda tek başına sorumludur.”

Şirketin elinde esnaf kuryenin imzaladığı -ve yaklaşık olarak 10 asgari ücrete denk gelecek azımsanmayacak tutarda- bir senedin olmasının kuryelerin üzerinde baskı oluşturduğunu ve eylemliliklere katılmalarına ket vurabileceğini eklemeliyiz. Bununla birlikte esnaf kuryelerin eylemlere -görünür bir şekilde- katılmasını engelleyen faktörlerden birisi de şirketin sözleşmeyi herhangi bir neden göstermeden tazminatsız bir şekilde feshedebilme yetkisidir:

“Sözleşme süresi içerisinde herhangi bir zamanda ve herhangi bir gerekçe göstermeksizin sözleşmeyi 30 (otuz) gün öncesinden yazılı bildirimde bulunmak şartıyla tek taraflı ve tazminatsız olarak feshedebilir.”

Bu madde, şirketle aralarındaki sözleşmenin feshedilmesi riskini almak istemeyen kuryelerin eylemlere katılımını doğrudan etkilemektedir.

Kuryelerin her daim ve her alanda gözetim altında olduğunun bir göstergesi -direnışı kuryeler arasında büyüyen- Telegram gruplarının şirket yöneticileri tarafından izlenmesidir.¹⁸ Şirket, eylemler sırasında binlerce kuryeye ev sahipliği yapan bu grupların aktif olarak kullanıldığını bildiği ve kuryeler arasında iletişimi sağlayarak eylemleri Türkiye geneline yayma potansiyeli taşıdığı için bu geniş grupları sürekli olarak gözetim altında tutmaktadır.¹⁹ Buna bir örnek şirket “ajanlarının” direnişlerde sivrilen isimleri tespit ederek

Telegram gruplarında argo kelimeler kullandığı gerekçesiyle sözleşmelerini feshetmesidir. Şirketin sözleşmeyi feshetmek için bir neden bulmasına gerek olmasa da kendi meşruluğunu sağlamak ve diğer kuryelerin arkadaşlarına destek olma potansiyelinin önüne geçmek adına böyle bir bahaneyi öne sürdüğünü söyleyebiliriz. Görüşmecimiz Ramazan kuryelerin üzerinde olan baskı ve sahip olduğu korku dolayısıyla dernek kurarak örgütlenmek bir yana binlerce kuryenin arasında iletişimi sağlayan Telegram grubuna dahi mesaj atmaya hatta gruba girmeye çekinen arkadaşlarının olduğunu söylemektedir. Çekinceleri olan kimi kuryeler bunu aşmak adına, öncü konumdaki kuryelerle doğrudan mesajlarla iletişim kurmayı, bilgi-deneyim aktarmayı ve dayanışmayı sürdürmeyi tercih etmek zorunda kalmaktadır. Bazı kuryeler de anonim hesaplarla ve de şirkete kayıtlı olmayan telefon numaralarıyla grupta yer almayı tercih etmektedir.

Trendyol, eylemlerin ardından gelecekteki olası direnişler, kontak kapatmaların önüne geçmek adına hem eylemlere katılan hem de katılma potansiyeli olan kuryelere gözdağı vermeyi tercih etmiştir. Şirket teslimat kurallarında bir ayrıntıya uyulmadığını bahane ederek görüşmecimiz Ramazan'a ve paketi zimmetine alırken yaşanan bir problemden ötürü tutanak tutarak Muhammed'e puan/para cezası vermiştir. Ne Muhammed ne Ramazan eylemlerden daha önce herhangi bir ceza almışken her ikisi de cezanın asıl sebebinin eylem yapmalarının, şirketin zam oranına itiraz etmelerinin ve arkadaşlarını örgütleme çalışmalarının cezası olduğunu söylemektedir.

Yemeksepeti eylemleri ise Trendyol eylemlerine göre daha kompleks ve çelişkili dinamiklere sahiptir. Bunun kaynağı Yemeksepeti'nde iki farklı çalışma modeli olması ve şirketteki bordrolu kuryeler ile esnaf kuryelerin çıkarlarının bir noktada çatışmasıdır. Bordrolu kuryelerin kontak kapatarak çalışmadığı bu dönemde esnaf kuryeler daha fazla sipariş almaya başlamış ve böylece geçmiş dönemlerden daha fazla kazanç elde etmiştir. Bu durum iki emekçi kesim arasında bölünme ve çıkar çatışmasına yol açmıştır. Bu süreçte bordrolu kuryelerin kontak kapattığı Yemeksepeti depolarına başka bölgelerden esnaf kuryeler atanmaya başlamıştır. Siparişleri almak için gelen esnaf kuryeler ile o depoda direnen bordrolu kuryeler karşı karşıya gelmiştir. Böyle bir durumda kalan direnişteki bordrolu kuryeler, esnaf kuryelere paketleri almayarak direnişlerine destek olmaları çağrısında bulunmuştur. Yemeksepeti'nde bordrolu kurye olan görüşmecimiz Özgür, kimi esnaf kuryelerin bu çağrıya uyarak destek olduğunu, çoğu durumda ise esnaf kuryelerin paketleri almaya çalıştıklarını ve bu sebeple aralarında

tartışma/gerilim yaşandığını aktarmaktadır. Bordrolu kuryelerin direniş boyunca maaşlarını aldığını, esnaf kuryelerin ise böyle bir imkânı olmadığını dolayısıyla onların eylemlere kısıtlı destek verdiklerini söyleyen bordrolu diğer bir görüşmecimiz İbrahim ise direnişi asıl kıranların esnaf kuryeler olduğunu vurgulamaktadır.

Bu noktada direnişin gerçekleştiği depolardaki Yemeksepeti sorumlularının varlığının/gözetiminin ve müdahalesinin direnişe önemli olumsuz etkileri olduğunu da belirtmeliyiz. Depo sorumluları o anlarda direnişe destek vermeye eğilimli veya nötr kalmış esnaf kuryelerin siparişleri almadığı takdirde sözleşmelerini feshedebileceğine dair uyarılarda bulunmuştur. Bununla birlikte bu süreçte sadece esnaf kuryelerin desteğini engellemekle kalmayıp bordrolu kuryelerin direnişini kırmak adına Yemeksepeti yöneticileri çeşitli stratejiler uygulamıştır. İlk olarak direnişte ön plana çıkan kuryeleri farklı şubelere göndererek hem depodaki direnişi/birliği kırmak hem de kuryeleri yalnızlaştırarak cezalandırmayı hedeflemiştir. Buna benzer şekilde kimi kuryeleri altı ay boyunca sadece gece vardiyasında görevlendirerek yıpratmaya çalışmıştır. İş yavaşlatma sürecinde kuryeler hem ücretli molaya alınmış hem de haklarında tutanak tutulmuştur. Görüşmecimiz İbrahim, depo müdürlerinden bölge müdürlerine -zamanla artan bir hiyerarşiyle- şirket temsilcilerinin “sağlam direnen depolara” gidip orada bir nevi karargâh kurduğunu söylerken, farklı düzeylerde ve biçimlerde mobbing/tehdit/telkinlerle (örneğin yapılan direnişin yasal olmadığı, direnişe katılanların sonrasında başına bir şeyler gelebileceği, çalışma şartlarını beğenmeyenlerin istifa etmelerinin daha yararlı olacağı, esnaf kurye modelinin daha kazançlı olduğu için bu sisteme geçmeleri gerektiği vb.) eylemcileri yıldırma yöntemini denediğini aktarmaktadır. Şirket, Mart 2022 tarihiyle beraber yönetmelikte değişiklikler yaparak (örneğin herhangi bir yayın organına şirket hakkında bilgi veya demeç vermek fesih sebebi olarak sayılmaktadır) bordrolu kuryelere baskısını arttırmaya başladı. Bu dönemde eyleme katılan kuryeleri -mümkün olduğunca- işten çıkarmama stratejisi izledi. Tüm bunlar eylemlerin uzamasıyla zihinsel ve fiziksel olarak yorulan bazı kuryelerin tazminatlarını alarak şirketten ayrılmalarına neden oldu.²⁰ Buna göre 1 Şubat’tan 1 Nisan’a kadar olan dönemde Yemeksepeti işçilerinin %30’u, yani yaklaşık 2000 işçi ya iş bırakmak ya da esnaf kurye modeline geçiş yapmak zorunda kaldı.²¹ Yemeksepeti bu hamlelerle başarılı olamadığı anlarda ise hem direnişteki bordrolu kuryeleri uydurma sebeplerle işten çıkarmış hem de esnaf kurye modelinde çalışan kuryelerin sözleşmesini feshetmiştir.

Yemeksepeti’nde yeni dönemle birlikte bir diğer sözleşme fesih sebeplerinden

birisi çalışanların maaş bordrolarını paylaşmaları olmuştur. Buna göre şirket, çalışanların sözleşmelerine özel bir madde koyarak ücret gizliliği politikası uygulamayı hedeflemiştir. Böylece -depo işçisinden motorlu kuryeye- tüm çalışanların ekonomik hakları ve sosyal güvenceleri konusunda birbirleriyle iletişim kurmaları ve karşılaştırma yapmalarının önüne geçmeyi, gelecekte olası eylemleri önlemeyi amaçlamıştır.

Kolektif eylemi kısıtlayan etkenlerden birisinin algoritmik denetim olduğunu belirtmiştik. Yemeksepeti'nde algoritmik takibi yapan Hurrier sistemidir.²² Şirket eylemler sırasında bu sistemi kuryelerin aleyhine olacak şekilde kullanmış, sistemden gelen veriler ışığında iş yavaşlattığını ve çalışmadığını tespit ettiği kuryelere “operasyon”u kasten sekteye uğrattığı anlaşılmıştır şeklinde tutanak tutmuştur. Böylece eyleme katılan veya destek verebilecek kuryelere gözdağı vermiş ve direnişi kırmaya çalışmıştır.

Yemeksepeti eylemlerinin istenilen başarıya ulaşamamasında iki sendikanın, TÜMTİS ve Nakliyat-İş'in geçmişten gelen sorunlarının (ki bu sorunlar silahlı çatışmalara kadar varmıştı²³) ve rekabetinin etkili olduğunu söyleyen görüşmecimiz İbrahim'e göre, bu rekabet işçilerin birliğini kırmış ve eylemler bu rekabetin kurbanı olmuştur. İşçilerin iki farklı (biri kısmi resmi diyebileceğimiz) temsilcisi olması ve bu iki sendikanın eylem birliği oluşturamamasının hem bu gruba katılacak diğer kuryelerde hem de sermaye sahiplerinde kırılğan bir imaj yarattığını söyleyebiliriz.

Kuryelerin iş bırakması ve sosyal medyada yürütülen Yemeksepeti boykot çalışmalarıyla şirket büyük bir prestij ve gelir kaybı yaşadı. Buna rağmen şirketin geri adım atmamasının sebeplerinin sadece işçilerle sınırlanamayacağı söyleyen Umut-Sen'in örgütlenme uzmanı Betül, eylemlere sermayenin bakış açısıyla da bakmamızı sağlıyor. Patronlar arasındaki iletişime ve işverenlerin kendi arasındaki örgütlülüğüne dikkat çeken Betül'e göre eğer işçilerin her eylem yaptığında istediğini alabileceği görüntüsünün önüne geçilmeseydi, başta gig ekonomisinde teslimat işi yapan kuryeler (Hepsi Jet, Yemeksepeti, Aras Kargo, Scotty eylemlerinin Trendyol eylemlerinin hemen ardından gerçekleştiğini tekrar söyleyelim) olmak üzere eylemler çorap söküğü gibi gelecek ve işçilerin kazanım elde etmelerinin engellenmesi giderek artacak şekilde zorlaşacaktı. Tüm gelir ve prestij kaybına rağmen Yemeksepeti Şirketi'nin geri adım atmamasının sebeplerinden birisi sonuç elde edinceye kadar kayıplara tahammül edebilecek bir sermayeye sahip olmasıydı.²⁴ Büyük sermaye sahiplerinin sayısı -emekçilere göre- daha az olduğu için kendi aralarında bölünme olasılıkları daha düşüktür,

neyi savunmak istedikleri konusunda daha net bir görüşe sahiptirler ve daha büyük kaynaklara sahip oldukları için güçlü bir savunma yapabilmektedirler (Offe/Wiesenthal, 1980:78).

Eylemlere Katılımın Öznel Koşulları ve Free Rider Problemi

Hem Trendyol'un hem de Yemeksepeti'nin açıkladığı düşük zam tüm kuryeleri sarsıcı bir şekilde etkilemesine rağmen kontak kapama, yük indirmeme, paket teslim etmeme, konvoylar oluşturma, genel merkez önünde protesto etme gibi eylemlere kuryelerin hepsinin katılım sağlamadığını, hatta kimi kuryelerin normal mesailerine devam ettiğini biliyoruz. Çalışmanın bu bölümünde, eylemlere katılan kuryelerle herhangi bir aksiyon almayan kuryeler arasındaki ayrımın sebepleri üzerine odaklanılacaktır. Bu bağlamda, görüşmecilerimizin aktarımlarından yola çıkarak öncelikle araçlı kuryelerin Trendyol eylemlerine katılmaları üzerinde politik yönelimleri, kuryelerin sahip olduğu öznel koşullar (örneğin kredi borcunun olup olmadığı) ve bulunduğu çalışma bölgelerinin (örneğin büyükşehir-taşra ayrımı) etkisi tartışılacaktır. Daha sonra; Yemeksepeti'nde bordrolu kuryelerinin taşıdığı risklerin (asgari ücretli iş kaybetmeyi göze almak, sermaye sahibi olmamak, işçi statüsünün getirdiği haklar vs.) görece olarak daha az olmasının onların eylemlere katılımı üzerindeki etkileri incelenecektir.

Mancur Olson “free rider” (bedavacılık) probleminde, kendi çıkarını öne koyan bireylerin kolektif eyleme katılmak yerine pasif kalmalarının onlar için daha akılcı/karlı olacağını düşündüklerini söyler (Olson, 1965). “Free rider” kendisini ilgilendiren bir olayda risk alarak taraf olmak yerine sonuçları beklemeyi tercih eden ve eylemin sonucunda ortaya çıkan getirilerden bir emek vermeden yararlanan kimsedir. TEX eylemlerine belirli sebeplerle katılmayı tercih etmeyen kuryeler sözleşmelerinin feshedilmesi riskine girmedikleri halde üç kat yüksek bir zam oranı kazanmıştır.

Kolektif eyleme katılım -daha önce belirttiğimiz gibi- belirli riskleri içermektedir. Bu sebeple kimi çalışanlar hiç destek vermezken kimi çalışanlar protesto gösterilerine fiziksel olarak veya doğrudan katılmayı tercih etmeyip bunun yerine farklı şekilde dayanışma göstermektedir. Tassinari ve Maccarrone (2020:48,49) İtalya'da 2016'da Foodara yemek dağıtım platformundaki grevde kimi kuryelerin desteklerini -sözleşmeler göz önüne alındığında diğerlerine kıyasla daha az riskli eylem biçimleriyle (örneğin müşterilere teslim edilen yiyecek paketlerinin içine protesto broşürleri koymak veya şirketin sosyal medya sayfalarında platform markasına zarar verme girişiminde bulunma gibi) verirken “kolektif eyleme düşük riskli

katılım” gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. Tıpkı İtalya’da olduğu gibi bazı riskleri alamayan kimi Trendyol ve Yemeksepeti kuryeleri de (düşük riskli) bu metotları (örneğin paket teslim ettiği müşterilerden platformdaki çalışma şartlarına dair kuryelerin şikayetlerini sosyal medyada veya platform aracılığıyla duyurmasını istemesi, platformun sosyal medya paylaşımlarının altını marka değerine zarar verecek şekilde olumsuz yorumlarla doldurması ve boykot çağrısı vb.) tercih etmiş ve özellikle sosyal medyayı etkin kullanarak şirketleri kamuoyu baskısı altına almaya çalışmıştır.

Kontak kapatma eylemleri boyunca kazanç elde etmeden bekleyebilme gücü ve eylemlerden sonra -herhangi olumsuz bir durumda- yeni iş bulabilme imkânı eylemlere doğrudan katılım için başlıca etkenlerden birisi olmaktadır. İlk olarak TEX eylemlerine katılan, kendisini İslamcı-şeriatçı olarak tanıtan görüşmecimiz Muhammed üzerinden bir örnek verelim. Yüksek lisans mezunu olan 38 yaşındaki Muhammed, uzun yıllar ilaç firmalarında mümessillik yapmış, pandemi dönemiyle işten ayrılmak zorunda kalıp TEX arabalı esnaf kurye olarak işe başlamıştır. Muhammed Trendyol’da işe başlayabilmesi için zorunlu olan araba sahipliği şartını geçmişten gelen birikimiyle herhangi bir borç veya kredi almadan yerine getirmiştir. Muhammed borçsuz bir şekilde iş kurmasının eylemlere katılabilmesinde büyük bir etken olduğunu söylerken kredi çekip araba alanların, büyük borç yüküne sahip kuryelerin bu özgürlüğünün olmadığını altını çizmektedir:

“Eylemlere katılmayanlar özellikle işe, paraya ihtiyacı olan, kredi borcu olan insanlar. Çünkü herkes bu işe benim gibi arabasını peşin parayla alarak girmiyor. 350 bin lira araba olsun, hadi adamın da 100 bin lira sermayesi olsun, 250 bin lira kredi çekmiş ve her ay 10 bin lira ödemesi olan bir arkadaş olduğunu düşünün. Bu adamın o arabayı orada bırakarak çalışmaması gibi bir durum söz konusu olamaz. Benim olabilir. Ben derim ki bana yapabileceğiniz şey en fazla işten atmak. Borcum yok. 3 gün sonra benim kapıma banka kredi borcun diye haciz gönderemez. Benim biraz daha özgürlüğüm vardı diğer arkadaşlara göre. Diğer arkadaşların kesinlikle ve kesinlikle hiçbir şekilde özgürlüğü yoktu... Eylemler sırasında bana şunu söyleyen arkadaşlar oldu: Abi benim için koşturduğunu biliyorum. Benim için mücadele ettiğini, kafanı ortaya uzattığını da biliyorum. Ama çok borcum var, gelemiyorum. Yeni çocuğum oldu.”

Dolayısıyla bir esnaf kuryenin işini kaybetme riskini alıp eylemlere katılabilmesinin sahip olduğu sermayeyle ilgili olduğunu iddia edebiliriz.

Bununla birlikte bir esnaf kuryenin eğitim durumu, geçmişte sahip olduğu mesleki yeterlilik de eylemlere katılabilme kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Üniversite mezunu, kalifiye bir kuryenin işten atılmasının ardından yeni bir iş bulabilmesinin vasıfsız bir kuryeye göre daha kolay olabileceğini öne sürebiliriz. Örneğin esnaf kuryelikten ayrılmak zorunda kaldıktan sonra Muhammed -pandemi kısıtlarının kalkması ve piyasaların tekrar hareketlenmesiyle- kolaylıkla yeni bir meslek bulabildiğini vurgulamıştır.

Benzer şekilde büyükşehirlerin merkezi bölgelerinin haricinde Anadolu'nun kimi taşra diyebileceğimiz yerleşim yerlerinde iş bulma imkanlarının daha kısıtlı olduğu bir gerçektir. Taşrada su ve tüp dağıtım işi yaparken pandemiyle iş yerini kapatarak TEX'te esnaf kurye olan görüşmecimiz Ramazan kendi deposunda eylemlere katılımın düşük olma sebebini işsiz kalma/tekrar iş bulamama riski üzerinden açıklamaktadır. Örgütlenme uzmanı Hüseyin ve Betül de Ramazan'ın dikkat çektiği gibi bu risklerin eyleme katılımı sekteye uğrattığını söylemektedir. Dolayısıyla farklı iş imkanlarının olduğu başta İstanbul olmak üzere Ankara, İzmir gibi bölgelerde kuryelerin eylemlere daha yoğun şekilde katıldığını, çalışma bölgeleri taşrada olan kuryelerin ise sözleşmelerinin feshedilme endişesi ve devamında kolaylıkla iş bulmalarının pek mümkün olmadığı gerekçesiyle eylemlere daha temkinli yaklaştığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde iş değiştirme/iş bulma kapasitelerinin daha kolay olduğu genç kuryelerin eylemlerde daha sekte, gözü pek olduğunu ve ön planda yer almaktan çekinmediğini eklemeliyiz.²⁵

Yemeksepeti'nin bordrolu kuryelerin maaşlarını asgari ücrete denk getirecek şekilde açıklaması -kuryelerin ve örgütlenme uzmanlarının dediği gibi- bordrolu çalıştırma modelinin ve bu modele bağlı çalışanların gözden çıkarıldığına işaret etti. Şirket kuryelere üç seçenek sunmaktaydı: Fazla mesai dahil asgari ücreti kabul edip zorlu şartlarda çalışmaya devam etmek, asgari ücretin üzerinde kazanılacağı iddia edilen esnaf kurye modeline geçmek veya istifa edip yeni bir iş bulmak. Geçmiş yıllarda piyasa şartlarının ve asgari ücretin yaklaşık %50 üzerinde verilen maaşların asgari ücrete düşmesiyle yaşamlarını tehlikeye atacak şartlarda ve yüksek efor ve belirli bir yetenek gerektiren bir işte çalışan kuryeler "vasıfsız bir işçi gibi" değerlendirilmelerini kabul etmedi. Kuryeler kendi seçeneklerini yaratarak direnmeyi ve örgütlenmeyi seçti. Görüşmecilerimizde bordrolu kurye Özgür'ün dediği ve diğer tüm kuryelerin de bildiği gibi direnişe katılmaları halinde kaybedecekleri tek şey asgari ücretleriydi. Bordrolu kuryeler mobbing yapılmasını, soruşturma açılmasını, çalışma bölgelerinin değiştirilmesini ve

-olabilecek en kötü senaryodaysa- işten atılma riskini göz aldı. Zaten eğer işten çıkarılırlarsa piyasa şartlarında asgari ücretli bir işi (ki motokuryeler genellikle asgari ücretin üstünde bir maaş almaktadır) bulmaları pek zor olmayacaktı. Kontak kapama, iş yavaşlatma, protesto eylemleri sürerken -tüm baskılara rağmen- direnen bordrolu kuryeler asgari ücretlerini alacaklarını biliyordu. Buna karşılık şirketin büyük bir prestij ve gelir kaybı yaşama riski vardı. Şirket bu riskleri almayı tercih ederek emek maliyetlerini düşürmeye dönük politikalarında ısrarcı oldu.

Bordrolu kuryelerin aksine paket başı tutarına iyi oranda zam yapıldığı halde Yemeksepeti direnişine katılan esnaf kuryeler de vardı. Bu bölümde, paket başı kazanan dolayısıyla kontak kapattığı günlerde gelir elde edemeyecek olan esnaf kuryelerin eylemlere katılma motivasyonuna odaklanalım. Kendi deposundaki ve farklı bölgelerdeki esnaf kuryeleri eylemlere destek vermek için örgütleyen görüşmecimiz Ahmet dikkat çekici bir örnek oluşturur. 16 yıldan beri motokuryelik yapan 35 yaşındaki Ahmet, 2021 Haziran'da esnaf kurye olarak (bu dönemde Yemeksepeti artık bordrolu kurye işe almadığı için esnaf kurye modeliyle girmek zorunda kalmıştı) Yemeksepeti'nde işe başladı. Ahmet, eylemlerin başlangıcından sözleşmesinin feshedilmesine kadar geçen bir ay boyunca kontak açmayarak paket teslimi yapmadı ve protesto eylemlerine katıldı. Ahmet eylemlere destek vermesinin nedenini şöyle açıklamaktadır:

“Bu benim insanlığımdan ötürüydü, bu benim sosyalist olmamdan ötürüydü, bu benim ezilen insanların yanında olmamdan ötürüydü. Benim orada kimseden bir rantım yoktu, çıkarım yoktu, menfaatim yoktu. Hatta aksine beni patronlar fişlemiş, işe giremiyordum sırf yaptığım eylemden dolayı... Pişman da değilim. Bugün de olsa yine giderim.”

30 gün boyunca paket teslimi yapmayan Ahmet ve bir esnaf kurye arkadaşı, yaklaşık 40 esnaf kuryeyi örgütleyerek -bir gün boyunca olsa da- kontak kapattırarak protesto eylemlerine katılmalarını sağlamıştır. Ahmet daha öncesinde (fırtınalı bir havada motokuryelerin kaza yapma riskine sipariş verilmemesi için sosyal medyada yaptığı çağrı videosu ve ayrıca çay, kahve gibi içeceklerin taşınması sırasında dökülmesinden ötürü ücret kesintisine yaptığı itiraz dolayısıyla) birkaç defa uyarı almıştı. Eylemlerde öne çıkması ve arkadaşlarını örgütlemeye çalışması şirketi tekrar rahatsız etmiş ve gelecekteki olası eylemler adına endişelendirmişti. Bu sebeple -herhangi bir neden gösterilmeden- (tıpkı Trendyol sözleşmesinde olduğu gibi esnaf

kurye modelinde çalışan şirket sözleşmelerinde bu fesih hakkı vardır) Ahmet'in sözleşmesi feshedilmiştir. Buna rağmen Ahmet kurye eylemlerine destek olmaya çalışmıştır. Ahmet özelinden yola çıkarak esnaf kuryelerin de bu eyleme destek vermelerinin sebebini sınıf dayanışması üzerinden açıklayabiliriz. Bu anlamda sınıf bilincine sahip olmak, benzer sömürü koşullarına maruz kalıp, benzer şikayetleri ve talepleri olan bir gruba ait olma bilincine ve çalışma-sömürü koşullarının doğru bir şekilde kavranmasına dayanır, öyle ki bu bilinç aynı zamanda sınıf üyelerini ortak düşmana karşı birbirine bağlayan bir esprit de corps'u (birlik ruhu) da içerir (Ollmann, 1972:3).

Platform Ekonomisinde Dayanışmanın Üretimi

Kolektif eylemi kısıtlayan etkenlerin, zorlukların ve çelişkilerin tartışıldığı önceki bölümlerin ardından bu bölümde bu engellerin, baskıların aynı zamanda kuryeler tarafından farklı yöntemlerle aşıldığını, yeni dayanışma biçimleri yarattığını göstermeyi amaçlamaktayız. Kuryelerin sabit bir fiziksel iş yerinin olmadığını, mesailerinin çok büyük bir bölümünü sipariş teslim etmek amacıyla yollarda geçirdiğini belirtmiştik. Kuryelerin siparişlerini teslim almak için bekledikleri anlarda, trafikte veya molalarda diğer kuryelerle kurdukları "ayaküstü" iletişim, iş sürecine veya hayata dair ortak paylaşımları, dayanışmanın embriyonik biçimi ya da "henüz harekete geçmemiş dayanışma" olarak adlandırılabilir şeydir ve bu "ilkel dayanışma" kolektif eylemin temelini oluşturur (Atzeni, 2010:28,30). Kuryeler kendisiyle aynı işi yapan ve aynı zorlukları deneyimleyen çalışma arkadaşlarıyla tanıştığında, paylaşım yaptığında "biz" ve "onlar" bilinci oluşmaya başlar. Yöneticilerin gözetiminden "kısmi" uzak olan -fiziki veya sanal- "özgür alanlarda" kurulan bağlar harekete geçme aşamasında kritik öneme sahiptir (Polletta, 1999:25). Bu "özgür alanlar" -örneğin sipariş için beklenen restoranların önü, mola yerleri vs.- ortak şikayetlerin dile getirilmesini²⁶ kolaylaştırarak kuryelerin önce telefon numaralarını alıp vermelerine, devamında ortak iletişim grupları (Facebook, Whatsapp, Telegram vb.) kurmalarına, bu gruplarda ortak talepleri dile getirmelerine, karşılaştıkları herhangi bir sorunda birbirlerine yardım etmelerine, küçük ölçekli toplantılar ve nihayetinde kolektif eylem düzenlemelerine olanak sağlamaktadır (Tassinari/Maccarrone, 2020:45). Woodcock (2021:2) daha önceden çeşitli amaçlarla (sipariş almak için en yoğun restoranlar, beklemek için en iyi yerler, trafik veya polisle ilgili uyarılar ve işle ilgili genel bilgiler vs.) kurulup kuryeleri iş sırasında ve dışında birbirine bağlayan WhatsApp gruplarının 2016'da Londra'daki Deliveroo çalışanlarının grev dalgasının duyurulmasında ve yayılmasında kilit bir rol oynadığını söylemektedir. Bu deneyim sadece Büyük Britanya'ya has

değildir. Tıpkı Deliveroo kuryelerinin eylemlerinde olduğu gibi Türkiye’de de Trendyol ve Yemeksepeti eylemlerinde daha önceden pratik sorunlar için kurulan Whatsapp, Telegram gibi bu dijital iletişim mecraları örgütlenmelerin merkezleri olmuştu. Türkiye’de sendikal örgütlenmenin hukuki olarak mümkün olmadığı esnaf kuryelik modelinde bu iletişim ağları bir “sanal örgütlenme/dayanışma mecrası” haline gelmiştir. Dolayısıyla internet tabanlı kitlesel öz-iletişim ağlarının, geleneksel örgütlenme tekniklerinin eksiklerini tamamlama ve çalışanlar arasındaki iletişim yoğunluğunu artırma (Wood, 2005:259) rolü olduğunun altını çizmeliyiz.

Kurulan bağlar, kuryelerin teslimat öncesinde, sırasında veya sonrasında yaşadığı herhangi bir problemde (aracının bozulması, trafik kazası, hastalık durumu vs.) aktif dayanışmaya dönüşür. Görüşme yaptığımız arabalı ve motosikletli tüm kuryeler bu olağandışı durumlarda daha önceden kurdukları bu bağlar sayesinde kolektif bir şekilde problemlerin üstesinden geldiklerini söylemektedir. Bu dayanışmayı Trendyol esnaf kuryelerinin deneyimleriyle örnekleyelim. Esnaf kurye sözleşmelerinde -ölüm, doğum, kaza gibi herhangi bir olağanüstü durumda ücretli izin bulunmadığı belirtilmektedir. Eğer bordrolu işçi statüsünde olsalardı, yakınlarının vefatı halinde üç gün ücretli izin alma hakları olacaktı. Esnaf kuryeler bu durumu aşmak adına kendilerince bir çözüm üretmiş ve bir dayanışma sistemi oluşturmuştur. Görüşmecimiz Muhammed bu sistemi şöyle açıklamaktadır:

“İzin hakkımız yok. Çocuğunuz oluyor ertesi gün işe gidiyorsunuz. Babanız ölüyor iki gün sonra işe geliyorsunuz. Bu durumda kalan bir iki değil çok fazla arkadaş var. Adamın babası ölmüş daha acısını hissedemeden, çocuklarına bakabilmek için ertesi gün işe gelmiş. Tabi biz kurye arkadaşlar olarak inisiyatif alıp o arkadaşın paketlerini dağıttığımız zamanlar oldu... Yani bizim herhangi bir ekonomik beklentimiz yok. Yani sadece diyoruz ki arkadaşımızın cenaze veraset işlemlerini halletsin yani en azından üç dört günlük bir şeyi olsun. Ya da çocuğu olan arkadaşımız üç gün çocuğuyla vakit geçirsin. Öncesinde bu özgürlük bizde varken, diyoruz ki biz bu paketleri senin adına dağıtıyoruz arkadaşım. Ve paket parası almıyoruz. Böyle bir kurye dayanışması vardı.”

Şirket daha sonra güvenlik problemlerini öne sürerek uygulamaya koyduğu belirli teknolojik önlemler ile (GPRS ile izlenen barkod okuyucunun sadece bir kuryeye kayıtlı şekilde teslimat yapılacak paketi okuması örneğinde olduğu gibi) güvenlik problemlerini öne sürerek bu dayanışmanın önüne

geçmeye çalışmıştır. TEX esnaf kurye sözleşmesinde herhangi bir olumsuz durumda tüm sorumluluğun kuryeye ait olduğunu yazdığını söylemiştik. İçindeki paketlerle birlikte arabası çalınan esnaf kuryenin arabasını bulmak adına o bölgedeki tüm kuryelerin seferber olduğunu söyleyen görüşmecimiz Ramazan, birkaç saat içinde aracın bulunduğunu, paketlerin hepsinin çalındığını ve şirketin 15.000 liralık (yaklaşık üç asgari ücret) bir kayıp tespit ederek kuryeden istediğini aktarmaktadır. Ramazan böyle bir durumda o bölgedeki esnaf kuryelerin tespit edilen tutarı kendi aralarında toplayarak arkadaşları aracılığıyla şirkete ödediklerini söylüyor. Ramazan'ın anlattığı, paketlerin çalınması durumunda kuryelerin arasında ortaya çıkan dayanışma, bireyselliğin aşıldığına işaretir. Aslında bu örnek kuryelerin büyük şirketlerin sözleşmelerinin karşısında her anlamda güvencesiz olduğunu farkına vardığını, bu güvencesizliği sınıf dayanışmasıyla kapattıklarını gösterir.

Benzer sömürü koşullarına maruz kalınmasının ve çalışma ve sömürü koşullarının doğru bir şekilde kavranmasının “ortak bilinç” oluşturduğunu ve bunun da “kolektif hareket etme potansiyeli” yarattığını belirtmiştik. Her ne kadar farklı iş organizasyonu modelinde çalışanlar da motokuryeler aynı çalışma koşullarına, iki teker üzerinde aynı ölüm riskine sahiptir. Pandeminin başından 2023'e kadar geçen sürede -uzun süren mesai, hız baskısı gibi nedenlerin etkisiyle- yaklaşık 300 motokurye trafikte hayatını kaybetti.²⁷ Özellikle can kayıplarından sonra motokuryeler kendi iletişim kanallarıyla organize olup caddelerde konvoylar oluşturarak protesto gösterileri düzenlemekte, saatlik kontak kapatma tepkileri vermektedir. Görüşmecimiz Ahmet bir motokuryenin trafik kazasında hayatını kaybetmesinin ardından motokuryelerin katıldığı bir protesto eylemi düzenlemiştir. Benzer şekilde, bir motokurye trafik kazasında yaralandığında veya herhangi bir sağlık problemi yaşadığında diğer motokuryeler yanında olmaktadır. Görüşmecimiz İbrahim de böyle bir durumda, motokuryelerin para veya gıda paketi yardımı yaparak dayanışma yarattıklarını söylemektedir. Motokuryeler tarafından “iki teker kardeşliği” olarak adlandırılan bu birlik ruhu tüm engellere ve zorluklara karşı dayanışmanın unsurlarından birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu gibi durumlarda kuryelerde dayanışmanın, sınıf bilincinin oluştuğunu görebiliriz. Sınıf bilincine sahip olmaktan sınıf çıkarlarını elde etmeye yönelik eyleme geçme adımı otomatik bir adımdır; ikincisi zaten pratik olarak birincisinin içinde yer almaktadır (Ollmann, 1972:3). Bu aşamada birbirine sahip çıkan kuryeler, şirketlere karşı hak arama sürecinde de birlikte mücadele etmektedir. Ellen Meiksins Wood'a referansla (2001: 108-109), sınıf oluşumlarının ve sınıf bilincinin keşfinin, insanların bu sınıf durumlarını “deneyimledikçe” ve “yaşadıkça” mücadele sürecinden doğduğunu, yani ortak çıkarın ve ortak

deneyimin sınıfı oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Tartışma ve Sonuç

Yemeksepeti bordrolu kuryelerinin “proleterlerin zincirlerinden başka yitirecekleri bir şey yoktur” (Marx/Engels, 2008:92) çıkarsamasını doğrulayacak şekilde asgari ücretlerinden başka kaybedecekleri bir şeyin olmadığını bilincinde olduğunu ve bu motivasyonla hareket ettiğini söyleyebiliriz. Yemeksepeti'nin avantajlı konumu (sahip olduğu sermaye sayesinde kuryeleri çalıştırmadığı halde maaşlarını ödemesi, bordrolu kuryelerin yerine esnaf kuryeleri devreye sokması, şirketin hileli ve muvazaalı bir işleme işkolunu değiştirmesine ve işçilerin birliğini sağlayacak sendikayı ekarte etmesine devletin göz yumması vb.) karşısında kuryelerin eylemleri farklı yöntemlerle aylarca sürmüştü. Öte yandan bu çıkarsamanın Trendyol esnaf kuryeleri için geçerli olmadığını vurgulamalıyız. Trendyol Express Araçlı esnaf kurye olmak için gereken en önemli şart/sermaye -yaklaşık 50 asgari ücrete denk gelen- bir ticari arabaya sahip olmaktır. Aracın kredi borcu ile alındığı durumda ve/veya iş imkanlarının daha kısıtlı olduğu bölgede çalışıldığında kuryelerin iş feshedilme/iş değiştirme riskini almak istemediğini görüşmecilerimizin deneyimlerinden aktardık. Benzer şekilde kontak kapatarak kazanç elde etmeden bekleyebilmenin borç sahibi olmamayı, küçük de olsa birikim sahibi olmayı gerektirdiğini belirttik. Dolayısıyla öznel koşulların (kredi borcunun olup olmadığı, yaş ve eğitim vs.) ve bulunduğu çalışma bölgesinin (büyükşehir-taşra ayrımı) kolektif eylemi etkilediğini öne sürebiliriz. Bu durum bize çalışanların sermaye sahibi olma-risk alma kapasitesi ile eylemlere katılma potansiyeli arasında bir bağıntı olduğunu göstermektedir. Bu bağıntıyı etkileyen diğer bir değişkenin ise sınıf bilinci olduğunu bordrolu kuryelerle birlikte eyleme katılan esnaf kuryeler üzerinden söyleyebiliriz.

Bununla birlikte gig ekonomisinde şirketlerin karlarını artırmak, işgücü maliyetlerini azaltmak adına çalışanları sosyal güvence ve asgari ücretten mahrum bıraktığı, tüm sorumluluğu ve riskleri çalışana yüklediği yeni bir iş modeli oluşturduğunu aktardık. Bu yeni istihdam modelinde “kendi işinin patronu ol”, “istediğin kadar çalış” gibi söylemlerle kuryeler bireyselleştirilmeye, yabancılaştırılmaya çalışılırken algoritmik sistemlerle denetlenmekte, her an elektronik bir şekilde kontrol edilerek baskı altına alınmaktadır. Şirketler çalışanların dayanışmasını, örgütlenmesini engellemek ve kolektif eylemin önüne geçmek adına düzenlemeler yaparken devlet de sermaye-yanlı bir şekilde kararlar almaktadır. Bu noktada hukuki olarak sendikada örgütlenme hakları olmayan kuryelerin eylemlerinin

yasal grevlerden ziyade, kontak kapatma, iş bırakma ve çeşitli protestolar biçiminde kendiliğinden gerçekleştiğini, sendika ve emek örgütlerinin ise eylemcileri deneyimleriyle yönlendirme-eylemcilere hukuki destek sağlama konumunda olduğunu söylemeliyiz. Gig ekonomisinde sendikaların konumunun değişmesi aslında sadece Türkiye'ye özgü değildir. Dijital emek platform çalışanlarının eylemlerinde ana akım sendikalar Avrupa'da %37, Güney Amerika'da %27, Kuzey Amerika'da %16,7 katılım sağlamış ve Asya'daki eylemlerde ise neredeyse hiç (sadece %1) katılım sağlamamışlardır (Trappmann, vd., 2020:8). Bazı bölgelerde sendikalar önemli bir varlık gösterse de platform çalışanlarının protestoları işçilerin enformel/öz-örgütlenmeleri tarafından tabandan yukarıya doğru yürütülme eğiliminde olmuş (Bessa, vd., 2022:6), tıpkı bir zincirdeki halkalar gibi bir depodaki direnişin diğerine eklemlenmesiyle (Trendyol direnişinin başlangıcını hatırlayalım) büyümüştür.

Sermaye küreselleşirken devasa şirketlerin kullandığı emek sömürü ve denetim yöntemlerinin benzerlik göstermesi gibi, bu sömürü sistemine karşı hak mücadelelerinde dünyanın dört bir tarafındaki gig platformu emekçileri de kendiliğinden ve benzer tepkiler geliştirmektedir. Bu makale, platform şirketlerinin emekçileri her alanda çok yoğun ve baskıcı bir şekilde kontrol etmeyi hedeflemesine rağmen bir şekilde bu engellerin, baskıların kuryeler tarafından farklı yöntemlerle aşılmaya çalışıldığını, yeni dayanışma biçimleri yarattığını ve bu dayanışmanın kolektif eylem düzenlemelerine olanak sağladığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu konudaki çalışmalar özelinde kuryelerin, geniş anlamda platform çalışanlarının örgütlülüğü durumunda platformların kırılabilirliğini göstermektedir (Vandaele, 2022:206). Gig platformundaki kuryelerin uzun vadede esnaf kurye statüsü/istihdamı konusunda haklarını hukuken arayacak olsa da kısa vadede -sonuç odaklı olarak- (örneğin enflasyon üzerinde zam talebi) kamuoyunu ve sosyal medyayı harekete geçirme fırsatlarına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kuryelerin oluşturdukları farklı dayanışma ağları/iletişim kanallarıyla ve dirsek temasında olduğu sendika-emek örgütleriyle birlikte hak mücadelelerinin devam edeceğini öngörebiliriz.²⁹

DİPNOTLAR

1 [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2021-45789#:~:text=TÜİK%20Kurumsal&text=TÜFE%27de%20\(2003%3D100,%19%2C60%20artış%20gerçekleşti.](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2021-45789#:~:text=TÜİK%20Kurumsal&text=TÜFE%27de%20(2003%3D100,%19%2C60%20artış%20gerçekleşti.)

Türkiye İstatistik Kurumu Tüketici Fiyat Endeksi (yayın tarihi 03 Ocak 2022) erişim: 06.01.2023.

- 2 Türkiye haricindeki çalışmalar için bkz: (Tassinari/Maccarrone, 2020); (Veen, vd., 2019); (Woodcock, 2021); (della Porta vd., 2022); (Vandaele, 2022).
- 3 <https://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/crowd-work/lang--en/index.htm> “Digital labour platforms” erişim: 21.12.2022
- 4 <https://www.workawayofis.com/post/kuryeler-için-şahıs-şirketi-kurmak-ve-serbest-teslimat-yapmak> erişim: 14.12.2022.
- 5 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-5814866> “Trendyol, Türkiye’nin ilk ‘decacorn’u oldu” erişim: 17.12.2022.
- 6 <https://tr.investing.com/equities/alibaba> erişim: 24.12.2022
- 7 <https://t24.com.tr/haber/trendyol-ceo-su-demet-mutlu-turkiye-ekonomisine-1-1-milyon-kisilik-ek-istihdam-katkisi-yapiyoruz,926363> T24 Ekonomi, “Trendyol CEO’su Demet Mutlu: Türkiye ekonomisine 1,1 milyon kişilik ek istihdam katkısı yapıyoruz” erişim: 18.12.2022.
- 8 <https://komiteler.org/2022/03/trendyol-efsane-direnis-gunleri/> Trendyol: “Efsane Direniş Günleri” erişim: 22.12.2022.
- 9 Kendisini “sınıfın sendikal mücadelesini güçlendirmeyi amaçlayan bir dayanışma kolektifi” olarak tanımlayan Umut-Sen, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’na göre faaliyette bulunan tüzel kişiliğe sahip yasal bir sendika değil, bir dayanışma örgütüdür.
- 10 <https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/soylesiler/4-kat-buyuduk-sirada-banabi-var> Ayçe Tarcan Aksakal, “4 kat büyüdük, sırada Banabi var”, erişim: 28.12.2022.
- 11 <https://umutsen.org/index.php/nakliyat-is-yemeksepeti-iscilerinin-gercek-sendikasıdır/> erişim: 27.12.2022.
Açılımı “Nomenclature des Activités Économiques dans la Communauté Européenne”, Türkçesi “Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması” olan NACE kodu, ekonomik faaliyetlerin dünya standartlarında tanımlanmasını ve iş yerlerinin çalıştıkları alanlara göre tehlike sınıflarını gösterir. ÇSGB, bu kodları az tehlikeli, tehlikeli ve çok

tehlikeli olmak üzere 3 farklı şekilde ayırmaktadır. Kuryelik faaliyetleri az tehlikeli sınıfta yer almaktadır. <https://www.ankesob.org.tr/nace-kodlari/> erişim: 28.12.2022.

Nakliyat-İş'in işkolunun değişikliği üzerine açtığı dava hala sürmektedir.

12 Şirketin bu yetki belgesine de itirazda bulunduğunu ekleyelim. <https://www.evrensel.net/haber/440424/tumtisten-yemeksepetine-sendika-hakkini-taniyin-cagrısı> "TÜMTİS'ten Yemeksepeti'ne "Sendika hakkını tanıyın çağrısı" erişim: 27.12.2022.

13 <https://tr.investing.com/equities/delivery-hero-ag> erişim: 24.12.2022

14 <https://www.gazeteduvar.com.tr/yemeksepetinde-dusuk-ucret-ve-kurye-esnaf-protestosu-haber-1551490> Ferhat Yaşar, "Yemeksepeti'nde düşük ücret ve kurye esnaf protestosu: 5 bin 500 TL net maaş istiyoruz" erişim: 04.01.2023

15 <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/yemeksepeti-iscileri-zam-talebiyle-meydanlarda-bir-eylem-de-nakliyat-isten-1904501> erişim: 04.01.2023

16 <https://www.evrensel.net/haber/454386/besiktas-belediyesi-yemeksepeti-sponsorlugundaki-konseri-iptal-etti> "Beşiktaş Belediyesi, Yemeksepeti sponsorluğundaki konseri iptal etti" erişim: 04.01.2023

17 <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/yemeksepeti-kuryeleri-alman-konsoloslugu-onunde-isciler-hak-ettigini-istiyor-1909046> erişim: 04.01.2023.

18 Trendyol'un zam oranını açıklamasının ardından farklı bölgelerden TEX kuryelerin eylem kararlarını alıp Telegram üzerinden haberleşmeye/örgütlenmeye çalıştığı sırada, eylemlerin büyümesinin önüne geçmek için sermaye adına bir grubun organize olarak bilgi çarpıtmaya çalıştığını belirtelim.

19 Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki TEX şubelerinden kurye temsilcileriyle kurulan temsilciler meclisine "şirket ajanlarının" sızmasının önüne geçmek amacıyla dört güvenlik kriteriyle (örneğin kurye olarak çalıştığına dair sözleşme, çalışırken üzerinde üniformayla çekilen fotoğraf, kurye arkadaşlarının referansı vs.) alım yapılmıştı.

- 20 Eylemin uzaması eylemcilerin birliğini kıran ciddi unsurlardan birisidir. Öyle ki 3 günlük Trendyol eylemlerinde bile 2. günün ardından istediklerini alamadıklarını söyleyen kuryeler arasından bir grup, eylem güzergahını değiştirerek farklı bir yerde toplanmıştı.
- 21 <https://www.gazeteduvar.com.tr/yemek-sepeti-eylemleri-devam-ediyor-muhatap-iscil-olmal-haber-1559497> Ferhat Yaşar, “Yemek Sepeti eylemleri devam ediyor: Muhatap işçi olmalı” erişim: 01.12.2022
- 22 İngilizce’de hurrier, işçileri denetleyen ve onlara acele etmelerini söyleyen ustabaşı demektir.
- 23 <https://www.evrensel.net/haber/136686/ambarlarda-olay-3-olu> “Ambarlarda olay: 3 ölü!” erişim: 09.12.2022
- 24 Eylemlerden sonra Yemeksepeti CEO’sunun kuryelerin maaşlarını yükseltme konusunda “tüm şartlarımızı zorladık” açıklamasına bu bakış açısıyla yaklaşılabilir. <https://www.haberturk.com/yemeksepeti-ceo-su-acikladi-mesaji-aldik-3459613-teknoloji> “Yemeksepeti CEO’sundan ‘kurye’ yorumu: Tüm şartlarımızı zorladık” erişim: 16.12.2022
- 25 Örneğin Trendyol Express kuryelerinin Ocak 2022’de Maslak, Yenikapı ve Maltepe’deki eylemlerinde basın açıklamalarını okuyan, röportaj veren ve öncülük edenlerin çoğunlukla daha genç kuryeler olduğunu görebiliriz. <https://twitter.com/dokuz8haber/status/1485797067113082881> erişim 12.01.2023
- 26 Alan araştırması için Eylül 2022’de Beşiktaş’ta fast food zincirlerinin yoğun olduğu bir konumda gözlem yaparken kuryelerin siparişleri beklerken kendi aralarında çalışma şartlarının zorluğundan ve sömürü koşullarından konuştuklarına sıklıkla şahit olduğumu belirtmeliyim.
- 27 Karayolu Trafik Kaza İstatistiklerinde ölümlü yaralanmalı trafik kazasına karışan motosikletlerin yüzde kaçının motorlu kurye olduğu belirtilmediği için net bir sayı verilememektedir. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/acele-et-baskisi-olome-goturuyor-6685261> Gökhan Karakaş, “Acele et baskısı ölüme götürüyor! 300 arkadaşımızı kaybettik” erişim: 08.01.2023
- 28 Türkiye’de esnaf kurye modeli altında çalışanların işçi statüsünde kabul edilmediğini, 2020’de İspanyol Yüksek Mahkemesi’nin, teslimat

platformu kuryelerinin İspanyol Hukukuna göre işçi statüsünde olduğuna dair karar verdiğini belirtelim. Bknz. Burcu Ezer, “Teslimat Platformu Kuryelerini İşçi Olarak Kabul Eden İspanyol Kraliyet Kararnamesi El Real Decreto Ley 9/2021 Üzerine Bir İnceleme”, İstanbul Hukuk Mecmuası, Ekim 2022, cilt 80, sayı: 3, ss. 785-817.

29 Bu makalenin yazım aşamasını bitirirken Trendyol Go motokuryelerinin düşük zam oranları ve çalışma koşullarına karşı 16 Ocak 2023'te gerçekleştirdiği kontak kapama ve genel merkez önündeki protesto eylemlerinin 24 Ocak 2023'te -göreceli bir şekilde- kazanımla sonuçlandığını ekleyelim. <https://www.birgun.net/haber/trendyol-go-kuryelerinin-direnisi-kazanimla-sonuclandi-418724> “Trendyol Go kuryelerinin direnişi kazanımla sonuçlandı” erişim: 24.01.2023

KAYNAKÇA

Atzeni, Maurizio (2010) *Workplace Conflict: Mobilization and Solidarity in Argentina* (London: Palgrave Macmillan).

114

Bessa, Ioulia/Joyce, Simon/Neumann, Denis/Stuart, Mark/Trappmann, Vera/Umney, Charles (2022) “A global analysis of worker protest in digital labour platforms” (Geneva:ILO Working Paper 70).

della Porta, Donatella/Chesta, Riccardo Emilio/Cini, Lorenzo (2022) “Mobilizing against the odds. Solidarity in action in the platform economy”, *Berliner Journal Für Soziologie* (Cilt 32) 213-241.

Ezer, Burcu (2022) “Teslimat Platformu Kuryelerini İşçi Olarak Kabul Eden İspanyol Kraliyet Kararnamesi El Real Decreto Ley 9/2021 Üzerine Bir İnceleme”, İstanbul Hukuk Mecmuası (Cilt 80, Sayı.3) 785-817.

Foucault, Michel (2012) *İktidarın Gözü* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Heiland, Heiner (2020) “Workers’ Voice in platform labour: An Overview” (Düsseldorf:Wirtschafts und Sozialwissenschaftliches Institut Study No. 21).

Joyce, Simon/Neumann, Denis/Trappmann, Vera/Umney, Charles (2020) “A Global Struggle: Worker Protest in the Platform Economy” (European Trade Union Institute Policy Brief No. 2)

Lepanjuuri, Katriina/Wishart, Robert/Cornick, Peter (2018) “The Characteristics of Those in the Gig Economy” (London: BEIS).

Marx, Karl/Engels, Friedrich (2008) Komünist Manifesto (İstanbul: Can Yayınları) (Çev. C.Üster, N.Deriş)

Offe, Claus/Wiesenthal, Helmut (1980) “Two Logics Of Collective Action: Theoretical Notes On Social Class And Organizational Form”, Political Power and Social Theory, (Cilt 1) 67-115.

Ollman, Bertell (1972) “Toward Class Consciousness Next Time: Marx and the Working Class”, Politics and Society. (Cilt 3, Sayı.1) 1-24.

Olson, Mancur (1965) The Logic of Collective Action; Public Goods and the Theory of Groups, (Cambridge: Harvard University Press).

Polletta, Francesca (1999) “Free Spaces in Collective Action”, Theory and Society (Cilt 28, Sayı.1)1-38.

Schmidt, Florian A. (2017) “Digital Labour Markets in the Platform Economy: Mapping the Political Challenges of Crowd Work and Gig Work” (Bonn:Friedrich-Ebert-Stiftung).

Tassinari, Arianna/Vincenzo, Maccarrone (2020) “Riders on the Storm: Workplace Solidarity among Gig Economy Couriers in Italy and the UK”, Work, Employment and Society (Cilt:34, Sayı.1) 35-54.

Trappmann, Vera/Bessa, Ioulia/Joyce, Simon/Neumann, Denis/Stuart, Mark/Umney, Charles (2020) Global Labour Unrest On Platforms The case of food delivery workers (Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung).

Vandaele, Kurt (2022) “Vulnerable Food Delivery Platforms Under Pressure, Protesting Couriers Seeking ‘Algorithmic Justice’ and Alternatives” Ness, Immanuel (Der.) Routledge Handbook of the Gig Economy (London: Routledge):205-219.

Veen, Alex/Barratt, Tom/Goods, Caleb (2019) “Platform-Capital’s ‘Appetite’ for Control: A Labour Process Analysis of Food-Delivery Work in Australia”, Work, Employment and Society (Cilt 34, Sayı.1) 388-406.

Wood, Alex J. (2015) “Networks of injustice and worker mobilisation at Walmart” *Industrial Relations Journal* (Cilt 46, Sayı.4) 259-274.

Wood, Ellen Meiksins (2001) “İlişki ve Süreç Olarak Sınıf”, *Praksis* (Cilt 1, Sayı:200) 92-119 (Çev.E.A.Aytekin).

Woodcock, Jamie (2021) *The Fight Against Platform Capitalism: An Inquiry into the Global Struggles of the Gig Economy* (London: University of Westminster Press).

TÜRKİYE'DE FEMİNİST HAREKETİN TOPLUMSAL GÜCÜ: İSTANBUL SÖZLEŞMESİ'NİN FESHEDİLMESİ ÜZERİNE SİYASAL STRATEJİ TARTIŞMALARINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Social Power of the Feminist Movement in Turkey: Reconsidering the Political
Strategy Discussions After the Withdrawal from the Istanbul Convention

Ezgi Öziş*

Geliş Tarihi / Received : 29 Ocak 2023

Kabul Tarihi / 20 Haziran 2023

Öziş, Ezgi (2023), "Türkiye'de Feminist Hareketin Toplumsal Gücü: İstanbul Sözleşmesi'nin Feshedilmesi Üzerine Siyasal Strateji Tartışmalarını Yeniden Düşünmek", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt 21, Sayı 82, (Bahar 2023), ss: 117-147

117

Öz

Bu çalışma, siyasal strateji tartışmalarına referansla ve Türkiye'deki siyasal alanın yapısal ve konjonktürel özgüllükleri bağlamında, bir toplumsal hareket olarak Türkiye'de feminist örgütlenmelerin kapsamını, örgütsel dinamiklerini ve toplumsal gücünü belirleyen etmenleri tartışmayı amaçlamaktadır. İstanbul Sözleşmesi'nin kabul süreci ele alındığında dönemin özellikleri vurgulanırken feminist mücadelenin etkisi, örgütlenme deneyimlerini de göz önüne alarak, değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda, çalışma tarihsel arka planı ele almakla birlikte yapısal analiz etrafında feminist örgütlenmeleri bir toplumsal hareket olarak güçlü ve zayıf yönlerini, Türkiye'de feminist mücadele alanındaki dönüm noktaları bağlamında ele almaktadır. Feminist hareketin toplumsal sınıf temelli yaklaşımı aşan özgüllüğü, kapsayıcı olma özelliğini öne çıkarıp hareketin görünür ve sürdürülebilir olmasını desteklerken hareketin siyasal alana yansımaları bağlamında belirli sınırları beraberinde getirmektedir. Bu hareketin toplumsal gücünü eyleyış biçimleri ve aktörlerle ilişkili olarak irdelemek hem kapsayıcı bir siyasal stratejiye dair tartışmaları geliştirmek hem de teorik yaklaşımları güçlendirerek feminist örgütlenmenin başarı ve etki alanını geliştirmek için önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Siyasal Strateji, Feminist Örgütlenme, Toplumsal Hareketler, İstanbul Sözleşmesi

* Arş. Gör., Galatasaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi; Doktora Öğrencisi, Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi, ezgizis1@gmail.com, Orcid Numarası: 0000-0003-4451-0208
Res. Asst., Galatasaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences; Ph.D. Student, Galatasaray University, Political Science, ezgizis1@gmail.com, Orcid Number: 0000-0003-4451-0208

Abstract

This article aims to discuss the factors that determine the scope, organizational dynamics, and social power of feminist organizations as a social movement, with reference to the political strategy discussions and the structural and periodical specificities in Turkey. When considering the process of the Istanbul Convention, the effects of the feminist critics should be highlighted while emphasizing the characteristics of the different periods. The article examines the strengths and weaknesses of feminist organizations as a social movement with structural analysis, and the turning points of the feminist movement in Turkey with historical background. While the specificity of the feminist movement, beyond the social class-based approach, emphasizes its inclusiveness and supports the movement’s visibility and continuity, it limits the movement’s reflections on the political arena. It is important to examine this movement’s social power in relation to political action and actors to develop discussions on an inclusive political strategy, strengthen the theoretical approaches, and improve the success of feminist organizations.

Key Words: Political Strategy, Feminist Movement, Social Movements, Istanbul Convention

Giriş

“Benim için feminist eyleme biçimi; çıkmazların izinden gitmek ve kaçınılmaz bir “çoğul diyalog”dan geçerek yeni yollar açmaya katkıda bulunmak üzere, ‘ideal’ olanın temsilinden kesin biçimde vazgeçmiş bir uyanık olma halidir” (Collin/Kaufer, 2015:137).¹ Feminist eylemi bu şekilde tanımlayan Françoise Collin, anlaşılması ilk bakışta kolay olmayan pek çok olguya gönderme yapmaktadır. Bu tanım, feminist örgütlenmenin hem teorik hem pratik yaklaşımlarına dair katmanlı tartışmalara imkan sağlamaktadır. Bir toplumsal hareket olarak feminist örgütlenme, feminist eleştiri etrafında gelişen teori ve pratiğin birlikteliğiyle toplumsal ve özel olan her ilişkideki iktidar alanlarını dönüştürmeyi amaçlayan bir eylemler bütünü olarak bulunduğu coğrafyadaki şartlarla şekillenmekle birlikte evrensel değerleri sorgulamaya ve yeniden oluşturmaya yönelik bir mücadeledir. Kendi içinde ve dışındaki diğer toplumsal aktör ve kavramlarla ilişkisi ile birlikte dönüşen teorik çerçevenin içinde günlük ve uzun vadede politik dönüşümü amaçlayan bir eylem olarak feminist hareketin yeniden gündeme geldiği günümüzde, Türkiye’deki örgütlenmesinin toplumsal gücü üzerine düşünmek hem kazanımlarının ortaya konulmasında hem de bunu destekleyen teorik yaklaşımların geliştirilmesinde önemli bir çaba olarak karşımızda durmaktadır. Demokrasinin her alanda sürekli büyüyen bir aşınmayla, her koşulda yeniden üretilen anti-feminist söylemin siyasal alanı dönüştürdüğü bu dönemde 2023 seçimlerine giden Türkiye’de, bir karşı hegemonya mücadelesi olarak var olmayı başaran feminist hareketin toplumsal gücünü kazanım ve kayıplarıyla birlikte ele alma gerekliliği, geleceğe yönelik geliştirilecek stratejiler üzerine hem pratik düzlemde hem de teori düzleminde kapsamlı tartışmaları zorunlu kılmaktadır. İktidar partisi tarafından doğrudan baskı aracı olarak kullanılan yargı mekanizmasına karşı

mücadele eden feminist örgütlerin sokaktaki görünürlüğü ve hak mücadelesi, özellikle İstanbul Sözleşmesi'nin feshedilmesi sürecinde yeniden gündeme gelmiştir. Buna ek olarak, son dönemde gündeme gelen anayasa değişikliği tartışmaları da bu sürecin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de sürekli olarak sokakta olmayı başarabilen ve mücadelesine meşruiyet sağlayabilen feminist hareketin toplumsal gücü nereden kaynaklanmaktadır? Diğer yandan, İstanbul Sözleşmesi gibi hukuki metinler ile korunan hakların kazanılması sürecindeki mücadele stratejileri, bugün nasıl oluyor da bu kazanımların kaybedilmesini önleyemiyor? Bununla birlikte, demokratik değerlerin kazanımında iktidar alanına daha fazla etki edebilmek adına geliştirilecek yeni stratejik yaklaşımlarda feminist örgütlenme ve sol örgütlenmelerin birlikteliği nasıl yeniden düşünülebilir? Bu sorulara cevap verebilecek olası yanıtları araştırma ve bu sorular etrafındaki tartışmayı derinleştirme çabasındaki bu makale, hem tarihsel süreçte elde edilen kazanımlarda feminist örgütlenmenin etkisini yapısal analizle anlamayı amaçlamaktadır hem de yaşanan "tepki" sürecinde geliştirilebilecek stratejileri tartışmaktadır.

Makale, literatür taramasına dayanmaktadır. İstanbul Sözleşmesi'nin feshi gibi güncel bir meselenin ele alınması ve fesih sürecinin şeffaf olmaması gibi etkenler analizi sınırlamaktadır. Diğer yandan makale, Türkiye'de feminist örgütlenmenin iktidar alanı ile ilişkisi üzerinden, örgütlenmenin başarı ve başarısızlıklarıyla birlikte değerlendirilmesine yönelik teorik bir yaklaşım önerisiyle, fesih sürecini bir anlamda bu analiz içinde örnek olay olarak ele almaktadır. Makalede, bir toplumsal hareket olarak Türkiye'de feminist örgütlenmenin, diğer siyasal aktörlerle ilişkisel şekilde iktidar alanı ile kurduğu ilişki üzerinden toplumsal gücü tartışılmaktadır.

Bu bağlamda ilk olarak, toplumsal hareketler literatüründe, feminist hareketin de parçası olduğu yeni toplumsal hareketleri ortaya çıkaran yapısal dinamikleri inceleme çabasıyla oluşturulan kavramsal çerçeve ortaya konmuştur. Sonrasında, bu çerçeveye birlikte, Türkiye'de önemli tarihsel dönüm noktalarından yola çıkarak sınıflandırılan feminist örgütlenmenin temel aksları incelenmiştir. İstanbul Sözleşmesi'nin kabulüne giden süreçteki örgütlenme deneyimi aynı zamanda sözleşmenin fesih sürecinde yürütülen mücadelenin tarihsel arka planını oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde, bu mücadele hem konjonktürel etkiler hem de mücadelenin kendi özellikleri incelenerek ilişkisel şekilde analiz edilmiştir. Burada siyasal fırsat yapıları kavramsallaştırmasından faydalanılarak AKP dönemi siyasal pratiklerin

feminist örgütlenme üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Devamında, feminist hareketin hukuk alanına sıkışmışlığına yönelik getirilen eleştiriler ışığında eylem-hukuk ikiliği üzerinden feminist eleştirinin yeniden nasıl ele alınabileceği sorgulanmıştır. Son bölümde, yürütülen bu tartışmaları da kapsayacak şekilde siyasal strateji literatürüne atıfla, kendisi de bir toplumsal hareket olan feminist örgütlenmenin diğer sol hareketler ve genel olarak stratejilerle nasıl bir arada düşünülebileceğine dair bir teorik yaklaşım denemesi sunulmuştur.

Makalede, feminist eleştirinin örgütlenme ve kurumsallaşmanın özelliklerini belirleyen akslar olarak üç temel yaklaşım sunulmuştur: eylemsellik ve tepkisellik; genellikle hukuki sorunlar etrafında örgütlenme; işbirliklerine dayalı lobicilik faaliyetleri. Bu özelliklerle birlikte feminist hareket geleneğini inceleyen çalışmalara eleştirel yaklaşımla örgütlenmenin toplumsal gücü ortaya konmuştur. Son olarak, hukuk alanı içinde özgürleştirme-yasaklama dinamiğine sıkışmış feminist eleştirinin bir toplumsal hareket olarak eylem pratiğine geri dönmesi için siyasal strateji tartışmalarının içinde yeniden ele alınması gerektiği analiz edilmiştir.

120

Makale, feminist eleştiriyi feminist teorinin dışına çıkararak farklı teorik yaklaşımlarla birlikte düşünmeyi önermektedir. Bu çaba, hem feminist örgütlenmenin güncel meseleler karşısında etki kapasitesini nasıl geliştirilebileceğini tartışmayı hem de özünde feminist eleştiriyi içermeyen siyasal strateji tartışmalarına kısıtlı da olsa yeni bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır. Diğer yandan, feminist hareketi incelerken toplumsal hareketler literatüründe geliştirilen “siyasal fırsat yapıları” kavramı üzerinden Türkiye örneği ele alınmıştır. Bu yaklaşım, kavramın kullanım alanında geliştirilen metodolojik yaklaşıma da uygun şekilde yapısal analiz içinde feminist örgütlenmenin toplumsal gücünü ilişkisel olarak incelemeyi hedeflemektedir. Son olarak, feminist teorinin içsel tartışmalarını içerecek şekilde Türkiye’de incelenen örneği açıklamak için de kullanılacak yasaklama ve özgürleştirme tartışmaları ile birlikte “eylem” ve “etki” üzerine kapsayıcı bir analiz yapılmıştır.

Toplumsal Hareketler ve Siyasal Fırsat Yapıları

Toplumsal hareketleri inceleyen literatürde, bir hareketin ortaya çıktığı coğrafyaya özgü özellikleri ve evrensel taleplerle olan bağları önemli bir yer kaplamaktadır. Hak temelli taleplere ve özgürlük arayışına dayanan farklı toplumsal kitlelerin örgütlendiği toplumsal hareketleri ele alırken örgütlenmeyi oluşturan kitlelerin ve örgütlenme biçimlerinin incelenmesi

hareketin analiz edilmesinde temel çıkış noktalarıdır. Burada önemli olan tüm toplumsal olguları açıklamada kullanılacak bir teorik anahtar olarak “her şeyin teorisi” yanılığına düşmeden, incelenen toplumsal hareketin ortaya çıktığı zaman ve mekanın özgüllüklerini ortaya koyarak toplumsal hareketlerin geneline dair anlamlı çıkarımlar yapabilmektir.

Bu bağlamda, temelde bir toplumsal hareket olan Türkiye’de feminist hareketin hem tarihsel hem güncel örgütlenme dinamiklerini yapısal bir analizle ele almak hareketi etki alanını anlamak için yerinde olacaktır. Günümüzde yeni toplumsal hareketleri anlama çabası, içinde buldukları siyasal sistemlerle ilişkili olarak ele alarak iki yönlü bir analizi mümkün kılmaktadır. Bu doğrultuda, özel ve kamusal her alandaki iktidar ilişkilerine karşı gelişen feminist eleştirinin bir siyaset yapma biçimi olarak örgütlülüğünü tartışırken hem feminist teoriyi tartışmak hem de Türkiye’de güncel bir mesele üzerinden teorik yaklaşımları test etmek amaçlanmaktadır.

Toplumsal hareketleri ortaya çıkaran siyasal dinamikleri açıklamaya çalışan geniş literatürün içinde araştırmacılar, 1960’lı yılların sonundan başlayarak 1970’ler itibariyle öne çıkan barış, çevre ve kadın hareketlerine odaklanarak yeni orta sınıf içinde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketleri, ileri sanayileşmenin doğal bir sonucu olarak görmüştür (Tarrow, 1989:194). Bu bağlamda, etnik kimlik, siyasal ideoloji veya toplumsal cinsiyet etrafında birleşen kitlelerin oluşturduğu toplumsal hareketler, özellikle 1990’lardan itibaren gelişen geniş teorik tartışmaları beraberinde getirmiştir. Tarrow (1989:194) bu “yenilik” iddiasının enformel ve merkezi olmayan örgütlerin geliştirilmesine, radikal eylem araçlarının kullanılmasına ve bir tür “radikal pragmatizm” lehine sistematik ideolojilerin reddedilmesine dayandığını söyler. Tarrow (2011 [1994]:16), bir toplumsal hareketin varlığından bahsedebilmek ve ortaya çıkışını anlayabilmek için çatışmacı siyaset (contentious politics) kavramını kullanır. Buna göre, çatışmacı siyasetin maddi ve ideolojik, partizan ve grup temelli, uzun süreli ve dönemsel gibi çeşitli özelliklerle siyasi fırsatlar ve tehditlerdeki değişikliklere tepki olarak ortaya çıktığını söyler (Tarrow 2011 [1994]:16). Bu fırsatlara dayanarak ve bilinen eylem repertuarlarını kullanarak sınırlı kaynaklara sahip insanlar, ara sıra da olsa çatışmacı şekilde birlikte hareket edebilirler. Eylemleri sıkı toplumsal ağlara ve etkili bağlantı yapılarına dayandığında ve meşru, eyleme yönelik kültürel çerçevelerden yararlandığında güçlü rakiplerle temas halindeyken bile bu hareketi sürdürebilirler (Tarrow (2011 [1994]:16). Burada karşımıza çıkan iki kavramdan biri olan siyasal fırsat yapıları, insanları çatışmacı siyasete girmeye teşvik eden dinamikler olarak tanımlanırken, diğer kavram olan

kısıtlamalar ise bu çatışmayı engelleyen faktörler olarak tanımlanır ve ikisi de siyasi rejimler tarafından şekillendirilirler (Tarrow (2011 [1994]:32-3). Tarrow siyasal fırsat yapılarının ve tehditlerin toplumsal hareketlere etkilerinin göreceli olduğunu belirterek fırsatları ortaya çıkaran en önemli etkenleri şöyle sıralamaktadır: yeni aktörlerin katılımına erişim açılması, siyaseti yeniden düzenleme ihtimalinin varlığı, etkili müttefiklerin mevcudiyeti ve seçkinler içinde ortaya çıkan bölünmeler (2011 [1994]:164). Devamında ise toplumsal hareketlere yönelik “tehdit” kavramını devletin ve diğer aktörlerin muhalefeti kontrol etme kapasitesi veya iradesi olarak tanımlar.

Tarrow bu yeni yaklaşımla, temelde, post-endüstriyel toplumlarda dönüşen ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin, geleneksel olarak açıklandığı şekilde, yalnızca ekonomik veya siyasal bir yoksunluğun sonucu olarak ortaya çıktığı yönündeki geleneksel açıklamanın yeterli olmadığını ortaya koymaktır. Daha sonra McAdam ve Tilly ile yaptığı çalışmalarında açıkça ortaya koyacakları gibi, toplumsal hareketlerin ortaya çıkış ve örgütlenme süreçlerini anlamak için yapısal, akılcı, fenomenolojik ve kültürel olarak sınıflandırdıkları teorik yaklaşımlardan farklı olarak yapısalci geleneğin içinde stratejik etkileşimi, bilinci ve tarihsel olarak birikmiş kültürü de içeren ilişkisel bir yaklaşım önermektedirler (McAdam, Tarrow, Tilly, 2001:21-22). Buna göre, özellikle protesto döngülerine baktığımızda, Tarrow (1989:48) refah dönemleri ve kriz dönemlerinin benzer şekilde protesto ürettiğinden, protestoya neden olan faktörleri bütüncül şekilde ele almak gerektiğini söyler ve yukarıda açıklandığı şekliyle siyasal fırsat yapılarıyla birlikte “çatışma şeffaflığı” terimini kullanır. Bununla, toplumsal çatışmanın basitleştirilerek görünürlüğünün artması ve buna bağlı olarak insanların özel şikayetlerinin genel meselelere bağlanabilir olmasını kastetmektedir. Kısaca, insanların şikayetlerinin genel çatışma eksenlerine bağlı olduğunu hissettiklerinde ve bunu yapma fırsatları ortaya çıktığında sokağa çıktıklarını söyler (Tarrow, 1989:48).

Feminist hareket de diğer toplumsal hareketler gibi, temel olarak, siyasal alanda iktidarı kullanma araçlarına erişimi olmayan veya kısıtlı olan ve anlamlı bir örgütlenme kapasitesine sahip grupların kurumsallaşmış siyasal alana dışarıdan dahil olma ve müdahale etme çabaları olarak tanımlanabilir. Bu yönden düşünüldüğünde, farklı toplumsal grupların iktidar çevreleri ile ilişkisi benzeşmektedir. Bir grubun toplumsal hareket bağlamında örgütlenmesini, grubu oluşturan unsurları ve grup içerisindeki ilişkiselliği incelemeyen önce, temel olarak iktidar çevreleri ile ilişkisi üzerinden incelemek hem toplumsal

hareketlerin evrenselliğini kavramak hem de teorik yaklaşımı genişletmek için önemlidir. Bir toplumsal hareket incelenirken o hareketin ortaya çıktığı koşullar ve harekete özgü özellikler analiz edilir, fakat bir toplumsal hareketin neden ortaya çıkmak zorunda olduğu daha temel bir soru olarak çoğu zaman bu analize dahil edilmez. Günümüzde liberal demokrasilerde, toplumsal ayrışmanın getirdiği zorluklarla birlikte kurumsal siyasete entegre olamayan kitleler bir zorunluluk olarak örgütlenmektedir. Daha pratik anlamda, anayasal hakların elde edilmesi veya bu hakların kullanılması, toplumsal refahın dağıtımına eşit erişim veya demokrasinin gereği olarak azınlık grupların çoğunluk karşısındaki eşit temsili gibi temel meseleler düşünülebilir. Diğer yandan, bu temel konular bazı grupların iç içe geçmesi veya bazı hareketlerin ortaklaşmasını da beraberinde getirebilir. Bu yönden düşünüldüğünde, bir toplumsal hareketin kendine has özelliklerini anlama çabası, toplumsal hareketlerin ve onların ortaya çıktığı siyasal alana dair bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Türkiye’de Feminist Örgütlenmenin Temel Aksları

Başta Fransa olmak üzere Batı Avrupa’da ve ABD’nin etkisiyle Kuzey Amerika’da kadınlar özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında feminist teoriyi geliştirmiştir. Teori ve pratiğin karşılıklı olarak birbirini beslediği bu süreçte, Türkiye’de de feminist hareketin kendi özgüllüğü içinde gelişimi bu tartışmaları bu coğrafyaya taşıyacak entelektüel çevrelerin oluşmasını sağlamıştır. Her ne kadar özellikle siyahi feminist teorisyenlerin geliştirdikleri Batı merkezilik eleştirilerini de kapsayan ve feminizm içinde ayrı bir yere sahip olan yerellik ve evrensellik tartışmaları yankısını çok geç bulsa da (bkz. Uz/Özpinar, 2020; Dildar, 2022), Türkiye’de gelişen feminist örgütlenmenin teorik yaklaşımlar ve diğer feminist hareketlerle ilişkisi dikkate değerdir.

Son dönemde Türkiye’de feminist hareketin etrafında örgütlendiği iki güncel mesele olarak karşımıza, İstanbul Sözleşmesinin fesih süreci ve Mayıs 2023’te yapılması beklenen seçimler öncesi gündeme gelen anayasa değişikliği tartışmaları çıkmaktadır. 19 Mart 2021 gecesi Cumhurbaşkanı Kararı ile sözleşmenin feshedildiğinin açıklanmasından hemen sonra 20 Mart 2021’de karara tepki göstermek üzere kadınlar, Kadın Meclisleri, Mor Çatı, Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu gibi feminist örgütlerin yaptığı çağrılara katılarak başta İstanbul olmak üzere pek çok noktada eylemlere katılmışlardır (DW, 20.03.2021). Feminist hareketin bileşenlerinin çağrularına katılan kadınlar, bu ilk eylemden sonra bir süre düzenli olarak, özellikle İstanbul Kadıköy olmak üzere Türkiye’nin farklı kentlerinde eşzamanlı veya birbirinden bağımsız eylemler düzenlemeye ve kararı protesto

etmeye devam etmişlerdir (DW, 27.03.2021). Bu eylemler, özellikle örgütlü kadınların feminist eleştiri ve taleplerinin belirli bir konu etrafında toplanan kadınlarla birlikte örgütlenecek kamuoyuna daha güçlü şekilde duyurulmasına olanak sağlamıştır. Yaz aylarına kadar süren bu düzenli eylemlerin ardından Türkiye’nin farklı illerinden gelen kadınlar, 120’yi aşkın kadın ve LGBTİ+ örgütü, emek ve meslek örgütlerinin, bazı siyasi partilerin, çeşitli inisiyatif ve platformların ortak çağrısıyla, 1 Temmuz 2021’de fesih kararının resmîyet kazanmasından önce, İstanbul’da 19 Haziran’da bir protesto gösterisi düzenlemişlerdir (Birgün, 14.06.2021). Bu süreçte hem söylem düzeyinde hem de eylemlere katılarak farklı şekillerde kadınlar ve LGBTİ+ bireylerle dayanışan emek ve meslek örgütleri, siyasi partiler ve çeşitli inisiyatifler desteklerini göstermişlerdir. Her ne kadar bu güçlü direnişin sonucu fesih kararının kendiliğinden ya da Danıştay kararıyla bozulmasına sebep olamasa da feminist hareket sokakta var olmaya devam etmiştir.

Diğer yandan, Ekim 2022’den beri devam eden anayasada değişiklik yapılmasına yönelik tartışmalara getirdikleri eleştirileri kamuoyuna duyurmaya çalışan feminist örgütler bu konuda çeşitli kampanyalar yürütmektedir. Özellikle sosyal medya üzerinden yürütülen kampanyalar ile kamuoyunu bilinçlendirmeye ve yapılması gündeme gelen değişikliklere eleştiri sunmaya yönelik örgütlenen feministler muhalefet partileri başta olmak üzere çeşitli emek ve meslek kuruluşları ile işbirliği içinde çalışmaktadır. Muhalefet partisi CHP’nin gündelik politikaya yönelik söylemlerinden yola çıkan iktidar partisinin önerisi ile gündeme gelen anayasa değişikliği teklifi (DW, 05.10.2022), anayasanın 24. ve 41. maddelerine eklenecek bazı fıkralar ile başörtüsü ve aile düzenlemesine yönelik değişiklik yapılmasını gündeme getirmiştir (DW, 09.12.2022). Feminist örgütlerin öncülüğünde, kadınların özellikle muhalefet partileri üzerinden bu teklifin kabul edilmemesi yönünde yürüttükleri kampanyada, önerinin içeriği, yapılış şeklinin yanı sıra anayasa ve uluslararası sözleşmelerle korunan hakların dar anlamda yorumlanarak anayasaya eklenme çabası eleştirilerin odağına yerleşmiştir. Kadın bedeni üzerinde ayrımcı ve laiklik ilkesi ile çelişen kılık kıyafet düzenlemesine karşı olan feministler aynı zamanda aile kavramı üzerinden LGBTİ+ bireylere yönelik ayrımcılığı yasalastırarak bu düzenlemeye yönelik teklifin hazırlanmasında da hiçbir iktidar dışı aktörün katılımı olmadan antidemokratik bir süreç yaşandığına dikkat çekmektedir (DW, 04.01.2023). Feminist örgütler, özellikle muhalefet partilerine teklifin TBMM’de kabul edilmemesi yönünde tavır almaları konusunda hem kamuoyuna açık şekilde çağrıda bulunmuş hem de partilerle görüşmeler yapmışlardır. Teklif TBMM’ye verilmiş ve Ocak 2023’te mecliste görüşülmesi beklenirken, feministlerin bu alandaki

mücadelelerinin daha devam edeceği öngörülmektedir.

Bu iki güncel örnek olay bize Türkiye’de feminist hareketin örgütlenme stratejileri üzerine yürütülecek bir tartışmayı beraberinde getirebilir. Değişen konjonktürlerde farklı olaylar etrafında yürütülen çeşitli çalışmaların, dönemsel farkları barındırır da, tarihsel olarak bakıldığında belirli bir geleneği günümüze taşıdığını görebiliriz.

Hem sivil toplumdaki aktivist kimliğiyle hem bu alandaki akademik çalışmalarıyla tanınan Şirin Tekeli, Türkiye’deki feminist hareketin tarihini anlattığı kısa makalesinin başlığını “Türk Kadın Hareketi: Başarının Kısa Tarihi” koymuştur (Tekeli, 2010). Bu başlığın dikkat çekici özelliği, metnin içeriğinden bağımsız olarak, kökenleri 20. yüzyılın başlarına kadar dayanan Türkiye’de kadın hareketinin gerçekten de bir anlamda başarılar tarihi olarak okunmanın mümkün olmasından kaynaklanmaktadır. İstanbul Sözleşmesi’nin cumhurbaşkanlığı kararı ile feshedildiği günümüzde bu bakış açısını devam ettirmek her ne kadar zor olsa da, Tekeli’nin anlatımıyla, feminist mücadelenin geçtiği tarihsel dönemleri ortaya koyarak başarıları yeniden hatırlamak önem taşımaktadır.

Bu tarihi arka plan Türkiye’nin öncü devletlerden biri olarak imzaladığı İstanbul Sözleşmesi’nin ortaya çıktığı dönemi ve fesih sürecinde örgütlenen feministlerin stratejilerini anlamak için gereklidir. Tekeli bu süreci anlatırken Cumhuriyet dönemindeki kadınların statüsüne ilişkin en önemli reformlar olan ve çok eşlilik sorununu kesin olarak çözen 1926 tarihli Medeni Kanun’un kabul edilmesi ve 1934’te kadınlara seçme ve seçilme haklarının tanınmasını Osmanlı kadınlarının 50 yıllık aktivizminin sonucu olarak görmek gerektiğini söyler (Tekeli, 2010:120). Feminist talepleri dile getiren örgütlenmelerin gelişmesi için bu temel kazanımların elde edilmesinden sonra uzun yıllar boyunca beklemek gerekmiş ve feminist örgütler 1980’lerin ikinci yarısından itibaren görünür hale gelmiştir. Bu dönemde, Batılı ülkelerdeki yeni feminizm dalgasının fikirleriyle iç içe olan orta sınıf, sol eğilimli, aydın yeni kuşak kadınlar devletin erkek çıkarlarını gözettiğini fark etmiştir (Tekeli, 2010:120). İki cinsiyet arasındaki eşitsizliği kanunlaştıran Medeni Kanun’a eleştirel yaklaşımın yanında kadına yönelik aile içi şiddetin eğitilmiş orta sınıf aileler içinde bile yaygın olduğunun fark edilmesinin feminist hareket için dramatik etkileri olmuştur (Tekeli, 2010:121). Fakat 17 Mayıs 1987’de İstanbul’da gerçekleştirilen ilk sokak yürüyüşü, bugün hala aynı geleneğin izlerini bulabileceğimiz Türkiye’de feminist örgütlenme için bir dönüm noktası olmuştur. Bu yıllardaki çeşitli mücadeleler sonucunda

elde edilen somut kazanımlar 2001’de Medeni Kanun’un ve 2004’te Ceza Kanunu’nun yenilenmesi olarak görülür. Feminist aktivistlerin örgütlenme deneyimlerine dair söyleşilerin bulunduğu ve tanıklıklarının aktarıldığı çalışmada, Gülnur Acar-Savran bu yürüyüşün etkisini “...feminist politikanın sokağa dökülmesiydi, çok önemliydi. Kadınlar ilk kez, tek başlarına, kendi sorunları için ve kendi örgütledikleri bir eylemle sokağa çıkıyorlardı” diyerek açıklar (2005:83). Acar-Savran bu dönemdeki çeşitli kampanya süreçlerinin feminist örgütlenme geleneğini nasıl şekillendirdiğini şöyle açıklamaktadır: “Kampanyalar, tek bir sorun ya da konu üzerinden örgütlendiği için, genel olarak birçok konuda aynı tavrı almayacak kadınların, güçlerini birleştirmelerini mümkün kılıyor. Geçici olduğundan, sürekli bir örgütlenmeyi gerektirmediğinden, çok kadını toplayabiliyor. (...) Bu kampanyalar, kadın dayanışmasının, kadınların toplumsal, kolektif bir özne olmalarının bir gerçeklik olduğunu ortaya koyuyor” (2005:89-90).

Türkiye’de feminist örgütlenmenin ilk dönemlerinde gerçekleşen bu süreçlere bakıldığında, günümüzde içinde bulunduğumuz dönemde veya yakın geçmişte de benzer örgütlenme dinamiklerini ve olumlu veya olumsuz etkileri görebiliriz. Bugün hala Türkiye’de feminist örgütlenme, tepkisel olma özelliğini korumaktadır. Bir sokak hareketi olarak feminist örgütlenmenin somut olaylara tepki biçiminde ortaya çıkan geçici dayanışma kampanyaları yoluyla varlığını sürdürdüğünü fark etmek gerekir. Diğer yandan, bu geleneğin hem oluşmasında hem sürdürülmesinde etkili olan Avrupa bağlantısı bugün hala görülmektedir. Kadın Çevresi’nin ortaya çıkışını anlatan Stella Ovadia’nın anılarında (2005), entelektüel çevrelerde sürdürülen feminist teoriye dair tartışmaların örgütlenmeye dönüşmesi ve örgütlenmenin yapısını nasıl belirlediğini Türkiye özelinde de görmek mümkündür. Şirin Tekeli (2010:122), yasalardaki değişikliklerle ilgili olarak, feminist hareketi son 20 yılda sivil toplumdaki en başarılı hareketlerden biri olarak tanımlarken, Türkiye’nin dört bir yanına dağılmış ve özellikle lobicilik amacıyla daha büyük platformlarla bir araya gelen farklı konularda çalışan 350’den fazla örgüt olduğunu ve bu platformların kritik bir konu gündeme geldiğinde yarım milyondan fazla kadını harekete geçirebileceğini belirtmektedir. 2010 yılında yazdığı bu makalede, aile içi şiddete karşı bir yasanın ve bu alanda uzmanlaşmış kurumların gerekliliğini vurgulayan ve aktivistlerin bu konular üzerinde çalıştığını söyleyen Tekeli, bundan bir yıl sonra, tam da bu konuda devleti somut politika üretmeye zorlayacak yeni bir uluslararası sözleşmenin ilk imzacılarından olacak Türkiye’nin ajandasına nasıl etki ettiğini retrospektif bir analizle anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Bu kazanımları elde eden feminist hareket, Türkiye'nin içinden geçtiği Avrupa Birliği (AB) uyum sürecinde özellikle ulusal mevzuatın değiştirilmesinin olumlu etkilerini görmüştür. Ayrıca, Ovadia'nın (2005:66) 1984'te kurulan Kadın Çevresi'nin oluşumunu anlatırken altını çizdiği şekilde, "Avrupa"dan gelen paralarla Kadın Çevresi'nin Şule Aytaç'ın önderliğinde şiddetle ilgili araştırmalar yapılmasının mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu süreçteki Avrupa bağlantısının feminist hareketin örgütlenme deneyimlerine etkisinin ölçülmesi güç olmakla birlikte, makro düzeyde baktığımızda devlet politikalarına etkisini gözlemlemek mümkündür.

Türkiye'de 1990'lı yılların ikinci yarısı ve 2000'li yılların sonuna kadar geçen süre, literatürde genellikle Avrupalılaşma kavramı ile açıklanmıştır (bkz. Müftüler-Baç, 2005; Tocci, 2009; Öniş/Yılmaz, 2009). Devran Gülel (2021), 1998-2018 yılları arasında feminist hareketin yasa yapma üzerindeki etkisini analiz ettiği makalesinde, hükümetin otoriter yönetimi altında hukukun nasıl ataerkil gündemi gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanılmaya başlandığını incelemekte ve feministlerin yıllar içinde siyasi bağlamdaki değişimleri nasıl yorumladıklarını ortaya koymaktadır. Yazar, literatürde kabul gören yaklaşımı benimseyerek bu süreci dönemler etrafında ele almaktadır. Buna göre, 1990'ların sonlarında, Türkiye'nin AB adaylığının da tanındığı bir dönemde, feminist hareketin bazı önemli yasama başarıları elde ettiğini, bununla birlikte, milenyumdan sonra, Avrupalılaşmadan seçici Avrupalılaşmaya ve son olarak Avrupalılaşmadan uzaklaşmaya ve daha yakın zamanda otoriterliğe doğru yavaş büyüyen bir geçiş olduğunu ve bu sürecin de feminist hareketin yasama değişikliğini etkileme yeteneğini sınırlandırdığını ifade etmektedir (Gülel, 2021:3). Bu sınırlamayı tanımlarken feminist hareketin lobicilik faaliyetlerinin başlangıçta hem ulusal düzeyde hem de AB düzeyinde gerçekleştiğini, Avrupa'dan uzaklaşma başladıktan sonra AB düzeyinde yapılan lobicilik faaliyetlerinin feminist hareket için bir fark yaratmadığını belirtmektedir (Gülel, 2021:5).

Diğer yandan, AB'nin feminist hareket üzerindeki etkisi ve feminist hareketin Türkiye'de politika yapım sürecine etkisinin en iyi örneklerinden biri olarak görülebilecek ve bugün süregiden tartışmalara sebep olan İstanbul Sözleşmesi'nin temelini oluşturan "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"nin (Committee on the Elimination of Discrimination Against Women – CEDAW) uygulanmasına yönelik yürütülen kampanyaları Şirin Tekeli aktarmaktadır (Özdemir, 2016). 1979'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen CEDAW, 1985'te Türkiye tarafından, belirli çekincelerle birlikte, kabul edilmiş ve onaylanmıştır (RG, 85/9722).

Sözleşmenin uygulamasına yönelik talepler ise Kadın Çevresi adında bir çeviri kitap yayın grubunun inisiyatifiyle bir araya getirilmiştir. Tekeli’nin anlatımıyla, 3.000 kadın tarafından imzalanan dilekçenin 8 Mart 1987’de kamuoyuna sunulmasıyla feminist hareketin farklı kadın çevrelerinden insanların bir araya gelebileceği bir oluşum olduğu fikri gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, AB uyum süreci ile feminist örgütlenmenin etkilerini birlikte düşünmenin zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Gülel, Ceza Kanunu’nun değiştirilme sürecinde feminist örgütlenmelerin hem ulusal hem Avrupa düzeyinde lobcilik faaliyetlerinin yürütülmesinde, hükümetin gündeminde hala AB üyeliği olduğu için hem AB bürokratlarını hem de Türkiye’deki laik çevreleri ikna etme zorunluluğunun bulunmasının önemini ortaya koymaktadır (Gülel, 2021:8). Bu süreçte, birçok kadın ve LGBTİ+ topluluğunun bir araya geldiği Ceza Kanunu Kadın Platformu’nun oluşturduğu kamuoyu sebebiyle hükümet platformun önerdiği 35 maddeden 30’unu yeni Ceza Kanununa eklemiştir (Gülel, 2021:8).

Bu örnekler feminist hareketin etki alanının çerçevesini çizmesi bağlamında büyük önem taşımaktadır. Diğer yandan bu etkilerin hareketin kendisine yönelik bir analiz için gerekli olmalarıyla birlikte kısıtlayıcı olmaması gerekmektedir. Hem tarihsel arkaplamı hem de güncel örgütlenme deneyimlerini göz önüne aldığımızda, Türkiye’de feminist hareketi örgütlediği üç temel aks etrafında değerlendirmek mümkündür. İlk olarak, hem toplumsal hareket olma özelliği hem de örgütlediği coğrafyanın özellikleri düşünüldüğünde, feminist örgütlenme tepkisel bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, bir toplumsal temele dayalı bir siyasal olguya eleştiri olarak karşı argüman etrafında örgütlenir. Bu özelliği ile dönemsel kampanyalar etrafında örgütlenen ve farklı çevrelerle işbirliği içinde kalarak süregelen toplumsal sorunlara dikkat çekmeyi başarır. İkincisi, Türkiye özelinde yerleşmiş toplumsal normlara getirilen feminist eleştirileri, genellikle, hukuki meseleler üzerinden dolaylı ve pratik bir amaç etrafında örgütlenerek topluma ulaştırmaktadır. Üçüncüsü, hareket olarak sokakta var olmaya devam eder ve görünür kalırken politika üretim süreçlerine dahil olma aşamasında farklı aktörlerle işbirliği yapmaktadır. Bu işbirlikleri genellikle tarihsel ilişkilere dayanmakla birlikte, dönemsel olarak farklı aktörlerin etkisinden de faydalanmak için lobcilik faaliyetlerini geliştirmektedir. Buradaki başarısına etki eden bir faktör ise hareket alanı sağlayan siyasal konjonktür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu temel akslar, kurumsallaşma ve örgütlenme yapısının özelliklerini de belirleyen faktörler olarak değerlendirilebilir. Bunlar ışığında, hem tarihsel bir mücadelenin sonucunda elde edilmiş yerel ve uluslararası hukuk metinlerinin kabul edilme sürecinde hem de bunların uygulanmasına yönelik mücadelelerin

bir örneği olarak İstanbul Sözleşmesi'nin imzalanma ve feshedilme süreçleri incelenebilir.

Kazanım Olarak İstanbul Sözleşmesi ve Fesih Sürecindeki Örgütlü Mücadele

İstanbul Sözleşmesi olarak tanınan “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi”, 11 Mayıs 2011’de Avrupa Konseyi üye ülkeler ve üye olmayan ülkelerin imzasına açılmıştır. Süreç içerisinde sözleşmeyi imzalayan Avrupa Birliği ve 45 ülkeden ilki olan Türkiye, 14 Mart 2012 tarihinde sözleşmeyi onaylamış (RG, 2012:28227) ve Ağustos 2014 itibarıyla sözleşme yürürlüğe gitmiştir.

Mart 2021’de Cumhurbaşkanı Kararı ile feshedilmesi (RG, 2021: 31429) ile yeniden gündeme gelen İstanbul Sözleşmesi, yürürlükte olduğu yedi yıl boyunca kadına yönelik şiddet ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık konularındaki geniş kapsamı ve düzenlediği denetim mekanizmaları sebebiyle oldukça önemli bir hukuki dayanak olarak ele alınmaktaydı. Devletler, sözleşmenin başlangıcında yer verilen ve yıllar içinde gelişen içtihadı referans vererek adı gelen çeşitli uluslararası sözleşmeler, protokoller ve tavsiye kararlarına uygun şekilde, kadınları her türlü şiddetten korumak ve kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddeti önlemek, kovuşturmak ve ortadan kaldırmak yönünde politika üretmek ve uluslararası işbirliği yapmakla görevlendirilmiştir. Hükümlerin etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak için ayrıca bir izleme mekanizması kurulması da öngörülmüştür. Uluslararası Af Örgütü’nün yaptığı izleme ve denetleme faaliyetleri, pek çok ülkede İstanbul Sözleşmesi sayesinde birçok değişim yaşandığını göstermektedir. Örneğin, sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle birlikte, Finlandiya’da şiddet mağdurlarına yönelik sığınaklara kaynak ayrılması devletin yükümlülüğü olarak kabul edilirken Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ gibi ülkelerde ulusal destek hatları oluşturulmuştur. Bir diğer örnek de sözleşmenin, imzacı devletler tarafından bağlayıcı olma özelliğini ortaya koyarak, devletleri toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesi yönünde inisiyatif almaya zorladığını göstermektedir. Son yıllarda İzlanda, İsveç, Yunanistan, Hırvatistan, Malta ve Danimarka ulusal mevzuatlarında değişikliğe giderek “rıza” kavramının yasalara girmesini sağlamışlardır. Bu değişikliklerle birlikte, cinsel şiddet, fiziksel şiddet veya şiddet tehdidinin bulunup bulunmamasıyla tanımlamak yerine, rıza yokluğuna dayalı olarak tanımlayan yasalar düzenlenmiştir. Örneğin İsveç’te, bu yasa sayesinde mahkumiyet kararlarında önemli bir artış gözlemlenmiştir.

İstanbul Sözleşmesi, devletleri yasal mevzuatlarını toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için politika üretmeye zorlayan bir uluslararası anlaşma olarak görülebilir. İstanbul Sözleşmesi’nin kabul edildiği dönemi bu süreçleri göz önüne alarak değerlendirdiğimizde, feminist hareketin hem kabulde hem de sözleşmenin uygulanmasındaki rolünü incelemek önemli olacaktır. Diğer yandan, Mart 2021 yılı itibarıyla sözleşmenin feshedilmesine giden süreç yine benzer paradigmaları fakat farklı bir perspektifle incelemeyi gerektirmektedir.

Negrón-Gonzales (2016), feminist hareketin AKP iktidarları döneminde Türkiye tarihinin herhangi bir noktasından daha güçlü olduğu dönemde, paradoksal şekilde, devlete karşı, özellikle de reform politikalarının uygulamasını zorlama becerisi açısından, giderek zayıflamasının nedenlerini incelemektedir. Yazar, AB uyum sürecinde yaşanan feminist başarı ve başarısızlıkların açıklanmasında, AKP’nin toplumsal muhafazakarlığının, feminist harekete yaklaşımına yalnızca kısmi bir açıklama getirdiğini, AKP’nin toplumsal cinsiyet reformları ve feminist hareketle ilişkilerinin büyük ölçüde ilişkinin gömülü olduğu daha geniş yerel ve uluslararası yapılar tarafından şekillendiğini göstermektedir. Çalışmasında incelediği üç feminist kampanyadan hareketle, aktivistlerin bu fırsatlardan yararlanma stratejileriyle birleşen “siyasi fırsat yapılarının” reformlarla sonuçlandığını öne sürmektedir. Yazar, özellikle AB’nin doğrudan baskısı veya CEDAW kapsamındaki cinsiyete dayalı belirli yasalara ilişkin açık anlaşma yükümlülükleri altında, AKP’nin genellikle feministlerin politika önerilerini benimsediğini ortaya koymaktadır (Negrón-Gonzales, 2016:199). Diğer yandan, cinsiyet kotası oluşturma kampanyasının başarısızlığını, feminist hareketin önemli bir kesiminin, belirli yasalar için doğrudan baskı uygulayan güçlü müttefikler olmadan, diğer politika alanlarında başarıya götüren stratejiler ve taktikler kullandığında bile, politika değişikliğinin başarılamamasının örneği olarak ele almaktadır (Negrón-Gonzales, 2016:199). Negrón-Gonzales analizinde (2016:199), feminist hareketin güçlendiği fakat etkisinin zayıfladığını, AKP’nin feminist taleplere direnmek için daha güçlü bir konuma geçmesiyle açıklamakta, bunun temel sebebinin de AB sürecinin zayıflaması ve AKP’nin gücünü sağlamlaştırması olarak görmektedir. Devamında yazar, toplumsal harekete yönelik çalışmalarda görüldüğü üzere, hareketin başarısının bazen güçlü bir karşı harekete yol açabileceğini ve reformların uygulanmasını yavaşlattığının altını çizmektedir. Bu doğrultuda, giderek otoriterleşen AKP iktidarları döneminde yürütülen güncel feminist mücadelenin varlığını sürdürebilen bir toplumsal hareket olma başarısının bir anlamda karşı hareketi de güçlendirdiği düşünülebilir. Diğer yandan, İstanbul Sözleşmesi’nin feshine giden sürecin konjonktürel özgünlüğünün dışında, hareketin karar alma

süreçlerine etki edebilecek şekilde iktidar alanına erişme kapasitesi de göz önüne alınmalıdır. CEDAW’ın kabul edilme sürecinde yükseltelen feminist talepler, iktidar alanına girme ve etkili olma başarısını da gösterebilmiştir. Bu paradigma dönüşümünü açıklarken hem iktidar alanının hem feminist örgütlenmenin dönüşümü siyasi fırsat yapıları ele alınarak incelenebilir.

“Siyasi fırsat yapısı”, yeni toplumsal hareketler literatüründen türetilmiş olup bir toplumsal harekette insanların başarısızlıktan başarıya yönelik beklentilerini etkileyerek toplu eylem için teşvik sağlayan siyasi ortamın tutarlı – ancak kalıcı olması gerekmeyen – boyutlarını anlatır (Tarrow, 1998: 77; aktaran Chappell, 2000: 250). Örneğin yukarıda verilen politika örneklerinde, CEDAW’ın kabul edilme sürecinde dönemin iktidarına baskı uygulayabilen bir müttefik olarak AB’nin feminist hareketi desteklemesi bir fırsat yapısı olarak ele alınabilir. Bu anlamda siyasi fırsat yapısı, aktivistlerin stratejileri üzerinde bağımsız bir değişken olarak işler ve daha önce yapılan bir protestonun aktörlerinin deneyip test ettikleri stratejiyi yeni aktörlerin izlemesi muhtemeldir (Chappell, 2000: 250). Fakat diğer yandan, siyasi fırsat yapıları aktivistlerin stratejilerini belirlerken yukarıdan aşağı bir doğrultu izlemez; aynı zamanda bu stratejilerden etkilenerek yapının yeniden şekillenmesini sağlar (Chappell, 2000: 250).

Tanımlandığı üzere siyasi fırsat yapılarına dair teorik yaklaşım, toplumsal hareketlerin yalnızca siyasi kurumlara meydan okumakla kalmayıp aynı zamanda çeşitli alanlarda onlarla etkileşime girdiği tezine dayanarak, bu etkileşimlerin aynı zamanda hareketin başarısını da etkilemesi olgusuna dayanır (della Porta, 2013:1). Della Porta’nın belirttiği şekilde, bu yaklaşımın en önemli katkısı toplumsal hareketlerin siyasi sistemden ayrı bir sivil topluma ait olduğu görüşünün düzeltilmesine olanak sağlaması olmuştur. Temel varsayım, siyasi gücü paylaşan aktörlerin sayısının artmasının, aynı zamanda toplumsal hareketlerin kurumları etkileme şansını artırdığını söyler ve dolayısıyla, ademimerkeziyetçilik ve gücün dağılımı hareketin karar alma mekanizmalarına erişimini kolaylaştırmaktadır (della Porta, 2013:1). Ayrıca, yine aynı açıklamaya göre, bu durum protestonun artmasına ama aynı zamanda protesto biçimlerinin yumuşamasına sebep olmaktadır. Bu etki, aşağıda daha detaylı tartışıldığı üzere, François Collin’in perspektifiyle feminist hareketin yürüttüğü mücadelenin yasaklama ve özgürleştirme ikiliğine sıkışma tehlikesi ile birlikte düşünülebilir. Etkili bürokratik yapı ve yargının bağımsızlığı ne kadar gelişmiş ise toplumsal hareketlerin karar almaya erişim olasılığının o kadar fazla olmasının yanı sıra diğer aktörlerle karşılaştırıldığında devletin elindeki toplam güç miktarı da bu anlamda belirleyici olmaktadır. (della Porta,

2013:2). Türkiye örneği ele alındığında, kazanılmış hakların korunması ve hukukun uygulanmasını sağlayarak bu hakların kullanılabilmesi için çalışmak zorunda olan feminist örgütlenmenin, bu bağlamda meşruiyetini güçlendirip sürdürülebilir bir hareket olarak kitleselleşebiliyorken iktidar alanına girme, karar alma süreçlerine dahil olma ve siyasi kurumlarla etkileşime girerek fırsat yapıları yaratma ve kullanma konusunda etkili olup olmadığı sorgulanabilir. İstanbul Sözleşmesi’nin feshedilme sürecinin şeffaf olmaması bu tartışmayı sınırlamaktadır fakat yukarıda aktarıldığı üzere Türkiye’de feminist hareketin tarihine baktığımızda güncel feminist örgütlenmenin elde ettiği bu kitleselleşmeyi dönemler arası karşılaştırmalı olarak iktidar alanına girebilecek bir baskı kapasitesi olarak etkili kullanmadığı görülmektedir.

Yeşim Arat (2021), AKP iktidarlarının yıllar içinde değişen ihtiyaçlarına göre kadın haklarını araçsallaştırarak demokrasiden uzaklaşma sürecinde ortaya çıkan otoriter rejimin çıkarlarını desteklemeyi ve muhafazakar toplumsal cinsiyet ideolojisini sağlamlaştırmayı nasıl başardığını açıklamaktadır. Demokrasiden uzaklaşılacak her aşamada, siyasi rejimlerin kadın haklarını araçsallaştırma konusunda farklı çıkarları olduğunu ortaya koyar ve AKP’nin otoriterleşme sürecindeki üç ana stratejisini açıklar. İlki, kadın haklarına ilişkin liberal yasaları genişleterek iktidarını meşrulaştırdığı ve itibarını arttırdığı 2002-2010 yılları arasındaki dönem; ikincisi, mevcut eşitlikçi yasal çerçeveyi korurken yargı kararları yoluyla muhafazakar toplumsal cinsiyet ideolojisini yaymaya hizmet eden ve otoriterleşen rejimin ideolojik hegemonyasını sağlamlaştırdığı dönem; ve sonuncusu, otoriterleşme eğiliminin güçlenmesiyle, mevcut eşitlikçi kurumları marjinalleştirirken toplumsal cinsiyetlerin tamamlayıcılığına dayalı bir rejime dönüştürmek için muhafazakar bir kadın örgütünün kurulmasının sağlandığı dönem olarak tanımlar (Arat, 2021:3-4).

Bu yaklaşım, alandaki literatürde öne çıkan bir perspektife dayanmaktadır. Buna göre, politika yapım süreci incelenirken makro düzeydeki zorlayıcı faktörler sürece etki eden en önemli etkenler olarak analiz edilmektedir. AB uyum sürecinde hükümetleri yasa yapmaya zorlayan etkiler ele alınırken, örneğin makro düzeyde, en azından feministlerin yaptığı lobicilik faaliyetleri dahi dikkate alınmamaktadır. Analiz, kabaca Batılılaşma–muhafazakarlaşma eksenine kısıtlandığında, politika üretim süreçlerini politika üretici aktör olan devleti hareket kabiliyetinden soyutlama riskiyle karşı karşıya kalınabilir. Devleti, politika üreten aygıt olarak ele aldığımızda, iki yönlü bir düzlemde bir siyasal tercih olarak hangi yöne doğru yaklaşacağına karar veren tekil bir mekanizma olarak düşünmeye iten bu düşünce, onunla temasta olan gerek

toplumsal hareketlerden beslenen sivil toplum gerek ekonomik çıkarlar etrafında toplanan gruplar gibi pek çok aktörün etkisini geri plana atmamıza sebep olmaktadır. Oysa, bir bürokratik mekanizmadan fazlası olan politika üretici yapı olarak devlet, farklı aktörler ve aktörlerin etkileri ile ilişkilidir. Bu eleştiride, bu makale kapsamında detaylı bir şekilde tartışma yerinin bulunmadığı kapitalist devlet teorilerinden ve kapitalist devletin özerkliği sorununa ilişkin tartışmalardan yola çıkılmaktadır (Bkz. Martin Carnoy, 1984). Bu anlamda, ilişkisel bir analiz yapma zorunluluğu karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin, literatürde pek çok yazında karşımıza çıkan ve Arat'ın analizinin temelini oluşturan sınıflandırmada da görülebileceği şekilde, haklara yönelik liberal yasal düzenlemelerin yapıldığı 2010 öncesi dönem ve sonrasında çeşitli aşamalardan geçerken giderek otoriterleşen dönemde kadın haklarının aşınması ortaya konmaktadır. Bu noktada, eylem sahibi fail olarak hükümetler ve onların konjonktürel siyasal yönelimleri incelenmektedir. Diğer yandan feminist örgütlenmenin zorlayıcı etkisi ve toplumsal gücü çoğunlukla karşılaştırmalı olarak daha az ortaya konulmaktadır. Oysa, Devran Gülel'in (2021) feminist hareket ve yasa yapım süreci arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, saha araştırmasından elde edilen çıktılar feminist hareketin tarihsel rolünün tekil olaylar üzerinden de olsa okunmasına yardımcı olmaktadır. Farklı metinlerde lobicilik faaliyetleri olarak kısaca bahsedilen çalışmalar temelde farklı aktörler ve yapılarla ilişki içinde nasıl bir zorlayıcı güç olarak siyasi edim sürecine dahil olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, AKP'nin "liberal" döneminde kadın haklarının gelişimi için inisiyatif aldığı döneme atfen verilen anekdota göre, Ceza Kanunu'nun değiştirilmesi sürecinde feminist örgütlerden birinde görev alan görüşmeci hükümet ile görüşmek için randevu almanın bile bir yıl sürdüğünü, toplantı yapılabilmesinin ancak basında çıkartılan haberler yoluyla oluşturulan baskı sonucu mümkün olduğunu, Ceza Kanunu'nda yapılacak değişikliklerle ilgili Meclis'teki Adalet Komisyonu kararlarını nasıl takip ederek kamuoyu oluşturduklarını ve sonuç itibarıyla halktan, kitle iletişim araçlarından ve AB'den gelen büyük baskı sonucu tasarının kabul edildiğini, fakat bunu yaratmak için "dişlerini tırnaklarına takıp" çalıştıklarını ortaya koymaktadır (Gülel, 2021:9).

Buradan bakıldığında, hükümetin "liberal" politikaları veya AB baskısı paradigmasını kendi başlarına birer olgu olarak değil feminist örgütlenmenin stratejik yaklaşımı ve toplumsal gücü ile ilişkisel olarak düşünmek kaçınılmazdır. Yine aynı çalışmada, bu ilişkiselliği ortaya koyan bir diğer nokta 2000'li yıllarda hazırlanan kanun tekliflerinde kadın platformlarının faaliyetlerinin AB üyelik sürecinin etkisini yadsımayarak ama aynı zamanda

parlamenteler, ticari kuruluşlar, sendikalar ve basın ile kurulan ilişkilerin ve bu aktörlerle birlikte yürütülen hak savunuculuğunun önemi vurgulanmaktadır (Gülel, 2021:9). Ayrıca, “AKP’nin iktidardaki ilk yıllarında feminist hareketle çeşitli nedenlerle ne işbirliği yaptığını ne de onu engellediğini” ifade eden hak savunucusu, bu durumun zamansal olarak bugünden bakıldığında otoriterleşen AKP rejimini yansıttığını ifade etmiştir (Gülel, 2021:9).

Bu ilişkisellik üzerine düşünürken yapılmaya çalışılan makro analizlerden farklı olarak yine aynı düzlemde kurulabilecek bir bakış açısı da feminist örgütlenme ve AKP hükümetlerinin siyasal konumlarının ilişkilendirilmesi yerine bir toplumsal hareket olarak feminist örgütlenmenin farklı tarihsel süreçlerde farklı hükümetlerle kurduğu ilişkiler üzerinden aslında feminist hareket ve devlet ilişkisi üzerine düşünmek olabilir. Bu karşılaşma, yukarıda da aktarıldığı üzere, bugün tartışılan İstanbul Sözleşmesi metnine de kaynaklık eden CEDAW’ın 1985’te Türkiye tarafından kabul edildiği dönem üzerinden okunabilir. 1980 askeri darbesi sonrası bu dönemde kabul edilen bu sözleşmenin önemi bugün hala yadsınamazken, diğer yandan Meclis’te kadın milletvekili sayısı yine aynı dönemde cumhuriyet tarihinin o zamana kadarki en yüksek seviyesine çıkmıştır. Bu dönemdeki gelişmeleri, iktidarın askerden sivil hükümete geçtiği süreçte sivilleşme yönünde çabalar olarak okumak yine aynı şekilde feminist örgütlenmenin aktör olarak etkisini yadsımaktadır. Gülel (2021:5) askeri darbenin ardından kapatılan siyasal örgütlerle birlikte kısıtlanan sivil alanda sol feminist grupların dönüşerek hayatta kalmak için yeni stratejiler geliştirdiklerini vurgulamaktadır. Bu strateji, sokaklara çıkılamayan dönemde, evlerde toplanmak ve sorunlar üzerine tartışma yürütmek üzerine kurulmuştur. Daha sonra çeşitli örgütlü kadınların da anılarında yer aldığı üzere, bu toplantılar bir kampanyaya dönüşerek siyasal kararlar alınması yönünde iktidara karşı bir baskı aracına dönüşmüştür. 1990’lı yıllarda kurumsallaşan bu gelenek, belirli sorunlar çerçevesinde çeşitli gruplara ayrılmış fakat temel hak ve özgürlüklere yönelik ulusal ve uluslararası metinlerin kabulü veya değiştirilmesinde bir araya gelmeye devam etmiştir. İstanbul Sözleşmesi’nin imzalanma sürecinde de benzer bir strateji geliştiren feministler, sözleşmenin feshine engel olamamışlardır.

Bu geriye gidiş süreci, siyasal fırsat yapıları üzerinden yeniden ele alınabilir. Günümüzde Ekim 2022 itibariyle gündeme gelen yeni anayasa tartışmalarında çeşitli kampanyalarla anayasa yapım sürecine girmeyi ilkesel olarak reddettiklerini açıklamak için birleşen onlarca feminist örgütlenme, yine benzer şekilde bu süreçte etki edebilen ve karar alma mekanizmalarına dahil olabilen bir aktör olmaktan uzak görünmektedir. Bu paradigma değişimi açıklanmak

üzere karşımızda durmaktadır. Türkiye'ye özgü olguların zorlayıcı etkisi ile birlikte aynı zamanda feminist örgütlenmenin stratejik yaklaşımlarına ve hareket alanına yönelik teorik tartışmaları ele almak, bu soruların farklı zaman ve düzlemlerde ama benzer şekilde yaşandığını görmemiz ve bu yolla çözüm üretme adına düşünmemiz için faydalı olabilir. Bu bağlamda, teorik yaklaşımlarda feminist hareketin güncel siyasal düzleme etki etme gücünü artırmak ve feminist taleplere yönelik sonuç elde etmek adına geliştirilmesi gereken stratejiye yönelik tartışmalar karşımıza çıkmaktadır.

Yasaklama-Özgürleştirme Dinamiğine Sıkışmış Feminist Hareket

Françoise Collin, feminizmi bir “kadın hareketi” olarak, aynı siyah hareketi gibi, kendi çevresi dışında müttefikleri olan ama taleplerinin ve örgütlenmesinin dinamiğini kendi içinde bulan bir gereklilik olarak ifade eder (Collin/Kaufer, 2015:187). Burada önemli olan feminist örgütlenmenin bir toplumsal hareket olarak sürekli dönüşen çok biçimli bir dinamizme sahip olduğu vurgusudur. Collin devamında “merkezi her yerde, çevresi hiçbir yerde” olan, kurucu bir doktrini, partisi, yetki verilmiş temsilcileri ve kurumları olmayan bu hareketin kırk yılı aşkın süredir uluslararası ölçeğe yayılmayı başaran garip bir güce sahip olduğunu ifade eder (Collin/Kaufer, 2015:188). Bunlar ışığında, Collin’ın derinleştirmeden ortaya koyduğu bu garip gücün toplumsal temellerine dair bir düşünme pratiği feminist taleplerin gerçekleştiği bir toplumsal yapıya geçiş için kaçınılmaz görünmektedir. Feminist politikalar ve kazanımlar bağlamında bir tepki (backlash) sürecine girilip girilmediğinin tartışıldığı günümüzde, Collin’ın hatırlattığı gibi bunu bir geriye dönüş değil ama kazanımlar temelinde yeni sorunların ortaya çıkması ya da yeni bağlamlara yerleşmesi olarak görmek gerekir (Collin/Kaufer, 2015:204). Bu bağlamda, bu yeni sorunsallar ve feminist örgütlenmenin geçmiş ve bugünkü güçlü yanları üzerine düşünmek ve bunu yeni bağlamlardaki sorunların çözümüne yönelik politik hareket olarak yeniden değerlendirmek önemlidir. “İnsani olan hiçbir şeyin feminizme yabancı olmaması” ve “feminizmde vaat edilmiş bir toprak, bir Musa, halkların küçük ya da büyük anneleri yoktur ancak, bölünmeleri ve arayışlarıyla yol alan hem kolektif hem tekil bir yürüyüşür feminizm” (Collin/Kaufer, 2015:205-206) fikri ile barışmak gerekir. Bu bağlamda, bu yürüyüş içerisindeki kazanımları olduğu kadar tuzak ve gedikleri de iyi analiz etmek gerekir. Öncelikle feminizmi kapsayıcı şekilde ve basitleştirerek tanımlarken “yürüyüş” kelimesinin seçimi bilinçlidir. Feminizmin temelde bir hareket olma özelliğine ve bir eyleyiş biçimi olarak direnişe gönderme yapar. Collin (2015:205) yaşam koşulları hala güç olan kadınların özgürleşmediklerini ama özgür olduklarını ya da en azından özgürlüklerinin bilincine vardıklarını söyler. Fakat bu noktada, Deleuze ve Derrida’nın, kavramsallaştırmalarında

gördüğü şekliyle bu dışil olanın özgürleşme ve azınlıklaşma fikrine mesafeli yaklaşarak “dışil olan(ın), özgürleştirici bir kategori olmadan önce, insanlığın, “kadınlar” olarak tanımlanan ve toplumun kıyasına itilen yarısının yaşadığı bir baskı deneyimi” olduğunu hatırlatır (Collin/Kaufer, 2015:139). Bu anlamda azınlık olma hali, siyasal bir özne olmanın yanında toplumda bazı alanlarda güçsüzleştirilmiş bir topluluğu ifade eder. Devamında ise, belki de bu toplumsal gücün geldiği kökeni tartışmamıza imkan sağlayacak şekilde, azınlık kavramını yeni baştan nitelendiren bu düşünce tarzının, feminizmi egemen olana katılmaya ve böylece normla özdeşleşmeye yönelik bir hareket haline getirmekten koruduğunu vurgular (Collin/Kaufer, 2015:139). Bu bağlamda azınlıklaşma kavramı önem kazanmaktadır çünkü feminist örgütlenmenin bir “yürüyüş” olarak normla kurduğu ilişkiyi de içermektedir. Bu düşünce sistemi feminizmin konumlanmasıyla ilgili geliştirilecek politika bağlamında faydalı olacağı kadar feminizmin egemenlik alanı ile ilişkisi, toplumsal kazanım ve tepkileri yeniden düşünmek için de alan açmaktadır.

Collin (2015:140), egemenlik alanı ile kurulan ilişkiyi politika ve hukuk arasındaki sorgulanan ilişki üzerinden somutlaştırır. Feministlerin “hukuk projeleri” etrafında seferber olmalarının, onların bir şeyden yana ya da ona karşı tavır almaya sürükleyerek düşüncelerini ve eylemlerini iktidarın belirlediği hedeflere yönlendirdiğine ve evcilleştirdiğine dikkat çeker. Somut olarak bakıldığında, günümüzde çeşitli alanlarda ayrımcılık ve şiddet karşıtı yasaların var olduğunu kabul etsek de, bu yasaların şiddetin gerçekliğini azaltmadığını, hatta destekleyici düzenleme stratejileri geliştirdiğini söylemektedir. Yasaların şiddeti destekleyen düzenlemelere ne derece hizmet ettiği konusu bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır, fakat bu eleştirel bakış açısı en azından yasalar ve feminist talepler üzerine düşünmek için bir kapı açmaktadır. Pek çok feminist yazarın da altını çizdiği şekilde Collin da yasaların sağladığı biçimsel eşitliğin ardında eşitsizliğin yeniden üretildiği üzerinde hemfikiridir. Bu yaklaşım, özellikle ikinci dalga feminist hareketin getirdiği eleştirileri akla getirmektedir fakat hala bu sorunsalın feminist örgütlenmenin iktidar alanıyla kurduğu ilişkiyi ve etki kapasitesini etkilediği görülebilir.

Bu teorik tartışmaların bir yansıması da siyasal eylem üzerine düşünmek olmalıdır. Feminist örgütlenme, Collin’in altını çizdiği teorik tartışmalarda da görülebileceği gibi, gündelik siyasette hukuk alanına sıkışma riskiyle karşı karşıya görünmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik ulusal ve uluslararası kanun maddelerinin yapılması, bunun yürütme tarafından uygulanması ve hukuk tarafından denetlenebilmesi için mücadele yürüten feministler, her ne kadar gündelik hayatlarımıza etki eden kazanımlar elde

edebilmiş olsalar da, bu zorlu mücadelede “tepkiler” ile karşılaşmakta ve bazen kazanımlar geri gitmektedir. İstanbul Sözleşmesi’nin feshi de bu çerçevede ele alındığında Türkiye’de feminist örgütlenmeye karşı gelişen tepkinin elde ettiği bir kazanım olarak görülebilir. Şeffaf yürütülmeyen fesih süreci hakkında kamuoyuna yansıyan etkenlerin başında aşırı muhafazakar kesimlerin sözleşmeye karşı geliştirdikleri tepkiler gelmektedir. İktidarın, örgütlü feministlerin eleştirileri ve mücadelesini değil muhafazakar çevrelerin taleplerini dikkate alması; güncel iktidarın muhafazakar yönelimini göstermesinin yanında feminist örgütlenmenin de iktidar alanına erişiminin kısıtlılığını göstermektedir. Giderek kitleselleşmiş feminist örgütlenmenin iktidar alanıyla ilişki kuracak temsiliyet ve baskı gücü olan aktörlerinin yokluğu feminist hareket ve ona karşı gelişen tepki arasında oluşmuş çatışan çıkarların iktidar alanında karşı karşıya gelerek politika üretme alanının karşılaşmamasına sebep olmaktadır. Bu yokluk, hem siyasi fırsat yapıları üzerinden geliştirilebilecek bir politika yapım sürecinin yürütülememesine hem de “teпки” hareketini dengeleyecek baskı araçlarının etkin kullanılmamasına neden oluyor görünmektedir. Bu doğrultuda, güncel olarak süren anayasa tartışmalarını da kadını “aile” içine sıkıştıran bu anti-feminist siyasal gelenek içinde yeniden üretilen bir politik söylem olarak değerlendirip feminist hareketin buna karşı geliştirebileceği siyasal stratejiyi tartışmak gerekmektedir. Bu bağlamda, tartışmayı toplumsal hareketlerin siyaset alanında iktidar ile kurduğu ilişki üzerine yeniden düşünmek üzere genişletmek hukuk-eylem arasına sıkışmış feminist örgütlenmenin geliştirebileceği yeni hareket alanlarını tartışma noktasında faydalı olabilir.

Siyasal Strateji Tartışmaları Çerçevesinde Toplumsal Hareket Olarak Feminist Örgütlenmeyi Düşünmek

Türkiye’de feminist örgütlenmenin sürdürdüğü mücadele, bir toplumsal hareket olarak diğer hareketlerle karşılaştırarak incelediğimizde, sokaktaki varlığı, toplumsal gücü ve siyasete etkisi bağlamında en etkili hareket olarak görülebilir. Bu bütünlüklü eleştirinin demokratik karşı-hegemonya mücadelesinde birleştirici bir etkiye sahip olması ve aktör olarak kitleleri harekete geçirme gücünü nasıl sağladığı üzerine düşünüldüğünde, tekrar siyasal fırsat yapıları ele alınabilir. Della Porta’nın açıkladığı şekilde (2013:2), bu alanda yapılan ampirik incelemenin temel alanı olan sol toplumsal hareketlere bakıldığında, sendikaların, yeni ortaya çıkan aktörler ile kurdukları ilişkiler özellikle önem kazanmaktadır. Buna göre, sendikaların ve işçi hareketinin öğrenci veya kadın hareketleri gibi diğer hareketlerle ittifak kurma olasılığı üzerine yapılan analizlerde, sendikalar neo-korporatist ilişkiler sistemi içinde ne kadar çok tanınırsa diğer “yeni” toplumsal hareketlerle ittifak kurma eğilimlerinin sınırlı

olacağı ve tersi durumda, karar alma sürecinde kurumsal tanınırlığı ne kadar zayıfsa, ittifaklara açık olarak siyasi rol üstlenme eğilimlerinin o kadar yüksek olacağı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte düşünüldüğünde, ayrıca, Türkiye’de feminist örgütlenmenin kampanyalar etrafında yürüttüğü mücadele, temelde bir hak arama mücadelesi söylemi etrafında toplandığı için ittifak geliştirmeye oldukça uygun bir alan açmaktadır. Bu yönüyle, siyasal fırsat yapılarını yalnızca iktidar alanına etki etmeye uygun ortam yaratılması, örneğin AB uyum sürecindeki liberalleşme paradigması, olarak değil; aynı zamanda farklı aktörlerle kurulan işbirliği ve hareketin toplumsal gücünü ve etki alanını arttırma imkanlarını anlamak için de analize dahil etmek faydalı olacaktır.

Diğer yandan, bunun içinde feminist örgütlenmenin etkisini bazı zamanlarda somut kazanımlara dönüştürememesi, örneğin İstanbul Sözleşmesi’nin feshedilmesine engel olamaması, Acar-Savran’ın örgütlenmenin yapısına dair eleştirisini akla getirmektedir. Buna göre, nasıl ki feminist hareketi başarılar tarihi olarak okurken konjonktürel etkileri örgütlenmenin failliği ve toplumsal gücünden ayrı düşünmüyorsak, bazı alanlarda mücadelenin kısa vadede olumlu sonuçlanmadığı durumları değerlendirirken de yine aynı şekilde sorunun temelini yine örgütlenme içinde aramak geliştirici bir eleştiri olacaktır. Acar-Savran (2005:92), 2000’lerin başında yazdığı şekilde, bugün hala bağlantı kurabileceğimiz bir paradigma olarak, kampanyalar etrafında örgütlenen feminist hareketin geçicilik-kalıcılık ikilemine sıkışma sorunundan çok “politik yokluk” veya “apolitik” olma sorununa dikkat çekmektedir. Kampanyalar yoluyla yürütülen mücadelede bazı örneklerde olduğu gibi kalıcı çözümler üretirken (örneğin, Mor Çatı’nın kurulması veya bir kanun maddesinin kabul edilmesi), bazı örneklerde de istenen sonuçlara ulaşılamamaktadır (örneğin, mecliste kota uygulanmasına yönelik kampanya). Burada asıl mesele ise, kampanyanın başarısından çok siyasal alana etki etme biçimi olarak kampanya etrafında örgütlenme sorunudur. Temelde toplumsal hareket olma özelliğini koruyan ve siyasi sistemden ayrı bir sivil toplum alanı olarak düşünülemeyecek feminist örgütlenmeyi de çatışmacı siyaset içinde düşündüğümüzde, doğrudan iktidar alanının kendisine yönetilmesi gereken feminist eleştirinin yalnızca kampanyalar üzerinden örgütlenmesi, “politik yokluk” eleştirisini destekler görünmektedir. Bu durum, İstanbul Sözleşmesi’nin feshine karşı ve sonrasında kararın geri çekilmesi için yürütülen mücadele sürecinde de feminist hareketin etki kapasitesi sorununu açıklamaktadır.

İktidar alanının içinde yürütülecek bir feminist mücadele için de bir siyasal kapasitenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, siyasal strateji ve

kimlik siyaseti çerçevesinde süregiden tartışmalar, bir toplumsal hareketin özgüllüklerinden ayrı olarak bir toplumsal kimlikle kendini özdeşleştiren bir grubun gerçekleştirdiği sokak hareketi ile kurulacak ilişkiyi düşünmek bağlamında faydalı olabilir. Bu hareketin siyasal alana yansımaları ve iktidar ile kurulacak ilişki çerçevesinde nasıl bir siyasal strateji geliştirileceğine yönelik tartışmalar kimlik siyaseti, iktidar, toplumsal sınıf ve toplumsal hareket kavramlarının yeniden düşünülmesi için gereklidir.

Bu bağlamda, kapsayıcı bir siyasal strateji yaklaşımı üzerine düşünürken toplumun farklı kesimlerinin iktidar alanına ne mesafede durduğu üzerine düşünmek gerekmektedir. Strateji tartışmaları son dönemde ABD güncel siyasetinde sol entelektüel çevrelerin seçim kampanyaları bağlamında oldukça tartışılmıştır (bkz. Post, 2018; Chibber, 2018). Özellikle sokakta gerçekleşen siyahilerin maruz kaldığı sistematik ayrımcılık ve fiziki ve sembolik şiddete karşı örgütlenen toplumsal hareketin yol açtığı tartışmalar siyasal strateji tartışmalarına teorik yaklaşımları zorunlu kılmıştır. Seçime dayanan (electoralism) veya harekete dayanan (movementism) siyasal stratejilere yönelik ve bu ikisinin birbiriyle ilişkisi üzerine, özellikle ABD’de devam eden tartışmalar iktidar alanına nasıl etki edileceğine dair tartışmalar olarak okunarak, Türkiye’de feminist örgütlenme etrafında düşünme denemesi yukarıda tartışılan pratik açmazlara teorik bir yaklaşım imkanı sunabilir. Bu yaklaşım beraberinde getirebileceği teorik tartışmalarla birlikte Türkiye’nin içinden geçtiği seçim sürecinde feminist örgütlenmenin etkisi üzerine düşünmek için de faydalı bir zemin sunabilir. Siyasal strateji üzerine yürütülen tartışmalar temelde liberal demokrasiler içinde var olan sol örgütlenmelerin mevcut siyasal sistemi nasıl dönüştürebileceği sorusuna yaklaşımları içermektedir. Bu tartışmalar, ABD güncel siyasetinin özelliklerinden çok bir teorik yaklaşım olarak feminist eleştirinin, örneğin Türkiye’nin içinde bulunduğu seçim sürecinde, etki alanını nasıl genişletebileceğine dair tartışmalara bir perspektif sunabilir. Bu yönüyle yapılacak tartışmalar, İstanbul Sözleşmesi fesih sürecinde yukarıda tartışıldığı şekilde feminist hareketin pozisyonunu yeniden değerlendirerek etki alanına dair pratik sorunları düşünmek için bir alan açabilir. Benzer şekilde, seçim sürecinde feminist hareketin temsiliyet ve siyasal talepler bağlamında iktidar alanında, gerek parlamentoda siyasal partiler bağlamında gerek siyasal partilerin içindeki feminist bileşenler bağlamında düşünüldüğünde Chibber’ın sosyalist dönüşüm için harekete dayanan stratejinin seçimle birlikte düşünülmesi üzerine geliştirdiği yaklaşım feminist talepler bağlamında da anlamlı görünmektedir. Elde edilecek kazanımlar, feminist hareketi temsil gücü olan ve kurumsallaşmış siyasetin içindeki siyasal seçkinlerin iktidar alanına baskı uygulayabilecek siyasal

fırsat yapılarını ve bu yapıların kullanılabilmesi için faydalanabilecekleri müttefikleri yaratmasına bağlı görünmektedir.

Bu bağlamda, bir toplumsal hareket olarak düşünüldüğünde, feminist örgütlenmeyi bu tartışmalardan azade şekilde ele almak tartışmaların eksik kalmasına sebep olur. Diğer yandan, feminist örgütlenmeyi tek başına ele almak da hareketi kendi içine ve kendi içindeki tartışmalara hapsedme riskini barındırır. Feminist teori kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanma çabası, yalnızca kadın haklarının kazanılması ve pratikte uygulanabilir olmasına yönelik bir mücadele olarak değil bir bütün olan toplumsal bileşenlerin eşitliğine çağrı olarak ele alınmalıdır. Feminist perspektifin özel ve kamusal alanda gelişen iktidar kavramıyla ilişkisi, feminizmin temel sorunsalı olarak görülmelidir. Bu bağlamda, iktidar çevreleri ile ilişkiler, siyaset alanı, devlet, ekonomik ilişkiler ve kurumsal olan veya olmayan örgütlenmelerle kurulan ilişkinin erkek egemenliği ekseninden ayrı düşünülmesi zordur. Bu anlamda, feminist teorilere dair tartışmalar süregiderken toplumsal olguları feminist perspektifle yeniden ele almak hem feminist teorinin zenginleşmesi ve bütüncül bir teoriye doğru ilerlemesi için hem de pratikte feminist örgütlenmelerin toplumsal olgulara karşı konumlanması için gereklidir.

Bu anlamda “temellere dönmek”, demokrasi kavramını, siyasal ve ekonomik olan ayrımını ve sınıf konumlarını anlamak gerekir. Wood (2008 [1995]:238-275), “demokratik yurttaşlık” ile demokrasinin Amerikalılar tarafından nasıl yeniden tanımlandığını anlattığı yazısında, demos’tan farklılaşarak üretilen temsili demokrasiyle iktidarın halktan nasıl yabancılaştığını açıklar. Wood, bu ayrışmayı ortaya koyarken bugün algıladığımız demokrasinin aslında demokrasi fikriyle nasıl çeliştiğini, temsili demokrasi modelinin demokratik kendi kendine yönetmenin antitezi olduğunu unutmak bir yana demokrasinin temellerinden biri olarak görüldüğünün farkına varmamız gerektiğinin altını çizmektedir (Wood, 2008 [1995]: 251). Bu düşüncede belki de en çok vurgulanması gereken nokta, günümüz demokrasileri bağlamında siyasal alan kavramı ve toplumsal grupların iktidar ile kurdukları ilişkiyi düşündüğümüzde akılda tutulması gerekenin, Wood’un altını çizdiği gibi, “halk”ın artık demos gibi etkin yurttaşlık değil kamusal alanda merkezce temsil edilen birbirinden kopuk bir toplam olarak algılanması ve modern demokrasinin en büyük üstünlük iddiası olan bireysel haklar kavramının bile temelde bir edilgenliğe işaret ettiğidir. Bu noktada demos, kavramın ortaya çıkışındaki gibi belli şartları sağlayan bir erkek zümrenin kendi kendini yönetmesi anlamında değil, Wood’un ifade ettiği şekilde daha geniş anlamda bir etkin yurttaşlık tanımı olarak kullanıldığının altı çizilmelidir.

Bu bağlamda siyasal strateji, iktidar alanına nasıl etki edileceği tartışmaları olarak algılanabilir. Chibber (2017) seçim ve eylem siyasetinin birlikteliğinin, öngörülebilir bir gelecek için sol stratejinin devleti baskı altına alacak, onun içinde güç kazanacak, neoliberal kapitalizmin kurumsal yapısını değiştirecek ve sermayenin yapısal gücünü aşındıracak bir hareket inşa etmek için gerekli olduğunu söyler. Bunun nasıl yapılacağı ve tüm bu tartışmaları içeren soru ise bu eylemliliğin hangi temelde örgütleneceği ve buradan eylem ve seçim yoluyla nasıl demos'a geçirileceğidir. Diğer yandan, aynı zamanda farklı düzlemlerdeki eşitsizlikler ve iktidar ilişkilerinin de bu bütünlüklü bir stratejik yaklaşımın temel meselelerinden biri olması gerektiği unutulmamalıdır.

Bu eşitsizlikler ve iktidar ilişkileri içerisinde gelişen feminist örgütlenmelerin tarihçesine baktığımızda, farklı toplumsal aktörlerle işbirliği içinde kalarak, somut sorunlara somut çözüm arayışı olarak ve feminist teoriden beslendiği kadar teoriyi besleyen bir etkiyle var olduklarını ortaya koymak gerekir. Kamusal alan ve özel alan kavramlarına dair tartışmalar buna en iyi örneklerden biri olabilir. “Kamusal/özel bölünmesi hem kadınların tabi konumlarının bir açıklaması olarak hem de o konumu inşa eden bir ideoloji olarak ikili bir rol oynadı” diyen Davidoff (2002:190; aktaran Acar-Savran, 2004:104) bu tarihselliğin altını çizmektedir. Harris'in (1981) toplumsal olandan ayrı bir alanın oluşmasının kadınların etkin bir şekilde denetlenmesinin bir yolu olduğunu vurgulaması (aktaran Acar-Savran, 2004: 105), bu geliştirilen farkındalıkla birlikte özel/kamusal kavramlarının sınırlarının muğlaklaşmasına ve direnişin genişleyerek kamusal alandan dışarı taşmasına yardımcı olmuştur. Feminist hareketin bu manevrası, elde edilen veya edilecek kazanımların temelinde görülmelidir çünkü iktidar alanıyla kurulan ilişki de böylece dönmüştür. Kamusal alanda iktidar ilişkileri daha formal ve kurumsal yapıları ifade ederken feminist hareket iktidar kavramının kendisine ve bunun hayatın her alanına yansımalarına karşı bir stratejiye imkan sağlamıştır. Belki de bu noktada feministler, diğer toplumsal hareketlerin, özellikle de sol hareketlerin içinde edindikleri konumdan ayrı bir yer edinme ihtiyacı duymuşlardır.

Sonuç Yerine

Siyasal strateji tartışmaları hem hukuk-eylem arasına sıkışmış feminist pratiğe yönelik teorik açılımlara kapı aralarken hem de Türkiye özelinde iktidar partisinin sürekli olarak yeniden ürettiği anti-feminist siyaset düzleminde karşı hegemonya mücadelesi veren demokrat çevreler içinde konumlanan feminist örgütlenmenin siyaset alanına ne yolla eklenilebileceğini tartışma imkanı

sunmaktadır. Diğer toplumsal hareketler ve aktörler üzerine düşünmek siyasal fırsat yapıları içinde geliştirilen işbirlikleri yoluyla feminist örgütlenmenin gücünü aldığı toplumsal uzlaşma zeminindeki açmazlara çözüm aramak için faydalı olabilir. Bu anlamda, iktidar alanını dönüştürmeye çalışan feminist örgütlenme, özellikle eylem ve seçim stratejilerini birlikte düşündüğümüzde, “politik yokluk” düzleminden çıkararak daha bütünlüklü bir perspektifle hareket etmeye zorlanmaktadır. Diğer yandan, sol örgütlenmelerin seçim siyasetinin sınıf mücadelesi ile birleştirilmesi çabasına, feminist hareketi sonradan eklemlenmesi beklenen bir faktör olarak değil, bu tartışmaların tam ortasında siyasal stratejiyi yeniden düşünmeye iten bir “güç” olarak görmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, Türkiye’de feminist mücadeleyi tarihsel arka planıyla birlikte düşünerek elde edilen kazanımları dönemsel etkileri yadsımadan örgütlenmenin failliği üzerinden ve kendi özgüllüğü içinde okuyarak literatüre katkı sunmaktadır. Türkiye’de otoriter iktidar alanının sistematik olarak dışladığı feminist talepler, bu otoriterleşme sürecinde sokakta eyleme dayanan toplumsal gücünü korurken aynı zamanda belli tepkilerle de karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Aynı zamanda, İstanbul Sözleşmesi’nin feshedilmesi örneği üzerinden feminist örgütlenmenin kazanımları beraberinde getiren özelliklerinin bir anlamda hareketin zayıf yönlerini de oluşturduğunun altını çizmektedir. Bu paradigmanın temel olarak feminist hareketin iktidar alanına etki etme kapasitesi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Tarrow’un kavramsallaştırması bu noktada açıklayıcı olmuştur. Buna göre, Türkiye’de feminist hareketin kitleselleşmesi, insanların bireysel şikayetlerinin genel çatışma eksenlerine bağlı olduğunu fark ettikleri noktada toplumsal çatışmanın görünürlüğünün artması ile mümkün olmuştur. Diğer yandan, hareketin tepkisel olma özelliği kurumsallaşmış siyaset içinde işbirliklerini de kullanarak iktidar alanına etki etmek için politikleşmiş feminist aktörler tarafından kullanılacak fırsat yapılarının oluşturulamaması feminist taleplerin karşılanmadığı bir güncel siyasal durumu karşımıza getirmektedir. Siyasal alandaki bu çıkmazın mücadeleyi hak arama ve hukuki mücadele zeminine sıkıştırması, aslında kökeni yine feminist teoriye dayanacak şekilde, feminist hareketin hukuk içerisinde bir özgürleştirme/yasaklama ikiliğine sıkışmışlığını tartışmanın zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Buradan hareketle makalede, demokratikleşmeyi kapsayıcı bir ideal olarak görmenin sol örgütlenme ve feminist hareketlerin birlikteliğini zorunlu kıldığını göstererek siyasal strateji tartışmalarının feminist hareketi içermesinin gerekliliği ortaya konmuştur.

DİPNOTLAR

1 Makalenin yazım aşamasında yapıcı eleştiri ve yorumları için Cihan Özpınar ve Cemil Yıldızcan'a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Acar-Savran, Gülnur (2004), *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*, (İstanbul: Kanat Yayınları, 1. Baskı).

Acar-Savran, Gülnur (2005), "80'li Yılların Kampanyaları ve Özel Alanın Politikası (Sorunlar ve Sorular)" içinde Çakır, Devrim (ed.) *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri* (İstanbul: Amargi Yayıncılık), 81-100.

Amnesty International, "İstanbul Sözleşmesi yaşatır. İşte nedenleri!", 10.05.2021, <https://www.amnesty.org.tr/icerik/istanbul-sozlesmesi-yasatir-iste-nedenleri>

Amnesty International, "Let's Talk About Yes!", 01.10.2022, <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2018/11/rape-in-europe/>

Arat, Yeşim (2021) "Democratic Backsliding and the Instrumentalization of Women's Rights in Turkey", *Politics & Gender*, 1-31, <https://doi.org/10.1017/S1743923X21000192>

Birgün, "120 kadın örgütünden İstanbul Sözleşmesi mitingine çağrı: Haykırmaya devam ediyoruz, İstanbul Sözleşmesi'nden Vazgeçmiyoruz!", 14.06.2021, <https://www.birgun.net/haber/120-kadin-orgutunden-istanbul-sozlesmesi-mitingine-cagri-haykirmaya-devam-ediyoruz-istanbul-sozlesmesi-nden-vazgecmiyoruz-348323>

Brenner, Johanna (2000) *Women and the Politics of Class* (New York: Monthly Review Press, 1. Baskı).

Carnoy, Martin (1984) *The State and Political Theory* (Princeton: Princeton University Press, 1. Baskı).

Chappell, Louise (2000) "Interacting with the state: Feminist strategies and political opportunities" *International Feminist Journal of Politics* (Cilt:2, Sayı:2) 244-275, DOI: 10.1080/14616740050137456

Chibber, Vivek, “Nothing Ventured, Nothing Gained”, 23.02.2018, <https://jacobinmag.com/2018/02/vivek-chibber-reform-revolution-socialist-strategy/>
Chibber, Vivek, “Our Road to Power”, 05.12.2017, <https://www.jacobinmag.com/2017/12/our-road-to-power>

Collin, Françoise/Kaufer, Irène (2015), *Feminist Güzergah* (Ankara: Dipnot Yayınları) (Çev.Gülnur Acar Savran)

Council of Europe, Chart of signatures and ratifications of Treaty 210, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatyid=210>

Council of Europe, Convention on preventing and combating violence against women and

Della Porta, Donatella (2013) “Political opportunity/political opportunity structure” içinde Snow, David A./Della Porta, Donatella/ Klandermans, Bert/McAdam, Doug (eds.) *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*, Blackwell Publishing. DOI: 10.1002/9781405198431.wbespm15 domestic violence, 12.04.2011, <https://rm.coe.int/168046031c>

Dildar, Yasemin (2022) “Toplumsal Yeniden Üretim Feminizmi: Birleşik Teori Yaklaşımının Olanakları ve Sınırlılıkları”, *Praksis* (57) 35-56.

Doyle, Jessica L. (2018) “Government co-option of civil society: exploring the AKP’s role within Turkish women’s CSOs” *Democratization* (Cilt:25, Sayı:3), 445-463, DOI: 10.1080/13510347.2017.1373096

DW, “AKP, anayasa değişikliği teklifini TBMM’ye sundu”, 09.12.2022, <https://www.dw.com/tr/akp-anayasa-degisikligi-teklifini-tbmm-ye-sundu/a-64046270>

DW, “Erdoğan’dan Kılıçdaroğlu’nun başörtüsü çıkışına yanıt”, 05.10.2022, <https://www.dw.com/tr/erdogandan-chpye-basortusu-yaniti-anayasayi-degistirelim/a-63341708>

DW, “İstanbul Sözleşmesi kararına tepkiler”, 20.03.2021, <https://www.dw.com/tr/istanbul-sozlesmesinden-cekilme-kararina-tepkiler/a-56937068>

DW, “İstanbul Sözleşmesi’nden vazgeçmiyoruz”, 27.03.2021, <https://www.dw.com/tr/istanbul-sozlesmesinden-vazgecmiyoruz/a-57026024>

DW, “Kadın ve LGBTİ örgütlerinden Anayasa teklifi çağrısı”, 04.01.2023, <https://www.dw.com/tr/kadın-ve-lgbti-örgütlerinden-anayasa-teklifi-çağrısı/a-64276383>

Eslen-Ziya, Hande/Kazanoğlu, Nazlı (2022) “De-democratization under the New Turkey? Challenges for women’s organizations”, *Mediterranean Politics* (Cilt:27,Sayı.1) 101-122, DOI: 10.1080/13629395.2020.1765524

Gazioğlu, Elif (2011) “Mobilizing for women’s organizations: getting into activism” *Fe Dergi* (Sayı.1) 72-82.

Gülel, Devran (2021) “Feminist movement and law-making in Turkey: a critical appraisal from 1998 to 2018”, *Women’s History Review*, (Cilt:30, Sayı.1) 2-27, DOI: 10.1080/09612025.2019.1695357

Güneş, Ayşe/Ezikoğlu, Çağlar (2022) “Legal and Political Challenges of Gender Equality and Crimes Against Women in Turkey: The Question of Istanbul Convention”, *Women & Criminal Justice*, DOI: 10.1080/08974454.2022.2040695

McAdam, Doug/Tarrow, Sidney/Tilly, Charles (2001) *Dynamics of Contention* (Cambridge: Cambridge University Press) doi:10.1017/CBO9780511805431

Meclis Haberleri, “Başörtüsüne Yönelik Anayasa Değişikliği Teklifi TBMM’de”, 09.12.2022, <https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=a5bff081-7940-488c-9085-0184f76228ab>

Müftüler-Baç, Meltem (2005) “Turkey’s Political Reforms: The Impact of the European Union”, *Southeast European Politics and Societies* (Cilt:10, Sayı.1) 16–30.

Negron-Gonzales, Melinda (2016) “The feminist movement during the AKP era in Turkey: challenges and opportunities” *Middle Eastern Studies* (Cilt:52, Sayı.2) 198-214, DOI: 10.1080/00263206.2015.1125339

Ovadia, Stella (2005) “Feminist Hareketin İlk Günleri (Örgütlenme Zorlukları, Özgün Örgütlenme Deneyimleri)” içinde Çakır, Devrim (ed.) *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri* (İstanbul: Amargi Yayıncılık), 59-80.

Öniş, Ziya/ Yılmaz, Şuhnaz (2009) “Between Europeanisation and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during AKP Era”, *Turkish Studies* (Cilt:10, Sayı.1) 7–24.

Özdemir, Esen “Şirin Tekeli ile Söyleşi: Karı Kuvvetlerinden Feminist Harekete”, 30.06.2016, <https://www.5harfililer.com/sirin-tekeli-ile-soylesi-kari-kuvvetlerinden-feminist-harekete/>

Post, Charlie, “What Strategy for the US Left?”, 23.02.2018, <https://jacobinmag.com/2018/02/socialist-organization-strategy-electoral-politics>
Resmi Gazete, Cumhurbaşkanlığı Kararı, Karar Sayısı: 3718, Sayı: 31429, 20.03.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210320-49.pdf>

Resmi Gazete, Milletlerarası Sözleşme, Karar Sayısı: 2012/2816, Sayı: 28227 (Mükerrer), 08.03.2012, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120308M1-1.htm>

146

Resmi Gazete, Milletlerarası Sözleşme, Karar Sayısı: 85/9722, Sayı: 18898, 14.10.1985, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18898.pdf>

Tarrow, Sidney (1989) *Democracy and Disorder: Protest and Politics in Italy 1965-1975*, (Oxford: Clarendon Press, 1. Baskı)

Tarrow, Sidney (2011 [1996]) *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, (New York: Cambridge University Press, 3. Baskı)

Tekeli, Şirin (2006) “The Turkish Women’s Movement: A Brief History of Success”

Tocci, Nathalie (2009) “Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?”, *South European Society and Politics* (Cilt:10, Sayı. 1) 73–83.

Uz, Sinem/Özpınar, Cihan (2020), “Kesişimsellik ve Tarihsel Materyalizm: Farklı Tâbiyet Formlarının Bütünlüğü Sorunu”, *Praksis* (52) 69-90.

Uzgören, Elif (2021) “Internationalism and Europeanisation in the Struggle Over Gender Equality: Women’s Rights/Feminist Movement in Turkey” içinde Süleymanoğlu-Kürüm, Rahime/Cin, F.Melis (eds.) (2021) *Feminist Framing of Europeanisation: Gender Equality Policies in Turkey and the EU*

(Palgrave Macmillan) 109-130.

Vogel, Lise (2013 [1983]). *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*. (Leiden/Boston: BRILL).

Wood, E. Meiksins (2008 [1995]), “Demos’a Karşı “Biz Halk Olarak”:
Antikten Moderne Yurttaşlık Anlayışı” içinde Wood, Ellen Meiksins (2008 [1995]), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, (Ankara:Yordam Yayınları) (çev. Şahin Artan), 238-275.

KRİZE KARŞI ALTERNATİFLER: PANDEMİ SONRASINDA TARIM GIDA ALANINDAKİ TOPLULUK-TEMLİ DAYANIŞMA PRATİKLERİ*

Alternatives to Crisis: Community-Based Agro-Food Solidarity Practices in Post-Pandemic Era

Aybala Ertekin**, Cemil Yıldızcan***

Geliş Tarihi / Received : 6 Şubat 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Haziran 2023

Ertekin, Aybala, ve Yıldızcan, Cemil (2023), "Krizle Karşı Alternatifler: Pandemi Sonrasında Tarım Gıda Alanındaki Topluluk-Temelli Dayanışma Pratikleri", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt 21, Sayı 82, (Bahar 2023), ss: 148-172

148

Öz

Covid-19 pandemisi boyunca derinleşen toplumsal ve ekonomik krizin gıda tedarik zincirleri üzerinde de derin etkileri oldu. Bu makale, ağırlaşan gıda krizi karşısında kapitalist ilişkilere hiçbir zaman tam olarak eklemelenemeyen tarım-gıda alanının dönüşümünü sosyo-tarihsel bağlamı içinde ele almayı, pandeminin yarattığı etkileri ve buna karşı üretilen yanıtları tartışmayı amaçlıyor. Bu bağlamda makale, öncelikle yaşanmakta olan gıda krizini tarım ve gıdada ticarileşme ve şirketleşmenin etkileri üzerinden ele alacak, ardından pandemi döneminin gıda krizini derinleştirici etkilerine değinecektir. Son olarak, kapitalist piyasa ilişkilerine eleştirel yaklaşan sosyal ve topluluk destekli girişimlerin hem küresel ölçekte hem de Türkiye'de nasıl daha fazla toplumsal meşruiyete sahip bir alternatif haline geldiği tartışılacaktır.

* Bu çalışma TÜBİTAK tarafından Bideb-2219 programı kapsamında 1059B192100569 başvuru numarası ile ve Galatasaray Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından #1080 no'lu proje kapsamında desteklenmiştir.

** Arş. Gör., Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi, aybalaertekin@gmail.com, ORCID Numarası: 0000-0001-9822-7307.

Res. Asst., Galatasaray University, Political Science, aybalaertekin@gmail.com, Orcid Number: 0000-0001-9822-7307.

***Dr. Öğr. Üyesi, Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi, cemilyildizcan@gmail.com ORCID Numarası: 0000-0002-6086-9053.

Asst. Prof., Galatasaray University, Political Science, cemilyildizcan@gmail.com, Orcid Number: 0000-0002-6086-9053.

Anahtar Sözcükler: tarım-gıda, neoliberal kriz, pandemi, dayanışma, alternatif gıda toplulukları

Abstract:

The social and economic crisis that has become evident and deepened during the Covid-19 pandemic has also had profound effects on food supply chains. This article aims to discuss the transformation of the agri-food sector, which has never been fully absorbed into capitalist relations in the face of the worsening food crisis, within its socio-historical context, and to discuss the effects of the pandemic and the responses generated against it. In this context, the article will first address the current food crisis through the effects of commercialisation and corporatisation in agri-food, followed by the deepening effects of the pandemic period on the food crisis. Finally, it will be discussed how social and community-supported initiatives that are critical of capitalist market relations have become an alternative with greater social legitimacy both globally and in Turkey.

Keywords: agri-food, neoliberal crisis, pandemic, solidarity, alternative food communities

Giriş

Tarım-gıda alanında yaşanan dönüşümler son dönemlerde kapitalist üretim ve yeniden üretim ilişkileri üzerine olan tartışmaların odak noktasına yerleşmiş ve temel sorunlardan biri haline gelmiştir. Üretimin ve üretim mekânının artan metalaşması tarımsal üretim alanında yaşanan mülksüzleşme ve proleterleşme süreçlerini de derinleştirdi. Bu durum geçici ve mevsimlik tarım işçileri ile güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, göçmen ve mülteci emeğinin ekonomik ve sosyal haklardan mahrum biçimde genişleyen istihdamı ile tarımsal emeğin kompozisyonunda değişiklikler meydana getirdi ve yeni sınıf dinamiklerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Tarımsal üretim alanında yaşanan bu çok boyutlu değişime, özellikle kentsel mekânda neoliberal politikaların neden olduğu karmaşık sosyo-ekonomik dönüşümler eşlik ederek kapitalist tarımsal üretimin özellikle kırsal alanda yarattığı yıkıma kentler için de önemli bir konu haline gelen gıda sorununu eklemiştir.

Dolayısıyla, gıda sorunu bir yandan tarımsal gıdanın üretimi ile ilgili iken diğer yandan gıdaya erişim ve onun bölüşümü ile de ilgilidir. Bu yüzden, gıda alanında ortaya çıkan bunalımlar ve buna çözüm arayışları, üretim, dağıtım ve bölüşüm mekanizmalarını etkileyen farklı stratejileri gündeme getirir. Bu stratejiler tarımsal üretime konu olan ürünlerin seçilmesinden pazara çıkarılmasına, ürün stokunun değerlendirilmesinden bu ürünlerin hangi kesimlerce erişilebilir ve paylaşılabilir olmasına dek birçok alanda kendini gösterir.

Ancak günümüzde, farklı görünümler alan gıda sorununu yalnızca kapitalizmin belirlediği koşullar altında meydana gelmiş konjonktürel krizler

olarak ele almak yeterli olmaz. Gıdaya erişim ve gıdanın paylaşımı sorununu, kapitalizmin kendi içsel dinamiklerinden kaynaklanan yapısal bir kriz olarak da değerlendirmeyi gerektirir. Özellikle Covid-19 pandemisi ile gün yüzüne çıkan ve dünyanın farklı coğrafyalarında farklı yoğunluk ve biçimlerde hissedilen gıda krizleri bu ilişkiyi daha önemli ve görünür kılmıştır.

Sermaye birikim rejiminden kaynaklanan, ancak pandeminin özgül dinamikleri ile derinleşip ağırlaşan kriz koşulları altında gıda alanı hem kapitalist ilişkilerin zayıflıklarını ortaya çıkarmış hem de toplum içerisinde karşı hareketleri gündeme getirmiştir. Endüstriyel üretime dayalı küresel gıda sisteminin sosyo-ekolojik kırılmasını ortaya çıkaran pandemi, çiftçilik ve gıda tedarik zincirine etkileri üzerinden gıda kıtlığı ve fiyat artışları konusunda endişeleri artırırken toplumsal olarak adil, ekolojik olarak dirençli ve yerelleştirilmiş gıda sistemlerine duyulan ihtiyacı belirginleştirdi (Altieri/Nicholls, 2020). Kapitalist piyasa mekanizmalarının kendi başına sermaye birikimiyle toplumsal yeniden üretimi garanti altına alamadığı, kapitalist devlet iktidarının ise ekonomik ve ekonomi dışı zora başvururken toplumsal meşruiyet zeminini ve inandırıcılığını kaybettiği bu gibi kriz ortamlarında, kapitalist piyasa ilişkilerinin bütünüyle kapsayamadığı alanlarda farklı dayanışmacı modeller, değerler ve pratikler görünürlük kazanır. Pandeminin de gıda alanında da şok etkiler yaratan bir kriz olarak, bu ihtiyaca cevap verecek, toplumda gömülü pratiklerin sosyo-ekonomik sorunlar karşısında çözüm üretmek konusundaki işlevselliğini yeniden gün yüzüne çıkardığı söylenebilir. Kapitalist ilişkilerin belirleyiciliği altında ekonomiyi tek biçimli bir ilişkilene olarak görmenin ötesine geçip toplulukların çeşitlenen pratiklerine ve kapitalizmin kısıyında, ötesinde ya da dışında gelişen ekonomik ilişkilere odaklanmak mikro ölçekteki faaliyetlerin dönüştürücü gücünü ve aşağıdan örgütlenebilecek bir toplumsal dönüşümün olanaklarını tartışmayı da mümkün kılar.

Buradan hareketle bu makale ilk olarak, pandemi döneminde belirginleşen tarımsal gıda krizini neoliberal dönüşüm ile ilişkisine odaklanarak sosyo-tarihsel bağlamı içerisinde değerlendirecek, ardından kriz içinde bir kriz olarak tanımlanabilecek pandeminin tarımsal gıda sorununu nasıl belirginleştirdiği ve derinleştirdiği üzerinde duracaktır. Son olarak, güncel gıda sorununa potansiyel bir yanıt olarak ortaya çıkan alternatif stratejiler, aktörler ve bunlar etrafında örülen ekonomik ilişkiler tartışılacaktır.

Tarım-Gıda Alanında Neoliberalleşme

Toplumsal yapıda egemen olan kapitalist ilişkilerin yaşamın hiçbir alanı için

üretim, bölüşüm ve değişim ilişkilerini bütünüyle kapsayabildiği söylenemese de kapitalist üretim ilişkilerindeki bu eğretilik ya da tamamlanmışlıktan uzak olma hali başka hiçbir alanda olmadığı kadar tarımda belirgindir (Williams, 1994). Bununla birlikte, tarım özellikle neoliberal politikalarla küresel sermayenin nüfuz edip tekelleştirmeye çalıştığı alanlardan biri haline gelmiştir. Gıdanın üretim sürecindeki sermaye etkinlikleri ve ilişkileri beslenme sorunu yaşayan büyük kentlerde yarattığı tahribattan önce üretimin mekânı olan kırdaki yıkıcı sosyo-ekonomik değişimlere sebep olmuş, tarım ve köylü sorununu büyük oranda yeniden tanımlamıştır (Bernstein, 2006; McMichael, 2006). Bu dönüşümlerin odağında tarımda üretilecek ürünün tespitinden başlamak üzere, üretim etrafında şekillenen toplumsal ilişkileri ve onun çevresel sonuçlarını göz ardı eden tamamen kâr odaklı faaliyetlerin yerleşmesi vardır. Bu sebeplerle, gıda sorununu ortaya çıkaran dinamikleri incelemek ve onu tarımın dönüşümünü de içeren daha geniş bir sosyo-tarihsel bağlam içerisinde ele almak yerinde olacaktır.

20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan yeşil devrim sonrası fosil yakıt tüketimine dayalı makineleşme, kimyasal gübre, ilaç ve hibrit tohum gibi tarımsal girdilerin çeşitlenmesi ile uzmanlaşma gibi endüstriyel nitelikteki ilerlemeler ve gelişmeler yoluyla tarımsal gıdada önemli bir üretim artışı yaşanmıştır. Üretimdeki bu artış Dünya Bankası kurumları, tohum ve kimyasal madde üreten çokuluslu şirketleri ve bazı sermaye gruplarını mutlu etse de toplumlar için bolluk yerine önemli ekonomik, sosyal ve ekolojik sorunları beraberinde getirmiştir. Bu tekno-politik stratejinin toprağın verimsizleşmesi, karbon salımı ve türlerin yok olması gibi etkilerinin yanı sıra bazı coğrafyalarda önemli bir gıda sorunu, kırsal yaşam biçimlerinin bozulması, artan borçluluk ve şiddete yol açarak, günümüzdeki yıkımın başlangıcını da tetiklediği söylenebilir (Shiva, 1991). Bugün bu tarımsal üretim biçiminin sosyal ve biyofiziksel çevreye etkileri, üretilen gıdanın niteliği ve bunlara kitlelerin erişimi gibi konular gıda krizi olarak tarif ettiğimiz olgunun temel boyutlarını oluşturuyor. Buna, giderek artan kentleşmenin bir sonucu olarak, ekilebilir tarım arazilerinin toprak rantı ve diğer başka sebeplerle azalması ve tarımsal işgücünün toplam nüfus içindeki payının düşmesi gibi boyutlar da eklenebilir. Dolayısıyla gıda krizini yaratan koşullar tarımsal üretimin ve onu çevreleyen toplumsal ilişkilerin neoliberal kapitalist birikim ve bölüşüm rejimine koşut gelişimiyle doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkmıştır.

Refah devleti uygulamalarının zayıflamasıyla devletlerin çiftçilere verdiği yardımların kesilmesi ve kırsal kalkınma programlarının terk edilmesi gibi uygulamalar, tarımsal alanda sanayileşmeyi ve giderek de özelleştirmeyi açık

ya da örtük şekillerde dayatmıştır. Bu dayatma tarımsal gıdanın metalaşma sürecini hızlandırmış, kırsal yaşam biçimleri giderek çözülürken tarımsal üretimde giderek artan bir özel şirket egemenliği tesis edilmiştir. Bu süreç kolonyalizm ve sanayileşme dönemlerindeki büyük kırılmalardan sonra bir üçüncü gıda rejimini (third food regime) ya da Philip McMichael'ın (2022) ifade ettiği gibi şirket gıda rejimini (corporate food regime) gündeme getirmiştir. Ona göre, bu yeni rejim neoliberal küreselleşme projesinin bir parçasıdır ve küresel şirketlerin artan etkinliğini işaret eder. Öyle ki piyasalara hizmet eden devletlerin oluşturduğu ekonomik tabloda ürün elde edilecek tohumun cinsinden bu ürünlerin tedarik sürecine dek uzanan zincirleri küresel şirketler kontrol etmektedir (McMichael, 2022: 69).

Aslında, tüm dünyada 1970'lerden miras kalan post-fordist uygulamalar ve sermayenin yayılmacı pratikleriyle şekillenen süreçte, bir siyasal proje olarak ortaya çıkan neoliberal politikalar sınıflar arasındaki dengenin yönünü her alanda küreselleşmiş sermayeye doğru çevirmiş görünmektedir. Tilzey (2018: 145) bu durumu üretken sermayenin ulusötesileşmiş fraksiyonlarını da içeren biçimde genişlemesi olarak tanımlamaktadır. Bu süreci, eş zamanlı olarak ilerleyen ve derinleşen finansallaşma ile de birlikte değerlendirmek gerekir. 1980'lerden itibaren bankacılık ve sanayi sermayesinin yanı sıra hizmete dayalı faaliyetlerin hızlı gelişimi, bu dönemdeki birleşme, satın alma etkinlikleri ve kredi ilişkisi yoluyla oluşturulan bağımlılık, tarımsal ve endüstriyel yapıların düzensizliğini artırmıştır. Bu yüzden, gıda sorunu olarak karşımıza çıkan krizler de giderek artan bir şekilde finans kapitalizmi ile doğrudan ilişkili bir nitelik kazanmıştır. Bu sürecin sonucunda, üretim gıda sektöründe yoğunlaşma eğilimi gösterirken eşitsiz bir biçimde artan rekabet kâr oranlarında düşüşe sebep olmuş, gıda taleplerinin esnek olmaması da gıda üreticileri üzerinde büyük bir baskı yaratmıştır (Marsden/Whatmore, 1994: 108-110).

Sermayenin yeniden yapılandırıldığı neoliberal küreselleşme sürecinde ekonomik faaliyetin tüm boyutları finansallaşırken piyasalar kuralsızlaştırılmış, ulusötesi tarım ve imalat şirketlerindeki üretim ve teknoloji biçimleri değişmiş ve ayrıca bunlara bağlı olarak tarımsal üretimin organizasyonunu içeren üretimden dağıtım süreçlerine dek uzanan yeni imkanlar ve stratejiler ortaya çıkmıştır (Bersntein, 2010: 79). Bernstein'e göre (2010: 80), bu süreçte gerçekleşen düzenlemeler emekçi sınıfın kazanılmış haklarının azalmasına, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve devletlerin küresel piyasaya eklenmesi yoluyla ulusal politika yapabilme kabiliyetinden mahrum kalmasıyla sonuçlanmış, bu yeni sistem devletleri güçsüzleştiren yapısal

uyum programlarını ve reformları dayatmıştır. 1970’li yıllardan itibaren köklü bir değişim sürecinden geçen kapitalist dünya ekonomisi, bu yapısal uyum reformlarının da bir neticesi olarak tarımsal alanda devlet yardımlarının azaldığı, şirketleşmiş bir gıda rejiminin kurulmasına (McMichael, 2022) ve kitlelerin gıdaya erişiminde payları ve rolleri giderek artan süpermarketlerin giderek tarım ve tarımsal üretim süreçleri üzerinde de etki kazanmasına sahne olmuştur (Atasoy, 2013). Neoliberal küreselleşmecî politikaların da etkisiyle, arz ve talep kaynaklı şoklarla istikrarsızlaşan piyasalar arasındaki asimetrinin küresel düzeyde manipüle edildiği bu endüstriyel ve şirketleşmiş tarım-gıda rejimi tarımda ekonomik ve ekolojik şokları derinleştirmiş ve gıda güvenliği sorununu küresel düzeye taşımıştır.

Verimliliği ve üretkenliği arttıracığı öne sürülen küreselleşmenin rekabeti ve seçenekleri güçlendirerek gıda ve tarım alanında, daha verimli üretim sistemlerinin yaygınlaşmasına, toprak, su ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına ayrıca gıda kıtlığını engelleyerek gıda güvenliğinin sağlanmasına katkıda bulunacağı iddia edilmiştir. Vandana Shiva (2022, özellikle bkz. 7. bölüm), bu varsayımların aşırı iyimserlik taşımak bir yana, üç temel düzeyde büyük bir kriz yarattığını vurgulamaktadır. Politika düzeyinde gıda karşısında ticarete çiftçiler karşısında şirketlere öncelik tanınması; tarımsal üretim düzeyinde çeşitlilik yerine monokültürün yerleşmesi, kimyasal ve sermaye yoğun üretimin teşviki, başta tohum olmak üzere tarımsal girdi piyasasının kuralsızlaştırılmasıyla üretim maliyetlerinin artmasına neden olunması; devletler düzeyinde ise etkin fiyat düzenlemelerinden piyasa lehine çekilerek tarımsal emtia fiyatlarında sert bir oynaklığa sebep olunması bu krizin kaynaklarını oluşturur. Shiva’ya göre tüm bolluk miti ve refah söylemlerine karşın, sürdürülebilir olmayan endüstriyel tarım ve şirket egemenliğindeki gıda sistemine dayanan neoliberal küreselleşmenin tarım ve gıda alanındaki sonucu, kırsal yaşam biçimlerini tehdit eden derin bir yoksulluk, çiftçi gelirlerinde dramatik düşüş ve daha fazla açlık olmuştur.

Ulus(al) devlet politikalarının geri çekildiği şirketleşmiş ve finansallaşmış gıda rejimi, doğal ve yapay kıtlıklar karşısında toprak, doğal kaynaklar ve gıda üzerinde yeni spekülâtif yatırım imkanlarını çoğaltmış, bunun sonucunda tarımsal gıda alanında kısa süreli kazançlar ve dalgalanmalar teşvik edilirken, mali kaynaklar da toplumsal fayda ve kamu yararı yerine sermaye için kârlı ve güvenli alanlar ile yeni toprak gasplarına yönelmiştir (Marsden vd., 2019:85-86). Dolayısıyla, gıda rejimindeki bu yönelim sadece belirli ürünlerin küresel sermayenin kâr odaklı fayda ve maliyet hesabı temelinde üretimiyle sonuçlanmamış; küresel piyasa dinamiklerinin

şirketlerin kazancını artırırken tarımsal ürünün ve artı değerın çıkarıldığı coğrafyalarda kırsal yaşam alanlarını ve toplumsal ilişkileri tahrip edip gıda güvencesizliğini derinleştirerek yeniden ürettiği bir ortam yaratmıştır. Bu haliyle, tarım-gıda sisteminin neoliberal küresel yapılanmasının kendisi yerel halkları tehdit eden bir kriz dinamiği haline gelmiştir. 2000'lere geldiğinde yetersiz beslenen insan sayısının 750 milyona yakın bir seviyeye ulaştığı bilgisi (FAO, 2019) dahi yerel ve küresel ölçekte yansımaları olan gıda krizlerinin boyutunu anlamak için tek başına açıklayıcıdır.

Neoliberalleşme Kısacasında Türkiye Tarım ve Gıda Alanı

Bu sürecin, dünya konjonktürüne paralel olarak daha geniş bir zamana yayılmış olsa da Türkiye'de de yapısal uyum programları ve neoliberal reformlar yoluyla tarım gıda alanı üzerinde açık ve doğrudan etkileri olmuştur. Türkiye'de tarımsal faaliyetlerin neoliberal politikalarla uyumlu bir çerçevede değişimi açısından en temel kırılmanın 1980'li yıllarda devlet öncülüğünde yürütülen tarımsal ve kırsal kalkınma politikalarının terk edilerek takip eden yıllar içerisinde tarımsal üretim faaliyetlerinin ve ticaretinin piyasa güçlerinin belirleyici olduğu bir düzen ve politika çerçevesi içerisinde (tarım ürünleri için fiyat ve girdi desteklerinden vazgeçilmesi, ürün bazlı destekler yerine ekilen alanı dikkate alan doğrudan gelir desteğine geçilmesi, gıda ürünlerinin ithalatını kolaylaştıran vergi ve harç düzenlemeleri, tarımsal devlet tekelleri ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, destek alımlarında fiyatların küresel emtia borsalarına göre belirlenmesi, vb. uygulamalar çerçevesinde) küresel piyasalarla eklenmesi yoluna girilmiş olmasıdır (Öztürk vd., 2021:325-326). İnce ve Kadirbeyoğlu'na göre (2020), tarımsal alanda uygulanan bu yapısal reformlar sübvansiyonların azaltılması ya da ortadan kaldırılmasını gerektirirken üreticileri tamamen piyasalaştıran bir atmosfer yaratmış, tarımsal üretimde borçlanmanın önünü açarken küçük toprak sahiplerini de mülklerinden etmiştir.

Bu bağlamda, varlığı daha fazla tehdit altında kalan küçük toprak sahipliğinin ve küçük üreticiliğın konumuna özellikle değinmek gerekir. Öztürk vd. (2021:323) ekonomik bir sektörün faaliyetlerine gönderme yapan tarım kavramı yerine doğal ve toplumsal çevresi içerisindeki insanların pek çok faktörle ilişkisel bir bağlam içerisinde sürdürdükleri ortak üretken faaliyetlerine vurgu yapan çiftçilik ve çiftçilik pratikleri kavramlarını kullanmanın önemine dikkat çeker. Yazarlar, literatürdeki tartışmalardan hareketle, özellikle direniş geçmişine sahip bir sınıf olarak köylülüğün politik okumasından günümüzde şirketleşmiş gıda sistemine karşı bir direnişin aktörü olmaya doğru genişleyen anlamıyla çiftçilik pratikleri içerisinde yer

alan küçük toprak sahiplerinin (*smallholder*) değişen sosyal ve ekonomik konumuna özel bir vurgu yapar. Tarihsel olarak aile çiftlikleri ve küçük toprak sahipliği ile karakterize olan Türkiye'deki çiftçilik pratikleri açısından,¹ özellikle devletin belirleyici rolünden vazgeçilip piyasa dinamiklerinin serbest bırakıldığı 1980 sonrası dönemde, o ana kadar sürekli artış eğiliminde olan kırsal nüfus ve küçük çiftçiliğin belirgin bir düşüşe geçmesi neoliberal politikaların kırsal demografide nasıl kalıcı bir değişikliği tetiklediğini de gösterir (Öztürk vd., 2021:328-329).

Türkiye'deki neoliberalleşme süreci devletin kırsal alanlardaki üretim desteklerinin azalması ve tarım yapılacak arazilerin meta olarak rantta açılması ile birlikte gelişmiştir. Keyder ve Yenal (2013) devletin tarım alanındaki etkisini büyük ticaret ve finans şirketleri gibi piyasa güçleriyle paylaştığı bu dönemde kırsal alanların yeniden yapılandırılmasını, tarım ve gıda sektörünün uluslararasılaştırılması ile kırsal alanlarda başta turizm olmak üzere tarım dışı kazançların payının giderek artması ile ilişkilendirir. Ayrıca, bu bağlamda tarım dışı faaliyetlerle çeşitlenen emek biçimlerinin oluşması, köyün ekonomik ve toplumsal bir hayat olarak vadettiği geçim kaynağından farklılaşması sebebiyle, kırsal alan ile kent arasındaki ayrımı da silikleştirir. Kent ve kır ayrımlarının belirsiz hale gelmesi toprağın özel mülkiyet ve arazi kullanım biçimindeki bu farklılaşma ve özellikle son dönemlerde yaşanan yönetsel ve yasal reformlar sonucunda daha net tespit edilebilir hale geldi. Türkiye'de, tarım sektörü ile ilişkili politika ve reformların yanı sıra idari reformların getirdiği yenilikler de tarımsal alanların kullanımı ve kırsal alanlara destek mekanizmalarının düzeyi ve niteliğinde önemli etkiler yaratmıştır. Bunun yanı sıra 2012 yılında 6360 sayılı Kanun ile, büyükşehir belediyeleri düzenlenirken, kırsal alanların toplulukların rızası olmadan yapay olarak kentsel alanlara dönüştürülmesi (Mengi vd., 2017) kırsal alanları sosyolojik olarak varlıklarını sürdürseler de idari olarak resmi istatistiklerin (ve dolayısıyla bazı politika alanlarının) dışına çıkarmıştır. Tüm bunlar tarımsal emeğin toprağa, ürününe ve kendine yabancılaşması gibi çok boyutlu, çok yönlü ve karmaşık sonuçlar ortaya çıkardı.

Dolayısıyla, kırsal alanda tarımsal emek gücünün giderek proleterleşmesi ve tarımsal üretim alanlarının azalması, kalanların da yerel üreticilerin elinden çıkması gibi sonuçlar üreten bu süreç, üretimde zamanla belirgin artışlar yaşanmasına olanak tanınması yönüyle kırsal alanda yaratılan artı değer ticaret ve sanayi sermayesine aktarıldığı bir birikim rejiminin zaman içinde inşa edildiğini söylememize imkân tanır. Neoliberal politikaların ve bu doğrultuda gerçekleştirilen reformların ise tarımsal emeğin toprak

başta olmak üzere üretim araçlarından bütünüyle kopmasıyla sonuçlanan düzenlemelerinin tarımsal gıda üretimini giderek küresel sermaye gruplarının egemenliğine açtığını vurgulamak gerekir. Dolayısıyla mevcut küresel gıda krizi, yerinden etme ve mülksüzleştirme yoluyla birikim ve küresel değer ilişkilerinin neoliberal yeniden yapılandırılmasının bir ifadesi olarak ortaya çıkar (Araghi, 2009: 119). Bu tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de görülen hızlı kentleşme ve (çoğu zaman aynı anlama gelmek üzere) kırsalsızlaşma eğilimi ile de ilgilidir. Küresel Güney ve Kuzey arasında gözlemlenen bazı farklılıklara rağmen, neoliberal küreselleşmenin kırsal alanların kentsel alana dönüştürülmesi ve kırsal nüfusun yerinden edilmesi gibi pratikler sonucunda nasıl bir kırsalsızlaşmaya neden olduğu küresel olarak izlenebilir bir olgudur (Araghi, 2009: 129-131).

Kırın dönüşümü süreci, son yıllarda tarımsızlaşmış ve nüfus yoğunluğu giderek artmış kentlerin beslenmesi sorununu da tetiklemiş, kırılabilirlik ve güvencesizlikle ilişkili tüm gündemler kentleşme ve çevre sorunlarına eklenmiştir. Neoliberal politikalarla yeniden yapılandırılmış çevrenin mekânla ilişkisi tarımsal üretimde mülksüzleştirmeye dayalı birikim stratejisiyle bağlantılı olarak ele alınabilir. Bu birikim stratejisi ile kentsel alanın genişlemesi ve tarımsal üretim alanlarının daraltılması arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Tarımın artan oranda finansallaşması kırsal toplulukları krediler yoluyla daha çok finansal piyasalara bağlarken sermaye gruplarının yereldeki üreticiyi yerinden etme, toprak gaspı ve mülksüzleştirme yoluyla geniş tarım arazileri üzerinde artan bir kontrole sahip olmalarını sağlamıştır (Chadwick, 2019). Kapitalizmin sosyo-mekânsal dinamiklerinin kent-kır arasındaki ayrımı giderek silikleştiren bir yönde ilerliyor olduğu görülmektedir. Kentler sermayenin küresel düzeyde yoğunlaştığı mekânlar haline gelmekte ve kent dışı mekânlar da kaynakları sömürülmeye açılan, kentin bir uzantısı olarak görülmektedir.

Bu sürecin devamında küresel düzeyde bir aktör olarak konumlanan kentler, mülksüzleştirme yoluyla birikim rejiminin önemli bir unsuru olarak büyük cazibe merkezlerine ve yönetim merkezlerine dönüşmesi ve kentin çok sayıda küçük birime bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Bir tür yayılmış şehir formu halini alan büyük kent yapıları ekolojik etkileri de olan, üretim, değişim, tüketimin organize edildiği ve sosyal ilişkilerin bunlar üzerinden kurularak ekonomik ve politik gücün uygulandığı alanlara dönüşmüştür. Harvey’e göre (2001: 350-352) bu durum çok düzeyli bir kentsel yönetim rejimini gündeme getirirken yerel yönetimlere bu organizasyon içinde önemli bir dönüştürücü kapasite kazandırmıştır. Tarım alanlarının imara açılması, kentsel dönüşüm

projeleri, toplu konut projeleri, mega projeler vb. uygulamalarla çevrenin yeniden yapılandırılması ile kentsel alan hızla genişlemiştir. Mike Davis (2006), neoliberal politikalar ve küresel kapitalizmin büyüme odaklı politikaları ile ilişkili olarak ele aldığı bu hızlı kentleşme olgusunun, küresel düzeyde nüfusu metropoliten bölgelerde yoğunlaştırırken bu büyük yerleşim yerlerinin çeperlerinde ne kırsal ne de kentsel olan ve giderek genişleyen bir enformaliteyi ve heterojenliği gizleyişine dair çarpıcı bir eleştirel bakış sunar. Türkiye’de her ne kadar çok geniş bir alan idari reformlar sonucunda idari birim olarak kırsal niteliğini yitirmiş olduğu için bu göstergeler büyük ölçüde anlamını yitirmiş olsa da, kentsel ve kırsal nüfusun izlendiği küresel istatistiklerde bu son değişikliğin etkileri dikkate alınmamaktadır.² Buna karşın, istatistikler kentsel nüfusun artış eğilimini açıkça göstermektedir. Türkiye’de kırsal nüfusun toplam nüfusa oranı 1960’tan bu yana kesintisiz ve istikrarlı bir düşüş içerisinde ve son olarak 2021 yılında %23 olarak ölçülmüştür (DB, 2022).³ 2023’te benimsenen yeni kent-kır tanımına göre Türkiye yüzölçümünün %93,5’ini oluşturan yerleşim yerleri kır olarak sınıflandırılırken buralarda toplam nüfusun %17,3’ünün ikamet ettiği vurgulanmıştır (TÜİK, 2023). Dolayısıyla Türkiye’de yaşanan dönüşümü de basitçe kentleşme üzerinden okumak mümkün olmamakta, daha çok bir kırsalsızlaşma ya da çarpık bir hiper kentleşme olgusundan bahsetmek gerekmektedir.

Pandemide Tarım ve Gıda Sorunu

Toplumsal düzeyde 2002 ve 2008 ekonomik krizlerinin etkileri halen canlıyken gündeme gelen Covid-19 pandemisi, yaşanan yönetim krizine gıda alanında özel bir derinlik katmıştır. Tek başına yurttaşların yeterli ve sağlıklı gıdaya erişimi ile sınırlı olmayan bu sorunun Türkiye’ye özgü boyutları olduğu gibi küresel yansımaları da bulunmaktadır. Pek çok ampirik çalışma, pandemi döneminde tarım ve gıda alanında neoliberal politika ve ilkelere görünürde ters bir şekilde devletlerin korumacı politikalarına ve/veya yerel ölçeklerdeki agro-ekolojik pratiklere dayalı taleplerin kuvvetlendirdiğini göstermektedir (Nizam, 2021: 169). Özellikle, topluluk temelli direniş mekanizmalarına dayanan gıda egemenliği kavramını öne çıkaran ve bunu pandemi sonrası dünya için dayanıklı bir gıda sistemi kurmak üzere bir çözüm olarak gören yaklaşımlar yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda Türkkın (2021), gıda güvenliği çerçevesinde geliştirilen alternatifleri pandemi sonrası dünya için panzehir olarak tanımlamıştır. Gıda egemenliği yaklaşımının “yerel” üzerindeki ayırt edici vurgusundan hareketle yerelde örgütlenen alternatif gıda inisiyatifleri, üretim ve tüketim kooperatifleri, gıda toplulukları, müşterekleştirme pratikleri ve yerel yönetimlerin kapasiteleri üzerine vurgu yapan başka araştırmalar da

söz konusudur (Hazar-Kalonya, vd., 2020, Karakaya Ayalp, 2021).

Pandemi, farklı siyasal coğrafyalarda bulunan ve farklı sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde birbirinden farklı sonuçlar doğursa da, gıda paylaşımında rol alan unsurların küresel, ulusal ve yerel ölçeklerdeki yerinin ve rolünün sorgulandığı bir atmosfer yarattı. Pandeminin doğrudan etkileri kadar pandemi karşısında tarımsal gıda üretimi ve gıdaya erişim kapasitelerinin de oldukça eşitsiz dağıldığı bu küresel düzende, sorunu aşma yönünde gündeme gelen stratejilerin de yerel, ulusal ve küresel düzeyde yeni kırılmalıklar ve eşitsizlikler ürettiği iddia edilebilir.

Neoliberal politikaların ve yapısal uyum programlarının etkisi altında tarımsal-endüstriyel gıda üretiminin ve uzaktaki tüketicilere yönelik tedarik zincirlerinin genişlemesi yoluyla süpermarketlerin giderek daha baskın bir rol oynadığı Türkiye tarım gıda alanı için (Atasoy, 2013: 547) özellikle bu dönemde zincir marketlerin giderek artan etkinliği altında, gıdaya erişemeyen halkın kendisine mahalli çözümler ürettiği; bu dönemde yer ve topluluk temelli girişimlerin ve alternatif gıda ağlarının faaliyetlerinin hızlandığı özellikle yerel yönetimlerden kısa tedarik zincirleri kurulması gibi taleplerin arttığı görülmektedir (Keyder vd., 2020; Nizam, 2021). Bu ağlar, kentsel mekânda gıda etrafında somut alternatifler ortaya koyarken ekonomi alanında da çeşitlenen ilişkileri ve yapıları gündeme getirmiştir.

Pandeminin henüz başlarında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO)'nun pandeminin gıda krizleri üzerindeki etkisine dair yayınladığı raporda ortaya konduğu gibi, gıda güvencesizliğinin gıda sistemleri üzerindeki doğrudan olumsuz sonuçları gıdaya olan talep, üretim kapasitesi ve gıdanın paylaşımı üzerindeki yansımalarıyla önce ve büyük ölçüde toplumun yoksul ve kırılmal kesimlerini etkilemektedir (FAO, 2020: 4). Ancak, pandeminin tetiklediği şoklar, gıdanın üretim, tedarik ve paylaşım süreçleriyle düşündüğümüzde, tarımsal gıda sistemi açısından oldukça karmaşık sonuçlar doğurmuştur. Bu süreçte karşılaşılan pek çok durum tarım ve gıda sorununun bir parçası haline gelmiştir. Bunlar arasında düzenli ve güvenli gıdaya erişim, üretimin sürekliliğini sağlama konusundaki aksaklıklar, salgın önlemleri ve yoksullaşma beraberinde yaşanan hem tüketici hem esnaf problemleri, güvencesiz proleter ordusunun oluşması gibi çeşitlendirilebilecek sorunlar sayılabilir. Bugüne dek gıda sisteminde yaşanan krizlere ulusal ve uluslararası düzeydeki politika yapıcı aktörlerin endüstriyel tarım yöntemlerinin yoğunlaştırılması, uzmanlaşmanın ve uluslararası ticaretin genişletilmesi yönündeki bilindik yanıtlarını güncel

gelişmelerin büyük oranda yetersiz kıldığı söylenebilir. Pandeminin küresel çapta tetiklediği karmaşık gıda krizinin neden olduğu küresel gıda tedarik zincirlerinde aksamalar, küresel ekonomik durgunluk nedeniyle gelir ve geçim kaynaklarının kaybı, küresel ekonomik ve yerel piyasa dinamiklerinin karmaşık etkileşimi ve bir dizi başka karmaşık faktörün ortaya çıkardığı gıda fiyatlarındaki sert dalgalanmalar gibi bu krize özgü boyutlar bu bağlamda değerlendirilebilir (Clapp/Moseley, 2020).

Mevcut kriz karşısındaki küresel ve makro politika yanıtlarının yetersizliği karşısında alternatif yanıtlar aranırken, FAO'nun politika önerileri arasında özellikle mücadelenin yeniden ölçeklendirilmesi ve yerel tarımsal gıda sistemlerinin ihtiyaçlar doğrultusunda desteklenmesi üzerine yaptığı vurgu dikkat çekicidir. Bu desteklerin nakit yardımını da içermek üzere sosyal koruma programlarını artırmak, yerel gıda zincirlerini ve küçük çiftçiyi desteklemek başta olmak üzere mikro ölçekli çözümleri teşvik edici nitelikte olması önerilmektedir (FAO, 2020: 11). Endüstriyel şirketleşmiş tarım ve gıda sistemlerinin gıdanın üretim ve dağıtımındaki yapısal zayıflıklarını ve kırılmalıklarını ortaya çıkaran pandeminin, aynı zamanda toplumsal bütünlüğün ve dayanıklılığın temel kaynağı olarak halihazırda mevcut olan toplumsal dayanışma ağları ve topluluk kaynaklı girişimlerin rolünü de daha görünür kıldı. Küresel krizin zorluklarına karşı görünürlüğü artan bu yardımlaşma ve karşılıklılık temelli uygulamalar pandeminin gıda alanında yarattığı şok karşısında da önemli stratejiler olarak ortaya çıktı (Healy vd., 2020: 278). Neoliberalleşme ve şirketleşmenin tarım ve gıda alanını çevreleyen toplumsal örüntüdeki ilişkileri ve gelişen karşı hareketleri Polanyici bir bakışla ele almayı öneren ve bunu aşmanın yollarının aranması gerektiğini iddia eden yaklaşım (Friedmann, 2005), pandemi sonrası tarım gıda alanındaki krizden çıkış için kendi altyapılarını kurarak topluluk temelli cevaplar etrafındaki bu stratejilere dikkat çekmek açısından da işlevlidir.

Bu bağlamda yerelden örgütlenen alternatiflerin tarımsal gıda sorununu aşmada önemli bir aktör olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Bu aktörler, gıda sorununun acil ihtiyaçlarına cevap üretmenin ötesinde kapitalizmin meydana getirdiği yapı norm ve işleyişlerin kendisine de alternatifler oluşturma potansiyeline sahip dayanışma biçimleri inşa etmektedir. Bu perspektif sadece ekonomik olarak değil aynı zamanda toplumsal ilişkileri de şekillendirecek ölçüde tarım-gıda sisteminde açıklayıcı bir yaklaşım sunar. Kapitalizmin tek biçimi olmadığı gibi çeşitli politik, kültürel ve sosyal süreçlerin de farklı ekonomik biçimleri oluşturabileceği savından hareketle tarım-gıda sisteminde yer etmiş kooperatif, dernek ya da gıda girişimleri

hem devletle ilişkilene hem de toplumsal bilgi üretimi anlamında yeni bir yapı ortaya koyabilir (Koretskaya/Feola, 2020). Bu yaklaşıma göre, yeni yapılar bütünüyle kapitalizmin dışında konumlandırılmıyor olsalar dahi ona alternatifler yaratma potansiyeli ile dayanıklı toplulukların inşası için bir kaynak olarak tartışılabilir.

Küresel gıda sistemine yüksek düzeyde eklenmiş olmasına rağmen Türkiye’de bu ekonomik yapılara alternatif olarak kurulan ağlar olduğu görülebilmektedir. Süpermarketler, semt pazarları ve üretici pazarlarının yanı sıra, gıda kooperatifleri, dernekler, ekolojik pazarlar ve kent bostanları gibi girişimlerin de sayısının arttığı görülebilmektedir. Her ne kadar alternatif gıda ağları ekonomik faaliyetler içinde yer alan yeni yapılar olsa da 2000’lerden bu yana etkinlikleri artmış, bilinen ilk örneklerden biri olarak 2000’li yılların başında Anadolu’da Yaşam Kooperatifi kurulmuş, sonraları ise yıllar içinde bu tür topluluk temelli girişimlerin sayıları artmıştır (Ince ve Kadirbeyoğlu, 2020). Türkiye’deki tarım-gıda sistemi karşısında farklı kaygılar etrafında örgütlenmiş gıda toplulukları, tüketim kooperatifleri, topluluk destekli tarım girişimleri gibi yurttaş temelli gıda inisiyatiflerinin sayısında 2012 sonrası ve özellikle de 2016 sonrasında ciddi bir artış görülmektedir (Karakaya Ayalp, 2021:989-990). Ekoloji haritasına göre 2019 yılına gelindiğinde Türkiye’de tarım-gıda alanında kayda geçen STK, dernek, kolektif, ekolojik pazar, bahçe, alternatif ekonomiler olarak niteliği değişebilen 237 adet yapı tespit edilmiştir.⁴ 2020 yılında ise Tarım ve Orman Bakanlığı’nın görev alanında yer alan tarımsal kalkınma, sulama, su ürünleri, pancar ekicileri ve tarım kredi kategorileri altında değişkenlik gösteren 1625 kooperatifin mevcut olduğu görülmektedir (İPM, 2021: 23).

Küresel düzeyde, tarım-gıda alanında çalışan uzman kurumlar ve saha aktörlerinin yerel ve topluluk düzeyindeki girişimlerin önemine yaptıkları vurgular artarken, Türkiye’deki siyasal alanın özgünlüğü bu çağruların tam karşılık bulmasını güçleştirmiş görünüyor. Özellikle, ülkenin kutuplaşmış politik atmosferinin etkisiyle pandemi döneminde merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin kriz karşısında birbirinden farklı ve üstelik pek çok yerde birbirinden kopuk yönetsel ve politik stratejiler geliştirdiğine tanık olundu. Türkiye’de pandemide kriz yönetiminin merkeziyetçi karakteri ve yerel düzeydeki uygulamaların daha çok merkezi hükümetin taşra teşkilatı yoluyla hayata geçirilmesi, yerel topluluklara en yakın yönetim birimleri olan belediyelerin etkinliklerini de bir ölçüde kısıtlamıştır. Merkezi yönetimin yerel yönetimlerle işbirliğine geçme konusundaki yaklaşımları zaten pek çok sosyo-ekonomik göstergede bölgesel eşitsizliğin yüksek olduğu Türkiye

örneğinde (OECD, 2022) pandeminin etkilerinin daha da eşitsiz dağılmasına neden olduğu söylenebilir.⁵ Bu bağlamda yurttaşların yeterli ve güvenli gıdaya erişimi konusunda karşılaştığı fiziki ve ekonomik sorunlar kadar, üreticilerin üretime devam etmeleri ve pazara erişimleri konusundaki sorunlar da yerel ve bölgesel özgünlükler taşıyan önemli sorunlar haline gelmiş, bu krizi aşmaya yönelik çözümler de kent merkezli politikalara verilen ağırlığı artırmıştır.

Türkiye'nin pandemi karşısında tarım-gıda alanında yaşanan krizle mücadele yöntemi ulusal gıda güvenliğini sağlamak üzere gerçekleştirilecek politikaların aksaması ve içerideki üretim sürecini yeterince desteklemediği gerekçeleriyle özellikle meslek örgütlenmelerinin yerel birimleri tarafından eleştirildi. Örneğin Ziraat Mühendisleri Odası, pandeminin etkilerinin en yoğun olduğu bir dönemde, tüm dünyadaki tarım sektöründe artan korumacılık önlemlerine karşın hükümetin mevcut ve planlanan destekleri azalttığı gerekçesiyle hükümeti uyarırken (TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2020), dönemin Tarım ve Orman Bakanı ise kapsayıcı destek ve teşviklerle pandemi sürecinde büyümeye devam eden ülke tarımının birçok Avrupa ülkesini geride bıraktığı üzerinden bir başarı hikayesi sunmaktaydı (AA, 2020). Ancak daha geniş anlamda hükümetin ve bakanlığın ilgili açıklama ve raporları incelendiğinde tarımı arkasındaki karmaşık toplumsal ilişkilerden bağımsız bir ekonomik olguya ve hatta bir ekonomik büyüklüğe indirgenmektedir. Pek çok farklı alanda olduğu gibi ekonomik büyümeye yapılan vurgu toplumsal, ekonomik ve ekolojik düzeydeki sorunları perdeleyen bir işlevsellik kazanmıştır. TMMOB (2022), tarımsal üretimde açıklanan ekonomik büyüme verilerine karşın yüksek enflasyonun özellikle tarımsal girdi fiyatlarında neden olduğu artışların (2022 yılında mazotta %240, gübre ve zirai ilaçta ortalama %150, elektrikte %100, hayvan yeminde %120) tarımsızlaşma eğilimini arttırdığı konusunda uyarırken, “son 15 yılda 3,2 milyon hektar tarım alanı[nın] tarımsal üretimin dışına çıkarıl[dığını]” ve “özellikle birincil gıda üretimini sağlayan tarımsal üretici[nin] üretimden koparıl[dığını]” vurgulamıştır. Yüksek enflasyonun yıkıcı toplumsal etkileri ve ekonomik göstergeler üzerindeki bozucu etkilerinin yanı sıra tarımsal üretimin ton başına artışı ya da bütçedeki payının büyümesinin tek başına olumlu bir sonuç olarak değerlendirilmesinin önünde Türkiye tarımının özgünlüklerinden kaynaklanan pek çok başka engel de vardır. Sağlıklı bir değerlendirme yapmak için tarımsal toprakların mülkiyet yapısını oluşturan sosyolojik örüntülerinden coğrafi özelliklerine, tarımsal emeğin organizasyonundan kırsal alanların sosyo-politik ve idari örgütlenmesindeki özelliklere kadar pek çok başlık dikkate alınmayı gerektirir. Diğer bir deyişle, Türkiye’de tarım pek çok niteliği ile

sadece büyüme verileri üzerinden anlamayacak kadar karmaşık, parçalı ve eşitsiz bir alanı işaret eder.

Pek çok politika alanında olduğu gibi tarımsal gıda alanında da yapısal zayıflıkları ve kırılabilirlikleri ortaya çıkartan pandemi, müşterek bir gıda siyaseti oluşturmak için daha geniş bir toplumsal ve ekonomik değişime duyulan toplumsal ihtiyacı da görünür kılmıştır. Bu bağlamda, hem topluluklar hem de yerel yönetimler düzeyinde gündeme gelen cevap arayışları her bir girişimin tekil potansiyelinin ve sınırlarının ötesinde bir ilişkisel önem kazandı. Farklı girişimler arasında yeni bağlar kuran gıda etrafında oluşmuş bu siyasallığın en önemli boyutlarından biri üreticiler ile tüketiciler arasında ortaya çıkan dayanışmacı ilişkiler olmuştur.

Krizle Çözüm: Gıdayı Müşterekleştirmek

Üreticiler ile tüketiciler arasındaki ilişki daha doğrudan ve daha dayanışmacı biçimlerde kuruldukça tarımsal gıdanın üretiminin ilk aşamasından tüketicinin sofrasına gelene kadar kapitalist piyasa ilişkilerinden türemiş pek çok aracı ve aracılık faaliyeti ulusüstü örgütlerin gündeminde de sorgulanır hale gelmiştir. Küresel düzeyde gıda şokuna sebep olan mevcut gıda ağındaki küresel şirketlerin ağırlığına karşı sınırlı da olsa yerelden örgütlenen ve topluluk temelli girişimlerin teşvik edilmeye başlandığı görülmektedir. Örneğin, 2021 yılında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC) bünyesindeki Sosyal Kalkınma Komisyonu'nun 59. oturumunda sosyal dayanışma ekonomisi ekonomik verimlilikle toplumsal ve çevresel dayanıklılık arasında yeni ve sürdürülebilir bir dengeyi mümkün kılacak alternatif bir kalkınma modeli olarak resmen tanımlanmış (CSocD59, 2021), yine aynı yıl Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yapılan bir deklarasyonla dayanıklı toplumların inşası ve yerel ekonomilerin desteklenmesi adına kooperatiflerin ve dayanışmacı oluşumların desteklenmesi ve onlarla işbirliği çerçevesinin genişletilmesinin önemi vurgulanmıştır.⁶ Bunu takiben 2022 yılında yayınlanan Uluslararası Çalışma Konferansı sosyal dayanışma ekonomilerinin desteklenmesine ilişkin görüşme kayıtlarında (ILO, 2022), dayanışma ekonomilerinin kapitalizmin içinde bulunduğu krizi çözmeye ve dayanıklı toplumların inşasındaki rolü teyit edilmekle kalmamış aynı zamanda devletler bu çeşitli ekonomileri her açıdan desteklemeye çağırılmıştır. Konferansın kabulüne sunulan öneriler ve alınan kararlarda öne çıkan unsur topluluk temelli olarak örgütlenen, demokratik işleyiş prensiplerine sahip, katılımcı, sosyal amacın sermayeden üstün tutulduğu bu ekonomik yapıların kalıcı, sürdürülebilir ve dayanıklı toplumların oluşmasına katkısının oldukça net

biçimde ifade edilmesi olmuştur.

Bu durum özellikle, küresel sermayenin kıskacındaki gıda alanında yeniden keşfedilen kooperatiflerin ve topluluk temelli diğer alternatif örgütlenmelerin devletlerin ve piyasaların yerine getirmedeği sosyal ihtiyaçları gidermek açısından yönetimler düzeyinde de alternatif bir çözüm olarak görünürlüğünün arttığına da bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda, değişen aktörlerin tespiti ve bunların neoliberal politikaların belirleyiciliğinde şekillenen mevcut gıda rejimi içindeki uyum, direnç ve dönüştürme potansiyellerini ortaya koymak ve bu bağlamda acil gıda sorunu karşısındaki toplumsal faydalarını tartışmak son derece önemli ve güncel bir meseledir.

Daha önceki bölümlerde vurguladığımız gibi, bugün kapitalizm koşulları altında kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyiciliği altında olsa da tarım-gıda alanında bu ilişkilerle uyumsuz ve onlara rağmen gelişmiş farklı ekonomik ve sosyal çeşitliliklerin varlığını saptamak mümkündür. Ayrıca, kapitalizmin hakim ilişki normunun ve kapitalist piyasa ilişkilerinin kriz durumlarında ekonomi alanının tek biçimli ve yekpare olarak kavranmasının giderek zorlaşmasına paralel olarak tarımsal gıdayı üreticiler ve tüketiciler arasında yeniden kurulan ilişkilerle daha müşterek bir şekilde algılayan aşağıdan hareketlerin önemi daha da artar. Farklı girişimler arasında bağlar kurup birbirleriyle ilişkilendiren bu topluluk temelli ekonomik faaliyetler emekçi sınıflardan sermayeye doğru kaynak aktaran sömürü düzenini sekteye uğrattırken ekonomi alanını da bir ölçüde demokratikleştirir.

Bunlar her zaman antikapitalist nitelikte olmasa da ekonomik faaliyetler içerisinde kapitalist piyasa ilişkileri ve pratiklerinden ayrılan birtakım uygulamalar ve kodlar üzerinden görünür hale gelmiştir. Massimo de Angelis (2007: 142) insanların üretim araçlarından koparılması olarak tanımlayabileceğimiz ilkel birikimin yalnızca bir kez gerçekleşen bir olay değil kapitalist sermaye birikimini sürdürmenin süregelen bir yolu olarak kavramak gerektiğini iddia ederken bir strateji olarak çitleme (enclosures) pratiklerine işaret eder. De Angelis'e göre (2007: 144) çitlemenin farklı türleri ve ortaya çıkan farklı stratejilerdeki ortak yan "insanları, toplumsal varlıklara rekabetçi piyasalar ve sermaye olarak para yoluyla dolayımınmayan erişim imkanlarından zorla koparmaktır." Bununla birlikte, de Angelis'in üzerinde özellikle durduğu gibi (2007: 142-145), çitlemeler yalnızca metalaşma süreçlerinin değil aynı zamanda bu metalaşma sürecine karşı direnişler ve itirazlar ya da yeni müşterekler ve topluluklar yaratan sınıf stratejileri yoluyla

da açığa çıkarlar. Bu bağlamda, toplumsal yaşam alanlarını parçalayan piyasalaşmanın ve dünya ekonomisinin olumsuz sonuçları karşısında kentsel müşterekler, doğal kaynaklar ve çevresel müşterekler gibi çeşitli alanlarda çözüm olarak ortaya çıkmakta olan müşterekleştirme pratikleri, tüm toplumsal alana nüfuz etmeye çalışan sermayeye karşı bir sınır çekerek alternatiflere alan açar. De Angelis'ten hareketle metalaşan gıda alanında buradaki çitlemeleri görünür kılan, onlara meydan okuyan, yeni müşterekler ve kooperatif, gıda toplulukları, kolektifler gibi alternatiflerin ortaya çıktığı bir karşı hareketin de örgütlendiği iddia edilebilir. Bu karşı hareket kapitalist ekonomiye atfedilen doğallaştırılmış başatlığı ve hegemonik ekonomik söylemi sarsar. Dolayısıyla kentin beslenme ağında yer alan ve egemen görünen küresel gıda sistemine alternatif icat eden aktörlerin nitelik, faaliyet, örgütlenme biçimlerindeki farklılıklar göze çarpmaktadır. Kapitalist yeni çitleme girişimleri ve buna karşı gelişen cevapların görünmesi için ekonomiye bakışta kapitalist gerçekçiliğin ve egemen ekonomik yorumun sınırlarını da ihlal etmek gerekir.

Gıdanın bir meta olarak değil bir müşterek olarak görülmesi konusundaki çabalar bağlamında, özellikle Gezi direnişinden sonra önemli bir toplumsal örgütlenme dinamiği haline gelen topluluk temelli gıda girişimlerini anmak gerekir. Ayrıca örgütlenmelerin direniş sonrasındaki siyasal dinamiklerden besleniyor olduğu ve bu sürecin tüm dünyada topluluk temelli girişimlerin eş zamanlı yükselişine denk düştüğü de söylenebilir. Örneğin bir tüketim kooperatifi olarak mahalle düzeyinde İstanbul'da örgütlenen Kadıköy Kooperatifi kendi kuruluşunu Gezi direnişi sonrası kurulan dayanışma ağlarına dayandırdığını ve üretici tüketici ortak örgütlülüğüne dayanan bir çerçevede Ovacık Kooperatifi gibi benzer girişimlerle birlikte “yerelin ihtiyaçları bağlamında örgütlenme” deneyimlerinin günümüze aktarıldığını söylemektedir (Birgün, 2021). Öte yandan, bugün özellikle üretici pazarlarında aktif olan İstanbul'un Kuzguncuk, Göztepe ve Yeldeğirmeni'nde faaliyet gösteren bir dayanışma ekonomisi örneği olarak YerDeniz Kooperatifi de kent ve kırdaki birlikte örgütlenen yapıların ve yurttaşların gıda egemenliği ve feminist değerler üzerinden bir araya gelebileceğini, toplumsal dönüşümün bu köklerinin katılımcı nitelikleriyle Gezi direnişinde deneyimlendiğini belirtmektedir (Birgün, 2021).

Bu süreçte bu tip girişimlerin çok farklı örgütsel biçimlerde kurulmaya ve çeşitlenmeye başladığına tanık olundu. Çoğunlukla gönüllülük esasına göre işleyen bu girişimler, gıdaya erişim sorununa çeşitli çözümler sunmanın yanı sıra toplumu örgütleyen yeni değerler ve pratikler geliştiren yapılar olarak

da karşımıza çıkıyor. Bu kolektif çabalar, merkezi iktidarın mevcut yönetsel düzenlemeler ve araçlarla çözemediği gıda krizi karşısında yerel unsurların hayata geçirdiği çözüm arayışları bağlamında özel bir yer kaplamaktadır. Yıldırım (2020: 27-9), bu yapıların Türkiye'deki sağlıklı beslenme soruna indirgenemeyecek kadar kompleks, üretim krizleri ve dışa bağımlılık olgularıyla birlikte alınabilecek, hem emeğin güvencesizleştirilmesi hem de kent-kır ayrımını oluşturan sosyo-ekonomik yapıların çözülmesi karşısında güçlü yanıtlar olarak ortaya çıkan alternatif deneyimler şeklinde tanımlamaktadır.

Sonuç Yerine

Pandemi sonrasında ve tarımsal üretimin metalaştırılmasının ortaya çıkardığı şartlar altında karşılanması güç gıda ihtiyacı ortaya çıkartan sorunun politik boyutunu ihmal edip onu salt ekonomik bir olgu ve kaynakların etkin dağıtımı ile ilgili bir problem olarak incelemek piyasa ve meta ilişkilerinin yarattığı bu sorunun yine piyasa ilişkileri ile aşılabileceği yanılsamasını doğurur. Oysa, tarım-gıda alanındaki değişim yalnızca bir ekonomik olgu olarak görülemez. Bu alandaki değişimin toplumsal örüntülerine bakmak yaşanan yıkımın daha gerçekçi bir resmini sunmak kadar toplumdaki mevcut ekonomik durumlara ve burada filizlenen yeni pratikleri de analize dahil etme imkânı sunar.

Neoliberalizm piyasa mantığının ve dinamiklerinin tüm toplumsal süreçler üzerindeki artan hakimiyetini işaret ediyor olsa da, onun saf bir halinden bahsetmek mümkün değildir, aksine her zaman melezleşmiş formlarda ortaya çıkar (Clarke, 2008: 140). Neoliberal melezlenme ve çeşitlenme üzerine yapılan bu vurgu kapitalist ilişkilerin sonsuz ve yenilmez bir uyum sağlama yeteneğini değil, toplumsal yeniden üretimin sürekliliği açısından böyle bir melezlenmeye duyduğu yaşamsal ihtiyacı işaret eder. Dolayısıyla, bu alanlar aynı zamanda kapitalist ilişkiler karşısındaki olası mücadele alanlarını da daha çok görünür kılar. Bu sebeple ekonomiye yalnızca kapitalist ilişkilerin belirlediği monolitik bir alan olarak bakmak, kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkilerinin kendi alternatiflerinin toplumdaki yansımalarını da görmeyi engeller. Özellikle, tarımsal gıda alanında tespit edilebilen bu alternatif ilişkiler ekonominin tek biçimli ve tek boyutlu olan toplumsal algısını kırarken, toplum içinde kapitalizme uyumsuz ya da ona karşıt dayanıklı mekanizmalar da üretir. Gıda toplulukları, kooperatifler, dayanışma ekonomileri ve benzeri girişimler gıda alanındaki dolaysız rollerine indirgenemeyecek bir faillik üretmişler, geliştirdikleri farklı pratik ve etik değerler ile gıda sorununun toplumsal düzlemde yeniden tanımlamasına katkı sunmuşlardır.

Pek çok girişimin kolektif olarak ya da üyeleri itibarıyla antikapitalist öncellerle hareket etmiyor olmalarına ve bu yönde açık ideolojik tercihlerde bulunmuyor olmalarına karşın günümüz toplumlarında piyasa mekanizmalarının başarısızlıkları ve eksikliklerine yanıt üretilirken toplumsal değişim için bir potansiyel barındırdıkları iddiası tartışılmayı hak eder. Üretim, tüketim ve yeniden dağıtım ile ilgili değişen gündelik pratikler ve eylemler, bu sayede, toplumsal yaşamın her alanında giderek artan özel şirketlerin kontrolüne ve toplumsal ilişkilerin metalaşmasına meydan okumakta ve kapitalist toplumsal ilişkilerin içinde, ona karşı ve onun ötesinde yeni ufukların yaratılmasına açık hale gelir (Holloway, 2010; Chatterton/Pickerill, 2010). Bu potansiyele karşın, tüm bu tikel girişimlerin kapitalist üretim ilişkileri ve ondan türeyen güç ilişkileri ile şekillenmiş şeylerin düzeninde yarattığı somut değişimler sorgulandığında kapitalist olmayan bir geleceğin işaretleri ve bu ufka doğru yönelmiş bir siyasal stratejiden daha çok kapitalizm içinde karma ekonomi biçimlerine doğru bu stratejiden sapmalar olabileceği eleştirisi de (Albo, 2021) dikkate alınmayı hak eder. Dolayısıyla kapitalist ilişki ve mekanizmaların bıraktığı ya da yarattığı boşluklarda toplumun karşı hareketleri biçiminde ortaya çıkan bu çeşitli alternatif deneyimleri kapitalizmin çatlaklarında filizlenen ve bu çatlakları genişleten girişimler kadar bu çatlakları onarıcı rolleriyle de düşünmek gerekir.

DİPNOTLAR

- 1 Günümüzde toprak mülkiyet yapısı ve kırsal yaşam biçimlerinin tarihsel kökenlerini daha iyi anlamak için, Osmanlı döneminde tarımın küresel üretim ve ticaret ağlarıyla bütünleşmesinde büyük toprak sahipliği ve çiftliklere atfedilen belirleyiciliği sorgulayan ve kırsal köylü hanelerinin ve küçük toprak sahipliğinin süregiden önemi, uyum sağlama pratikleri ve direnişine dair somut örnekler sunan şu çalışmaya bakılabilir (Keyder/Tabak, 1991).
- 2 Büyükşehir belediyelerini düzenleyen ve büyükşehirlerdeki köylerin tüzel kişiliklerini kaldırarak mahalle birimine çeviren 6360 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye'deki adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) verilerine göre il ve ilçelerde yaşayan nüfusun belde ve köylerde yaşayan nüfusa oranı dramatik bir şekilde artmıştır. Resmi istatistiklere göre yasanın uygulamaya girmesinden önceki son yıl olan 2012 yılında bu oran %77,3'e %22,7 iken, yasanın ardından kentsel nüfus 2013 yılında %91,3 olarak ölçülmüş, 2021 yılında ise bu oran %93,2 olmuştur. (TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), 2012-2021). Bu yazının yayınlanma süreci devam ederken, Türkiye İstatistik

Kurumu, işlevini yitirmiş kır-kent tanımında Avrupa İstatistik Ofisi tarafından geliştirilen “Kentleşme Derecesi” (*Degree of Urbanisation*) ölçütünü esas alacağını açıklamıştır (TÜİK, 2023).

- 3 Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü'nün 2018 tarihli Dünya Nüfus Beklentileri verilerinden hareketle Dünya Bankası uzmanlarının hesaplamalarına göre kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payının en hızlı düştüğü periyod devlet öncülüğünde yürütülen tarım ve kırsal politikaların liberal politikalarla yer değiştirdiği 1980-90 yılları arasındaki on yıllık dönem olarak göze çarpmaktadır. Detaylı bir inceleme için bkz. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?locations=TR>
- 4 Detaylı bilgi ve haritalandırma için bkz. <https://www.ekoharita.org/ekoloji-haritasi/>.
- 5 Oxfam ve Development Finance International (DFI) tarafından pandeminin ilk iki yılında hükümetlerin eşitsizlikle mücadele politikalarını ve eylemlerini incelemek üzere yapılan bir araştırmaya göre Türkiye 38 OECD üye ülkesi arasında sonuncu, toplam 161 ülke arasında ise 74. sırada yer aldı. <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621419/rr-cri-2022-111022-en.pdf>
- 6 International Day of Cooperatives 2021 – Message from the Deputy Director General, Policy, ILO. Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=732E38RDxx0&t=4s>.

KAYNAKÇA

- AA (2020), “Tarım ve Orman Bakanı Pakdemirli: 2021’de üreticilerimize 23 milyar lira destek vereceğiz”, Anadolu Ajansı, 05.11.2020. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/tarim-ve-orman-bakani-pakdemirli-2021de-ureticilerimize-23-milyar-lira-destek-verecegiz/2032936> (Son Erişim: 05/02/2023)
- Altieri, Miguel A./Nicholls Clara I. (2020) “Agroecology and the reconstruction of a post-COVID-19 agriculture”, *The Journal of Peasant Studies*, 47:5, 881-898, DOI: 10.1080/03066150.2020.1782891
- Araghi, Farshad (2009). “Accumulation by Displacement: Global Enclosures, Food Crisis, and the Ecological Contradictions of Capitalism”, *Review* (Fernand Braudel Center), vol. 32, no. 1, 2009, pp. 113–46. JSTOR, <http://>

www.jstor.org/stable/40647791.

Albo, Greg (2021), “Postcapitalism: Alternatives or Detours?” *Beyond Digital Capitalism: New Ways of Living: Socialist Register* 2021, 310-330.

Atasoy, Yıldız (2013). Supermarket Expansion in Turkey: Shifting Relations of Food Provisioning. *Journal of Agrarian Change*, 13(4), 547-570.

Bernstein, Henry (2010). *Class dynamics of agrarian change*. Halifax, N.S. : Sterling, VA: Fernwood Pub. ; Kumarian Press

Bernstein, Henry (2006). “Is there an agrarian question in the 21st century?”, *Canadian Journal of Development Studies/Revue canadienne d'études du développement*, 27(4), 449-460.

Birgün, 2021, “Kadıköy Kooperatifi: Üreticilerle aracısız buluşuyoruz”, <https://www.birgun.net/haber/kadikoy-kooperatifi-ureticilerle-aracisiz-bulusuyoruz-337716>, (Son Erişim: 05/02/2023).

168

Birgün, 2021, “YerDeniz Kooperatifi: İşletişte Herkes Eşit”, <https://www.birgun.net/haber/yerdeniz-kooperatifi-isleyiste-herkes-esit-337727>, (Son Erişim: 05/02/2023).

Chadwick, Anna (2019). *Neoliberalism and the Financialization of Agriculture, Law and the Political Economy of Hunger*. (Oxford, 2019; online edn, Oxford Academic, 21 Mar. 2019), 49-78, <https://doi.org/10.1093/oso/9780198823940.003.0003>.

Clarke, John (2008), “Living with/in and without neo-liberalism”, *Focaal*, 51, pp. 135–147.

İBB. (2022). *Tarımsal Faaliyetler 2020-2021-2022*.

İBB. (2021). *İstanbul Gıda Stratejisi Belgesi*.

Chatterton, Paul/Pickerill, Jenny (2010), “Everyday activism and transitions towards post-capitalist worlds”, *Transactions of the institute of British Geographers*, 35(4), 475-490.

Clapp, Jennifer/Moseley, William G. (2020), “This food crisis is different: COVID-19 and the fragility of the neoliberal food security order”, *The Journal of Peasant Studies*, 47:7, 1393-1417, DOI: 10.1080/03066150.2020.1823838

CSocD59 (2021), Report of the Secretary-General: Socially just transition towards sustainable development: the role of digital technologies on social development and well-being of all (E/CN.5/2021/3), Commission for Social Development Fifty-ninth session 8-17.02.2021, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/328/08/PDF/N2032808.pdf>

De Angelis, Massimo (2007). *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*. London: Pluto Press.

ILO. (2022). Genel Tartışma Komitesi Raporları: İnsana Yakışır İş ve Sosyal ve Dayanışma Ekonomisi. 110. Oturum Tutanakları.

FAO. (2020). Addressing the impacts of COVID-19 in food crises | April–December 2020. FAO. <https://doi.org/10.4060/ca8497en>

FAO (Ed.). (2019). *Safeguarding against economic slowdowns and downturns*. Rome: FAO.

Friedmann, H. (2005). Feeding the Empire: The Pathologies of Globalized Agriculture. *Socialist Register*, 41.

Davis, Mike (2006). *Planet of slums*. London ; New York: Verso.

Harvey, David (2001). *Spaces of capital: Towards a critical geography*. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.

Healy, S., Chitranshi, B., Diprose, G., Eskelinen, T., Madden, A., Santala, I., & Williams, M. (2020). Planetary Food Commons and Postcapitalist Post-COVID Food Futures. *Development*, 63(2-4), 277-284. doi: 10.1057/s41301-020-00267-9

Holloway, John (2010). *Crack capitalism*. London: Pluto Press.

Ince, Ayca/Kadirbeyoglu, Zeynep (2020). “The politics of food: Commoning practices in alternative food networks in Istanbul” Özkan, Derya/Baykal

Büyüksaraç, Güldem (Der.) *Commoning the City: Empirical Perspectives on Urban Ecology, Economics and Ethics*, (Londra: Routledge): 37-50

İPM (IPC), (2021), *Sosyal Dayanışma Ekonomisi için Güçlü Kooperatifçilik*, İncev.

Hazar-Kalonya, Dalya/Ayalp, Ekrem/Karakaya Ayalp, Emel/Candan Demirkol, Esin/Ozden, Fatih/Yildiz, Mesut Yüce/Kocagöz, Umut/Celik, Zerrin. (2020). *Korona Günlerinde Tarım ve Gıda Politikalarını Yeniden Düşünmek [Re-thinking Farming and Food Policies in Corona Days]*. *Spektrum*, 2, 117-119.

Karakaya Ayalp/Emel (2021), “Alternatif gıda ağları ve Türkiye’de yurttaş temelli gıda inisiyatifleri”, *İdealkent*, 12.33: 965-1005.

Keyder, Çağlar/Nizam Bilgiç, Derya/Yenal, Zafer (2020, Temmuz 4). *Covid-19, Tarım ve Gıda: Dünyada ve Türkiye’de neler yaşandı, neler yaşanacak?* Sarkaç, <https://sarkac.org/2020/07/covid-19-tarim-ve-gida-dunyada-ve-turkiyede-neler-yasandi-neler-yasanacak/>, Son erişim: 09 Haziran 2023.

170

Keyder, Çağlar/Tabak, Faruk (Der.) (1991). *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East: Globalization, Revolution, and Popular Culture*. Albany, NY: SUNY Press.

Keyder, Çağlar/Yenal, Zafer (2013). *Bildiğimiz tarımın sonu: Küresel iktidar ve köylülük* (1. baskı). Çağaloğlu, İstanbul: İletişim.

Koretskaya, Olga/Feola, Giuseppe (2020). *A framework for recognizing diversity beyond capitalism in agri-food systems*. *Journal of Rural Studies*, 80, 302-313. doi:10.1016/j.jrurstud.2020.10.002

Marsden, Terry/Whatmore, Sarah (1994). *Finance Capital and Food System Restructuring: National Incorporation of Global Dynamics*. McMichael, Philip (Der.), *The Global restructuring of agro-food systems* (Ithaca, N.Y: Cornell University Press): 107-128

Marsden, Terry/Moragues-Faus, Ana/Sonnino, Roberta (2019). “Reproducing vulnerabilities in agri-food systems: Tracing the links between governance, financialization, and vulnerability in Europe post 2007–2008”, *Journal of*

Agrarian Change; 19: 82– 100. <https://doi.org/10.1111/joac.12267>

Mengi, Ayşegül/Çınar, Tayfun/Keleş, Ruşen (2017) “Transformation of rural lands into urban uses: impact upon environmental assets in Turkey”. Hepperle, Erwin/Dixon-Gough, Robert/Mansberger, Reinfried/Paulsson, Jenny/Hernik, Józef/Kalbro, Thomas (Der.) Land ownership and land use development: the integration of past, present, and future in spatial planning and land management policies. (Zürich: VDF): 221-227.

Mezzadri, Alessandra (2022). “Social reproduction and pandemic neoliberalism: Planetary crises and the reorganisation of life, work and death”. *Organization*, 29(3), 379-400. <https://doi.org/10.1177/13505084221074042>

McMichael, Philip (2022). *Gıda Rejimleri ve Tarım Sorunları (D. Avcı, Çev.)*. İstanbul: Notabene Yayınları.

McMichael, Philip (2006). “Peasant prospects in the neoliberal age”, *New Political Economy*, 11(3), 407-418.

171

Moragues-Faus, Ana/Marsden, Terry/Adlerová, Barbora/Hausmanová, Tereza (2020). “Building Diverse, Distributive, and Territorialized Agrifood Economies to Deliver Sustainability and Food Security”, *Economic Geography*, 96(3), 219-243. <https://doi.org/10.1080/00130095.2020.1749047>

Nizam, Derya (2021). *Pandemi Sürecinde Tarım Sorununu Yeniden Düşünmek*. *Praksis*, 55, 151 - 173.

OECD (2022), *OECD Regions and Cities at a Glance 2022*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/14108660-en>.

Öztürk, Murat/Jongerden, Joost/Hilton, Andy (2021), “Agriculture and rural life in Turkey” Jongerden, Joost (Der.), *The Routledge Handbook on Contemporary Turkey* (Londra: Routledge): 322-334.

Shiva, Vandana (2022). *Agroecology & Regenerative Agriculture: Sustainable Solutions for Hunger, Poverty, and Climate Change*, Santa Fe, NM: Synergetic Press.

Shiva, Vandana (1991) *The violence of the green revolution: third world agriculture, ecology and politics*, New York: Zed Books.

Tilzey, Mark (2018). *Political Ecology, Food Regimes, and Food Sovereignty*. Cham: Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-64556-8>

TMMOB (2022), “Açlık Kaderimiz Değil!”, Basın Açıklaması, 23.09.2022. https://www.gidamo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=12062&tipi=2&sube=0

TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası (2020), “2021 Yılı Ülkemiz Tarım Sektörü için Hüsran Yılı Olacaktır. Çiftçilere Yapılacak 2021 Destekleri; Hayret, Gayret, Sabret Devrini Bitirdi!”, Basın Açıklaması, 14 Aralık 2020.

TÜİK (2022). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri – 2012-2022. <https://data.tuik.gov.tr/>

172

TÜİK (2023). “Kent-Kır Nüfus İstatistikleri, 2022: Sürdürülebilir yeni kent-kır tanımı oluşturuldu”, TÜİK Haber Bülteni, sayı 49755, tarih 11 Mayıs 2023 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755&dil=1>

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, (2018). *Population Division World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*.

Türkkan, Candan (2021). *Gıda Egemenliği: Pandemi Sonrası Bir Dünya İçin Panzehir. Salgın Sonrası İçin Ekolojik Manifestolar*. Mekanda Adalet Derneği.

Williams, Gavin (1994) *Land and Freedom: an Outline*. Working Paper No. 12, Centre for Social and Development Studies, University of Natal, Durban.

Yıldırım, Uygur Dursun (2019). *Belediyeler ve Kooperatifler Ekseninde Türkiye Tarımında Alternatif Kamusal Deneyimleri; Olanaklar ve Sınırlar*. İçinde Öngel, F. Serkan/Yıldırım, Uygur Dursun (Der.), *Krizelere karşı kooperatifler: Deneyimler, tartışmalar, alternatifler* (1. baskı, ss. 25-78). Kadıköy, İstanbul: Notabene Yayınları.

TARIMLAŞTIRMA VE TARIMSIZLAŞTIRMA: İSTANBUL'DA BOSTANCILIĞA BÜTÜNSEL BAKIŞ DENEMESİ¹

Agrarianisation and de-agrarianisation: Towards a comprehensive consideration
on Istanbul's vegetable gardens

H. Kiraz Özdoğan*

Geliş Tarihi / Received : 30 Ocak 2023

Kabul Tarihi / Accepted : 20 Haziran 2023

Özdoğan, H. Kiraz (2023), "Tarımlaştırma ve Tarımsızlaştırma: İstanbul'da Bostancılığa Bütünsel Bakış Denemesi", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt 21, Sayı 82, (Bahar 2023), ss: 173-207

173

Öz

İstanbul'da bostancılık pratikleri ev bahçelerine kurulan geçimlik bostanlar, ticari maksatla yapılan zanaat bostanları, müşterek alanlar yaratmak üzere organize olunan kolektif bostanlar gibi farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'daki bostanlarla ilgili sosyal bilimsel çalışmalar, son yirmi yılda toplumsal hareketlerin etkisiyle artmıştır. Bu literatürde zanaat bostanları ve kolektif bostanlar, başat konuları teşkil etmektedir. Hem akademik literatürde hem de bostanlarla ilgili toplumsal hareketlerde İstanbul'un son altmış yılda bostansızlaştırılması/tarımsızlaştırılması ve sebze yetiştirmenin kent yaşamının normalinden çıkartılması merkezi eleştiri konularıdır. Ancak kentin tarımsızlaştırılması, tek hâkim politika değildir. Ev bahçelerini bostan kurulacak şekilde planlanması, kentin tarımlaştırılmasına yönelik erken örnekleriyse; hobi bostanları ve topraksız tarım uygulamaları daha güncel örnekleridir. Bu makalede İstanbul'daki sebze yetiştirmeye dair pratikler ve söylemler, tarımsızlaştırma/bostansızlaştırma ve tarımlaştırma ekseninde bütünsel olarak incelenmektedir. Makalenin ilk kısmında etnografik anlatılardan hareketle İstanbul'un hafızasında -hem meslek hem geçimlik- bostanlar ele alınacak ve burada bostanların Cumhuriyet döneminde kentin dokusunun bir parçası olduğuna ve bostancıların kentin failleri olduğuna dikkat çekilecektir. Bostanların ve bostancıların kaybının ise ortak yaralanabilirliğinin konusu olabileceği iddia edilecektir. İkinci kısmında kentte sebze yetiştirmeye yönelik güncel tarımlaştırma politikaları ele alınacaktır. Belediyelerce yürütülen

* Dr. Öğr. Görevlisi, Yeditepe Üniversitesi, Antropoloji, kirazlar84@gmail.com, Orcid Numarası:
0009-0008-8142-8653

Lecturer, Yeditepe University, Anthropology, kirazlar84@gmail.com, Orcid Number: 0009-0008-8142-8653

hobi bostanlaştırma projelerinin kolektiflik ve sebze yetiştirme zanaatlarına el koyma aracı olarak yürütüldüğüne ve buradaki vasıfsızlaştırmanın da topraksız tarım uygulamalarına yer açmaya yarayacağına dikkat çekilecektir.

Anahtar Sözcükler: kent bostanı, tarımlaştırma, tarımsızlaştırma, bostansızlaştırma, kentsel gıda üretimi

Abstract:

Vegetable gardening (bostans) in Istanbul takes various forms, such as subsistence gardens in backyards, commercial artisanal gardens and collective gardens formed by social movements. The academic interest in urban gardens of Istanbul has risen in the last two decades with the impact of the emergence of social movements. In this literature, artisanal gardens and collective gardens have been widely investigated. This literature, along with social movements related to urban vegetable gardens mostly criticizes de-agrarisation of Istanbul in the last sixty years and normalization of this process in daily life. However, the de-agrarisation of the city is never a dominant policy. If the implementation of household gardens was an early example of agrarisation, hobby gardens and new-age urban gardens (soilless agriculture) are more recent examples. This article proposes more comprehensive consideration of vegetable gardens in Istanbul from two axes: deagrarisation/ bostansızlaşma (degardening) and agrarisation. This article is divided into two sections. The first section examines vegetable gardens in Istanbul's memory through ethnographic narratives and draws attention to the fact that gardens were part of the fabric of the city during the Republican period while gardeners were the agents of the city. It will suggest that loss of vegetable gardens and gardeners can be the subject of common vulnerability. The second section analyzes policies of agrarisation by vegetable gardens in the city. It will be pointed out that the hobby gardening projects promoted by municipalities serve to appropriate two skills: collectivity and artisanal character of historical gardens. This deskilling will make room for implementation of new-age agriculture such as soilless agriculture in the city, which could be considered under the rubric of the agrarisation of the city.

Keywords: urban gardens, agrarianisation, de-agrarianisation, de-gardenisation, urban food production

Giriş

İstanbul bostanlarıyla ilgili akademik çalışmaların sayısı -bu alandaki toplumsal hareketlerin de etkisiyle- son yirmi yılda hatırı sayılır bir şekilde arttı.² Bu literatürde tarihi bostanlar³ ve kolektif bostanlar⁴ başat konular olurken sebze yetiştirmenin başka biçimlerine ilgiyse sınırlı kalmıştır. Örneğin İstanbul'daki evlerin bahçelerine kurulan ve ağırlıklı geçimlik nitelikte olan bostanlar, ancak toplumsal hareketin konusuna dönüştüğünde⁵ akademik ilgiyi üstlerine çekebilmiştir. İstanbul'da sebze yetiştirmenin diğer biçimleri, topraksız tarım uygulamaları ve 2000'lerde belediye hobi bostanları ise literatürde büyük oranda göz ardı edilmiştir.

İstanbul'daki tarihi bostanlar ve kolektif bostanlarla ilgili akademik literatürde tarım teknikleri, kent kültürlerindeki yeri gibi konular farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Bu araştırmalar, çoğunlukla onları yaşatma mücadeleleriyle

diyalog halinde, araştırmacı/araştırma nesnesi ikiliğinin ötesinde arayışlarla gerçekleşmekte; kentlerde sebze yetiştirme normallüğünü savunan günceli dönüştürmeye yönelik bir perspektif ortaya koymaktadır. Burada, hem akademik araştırmalarda hem de toplumsal hareketlerde, gizli özne olarak karşısına alınan politik hat, dolayısıyla, tarımın son altmış yılda hızlanan bir şekilde kentin normalinden çıkartılması: kentin tarımsızlaştırılması/bostansızlaştırılmasıdır. Gerçekten de toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı ve bu alandaki araştırma külliyyatın büyüdüğü 2000'lere gelindiğinde Nail Oraman ve Ali Sati Ekinci'nin 1946 yılında yayınladıkları makalelerinde belirttiği "İstanbul ve civarındaki beş başlı sebze istihsal bölgesi"ndeki bostanlardan çok azı kalmış, kalanlar ise bölgesel olma niteliklerini çoktan kaybetmişlerdir. Ancak tarihi bostanları ve kolektif bostanları odağına alarak kentin tarımsızlaştırılmasının/bostansızlaştırılmasının eleştirilmesi, iktidar kurumlarının sebze yetiştirmeyle ilgili kent politikalarını açıklamak açısından bazı yetersizlikler barındırmaktadır. Kapitalist kent yönetiminde, hiçbir zaman kentleri bütünüyle tarımsızlaştırma politikası benimsenmemiş, bilakis kenti tarımlaştırmaya⁶ yönelik onları hakim politikalara hizmet eden güçlü mekânsal metaforlara (Milbourn 2020: 14) dönüştüren öneriler ve uygulamalar geliştirilmiştir. Genişleyen yerleşim yerlerinin gıda sorununa çözüm bulmak için çeperlerde sebzeçiliği desteklemek, ekonomik kriz dönemlerinde sosyal ve ekonomik sorunları hafifleterek sosyal düzeni sağlamak için işsizlere ve yoksullara yönelik bahçeler kurmak, mülkiyeti sevdirmek ve göçmenlerin kentlere adaptasyonu sağlamak için ev ile işçi bahçelerini teşvik etmek bunun ilk (ve devam eden) örnekleridir.⁷ Bu metinde incelenecek olan belediyelerin hobi bostanları kurması ve topraksız tarımı desteklemesi ise İstanbul'da son on beş yılda cereyan eden daha güncel örnekleri olarak anılabilir.⁸ Buradan hareketle Nathan McClintoc'un (2014: 149) de bize hatırlattığı üzere kentte tarım yapıyor olmanın sadece radikal karşı çıkan bir hattın parçası olduğunu söylemek güç. Ancak uluslararası literatürden farklı olarak Türkiye'de kentleri tarımlaştırmaya yönelik bu politikaları inceleyen akademik çalışmalar oldukça azdır. Bu alanda mücadele eden toplumsal hareketlerin de yakın zamana kadar herhangi bütünlüklü bir perspektif geliştirmiş olduğunu belirtmek güç. Bu da İstanbul'u zanaatsal nitelikte bostanlarla iç içe bir kent olarak yaşatma, ev bahçeleri ve kolektif bostan mücadelelerini zayıflatmaktadır. Bu yüzden iktidar kurumlarınca kentlere yürütülen tarımsızlaştırma politikalarını bostansızlaştırma üzerinden okunması, aynı anda kentleri sebze yetiştirebilir hale getirme/tarımlaştırma uygulamalarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu makale de niteliksel araştırma yöntemlerinden yararlanarak İstanbul'daki sebze yetiştirmeye dair pratiklere ve söylemlere bütünsel bakmayı amaçlamaktadır.

Cumhuriyetin ilk kırk-elli yılından sonra, İstanbul ve civarının bostansızlaştırılması yaygınlaşmıştır. İstanbul bostancılığıyla ilgili yazılı ve sözlü aktarımlar ise bostansızlaşmayla beraber gelen yoksunlaşma duygusunu takip etmemize izin verir. Buradaki aktarımlar bir bütün olarak hem güncel tarımlaştırma uygulamalarının -sömürünün yoğunluğu gibi- ana eğilimlerine soru işaretleriyle bakmamızı sağlayan hem de kent politikalarında ortak yaralanabilirliğin (Butler, 2005) gözetilmesinin gerekliliğine dair bir dizi anekdot sunar. Bu nedenle ilk olarak hem zanaatsal usullerle ticari (meslek olarak) bostancılığa hem de evlerde yapılan geçimlik bostancılığa dair anlatılara yer vereceğim ve burada bostancılığın kentin normalinin içinde olduğunu ifade edeceğim. Makalenin bu ilk kısmının ana akışını, sayısal verilerden sakınarak kurdum. Bunun nedeni sadece sayısal verilerin o dönemi yansıtması konusundaki objektifliğiyle ilgili şüphelerim değil; daha çok sayılarla temsilin kent yaşamının bostanlarla iç içe geçmiş hallerini, buradaki bağlarla birlikte sosyalliği ve en önemlisi de acıları dışlayan özelliklerinden sakınmaktır. Sebze ve yetiştikleri bostanlar, sayıların dilini aşan etrafındaki ilişkilerle var. Bu yüzden anılardan, bağları gösteren gazete yazılarından ve bu tarzda yaklaşan akademi ve akademi dışı yayınlardan 'etnografik' anlatılar olarak yararlandım.

176

Makalenin ikinci kısmında kenti sebze yetiştirebilir hale getirmeye yönelik güncel tarımlaştırma politikalarını,⁹ belediye eliyle yürütülen hobi bostanları ve topraksız tarım uygulamaları üzerinden ele alacağım. Belediyelerce yürütülen hobi bostanları uygulamalarının önemli bir kısmının kolektiflik ve sebze yetiştirme zanaatlarına el konularak gerçekleştirildiğini; kolektifliğin ve zanaatın (dolayısıyla meslek olarak bostancılığın) yok edilmesinin de topraksız tarım gibi sömürüyü yoğunlaştıran Tarım 4.0 uygulamalarına zemin açtığını iddia edeceğim. Bu yüzden kısaca belediyelerce geliştirilen topraksız tarım uygulamalarına da yer vereceğim. Bu kısım, ağırlıklı olarak kurumların açık kaynaklarının taranması, katıldığım toplantılardaki gözlemlerim ve yaptığım yapılandırılmamış görüşmelerden yararlanılarak oluşturuldu.

Sonuç olarak bu metinde İstanbul'daki farklı sebze yetiştirme deneyimlerine bir arada bakmaya çalışarak zanaat olarak bostancılığın, ev bostanlarının ve kolektif bostanlarının yaşatılmasının iktidar kurumlarınca yerleştirilmeye çalışılan hobi bostanlarına ve topraksız tarım uygulamalarına dair eleştirel söylem ve pratiklerin geliştirilmesiyle ancak mümkün olabileceğini iddia edeceğim.

1. İstanbul'un Hafızasında Bostanlar ve Bostancılar: Zümrüt Fasulyeleri ve Tombul Marulları Yetiştiren Bostancılar

Tarihçi Alexander Shopov “17. yüzyılın ortasından itibaren İstanbul bostanlarının, tekniği ve mahsulleriyle kentin ekonomisinin ve kimliğinin temel bir parçasına dönüştüğü”nü belirtir. (2021: 76). Cumhuriyet kurulduğunda da İstanbul -hala- bostanlı bir kenttir; bostanlar ötekileştirilmemiş ve kentten ayrıştırılmamıştır.¹⁰ Pervititch'in 1922-45 yılları arasındaki haritaları, bostanların Cumhuriyet döneminde şehrin dokusunun bir parçası olduğunu görmemizi sağlayan en ulaşılabilir kaynaklardan biridir. Su yollarında daha yoğun olmak üzere neredeyse her paftada bir tarla, bostan ve meyve bahçesi vardır. Bu haritaların her ne kadar günümüzdekilere göre tarım alanlarını daha sanatsal bir şekilde tasvir ettiği söylenebilirse de oradakilerin hikayelerini, bağlarını, iç içe geçmiş hallerini anlatma konusunda bizi eksik bırakır. Her şey tepeden bakışla resmedilmektedir ve faillerinden mahrumdur. İstanbul bostanlarıyla ilgili kartpostallar ve fotoğraflar ise -çoğunlukla peyzaj niteliğinde olsa da- bu eksikliği bir nebze de olsa doldurur: Bostanlardaki su dolaplarını, sebze küfesi taşıyanları, bostancıları, bugün tarihi miras diye müzeleştirilenlerle -örneğin kara surlarıyla- ilişkilerini arşiv kayıtlarından çıkartarak görsellere dönüştürür. Ancak oradaki akışı canlandırma işini, hayal gücümüze bırakır.

Arşivlerde yerlerini bulmuş gazetelerde satış ilanlarında, parti teşkilatları asil ile yedek üyelerinin yayınlandığı yazılarda (Anonim, 1955: 2-3), sebze yarışmalarına dair haberlerde (Anonim, 1955: 1-2) bazı bostancıların isimlerine ulaşabiliyoruz. Mübadele komisyonun gazeteye verdiği ilanlarda da İstanbul bostancılarıyla bulanmamışlar olarak, gıyabında tanışabiliyoruz.¹¹ Tüm bu gazete ilanları, haritalardaki kayıp öznelerin bir kısmını adlandırmamızı sağlar. Ancak onların karakterlerinden, ilişkilerinden mahrumuzdur. Bostancılar konuşturulmamışlardır.

Şehir Haberleri başlıkları altındakilerse gündelik ilişkilerine dair anlatılar içererek bahçıvanları sadece bir isim olmaktan çıkartır. Daha sistemli bir gazete taraması gerektirmekle birlikte, karşılaştıklarımın önemli bir kısmı bostana izinsiz girenlerle yaşanan ihtilafı durumlara dairdir.¹² Bostancıların isimlerini ihtilafı durumlarla anılmış dahi olsa, bu durumun kendisi o dönemlerde hem bostancıların şehirde önemli failer olduklarını hem bostanların dokunabilecek kadar yakınımızda olduğunu hatırlatmış olur. Bostancılar ve bostanlar buradadırlar.

Bostanlarla ve bostancılarıyla ilişkileri, gazetecilerin yazı dizilerinde yakalayabiliriz. *Bir Şehir Efsanesi olarak Yedikule Marulları* (2019) yüksek lisans tezinde Suna Kafadar bostanların ve bostanda yetişenlerin kentin dokusunun bir parçası olduğunu, gazetecilerin dilinden de takip etmiştir. Bostanlarda yetiştirilen marullar ve enginarlar, örneğin Yedikule Hastanesinin 106. kuruluş yıldönümüyle ilgili veya Hampartsoum kutlamaların bir parçası (Kafadar, 2019: 1-4) olduğunu Serhat Muhtar Alus'un satırlarıyla aktarır. Bazı sebzeler bu satırlarda karakterlendirilmişlerdir: “Yedikule göbeklileridir”ler ve karikatürlere konu olmuşlardır (Kafadar, 2019: 51) Bostanlar, aynı zamanda şehirlilerin “sefa” alanlarıdır:

“Mevsimi geldi mi, hele günlerden cuma ve pazar ise bostanlar mahşer Allah. Bahçıvanlar müşterilere hasır kâğıtta tuzlar, testi testi sular taşır durur; önlerine kucak kucak hıyarları yığar. Kolları sıvayıp hart hart yiyen yiyene. Her biri kol kalınlığında ve lakin körpe körpe, çıtır çıtır.” Alus, “Aksaraydan Yedikuleye” (Alus, Akşam, 1939'den akt. Kafadar, 2019: 27)

Çelik Gülersoy gazete yazılarında bostancılığı, bostancıların zanaatlarıyla ilişkilendiren tanışık bir edayla tasvir etmiştir. Beşiktaş Çarşısında satılan sebzelerin, örneğin “zümrüt fasulyeler”in, “Çingaraklı Bostanda” boy” attığını bildiğini yazar (1994: 27). Kadife patlıcanların ise “[g]öbekli ve yeleşinde gümüş köstekli saati ‘Haydar Ağamızın bahçesinde’ tombullaş”tığını aktarırken (Gülersoy, 1994: 27-28) onun biricikliğine (Benjamin, 2002) ve onu çevreleyen atmosfere dikkat çekmiş olur. Gülersoy aynı edayla mahallesinin bostancısını, “Paşo”yla tanıştırır. “Paşo” der, “her sabah turuna” “[s]üslü [k] arakol” binasından içeri girerek başlamaktaydı.

“Belli müşterileri vardı. Bir tanesi de, tabî biz. Ben 5-10 yaşındaki çocuk, onun hem zümrüt maydanozlarına vurgundum, hem kılık-kıyafetine, hem beburûhi boyuna, hem çini mavisi gözlerine, hem altın sırma tellere benzeyen bıyıklarına.”

Paşo öyle tanıdık ki İstanbul'da daha büyük havuzlu bir bostan kurma hayali de çevresindekilerce bilinmektedir:

“Kocaman havuzlu bir bostan sahibi olmak, gürbüz atlarla, komşusu gibi tüm Beşiktaş'a yayılıp ‘piyasayı ele geçirmek’, bu minyatür adamın içinde sönmeyen bir ateş gibi yanarmış.” (Gülersoy, 1994: 57-58).

Burada dikkat edilecek olursa Paşo için Beşiktaş'ta havuzlu bir bostan sahibi olmak kurulabilir bir hayaldir. Barboros Bulvarını açmak için Demokrat Parti döneminde geçen silindir, bostancılar ve bostanlarla¹³ birlikte bu hayalleri kurabilme normalliğinin de üstünden geçmiştir: Bu hayali “[v]arlıklı ya da yaşamı rahat tüm komşuları, keyifli bir alayla, yaşım ilerlediğinde bana anlatırlardı”¹⁴ (Gülersoy, 1994: 58). Yazar, İstanbul'da bostancılık yapmanın kentliler için normal olmaktan çıkmaya başladığını hissettirir.

Paşo'yla ve diğerleriyle birlikte kaybedilen bostancılık, ancak, sadece bostancıların değil Gülersoy gibi başkalarının da mahrumiyetine dönüşmüştür: “Bizim arabanın da, azıcık *hızlanıp*,¹⁵ beni Paşo'dan *koparmasını*¹⁶ yaşıyorum ben de, şimdilerde, her akşam [...]” (Gülersoy, 1994: 59). Bostanlardan ve bostancılarından koparılmayla gelen yoksunluk hissini aktarırken yazar onlarla bağımıza ve dolayısıyla ortak yaralanabilirliğimize (Butler, 2005) de dikkat çekmiş olur. Bostanlar sadece bostancılarıyla yok; çevresindeki kurduğu bağlarla, dereleriyle, komşuluklarıyla da vardır.

Judith Butler, yaralanabilirliğin yeni bir oluşa kapı açabilmemiz için tanınmasının önemine dikkat çeker (2005: 56-58). Nitekim bu tanıma halini İstanbul'a daha geç gelenler arasında da kelimelere dökenler vardır. 1960'ların başında Sivas Zara'da gözlerini dünyaya açan Hüseyin Irmak, dört yaşında Kurtuluş'a taşınmıştır. *Tatavla'dan Kurtuluş'a* (2022) kitabında Arnavut bostancıların çocukluğunun parçası olduğunu anlatır:

“Çeşmenin hemen altında, Arnavut Haşim amcanın eski tarz, iki katlı taş evi vardı. [...] Haşim amca çocukları sevmezdi. Bahçesindeki incir ağaçlara çıktığımızda bizi kovalar, bağırır çağırır, arkamızdan taş atardı. (...) Civar bostanlar, ta Feriköy'e kadar Haşim amcanındı. Ne yazık ki ölümünden sonra hiçbir şey eskisi gibi olmadı. Bostanlar darmadağan oldu, satıldı ve yerlerine karman çorman mahalleler kuruldu; evi ise 2009'da yıktırılarak, yerine apartman yapıldı.” (2022: 74)

Benzer bir tanışıklığa ve mahrumiyet hissine, sözlü tarih çalışmalarında yer verilen mahallelilerin anlatılarında da rastlanıyor. Derya Fırat, Bomonti'deki mekânsal dönüşüme ve kent belleğine yoğunlaştıkları araştırmalarında görüşmecilerin “bostanlardan, bahçelerden ve özellikle de Arnavut sahiplerinden” bahsettiklerine dikkat çeker: “koca koca göbekli marullar” “aşağıdaki marul tarlası”nda satılır(dı). “Pazarı kaçırdıysanız, bostana gider alırdınız (Erkek, 54 yaşında, otuz üç yıldır Bomonti'de oturuyor)” (Kovanlıkaya vd., 2021: 52).

Benzer bir anlatı *Sözlü Tarih Görüşmeleriyle Kağıthane* kitabında da vardır: Şaban Ağa (Aslan/Şen/Kurtuluş, 2014: 64), Avni Tunçlar (a.g.y.: 73), Arnavut Meto, Cingöz (a.g.y.: 227) görüşmeciler tarafından anılan bostancılardan bazılarıdır. “Pazara gitmezdik bahçelerden alışveriş yapardık” (a.g.y.: 253). Bir görüşmecileri, ayrıca, kenti sarmalayan çeper bostanlarda nasıl sebze yetiştirdiklerini şehir merkezleri arasındaki gidiş gelişleri de aktarmıştır:

“Çapa yapıyorsun, suluyorsun, domatesi topluyorsun [...] Kurtuluş'a götürüyorlar eşekle. O zaman domateslerin kabukları inceydi [...] Fazla gezdiğinde eziliyordu salça oluyordu. [...] At arabaları vardı, uzun; onlarla satmaya götürürlerdi. Unkapamı'nda hal vardı, oraya götürürlerdi (Şefik Kavi, 1941, Kağıthane)” (Aslan/Şen/Kurtuluş, 2014: 164)

Bu anlatıdaki domateslerin kabukları ayrıntısı, bize aynı zamanda İstanbul'un zanaat ve meslek olarak bostancılıkta arındırılmasının, sebze yetiştirmenin endüstriyelleşmesinin derinleşmesiyle bağlantısını gösterir. Domatesler uzak yerlerden İstanbul'a gelmektedir; uzun yollara dayanabilmeleri için de artık ince kabuklu olamazlar; bu yüzden yola dayanıklı yeni (endüstriyel) çeşitlerin yaratılarak bunların yaygınlaştırılması gerekir.

Bostanlar ve bostancılarıyla kaybolanlara (ince kabuklu domateslere, marullara, Paşolara) dair mahrumiyet hissinin, İstanbul'da oturan herkes tarafından “topyekûn ve senkronik yaşanan bir süreç” (Kaynar, 2012: 13) olmadığını hatırlatmak gerek. Burhan Felek *Hayal Belde Üsküdar* kitabında Üsküdarlı dostlarından Profesör Üveys'in “Şemsipaşa Meydanı'nın arkasındaki bostanın park” haline getirildiğini kendisine adeta bir müjde gibi verdiğini anlatır. Ancak o da kaybettiklerinin yasını tutarak bostanları kaleme almaya karar verdiğini yazar:

“Bostanın hatıraları var. Üsküdar'ın ve civarın hanımları akşamları buraya giderler turşu ve taze salatalık yerler, bostan dolabından akan suların şıkirtisini dinlerler, hava alır, ahbaplık ederlerdi. Biz çocuktuk. Ama bostanın kapısı önünde burma bıyıklı beylerin, içerideki kadımların giriş ve çıkışlarında zerdostluk etmeye çalıştıklarını görürdük” (1987: 108)

Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine miras kalan bostancılığa dair bu anlatılar, günümüzde kente tarımı yeniden entegre etmeyi amaçlayan *tarımlaştırma* politikalarının ana eğilimlerine soru işaretleriyle bakmamızı sağlayan

anekdotlar sunmaktadır. Bunları kısaca izah etmeye çalışacağım. Bunlardan en çarpıcı olanı son dönemlerdeki “gıda krizi”yle ilgili yaklaşımlarda kent bostanlarına yüklenen işlevselci misyondur. Gıda krizi, gıda güvenliği söylemlerinde kabul edilmiş bağımsız bir mertebeye yükseltilir. Kent bostanları da onun nezdinde gıdayı yakında karşılayacak mekanları sunma ve yediklerimizin nasıl yetiştiğini bilmemizi sağlayan eğitim aracı olma işlevlerini icra ederler. Bostanlar bu işlevleriyle hem açlık hem de zanaatı kaybetme risklerini yatıştırırlar. Halbuki yukarıda paylaştığım anlatılardan görüleceği üzere bostancılık ne sadece “gıdayı” burada, hemen yakınımızda karşılama (gıda güvenliği) işleviyle; ne de yediklerimizi bilmemiz konusunda tüketiciyi eğitime işleviyle sınırlı bir dünyanın parçasıdır. Bunların ötesinde, *gıda egemenliği* ve *agroekolojinin* anlam dünyasına daha yakın bir yerde, kentin dokusunun içindedirler.¹⁷ Anlatılar ve görseller, bostancıların, sebzelerin, toprağın, suyun, komşuların iç içe geçmiş (Yardımcı, 2020: 107) olarak şekillendikleri ortak geçmişe ve her zaman taksonomik ayrımları aştıkları söylenemese de ortak bir sosyalliğin izlerine işaret ederler. Kaybı, bostancılar ve bostanlardakiler için acı verebilir, hüznün konusu olabilir.¹⁸ Onların ortadan kaldırılmasıyla gelen yoksunlaşma hissi, bostancı olmayanların da (sadece insanların değil, kuşların, böceklerin vs.) ortak olduğu bir his olabilmektedir; kentin bostansızlaştırılması ortak yaralanabilirliğin (Butler, 2005) konusu olabilmektedir. Ortak yaralanabilirliğin kapsamı Türkleştirmeye yönelik nüfus politikaları sonucunda yerinden edilen, kaybedilen Rum, Ermeni bostancılar kadar uzanır.

Bu da bizi bostanları işlevleriyle sınırlandıran bakış açısından farklı ikinci bir konuda, farklı bir yaklaşıma kapı açar: doğa ve kültürü iki ayrı şey olarak birbirinden ayırtıran; insanı kültüre, bitkileri doğaya atan ve insan kültürünü hiyerarşik olarak üstte koyan yaklaşımın ötesine taşır. İstanbul’daki bostancılıkla ilgili anlatılarda sebzeleri yeme işleviyle sınırlandırmayan, onları “üretilen” biyolojik varlıklar olarak ifade etmeyen, varolanların kolektifliğiyle (Descola, 2013) yaklaşan çok fazla aktarım vardır. Bunlar “doğa ve kültür ayrımını ters yüz” eden birlikte oluşa (Özdoğan vd. 2021: 21) ve birlikte sosyalliğin (Tsing, 2014) tezahür ettiği ilişkilere işaret eder: “Göbekli marullar” vardır ve bostanlar “zerdostluk” edilen yerlerdir.

Son olarak ince kabuklu domates aktarımında değindiğim gibi kent-kır ikiliğinin tarım bazında (gıda üreticileri ve tüketicileri ikiliği şeklinde) kurulması ve endüstriyel çeşitlerin entegre edilmesiyle yaygınlaştırılması politikalarıyla ilişkilendirilebilir. Dikkat edilirse bostanlar, bostancılarıyla birlikte İstanbul’dan yok edilirken tarımda ‘yüksek verimli’ standart tohumların

ve ona uygun tekniklerin adapte edilerek üretimin yoğunlaşmasını amaçlayan “yeşil devrim” Türkiye’ye girmiştir. Kentlerdeki zanaatsal bir şekilde icra edilen bostancılık, bu yönlü bir endüstriyelleşmesinin kökleşmesiyle uyumlu bir yapılaşma edilişte değildir. “Göbekli marullara” artık ihtiyaç yoktur; *kitleler* kente akıtılırken verimliliği arttırılmış *kütlelerce* marullara (meta olarak gıdaya) ihtiyaç vardır.

Sebze Yetiştiriminin Görünmez Hali: Ev Bahçelerinde Kurulan Bostanlar

Cumhuriyetin ilk 50 yılına ait sebzeçilik kitaplarında ev bahçelerinde sebze yetiştirme pratiklerini yetkinleştirmeye yönelik başlıklar var. Bu kitaplar, özellikle evlerin bahçelerinde -çoğunlukla- herhangi bir ticari kaygı gütmeksizin bostan kurmanın günümüzden daha yaygın bir pratik olduğunu düşündürüyor. Özellikle İstanbul Sur içinde¹⁹ ve Beşiktaş, Üsküdar²⁰ gibi kentleşmenin daha eskiye gittiği ilçelerde geçimlik bostancılık yakın zamana kadar daha çok rastlanan bir pratik. Dolayısıyla kentliler için sebze yetiştirmek ve bahçesinden sebze yemek norm dışı bir durum değil. Bununla birlikte gerek erken Cumhuriyet gerekse 1950’liler sonrası dönemde ev bahçelerinde geçimlik sebze yetiştirme pratiklerine yoğunlaşan herhangi bir araştırmaya ulaşamadım. Semtler hakkındaki anılarda meslek olarak icra edilen bostancılığa daha çok yer verilmektedir. İstanbul’la ilgili akademik yayınlarda bazı değinmeler olmakla birlikte oldukça sınırlıdır; bunların da çoğunluğu İstanbul’a yeni gelenlerin kurduğu gecekondu mahallerindekilerle ilgilidir. Ancak işçi konutları meselesiyle ilgili bu yazın bir bütün olarak ev bahçelerinde bostan kurulmasının nasıl değerlendirildiğine ve bu değerlendirmelerin dönüşümüne dair çıkarımlar yapmamızı sağlama açısından önemlidir. Kentin normal olarak gören anlayıştan, endüstriyel kentin etkilerini azaltma işlevi yükleyen veya kırsal ölçütü olarak gören yaklaşımlara kadar farklı uçları bu yazında takip edebiliyoruz.

İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Ekmel Zamil 1949 yılında yayınlanan bir makalesinde Kazlı Çeşme’deki her gecekondu bahçe olarak ayrılan bir kısım olduğunu ve buraların ekildiğini; hanenin “sebze ve salatasını umumiyetle kendi bahçesinden temin ettiği”ni yazmıştır (s.82).²¹ Girdiği evlerden birinde

“Bahçesinde ak sakallı 80’lik bir ihtiyar çalışıyordu, marangozun babası olduğunu söyleyen ve müstakil bir evin sahibi olmak gurur ve zevkiyle bahçesini daha güzelleştirmeye ve daha verimli bir hâle kalbetmeye çalışan bu dinç ihtiyarı hayranlıkla seyrettim.” (Zamil, 1949: 83).

Zadil'in dinç ihtiyarın sebze ekişine vurgusunun nedeni, gecekonduda oturanların "madrabaz değil, bilâkis, bir şey yaratan, bir varlık gösteren faziletli kimseler" (Zadil, 1949: 87) olduğunu göstermek içindir. Ev bahçelerinde bostan kurmak, kentteki "fazilet"lerden biridir. Ancak bu akademik bakışın, her daim bu tarzda devam ettiğini söylemek güç.²² Gecekonduda bahçelerinde sebze yetiştirmeyi veya tavuk beslemeyi kırsallık ölçütü (Wedel, 2001: 52)²³ olarak gören ifadelerde daha yakın dönem araştırmalarında rastladım. Örneğin Belkis Kümbetoğlu Ümraniye'deki gecekonduda bölgedeki kadınlarla ilgili araştırmasında "kentte yaşamlarına rağmen, yaşamları[nın] tıpkı köydeki gibi" olduğunu yazmış, bunun göstergelerinden birinin de bahçelerinde gıda yetiştirmeleri olduğunu belirtmiştir (1996: 90-91). 2006 yılındaki yüksek lisans tezinde Seda Bilan da gecekonduda tavuk ve inek beslenmesini, bahçede sebze yetiştirilmesini "köydeki alışkanlıkların şehre [...] taşınması" olarak yorumlamıştır (s.36).²⁴ Kırsaldan kente göçte kendi sebzelerini yetiştirmekten koparak bu konuda vasıfsızlaşması yönündeki evrimci yaklaşım, gecekonduda külliyyatının bütününe hâkim değildir. Diğer yandan özellikle İstanbul gecekondularıyla ilgili literatür taramamda bahçe bostanları mevzusunun çoğunlukla derinleştirilmeksizin bırakılmış olduğunu fark ettim. Bu analizden imtina eden akademik gözün, Mübeccel Kıray'ın da ifadelerinde bulanabilecek "kentsel yerleşme alanlarının tarımsal olmayan üretimi içerdiği" tanımlamasının etkisiyle değerlendirilebilir (1972: 562). Gecekondulular bahçelerinde (hatta bazen müşterek alanlarda) bostan kurarak varsayılan kentle "özel (*subjective*) uyuşmayı" (Kıray, 1972) gerçekleştirememiş, ücretli-emek kavramının sınırlarını ihlal etmişlerdir. Halbuki akademik gözün kırsallık olarak değerlendirdiği bostancılık, yukarıda da belirttiğim gibi o dönemde kent yaşamının bir parçasıdır.

Barış Alp Özden, (2013: 102) *Çalışma Dergisi*'nin 1944 yılındaki bir sayısında Orhan Alsaç'ın işçi evlerinin bir bahçesi olması gerektiğini yazdığına dikkat çeker. Alsaç işçi konutlarının bahçeli olması işçilerin moralini düzeltereği ve birçok sosyal problemi çözeceğini belirtmektedir. Sınıf mücadelesinin engellenmesi de bunlardan biridir, nitekim Alsaç güçlü endüstriyel iktidarların da böyle yaptığını yazmıştır (2013: 102). Böylece ev bahçeleri kapitalist kentin oluşturduğu riskleri ve sakıncaları yönetebilir kılmanın bir aracı olarak planlanmıştır (Özdoğan, 2023). İstanbul'da devlet kurumlarınca inşa edilen işçi konutlarının bu perspektifte inşa edilip edilmediğine dair bir araştırmaya ulaşamadım. Sedef Başaran, Çalışma Bakanlığı tarafından kurulan Örnek Mahallesi'ndeki (Üsküdar) evlerin kendisine ait bir bahçesi olduğunu yazmışsa da ekilip ekilmediğine dair bilgi aktarmamıştır, sadece çocuk oyun alanı olarak kullanıldığını belirtmiştir.

Başaran, Örnek mahallesinin yanı başındaki gecekondu mahallesi olan (sosyalist hareketin güçlü olduğu) Mustafa Kemal'de (1 Mayıs'ta) ise konutların %94,7'sinin kendisine ait bahçesi olduğunu ve bunların %41,6'sının ekildiğini bulgulamıştır (1986: 33). Gecekondu bahçelerinde sebzehanenin ve çevresinde tüketmek üzere yetiştirilmekle birlikte zaman zaman bunları satanların da olduğu, bu konudaki literatüre sınırlı da olsa geçmiştir (Doğan, 1990: 150; Kümbetoğlu 1996: 91-2).

“Herkesin bir bahçesi vs vardı [...] Herkes kendine göre doğal bir şey yapıyordu. Şimdi hiç böyle bir şey yok, toprak rantına dönüştü” (Aslan/Şen/Kurtuluş, 2014: 113).

2010'larda ise İstanbul'da ev bahçelerinde sebze yetiştirmek ekolojik ve/veya politik bir mücadele hattı olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Örneğin, Permablitz Topluluğu 2011-2015 yılları arasında hane bahçelerini permakültür bahçelerine çevirmek için çalışmıştır (Beyond Istanbul, 2018). Yeryüzü Kooperatifinin de benzer çalışmaları olmuştur (2015). Emek Mahallesinde kentsel dönüşüme karşı bir mücadele hattı olarak ev bahçelerinden bir kooperatif kurma girişimleri olmuş, Covid-19 salgınıyla birlikte getirilen önlemler neticesinde kesintiye uğramıştır (Tan, 2021). Salgının üçüncü ayında toplumsal hareketler tarafından kurulan kolektif bostanlarının bir kısmı ev bostanlarındadır (Yel Değirmeni, Bahçelievler, Küçükçekmece, Gazi Mahallesi [Özdoğan, 2020-2022, yayınlanmamış araştırma]).

2. Tarımlaştırma: El Koyma Aracı olarak Hobi Bostanlaştırma ve Topraksız Tarıma Yer Açma Politikaları

Buraya kadar İstanbul'da hem meslek olarak icra edilen ticari hem de geçimlik bostancılığın kentin dokusunun bir parçası olduğuna dikkat çekmeye çalıştım. Bu iki -meslek ve geçimlik- halin de 2000'lere geldiğinde varlıkları İstanbul'da oldukça azalmıştır. İstanbul'daki kentli yaşamın *tarımsız* kurgusu oldukça normalleş(tiril)miş, hatta gübre kullanımının ve inek, keçi beslemenin yasaklanmasıyla kurumsallaştırılmıştır. 2010'lardan itibaren ise toplumsal hareketler nezdinde kent ile bostancılık arasında kurulan bağda yeni bir söylemsel izlek gelişmeye başlamıştır. Bu izlek ilk olarak kentte herhangi bir tarımdan öte, kentte ekolojik ilkelerle, dönüştürücü bir tahayyülün parçası olarak kolektif bir şekilde icra etmeye yönelik kolektif ekotarım²⁵ (Özdoğan, 2016) olarak isimlendirebileceğimiz hareketler tarafından geliştirilmiştir. Bu hareketler ortaklaşma süreçlerini genişletmek, yaşamı onaran bir yerden tarım yapmayı öğrenmek, kurda-kuşa da yer açmak gibi söylemlerle örgütlenmiş tarım yapmak ile insan ilişkileri arasında politik bağlantılar kuran söylemler

geliştirmişlerdir. İkinci izlek ise Gezi eylemleri sürecinde ortaya çıkan mevcut tarihi bostanları yıkımlara karşı korumaya yönelik örgütlenmelerde takip edilebilir; Yedikule Bostanlarını, Gümüşdere Bostanlarını koruma girişimleri bunların arasındadır. Her iki izlekte ortak olan, bostancılığı kentin normalinin bir parçası olduğunu göstermek ve onları yaşatmaktır. Belediyeler ise bu izleklerin kolektifliğini ve meslek halini dışlayan, “ekolojik” anlatısını kısmi olarak içererek başka bir hale sokan hobi bostanlarını yayma politikasını benimsemiştir. Bu hobi bostanlaştırma politikası da bütünlüklü ve topyekûn bir politika olmaktan çok, parça parça karşımıza çıkmış; zamanla el koymanın mekânsal halinden söylemsel halini de kapsayacak şekilde dönüşmüştür. Ama hobi bostanlaştırma süreçlerinin hemen hemen hepsi toplumsal hareketlerin konusu olan çatışmalı alanlarda devreye sokulmuştur. Bu yüzden kolektifliğe ve tarihi bostanlara el koyma süreci olarak nasıl geliştiğini ele almak, günümüzde kentlerde bostancılığın nasıl yer alacağı açısından önemlidir. Bunu belirginleştirmek için de hobi bostanlarının kolektiflik ve bostancılık zanaatlarıyla adanmışlık, işleyiş, mekân kullanımı ve bilgi birikimi açısından farklarını ortaya koyacağım. Son olarak da kolektif ve tarihi bostanların yok edilmesinin topraksız tarıma zemin açan bir yere doğru da evrildiğini iddia edeceğim.

Kolektifliği Hedef Alan Hobi Bostanlaştırma

“Modern toplum, insanları işbirliği yapma konusunda ‘vasıfsızlaştırır.’” (Sennett, 2012: 19)

İstanbul’da ulaşabildiğim ilk kolektif bostan deneyimi, Kuzguncuk bostanıdır. 2011 yılına kadar da biricik deneyim olarak kalırken, bu yıl hem Boğaziçi Üniversitesi bahçesinde Tarlataban, hem de Yeryüzü Derneği’nin kent bostanları çalışması başlamıştır. Gezi Parkında kurulan bostanlar, sonrasında başka müşterek alanlarda -İmrahor ve Moda’da, Küçük Armutlu’da- kolektif bostanların kuruluşuna ilham vermiştir. Tek tük deneyimler yaşansa da Covid-19 salgınıyla kolektif bostan kurmak toplumsal hareketlerin pratiklerinin arasına daha yaygın bir şekilde girmiştir. Dayanışma Ağları ve Gezi sonrası kurulan çeşitli toplumsal hareketler İstanbul’da müşterek alanlarda da kolektif bostanlar oluşturmuştur, bunların sayısı ev ve kurum bahçeleriyle 29’u bulmuştur. Bostancılarının bir kısmının tarım geçmiş vardır, ama onlar da ilk defa kentte kolektif bir şekilde tarım yapmışlardır; bir kısmının ise hiçbir deneyimi yoktur ve ellerine ilk defa çapa-kazma almışlardır (Özdoğan 2020-2022, yayınlanmamış araştırma; harita için bkz. İstanbul Kent Bostanları Çalışma Grubu). Dolayısıyla hem kolektifliğin hem de ekolojik ilkelerle

sebze yetiştirmenin birlikte öğrenildiği (veya öğrenilemediği) bir deneyime dönüşmüştür.

2000'lerin ilk yarısında İstanbul'daki merkezi konumdaki ilçe belediyelerinin hobi bostanlarının önemli bir kısmı, kolektif bostan deneyimlerinin yerinden edilmesiyle kurulmuştur. Hatta bazıları -Kuzguncuk ve Moda-, kentlerde zanaat olarak bostancılığın itibarsızlaştırılması ve Rumların mallarına el konulması, mülksüzleştirme gibi yukarıda değindiğim başka el koyma süreçlerinin ardı sıra tezahür etmiştir. Bunun ilk ve en çarpıcı örneklerinden birini, günümüzde Kuzguncuk Bostanı olarak anılan bostanın hikayesinde takip edebiliriz. Bu bostan, aslında semtin İcadiye Deresi'ne eşlik eden beş bostanından sadece biriydi (Ebcim 2005: 74)²⁶ ve bostancısının ismiyle, mahalleli tarafından sevgiyle anılan (Mills, 2014: 149; Büyükfırat, 2005'ten akt. Cengiz, 2018: 80-81) İlya'nın Bostanı olarak bilinmekteydi. Cumhuriyet döneminde de devam eden ve yıllara yayılan el koyma politikaları²⁷ sonucunda bostancı aile, buradaki mülkiyetini kaybetmiştir. Son bostancı 1984'teki ölümüne, kadar ekmişse de zanaat olarak bostancılığı ötekileştirme ve yok etme politikaları buraya da aksetmiş ve arazi 1984'te bostancısını kaybettiğinde bostan olma özelliğini de yitirmiştir. Bu tarihten sonra da mahalleliler, burayı oyun yeri gibi müşterek alan olarak kullanmışlardır (Mills, 2014). 1992 yılında Üsküdar Belediyesi İlya'nın Bostanı'nı Başkent Üniversitesinin kurucusu Mehmet Haberal'a on yıllığına yapılaşmak üzere kiralayınca (Genoud, 2018; Mills, 2014; Fautras, 2016), mahalleliler de buranın müşterek ve yeşil statüsünün korunmasına yönelik uzun soluklu bir mücadeleye adımlarını atmışlardır. İnşaat projelerinin uygulanmasını engelleyen mahalleliler, 2004 yılında burayı kolektif bostana dönüştürmüşlerdir.²⁸ 2014 yılına kadar kolektif bir şekilde yürütülen İlya'nın Bostanı Üsküdar Belediyesi tarafından 2015 yılında idaresinin belediye ve muhtarda olduğu, İlya isminin ise tabelada geçmediği bir hobi bostanına çevrilmiştir. Çekilişte isimleri çıkanlara geçici olarak tahsis edildiği parseller toplamına dönüşmüş ve böylece kolektif vasfını ve özgür (Fautras, 2016) niteliğini yitirmiştir. Kolektiflik zanaatına el konulması, belediyelerin ilk ve son uygulaması olmamıştır.

Bostan pratikleri etrafında örülen kolektifliği hobi bostanlarıyla yok etme politikası Gezi döneminde yapılaşmaya karşı kurulan (2013) ve aktif olarak yürütülen başka bir bostan olan Üsküdar'daki İmrahor Bostanında da devam etmiştir. 2017 yılında Üsküdar Belediyesi'nce hobi bostanlaştırılmıştır. 2016 yılında Saint Joseph Lisesi öğrencilerinin inisiyatifiyle hayata geçen ve mahallelilerin katılımıyla devam eden Kadıköy'deki Fenerbahçe Parkı Topluluğu Bostanı da 2021 yılının Eylül ayında Kadıköy Belediyesince

hobi bostanına çevrilmiştir (Esendal 2021). Gezi sonrası dönemde üç sezon ekilmiş olan (G. T. ile yazışma, 23.10.2022) ve Covid-19 salgının ilk aylarında dayanışma bostanına²⁹ çevrilmiş olan Moda Bostanı da Kadıköy Belediyesince (Fıstık, 18 Eylül) hobi bostanına dönüştürülmüştür. Moda Bostanı da Kadıköy'ün merkezindeki bostanlardan sadece biriydi.³⁰ Böylece Kuzguncuk Bostanındaki gibi Moda Bostanı da çok uzun olmayan aralıklarla gerçekleşen el koyma politikalarının uygulandığı bir bostan olmuştur.

Tarımlaştırma: Zanaat Bostanlarına El Koyma Aracı olarak Hobi Bostanları

2013 Temmuz'unda Fatih Belediyesi ve İBB'nin iş makineleri Yedikule Kapısının içindeki İsmail Paşa Bostanına girdi ve henüz ekini üzerindeyken burayı molozlarla kapladı.³¹ Yedikule Bostanları Koruma Girişimi ve diğer toplumsal hareketlerinin mücadeleleriyle “Yedikule Kapı ile Belgrad Kapı Arasındaki Kara Surları İç Koruma Rekreasyonu Projesi”nde öngörüldüğü gibi bostan parklaştırılmadı, ama o günden beri molozlu niteliğiyle her an planlanabilir ‘boş’, ‘temiz’ bir mekân olarak duruyor. Dört yıl sonra, 2017 yılında tekrar moloz döküldü ve yine durduruldu. Bu ikinci moloz örtüsünün oluşturulması, yeni bir projenin uygulanması içindi. 2013 yılındaki ilk projede Yedikule-Silivrikapı arasında deremsi süs havuzunun etrafında parklar vardı (Kutup Architecture, t.y.). 2017'dekindeyse bu süs havuzunun etrafında Yedikule Bostanlarının güncel haliyle hiçbir benzerlik göstermeyen bostan parselleri kondurulmuştu. Proje tanıtımında hem “Yedikule Bostanlarının sağlıklılaştırıl[masından]” hem de “Tarım Parkı” kurulmasından söz ediliyordu. Bostanların en azından bir kısmı hobi bostanlaştırılacaktı, çünkü -projede ifade edildiği şekliyle- son dört yılda “yeşil alan anlayışını çim yüzeylerden tarıma ve yenilenebilir üretime dönüştürmek” anlayışına geçirmişlerdi (Ontasarım, 2017). Projede hobi bostanlarının, tarihi bostanların yerini sadece mekânsal olarak işgal etmesinin öngörüldüğüne, söylemsel olarak birbiriyle denk unsurların gibi ifade edilmediğine dikkat edilmeli.

Mekânsal yer değiştirmenin ilk somut örneği, 2020 yılında Fatih Belediyesinin içinde kovanların da olduğu tarihi zanaat bostanının “Yedikule Bahçe”ye çevrilmesiyle gerçekleşti. Bu tarihi zanaat bostanı, içindeki kovanlarla birlikte el konularak “halkın kullanımına açık tarımsal hobi bahçesi”yle içinden taş yolların geçtiği kırk metrekaarelik parseller (A Haber, 2021) toplamına dönüştürüldü. Fatih Belediyesi bu hobi bostanını, “[m]etropol yaşantısı”nda “doğaya saygıyı, toprağın değerini, emek vermeyi öğrenecekleri ve bu emeğin karşılığını görecekları” bir eğitim bahçesi olarak uygulamaya soktu (Fatih Belediyesi websitesi, t.y.). Burada görüleceği üzere “emek” çiraklıktan

ustalığa, yıllara uzanan tecrübe aktarımıyla gerçekleşmez; hobi olarak, yani arada bir öğrenilebilecek bir şey olarak kurgulanır: Örneğin öğrenciler yılda bir kez fide ekip ve “yılda üç kere hasat günlerinde bunları topl[amalarıyla]” “tarımı öğren[melerinden]” (A Haber) ve böylece “minik çiftçilere” (Uyguntürk, 2022) dönüşeceklerinden söz edilir.³² Öğrencilerin, parsellerin hemen yanındaki tellerin öteki tarafındaki hayvanları beslemesi ise gösterinin başka bir parçasıdır.³³ Böylece bostancılık hem seyirlik malzemeye hem de parçalı bilgiye aynı anda dönüştürülürken mevcut uygulamayla, söylemsel açıdan da onun yerine geçebilecek bir şey olarak sunulmaya başlanmıştır.

Başka bir belediye hobi bostanı projesinin zanaat bostanının mekânına el koyma girişimi, bu makaleyi yazmaya başladığım 2022 yılında Piyalepaşa'da kendisini gösterdi. İki dere arasındaki bostanlar bölgesine kurulan Piyale Paşa Camiisinin (1565-1574) bahçesi, yüzyıllardır bostan olarak kullanılıyor (Han/Shopov, 2015). Bölgenin sanayiye ve yapılaşmaya açılmasıyla iki dere arasında kalan tek bostan. 2015 yılında burayı “İBB Zeminaltı Otoparkı ve Çevre Düzenlemesi”yle bostansızlaştırma yönünde bir adım atınca bostanı korumak için bir dayanışma topluluğu oluştu. Bu süreçte Piyale Paşa Camii Bostanı, Anıtlar Kurulunca bostan olarak tescillendi. Bundan sonra Piyale Paşa Dayanışması bostanın devamlılığını sağlama, buradaki işlere el vermenin yanı sıra topluluklara ve çevredeki yerlere burada yetiştirilenlerin ulaşması için örgütlenmeye devam etti.

2022 yılının Mayıs ayında İBB, burayı hobi bostanı yapmaya karar vererek ne bostancılarıyla ne de toplulukla iletişim kurmadan “Halk Bostanı” tabelasını dikti ve yine kimseyle istişare etmeden koruma kuruluna başvurarak aynı yılın Temmuz ayında bu zanaat bostanının düzenlenmesini de içerdiğini iddia ettiği bir avan proje çıkarttı.³⁴ Projede maşulalar meydan ismiyle anılırken ve karanfiller otoparkın üzerine kondurulmuş saksılarda boy atarken bostan çapraz kesen toprak yollarla bölünmüş ve içlerinde rastgele küçük parseller oluşturulmuştur. Mevcut bostancılık ise haritada yoktur. Projeye ilgili kurumsal söylemde ise bostanın, bostan “vasfının” korunacağı iddia edilmektedir. Böylece sadece mekânsal yer değiştirmeye sınırlandırılmamaktadır; hobi bostanı, zanaat bostanı gibi sunulmaktadır.³⁵ Halbuki zanaat bostancılığıyla hobi bostancılığı birbirlerinin yerine geçebilecek nitelikte değildir.

Richard Sennett (2013) zanaatçılığı somut pratikler ve düşünme arasında diyalog kurabilen ve bir şeyi güzel/iyi yapabilme becerisi, hatta adanmışlığı olarak tarifler. Zamanla edinilir (Sennett, 2006). Oraman ve Ekinci (1946:

71), İstanbul sebze bahçıvanlığının “Türkiye sebzeciliğinin en ileri ve aynı zamanda en eski bir kültür merkezi” olarak tanındığını söyledikten sonra “bu ananevi san’atın devamına ve kalkınması”na ihtiyaç olduğunu yazarlar. Ziraat mühendisi olan yazarlar, bahçıvanlıktan, yani bostancılıktan, bir sanat olarak bahsetmeye makaleleri boyunca devam ederler. Tecrübeli bahçıvanların yanında çalışanların “evvelâ çırak sonra kalfa daha sonra usta olarak yetiş”tiklerini böylece “memlekete her sene birçok amelî bahçevanlar kazan”dırdıklarını belirtirler. Bu tarz bir “ananevi sanat”, Yedikule³⁶ ve Piyalepaşa tarihi bostanlarında hala devam etmektedir. Buradaki bostancılar, hem bostancılık yaptıkları yerdeki rüzgârdan toprağa kadar birçok ilişkiyi hissedebilme becerisine hem de tarihçilerin izlerini yüzyıllar öncesine kadar takip (Shopov/Han, 2013) edebildikleri kuyu, havuz ve maşula sistemini kullanabilme bilgisine sahiptirler. Bostancılar, bu becerileri ve bilgileri -bir çok zanaatçı gibi her zaman nesnel veya rasyonel ifadelerle dillendirilemezler; onlarda yaşarlar.

Hobi bostancılığındaysa bu işi yapan kişiden herhangi bir *adanmışlık* veya iyi yapma *becerisi* beklenmez, onun hayattaki ana etkinliği olarak tanımlanmamıştır, ancak boş zamanlarında yapabildiği kadar yapar. İdeal olanı ücretli işçilikten, ev içi emek süreçlerinden veya öğrencilikten arta kalan zamanları ve kesinlikle onları aksatmayacak şekilde yapmasıdır.³⁷ Dolayısıyla ücretli işçilikle veya ev içi gibi çeşitli sömürü mekanizmalarıyla ters düşmez; hâkim eğitim sistemini de altüst etmez. Sadece Michel Foucault’nun sözünü ettiği güvenlik mekanizmalarını çağrıştıracak şekilde kentli yaşamamızın risk ve sakıncalarından, örneğin stresi,³⁸ yoksulluğu hafifletmeyi sağlar.

İstanbul’daki belediyelerin hobi bostanlarındaki mevcut uygulamalarına bakmak da farklılığı görmemizi sağlar. İstanbul çeperlerinde kalan yerel belediyelerin çoğunluğu (örneğin Beykoz) daha büyük parselleri kullanıcılarına belirli bir ücret karşılığında kiralamaktadırlar. Büyükşehir ve merkezi konumdaki yerel belediyeler 2-3 dönümlük arazileri küçük parsellere bölerek,³⁹ kura gibi çeşitli ücretsiz dağıtım mekanizmalarıyla sunarlar. Belediyeler -okul veya dernek parselleri ayırmışsa onlar hariç- kullanıcılarına 6 ay ile 1 yıl arasında tahsis etmektedirler. İBB halk bahçeleri ismiyle başlattığı hobi bostanlarında kullanıcılarına zaman zaman elinde kalan fidelerden ve gübrelerden vermektedir. Kullanıcılar çiftçi kayıt sistemine kayıtlı olmadıkları için bunun dışında herhangi bir destekten yararlanamamaktadır ve örneğin Covid-19 kısıtlamaları sırasında parsellerine ulaşamamışlardır.

Parselin geçici ve boş zamanların izin verdiği ölçüde kullanımı, zanaatsal bostancılıktan -ve kolektif bostancılıktan- üç açıdan farklılaşmaktadır. Bunlardan ilki, arazi kullanımıyla ilgilidir. Parselin kişi bazında bölünüşü, arazinin asla bir bütün olarak kullanılamamasına ve deneyimlenememesine neden olur. Güneş ve su döngüsü gibi ekosistemler, çok kısıtlı bir şekilde oldukça küçük bir alanda seferber edebilirler ve dolayısıyla kullanıcılar oldukça kısıtlı bir bilgi birikimine sahip olurlar. Ayrıca işleyiş açısından da bütün parsellerdeki kullanıcıların özyönetimiyle süreç işletilmediğinden, yani bir topluluk oluşturulmadığından, diğer parsellerin deneyimi de kendilerine sistematik bir şekilde akmaz. İkinci olarak kullanıcıların bütüne dair hiçbir söz hakkı yoktur; muhtar ve belediye süreci yönetir. Örneğin Kuzguncuk Bostanı kullanıcıları, bostan pandemi kısıtlamalarından sonra açıldığında parselleri tel örgüler içinde bulmuşlardır (7 Ocak 2023, saha notu).⁴⁰ İkinci olarak “zaman darlığı” çilek gibi çok yıllık bitki yetiştiriciliğinin önüne geçer, hatta öngörülen hızda yetişmemişse dalında meyvesiyle sökülebilirler. Kullanıcı sezonu tamamlayıp tohum alabilmişse bile seneye parsel çıkmama veya başka yerde çıkma gibi nedenlerden hafızayı yaşatacak, deneyimi süreklileştirecek bir durumu da olmaz. Bu tarz sürekliliği, ancak varsa belediyenin görevlileri aracılığıyla gerçekleşebilir. Dolayısıyla kullanıcılarda bostancılığa dair bir yetkinleşme gerçekleşmez. Bu durumda hobi bostancılığı mevcut uygulamaları açısından zanaatsal ve kolektif bir deneyim oluşturmanın imkanlarını sunmaz.

Sonuç Yerine: Kentte 4.0 Tarım Uygulamalarına Yer Açmak için Bostansızlaştırma

2020'lere doğru iktidar kurumlarınca kentte sebze yetiştirmeye yönelik yeni bir uygulama ortaya atıldı: Kentte topraksız tarım. FAO, yaklaşık iki yıl önce bu söylemlerle *hydroponic*, *aeroponic*, *aquaponic* ve LED aydınlatması gibi yeni tarım teknolojilerini (4.0) yaygınlaştırma kararı aldığını duyurdu. Hemen akabinde İstanbul'da da iki yerel belediye (Silivri ve Eyüp)⁴¹ Tarım 4.0 merkezleri kurarak fonlar, eğitimler vermeye başladı. Tarım 4.0 kapsamında da topraksız tarım uygulamaları başlattı. Bu uygulamalarla ilgili söylemlerde kentlerde topraklı tarım yapmaya yer kalmaması ve kırsalda tarım yapan nüfusun azalması iki olgu olarak sunulur. Bunlar bir korku nesnesi haline getirilen gıda krizinin nedenleri olarak birbirine bağlanır. Sebepleri ise sorgulanmaz; sabit veriler olarak alınır. Gıda krizi de onları birbirine bağlayan, ancak nedenlerinden kopuk ayrı bir üst mertebeye yerleşir. Bu mertebeye nezdinde yegâne ve kaçınılmaz olan ise kentlerde otomasyonlarla topraksız tarım yapmaktır. Topraksız tarımın gıda krizini derinleştiren yönleri ise karartılır. Bu çaresizlik ve karartma söylemlerinin eşlik ettiği topraksız

tarım uygulamalarına yönelik eleştirel bir yazının geliştiğini ise gözlemedim (bknz. Özdoğan 2023).

Halbuki topraksız tarım, doğa ve kültür ikiliği, emeğin yoğunlaşması gibi uzun yıllardır analiz edilen birçok meselenin en derin yaşandığı alanlardan biridir. Bitkilerin yaşamları, yaşam sayılmaz. Bitkiler, topraktan ve çevresindeki her türlü ilişkisinden kopartılarak verimliliği -öncekilerle göre- daha otoriter yöntemlerle arttırılan bir unsur olarak uygulamaya konur. İlişkileri toprak, su, ışık, vs. daha yoğun kontrol mekanizmalarıyla yaratılan değişkenlerdir. Boru ve ışıklandırma sistemleriyle büyümesi için gerekli olan su, mineral ve ışık yapay olarak yeniden yaratılır. Kapalı uygulamalarında laboratuvar edasıyla tüm mekân yoğun bir kontrolle standartlaştırılır.

Bu süreç bitkiler ve ilişkilerinin yanında uygulayıcıları açısından da sömürü mekanizmalarının değişimine ve hatta yoğunlaşmasına neden olur. Artık sebze üretimi için bir toprak parçası, tohum gibi “doğal” girdilere yer yoktur. Mekanik sistemlerin kurulumu, minerallerin temini, vs. daha yoğun sermaye yatırıma dayalıdır (çıkan atıktan söz etmeye gerek bile yok) ve pH değerleri, sıvı solüsyonlarını hesaplanması gerekir. Bitkiler mekanik bir unsura, yetiştiricileri ise hiçbir zanaatsal birikime ihtiyaç duymayan “mekanik işleyişin nesnel ilkelerini dikte” (Ingold, 2000: 315) ettiği mühendislik bilgisini uygulayan kişilere dönüştürülürler.⁴² Bu durumun bostancılığı aile olarak icra edenler arasında kuşak ve cinsiyet eşitsizliklerini derinleştirilmesi de olasıdır. Topraksız tarımda hasat yapan yevmiyelilerin, tarihi Yedikule bostanlarında olduğu gibi zanaatsal bilginin aktarıldığı bir süreçten geçmeleri mümkün değildir; her zaman vasıfsız kısmında kalırlar. Bilgiye ulaşsalar dahi sermayeleri olmadıkça sebze yetiştiricisine dönüşmeleri mümkün değildir. Bunun için belediyeler gibi çeşitli kurumlar, destek programları açarak sermaye desteği verirler ve böylece topraksız tarım, patrimoniyal ilişkilerin de mecrası olur.

Eyüp Belediyesi'nin topraksız tarımla ilgili videosunun bir yerinde İstanbul Kalkınma Ajansı'ndan Erkan Tüzgen, kentlerde hobi bostanlarının yaygınlaştırılması gerektiğini (Anadolu Agency, 26 Ekim 2022) aktarmaktadır. Topraksız tarım uygulamalarıyla ilgili bir videoda kentlerde hobi bostanlarının yaygınlaştırılması ifadesinin tesadüf olduğunu düşünmek zor, çünkü bu perspektifte toprakla tarım, ticari olarak bir meslek olarak artık yapılamaz kılınacaktır, ancak hobi olarak yapılabilir. Topraksız tarımda bitkiler üzerinde büyüme baskısı, verimlilik o kadar yoğunlaştırılmıştır ki⁴³ zanaat bostanları piyasada onlarla hiçbir şekilde rekabet edemeyeceklerini öngörmek zor değil.

Yukarıda yeşil devrimle birlikte tarımdaki endüstriyelleşmenin yoğunlaşması ve kentin tarımsız kurgusunun hâkim olmasıyla eş zamanlı olarak İstanbul'da zanaat bostanlarının azaldığına dikkat çekmiştim. Benzer bir sürecin topraksız tarım uygulamalarının İstanbul'da yaygınlaştırılmasıyla gerçekleşmesi muhtemel. Bu uygulamalar, büyük olasılıkla zanaat bostancılığının yok oluşunun bir aracı olacak. Zanaat bostanlarının, ev bahçelerindeki bostanların vs. bitmesi de İstanbul'daki gıda krizinin bir nedeni olarak sunulacak: insanların bostancılıkla artık ilgilenmek istemedikleri söylenerek suçlanacaklar. Topraksız tarım gıda krizinden zorunlu bir çıkış kapısı olarak sunulacak sonuçlar, başka bir sömürü yoğunlaşmasının nedeni olarak gösterilecek. Bu yüzden kolektif, zanaat ve ev bahçeleri bostanlarını korumakla ve yaygınlaştırmakla yetinmek, yıkımın önüne geçmek için yeterli değil. Aynı zamanda iktidar kurumlarının kolektif ve zanaat bostanlarına el koyan hobi bostanları ve yeni tarım teknolojileriyle kenti tarımlaştırma politikalarına da karşı eleştirel söylemlerin ve pratiklerin örülmesi gerekir.

DİPNOTLAR

192

- 1 Bu makaleyi İstanbul bostancıları ve bostanlarla dayanışanların yanı sıra MSGSÜ ile GSÜ'deki hocalarıma adanmak istiyorum. Onların izleri olmasaydı, bu makaleyi yazamazdım.
- 2 İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü bitirme tezlerinde ilçe monografilerinde sebzeçilikle ilgili birçok erken dönem bilgi bulmak mümkündür.
- 3 Bazıları: Ada (2022), Akdal (2016), Aykan/Başyurt (2019), Kafadar (2019), Kaldjian (2000), Kıran (2019), Koder (1995), Shopov/Han (2013), Ricci (2008), Robin (2011). Bu çalışmaların önemli bir kısmı da Yedikule ve Piyalepaşa Bostanlarını konu almıştır.
- 4 Bazıları: Beyond İstanbul 2018, Durgun (2019), Fautras (2016), Mills (2014) içinde bir bölüm: "Bostan Sokak", Turan (2015).
- 5 Bahçeci (2012); Beyond İstanbul 2018; Tan (2022) (Deniz Tan'ın çalışması, her ne kadar Kuleli Mahallesi'nde ev bahçelerine kurulan bostanları ele alsada ilgi, bir toplumsal harekete dönüşmesiyle başlamıştır).
- 6 "Kente tarımın tekrar dönmesi", 'tarım kenti' (agri city [Cathelat, 2019]) veya 'kentin tarımlaştırılması' (agrarisation de la ville [Ernwein/Cavin,

2014; Robert-Boeuf, 2019]) gibi” çeşitli başka isimlendirmeler de vardır (Özdoğan, 2023).

- 7 ABD’de 1890’lardan itibaren ekonomik kriz ve savaş dönemlerinde yoğunlaşmak üzere çeşitli dönemlerde -özellikle yoksulları ve işsizlere yönelik, kent tarımını teşvik eden politikalar geliştirilmiştir. Thomas J. Basset (1981) yoksullara yönelik kent tarımını teşvik eden politikaların yerel yönetimleri, şirketleri işsizlerin ve işçilerin genel refahını sağlama sorumluluğundan azade kıldığını ve böylece sosyal düzenin devamlılığını sağlamaya katkıda bulunduğuna dikkat çeker. Aynı zamanda akut kriz dönemlerinde ‘kendi başının çaresine bak’ etiğini de desteklediğini iddia eder. Laura J. Lawson kapitalist kentleşmeyle gelen çevre sorunları iyileştirmek için de kent bahçelerinin teşvik edildiğine dikkat çeker. Sandrine Baudry “iyi birer Amerikalıya dönüşmek” için de çeşitli hayırsever kurumların yoksullara arazi sağladığını belirtir. Basset’le benzer bir şekilde Laura J. Lawson da savaş dönemlerinde kent tarımının güçlü bir şekilde vatanseverlik temasıyla birleştirildiğini vurgular.
- 8 Bu makalenin konusunu aşmakla birlikte 1970’lerden itibaren kent tarımı teşviklerinin ulusal çapta örgütlenmenin ötesine geçerek UNICEF, FAO, TUAN (The Urban Agriculture Network [1992]), SGUA (The Urban Agriculture Support Group [UNDP tarafından 1992 yılında kurulmuştur]) RUAF (Resource Center on Urban Agriculture and Forestry [1999]) gibi uluslararası kuruluşlarca örgütlendiği belirtilebilir (Bu konudaki 2000’lerin başına kadar olan teşviklerle ilgili Türkçe bir özet için bkz. Efe, 2003: 23-45).
- 9 İstanbul’da tarımlaştırma politikalarına dair uygulamalar 2000’lerin başında sivil toplum kuruluşların da katılımıyla gerçekleştiğine dair örnekler var. Fon alan çeşitli dernekler, kimi zaman yerel yönetimlerin de katkılarıyla kent tarımı projeleri geliştirmişlerdir. Bunlardan erken örneklerinden biri, 2005’te Ulaşılabilir Yaşam Derneği tarafından İstanbul’un Gürpınar İlçesinde civar ilçelerde oturan işsiz kadınlara yönelik 40 dekar arazide gerçekleştirilen kent tarımı projesidir. Proje AB’nin Active Labour Market Strategy Project, the New Opportunities Programmes çerçevesinde CFCU (Central Finance and Contract Unit) tarafından finanse edilmiştir (Kaya 2005). Gürpınar Belediyesinin de aktif katılımı söz konusudur (Bigpara Hürriyet 2005). 2014 yılında 6360 Sayılı Kanun’daki değişikliklerle tarımsal faaliyetlerin yerel yönetimlerin hizmet

alanına girmesiyle belediyeler kent tarımında daha fazla müdahil olmaya başladıkları belirtilebilir.

10 Onur Ada, 1927 sayımında sekiz mıntıkada toplam 685 bostan ve 949 bahçe yer aldığını aktarmaktadır. Nüfusun da %11,27'si, 89.517 kişi de tarımda istihdam edilmektedir (1929 İstatistik Yıllığı'ndan akt. 2022: 266 ve 269).

11 Orhan Türker, bazılarını kitaplarına taşımıştır: Hristo Konstatinu Bağdat Caddesinde (No: 49), Sütçü Toma Fenerbahçe Hatboyunda (No: 9), Bakkal Pavlo ise Kurbalığidere Caddesinde (No: 36) (2008: 38-39) oturmaktadır. Katina ve Yorga Yedikule Caddesinde (No: 20), Anetta, Maria ve Sotiri Kuyulu Sokakta (No: 5), Thalia mirasçısı Petro ise Samatya Caddesinde (No: 399) ikamet etmektedir (2010: 81).

12 Örneğin, bostancı Mehmet'in bostanından sebze almaya gelen Mustafa'yı öldürme hikayesi: Anonim (2.5.1942) "Bostanda bir Cinayet" Şehir Haberleri, Vatan Gazetesi, s.2.

194

13 Beşiktaş'ta 115 ekilen arazi vardır. Kemal Egi'nin 1946-1947 "İstanbul paftasında ekili ve dikili arazinin tesbiti" bitirme tezinde Beşiktaş'ta 115 dikili arazinin olduğunu aktarır. Lâmia Tenik'in 1949 yılındaki bitirme tezinde ise Beşiktaş Kazasının 5.376 hektarlık alanında 124 ekili arazi olduğunu bunun da ilçenin 2,3'üne denk geldiğini aktarmaktadır (s.9).

14 Vurgu bana ait.

15 Gülersoy burada muhtelemen Menderes'in 1956 yılında trafik sıkışlığına yaptığı demecine atıfta bulunmaktadır (Tekeli, 1994: 117).

16 Vurgu bana ait.

17 Türkçe gıda egemenliği ve agroekoloji külliyatı, kentlerdeki tarımsal faaliyetleri içeren bir yaklaşımla gelişmemiştir; daha çok kırsal alandaki tarıma yönelik bir perspektif olarak sunulmaktadır. Örneğin Agroekoloji ismiyle 2021 yılında yayınlanan derleme kitapta Umut Kocagöz "agroekoloji hareketinin esas olarak tarımsal üretimi fiilen gerçekleştiren topraksız emekçiler ile küçük çiftçileri temel alması gerektiğini", kentlerde ise gıda inisiyatifleri ve yoksullarla ilişkilendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Kentte tarım agroekoloji için görünmezdir (2021: 289).

Böylece tarım bazında kent-kır ikiliğini yeniden üreten bir perspektif yeniden üretilmektedir. Halbuki İngilizce yazında gıda yetiştirmeyi engelleyen şehir (food-disabling city) yaklaşımını eleştirerek agroekolojik kentleşmeyi geliştirmeye yönelik perspektifler vardır (güncel bir çalışma için bkz. Tornaghi ve Dehaene, 2021).

- 18 Kartal'da bir bostan sahibi, bostanlarını imara açarlarsa bugüne kadar başka bir şey yapmamış 70 yaşındaki kardeşlerinin öleceğini söylemişti. İsmail Paşa Bostanı moloza gömüldükten sonra borçlandırılan bostancısı, Recep Erarşlan (1973 doğumlu) vefat etti (Kafadar, 2020). Bu acılar ve bağlar ise kent yönetimi politikalarının bir parçası olarak görülmüyor.
- 19 Prof. Dr. Sevim Budak anneannesinin Sur içindeki evlerindeki bahçesinde hep sebze yetiştirdiğini anlattı (15 Aralık 2022, İstanbul).
- 20 1934 Üsküdar doğumlu H. Besim Çeçener Üsküdar Anıları kitabında evlerin arka bahçelerinde eğer büyükçeyse sebze yetiştirildiğini, "her evin mutlaka kümesi", hatta bazılarının keçileri bile olduğunu yazar (2008: 102). İmrahor (Üsküdar) bostanıyla ilgili yaptığım bir görüşmecim de 2000'lerde mahalle kentsel dönüşüme girinceye kadar, müstakil olan evlerin bahçelerinde özellikle yaz aylarında sebze yetiştirmenin yaygın olduğuna dikkat çekmişti (1 Mayıs 2021, Füsün ile Online görüşme).
- 21 1947 tarihinde İstanbul Üniversitesi coğrafya bölümü bitirme tezi olarak yayınlanan bir araştırmada da benzer bir ifade vardır (Tanoğlu).
- 22 İstanbul Üniversitesi antropoloji kürsüsü hocalarından Charles W.M.Hart da aynı bölgede saha çalışması yürütmüştür, ancak ev bahçelerinden sadece müşterek alan olarak söz etmiştir (1969: 52). Hart aynı zamanda bahçesi olmayanlara devletin ne tip bir konut yapmasını istersiniz sorusunu yöneltmiştir: bahçeli tek katlı diyenlerin göçmenlerde oranı %54,7'si, göçmen olmayanların ise %49,3'ü olumlu cevap vermiştir (s.253).
- 23 Heidi Wedel "gecekondu araştırmalarının göçmenlerin sosyo-ekonomik durumlarını araştırırken köylülerin ne ölçüde şehirli oldukları veya kentleri ne ölçüde köylüleştirirdikleri sorusu üzerine yoğunlaş"tığını belirtir. Ulf Hannerz Exploring the City kitabında benzer bir eğilimin 1950'lerden sonra yüzünü kente dönen antropoloji çalışmalarında da olduğunu belirtir.

- 24 Tulû Baytin yürütücülüğünde Çağlayan Gecekondu bölgesinde yapılan bir araştırmada “210 aile reislerinin” eski mesleklerini devam ettirip etmediklerine dikkat edilmiştir. Çalışmada “hayatlarını çiftçilikten veya çobanlıktan kazanan aile reislerinden” sadece bir tanesinin bahçe tarımı yapmakta olduğu aktarılmıştır (1964-65: 22).
- 25 Kolektif ekotarımı, farklı bağlamları ve yapıları soyutlayarak çoğulluğu gözardı etmeyen şemsiye bir kavramsallaştırma olarak öneriyorum (Bu kavramı tezim sırasında Prof. Dr. Yıldırım Şentürk’le geliştirdik). Bu tarzda toplulukların kurduğu bostanların adlandırmaları ve anılmaları çeşitlidir: bazen semtin (Moda, Kuzguncuk İlyada Bostanı), bazen süreci belirleyen toplumsal durumun (Gezi, Pandemi), bazen adanan kişinin (Berkin Elvan, Şenay ve Gülsuman), bazen kurucu ögenin (Fenerbahçe Parkı Topluluğu Bostanı), bazen de yapılaş biçimini öne çıkaracak şekilde (gerilla/aykırı bostanı, Tarlataban) yapılmaktadır.
- 26 Nedret Ebcim diğer dördünün -Esat’ın Bostanı, Mordo’nun Bostanı, Tahtalı Bostanı, Luka’nın Bostanı da kitabını yazdığı dönemde (2005) yaşamadığını belirtmektedir. Sadece Esat’ın Bostanı yazdığı dönemde sera olarak kullanılmaktadır (s.74). Gülsüm Cengiz ise İlya’nın bostanın yanı sıra Ahmet amcanın (Ölmez), Hüsnülerin ve Hasan amcanın bostanlarını anmaktadır (2018: 80-87).
- 27 Amy Mills iki Rum Ortodoks aileye ait olan bostan arazisinin sekiz hissesinden yedisinin bilinmeyen bir şekilde Vakıflar Genel Müdürlüğüne geçtiğini, son hisse sahibinin 1951’de öldüğünü, ama bu hissenin oğluna geçmediğini vurgulamaktadır. Ancak oğlunun (İlya’nın) 1984’te ölene kadar bostanı işletmeye devam ettiğini aktarmaktadır (2014: 161).
- 28 Mills, Haberal’ın kontratının bittiği 2002 yılına hazırlık için de “bostanda organik tarım yapmak ve bir eğitim merkezi kurmak için kooperatif” kurulduğunu aktarmaktadır (s.151).
- 29 Moda Gezi Bostanı, Kadıköy Dayanışma Ağı’nın çağrısıyla 14 Haziran 2020 tarihinde bostanlaştırılmıştır. Açılış çevik kuvvet eşliğinde gerçekleşmiştir (Saha notlarım).
- 30 Pervititch Haritalarında Moda Bostanın yeri içinde küçük bir tapınağı (temple) olan bir tarla olarak işaretlenmiştir (Kadıköy 15 Pafta). Kadıköylü 70 yaşlarındaki bir aile de çocukluğunda oranın bostan olarak kullanıldığını hatırladığını aktarmıştır (görüşme, Ağustos 2022).

- 31 Bu konuda çok sayıda haber var, ayrıntılı bir röportaj için bkz. Koca, 2014. 2016'da bostancıların barakaları yıkılmış ve Mart ekimini topladıktan sonra bostanları boşaltmaları istenmiştir.
- 32 Haberde toprak zeminde tutsak koyunları, horozları, tavukları... tel örgülerin arkasından besleyen çocukların görüntüleri de var. Spiker "hayli keyifli vakit geçirdiklerini" de vurguluyor (02:04-02:23).
- 33 John Berger dikkatimizi ne kadar yoğunlaştırırsak yoğunlaştırılım parmakların arkasında "önemsizleştirilmiş bir şeye bak"tığımızı belirtir (2017: 48) ve onların gündelik hayattan uzaklaştırılmasıyla bağlantılı olduğuna dikkat çeker (s.51).
- 34 İstanbul 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, İnanç Kıran'ın projenin bostan alanı içerip içermediğine dair verdiği soruya 31.10.2022 tarihinde içermediğini cevabını verdi (E-11367120-165.02.04-3085724 sayılı cevap). Ancak aynı tarihlerde yine Kıran'ın sorusuna İBB Altyapı Projeler Müdürlüğü 07.11.2022 tarihinde "atıl durumdaki bostanın disipline edilerek bostan alanı olarak düzenleneceği" şeklinde cevap vermiştir.
- 35 İBB Tarım Müdürü Kadıköy'deki 4. Gıda Şenliğinde halka dağıtılacağını paylaşırken itirazım üzerine konuşmasının bir yerinde "Bostan yapmayalım da ne yapalım? Siz söyleyin" dedi (16.11.2022). İBB'nin Altyapı Projeler Müdürlüğü'nün İnanç Kıran'a (07.11.2022) verdiği cevapta da vardır. "Atıl durumdaki bostan" "disipline" edileceği ve "bostan vasfı"nın korunduğu yazılıydı.
- 36 Bahar Aykan ve İpek Başyurt makalelerinde ekim tarihlemesinde bostancıların Rumi takvimi kullanmaları, tohumların devam ettirilmesiyle değiş tokuşu, kuyuları temizleme yöntemleri gibi bir çok ayrıntıya yer vermişler ve somut olmayan kültürel miras listesine dahil edilmesi gerektiğini savunmuşlardır (2019).
- 37 Kadıköy Belediyesi Peyzaj Mimarı Nil Uzunkaya bir videoda "Kadıköylülerin kendilerine yeni hobilerin kazandıracığı bir projedir." diye ifade etmiştir (Kadıköy Belediyesi, 2021).
- 38 Bilakis bunları çekilir kılarak yeniden üretmeye de yarayabilir. Örneğin Kadıköy Belediyesi Moda-Fenerbahçe (Hobi) Bostanları açılış duyurusunda

şöyle yazmıştı: “Kadıköylülerin şehir stresinden sıyrılıp (...)” Şehrin stresi yok olmaz, orada durur. Benzer bir sıyrılma ve uzaklaşma ifadesini Nil Uzunkaya da kullanmıştır (2021)

39 İBB Halk Bostanlarında her kişiye 16 m2 vermektedir. Kadıköy Belediyesi daha küçük sandıklar tahsis etmektedir. Moda, İmrahor ve Yedikule Bahçe’de aralarında yollar da vardı, dolayısıyla parselde ekilebilir alan oldukça azaltılmıştı. İBB Naki Bey, 16 m2’nin bir ailenin sebze ihtiyacına göre belirlendiğini belirtmişti (16.11.2022), ancak Karlıktepe Halk Bostanında bir kullanıcı yaz için kahvaltılık biber-domates-salatalık sağlamaktan öteye geçmediğini söyledi. Kışlık sebze olarak da belediye kendilerine kıvırcık ve karalahana fidesi verilmiş (Mahallede ise ağırlıklı olarak Erzincanlıların oturuyormuş, lahanayı çok tüketmiyorlarmış), kendisi roka, tere gibi tohumlar da ekmiş.

40 İBB Karlıktepe Halk Bostanındaki bir kullanıcı, ilk başlarda kapıyı içeri girdiklerinde açık bıraktıklarını, açık kapıdan girenlerin de kimi zaman başkalarının sebzelerini toplayıp çıktıklarını anlattı. Kapıyı açanlar da diğer parsellerdekilerini tanımadıkları için onları parseliyle ilgilenmeye gelenler olduklarını sanıyormuş. Bu yüzden bir önlem olarak her giren kapıyı arkasından kilitlemeye başlamış, böylece sadece anahtar, yani parseli olan girebilir durumda (26 Kasım 2022).

41 Silivri Belediyesinin 2019 yılında kurduğu Topraksız Tarım Tesisinden sonra (T.C Silivri Belediyesi, 2019), 2022 yılında da Eyüpsultan Belediyesi, İstanbul Kalkınma Ajansı ve Kadir Has Üniversitesi işbirliğiyle “Türkiye’nin Tarım 4.0 sürecine entegrasyonu sağlayacak politika ve uygulamaları geliştirebilmek” için “Tarım 4.0 Uygulama ve Araştırma Merkezini İstanbul’a kazandırdığını” ve bunun pilot uygulama olduğunu duyurdu (Eyüp Belediyesi Mayıs 2022). Eyüp Belediyesi akabinde çiftçilerin Tarım 4.0 uygulayıcılarına dönüştürülmesine yönelik eğitimler vermeye başladı.

42 Tarihsel olarak ise bir yüzyıl önce geliştirilen bitkiyi çevresiyle ilişkili biyolojik bir şey olarak değil; kimyasal bir sentez gibi düşünen (Özdoğan, 2023) minimum yasasına dayanmaktadır.

43 Örneğin Demirköy’de topraksız tarım yöntemlerini kullanan bir üretici, soğuk havalarda çevresinde bahçelerde 90 günde olgunlaşan kıvırcıkları maliyetleri arttırma pahasına kendisinin 50-55 güne indirebileceğini anlatmıştır (Aytürk Haber, 2022).

KAYNAKÇA

- A Haber (2021), “Yedikule Bahçe'nin Çiftçileri Çocuklar” (16.07) <https://www.youtube.com/watch?v=1CcXnCnq9MI>
- Ada, O. (2022) “Kır ve Kentin Ötesinde Tarım: Kemalist Türkiye’de Modern İstanbul Tahayyülü ve İnşası”, Adak, Sevgi/Lamprou, Alexandros (Der.), Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek (İstanbul: Tarih Vakfı): 249-286.
- Akdal, A. N. (2016), “Provisioning The Ottoman Capital/ İstanbul’s Market Garden between the seventeenth and Nineteenth Centuries” (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniv.)(Danış. C. Kırılı).
- Anadolu Agency (26 Ekim 2022), “Tarım 4.0 projesi ile çiftçiler ve girişimciler tarımda yenilikçi uygulamaları keşfediyor” <https://www.youtube.com/watch?v=xFBt5v1CkU0>.
- Anonim (1942), “Bostanda bir Cinayet” Şehir Haberleri, Vatan Gazetesi (2 Haziran): 2.
- Anonim (1955), “Kartal İntihap Heyeti Başkanlığından” Kartal Postası (28 Ekim): 2-3.
- Anonim (1955), “Kartal’da sebze teşvik Müsabakası” Kartal Postası (18 Şubat): 1-2.
- Aslan, Ş., Şen, B., Kurtuluş, H. (2014), Sözlü Tarih Görüşmeleriyle Kağıthane (İstanbul: Kağıthane Belediyesi).
- Atalık, G./Bölen, F./Ünügör, M./Aksoylu, Y./Özsoy, A./Dener, A./Köksüz, B. (1986), Field Studies in the Squatter Settlement of Istanbul (İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi).
- Aykan, B./Başyurt, İ. (2019), “Yeşil Alan’dan Geleneğe: Somut/Somut Olmayan Kültürel Miras Dikotomisi, Kültürel Peyzaj ve Yedikule Bostancılığını Dünya Mirası Olarak Korumak”, Planlama (Cilt: 29, Sayı.3): 271–287.
- Aytürk Haber (2022), “Trakya’nın En Büyük Topraksız Tarım Tesisi Silivri, Değirmenköy’de”, (8 Kasım) <https://www.ayturkhaber.com/haber/trakyanin-en-buyuk-topraksiz-tarim-tesisi-silivri-degirmenkoyde-19923>.

Bahçeci, D. (ed.) (2012), *Kent Bahçeleri Deneyimi* (İstanbul: Yeryüzü Derneği).

Baudry, S. (2011), "Les community gardens de New York City : de la désobéissance civile au développement durable » *Revue française d'études américaines* (129) : 73-86. <https://doi.org/10.3917/rfea.129.0073>.

Başaran, S. (1986), "New Settlement Areas: A Case Study" Atalık, Gündüz/Bölen, Fulin/Ünügür, Mete ve diğ., *Field Studies: In the Squatter Settlements of Istanbul* (İstanbul: Ebru Tanıtım):23-36.

Baytin, T./Aydoslu, G./Ayverdi, A./Berköz, S. (1964-1965), *Kendi Evini Yapana Yardım Metodu Çekirdek Konut, Bir Gecekondu Bölgesinde Analiz* (İstanbul: İTÜ Teknik Okulu Mimarlık Şubesi).

Berger, J. (2017), *Hayvanlara Niçin Bakarız* (İstanbul: Deli Dolu) (Çev. Cevat Çapan).

200

Benjamin, W. (2002), "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı", *Pasajlar* (İstanbul: YKY, 4. Baskı) (Çev. A. Cemal): 50-86.

Beyond Istanbul (2018), "Alper Can Kılıç Söyleşisi" [A. C. K. ile röportaj] *Beyond Istanbul* (Sayı: 3): 142-152.

BigPara Hürriyet (2005) "İstanbul'un Göbeğinde Kadınlarla Doğal Tarım" *BigPara Hürriyet*, (15.07.) https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/istanbul-un-gobeginde-kadinlarla-dogal-tarim_ID528172/

Bilgin A. (2010), "Osmanlı dönemi İstanbul bostanları (bir giriş denemesi)" *Yemek ve Kültür* (İstanbul: Çiya Yayınları) (Sayı: 20): 86-97.

Bilan, S. (2006), *Gecekonduyan Varoşa Kadının Değişen Statüsü Bayramtepe Örneği* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, (danş. K. Tuna).

Butler, J. (2005), *Kırılgan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü* (İstanbul: Metis Yay.) (Çev. Başak Ertür).

Cathelat, B. (2019), *Smart Cities, shaping the society of 2030*, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367762.locale=fr>.

- Çeçener, H. B. (2008), Üsküdar Anıları: Eski Üsküdar Yaşantısından Kısıtlar (İstanbul: Kaknüs).
- Descola, P. (2013), Doğa ve Kültürün Ötesinde (İstanbul: Bilgi Üniv. Yay.) (Çev. İsmail Yerguz).
- Cengiz, G. (2018), Boğaz'daki Mutlu Çocukluk, Kuzguncuk (İstanbul: Nail Kitapevi, 4. Baskı).
- Doğan, M.C. (1990), Türkiye'de Gecekondu Meselesi ve Ümraniye Mustafa Kemal Paşa Mahallesi'nde bir saha araştırması (Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı İstanbul Üniversitesi) (Danş. E. Öksüz).
- Durgun, B. (2019), "Cultural Politics of Urban Green Spaces: The Production and Reorganization of Istanbul's Park and Gardens" PhD diss. (George Mason University).
- Ebcim, N. (2005), Üç Dinin ve Ünlülerin Buluştuğu Semt: Kuzguncuk (İstanbul: İleri Yayınları).
- Efe, Mercan (2003), Kentsel tarım ve şehir planlamaya entegrasyonu (Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehircilik Anabilim Dalı) (Danş. Prof. Dr-Ing. Şenel Ergün).
- Egi, K. (1946-1947), "İstanbul paftasında ekili ve dikili arazinin tesbiti", İstanbul Üniversitesi (1946-1947 Bitirme Tezi).
- Erden, A. (1959), Kartal'ın Beşeri ve İktisadi Tetkiki (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (1958-1959 Bitirme Tezi).
- Ernwein, M./Salomon-Cavin, J. (2014), "Au-delà de l'agrarisation de la ville : l'agriculture peut-elle être un outil d'aménagement urbain ? Discussion à partir de l'exemple genevois", Géocarrefour (Cilt: 89, Sayı.1-2): 31-40. <https://doi.org/10.4000/geocarrefour.9380>.
- Foucault, M. (2013), Güvenlik, Toprak, Nüfus, Collège de France Dersleri 1977-78 (Çev. Ferhat Taylan) (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Genoud, A. (2018), "The Politics of Greening the City: The Case of the Bostan of Kuzguncuk, İstanbul", *Nature and Culture* (Cilt 13, Sayı. 1): 69–91.

Gülersoy, Ç. (1994), *Beşiktaş Daha Dün* (İstanbul: İstanbul Kitaplığı).

Fatih Belediyesi (2020), "Fatih'te Yedikule Bahçe açıldı" (6 Eylül) <https://www.fatih.bel.tr/tr/main/news/fatihte-yedikule-bahce-acildi/323>.

Fautras, A. (2016), "Les nouveaux bostan d'Istanbul : quelle pérennisation pour les jardins de la contestation ?", *European Journal of Turkish Studies* (Cilt : 23, Sayı.2): 1-21.

Felek, B. (1987), *Hayal Belde Üsküdar* (İstanbul: Felek Yay.).

Fıstık, F. (2021), "Kadıköy Bostanlarına Kavuştu", *Gazete Kadıköy* (18 Eylül) <https://www.gazetekadikoy.com.tr/cevre/kadiky-bostanlarina-kavustu>.

Fırat, D. (2021), "Bomonti'nin Çok Katmanlı Belleği", Kovanlıkaya, Ç. vd. (der.) *Bomonti: Kentsel Dönüşüm ve Mekânın Belleği* (İstanbul: İletişim Yay.).

Han, A./Shopov, A. (2015), "İstanbul, Beyoğlu, Kasımpaşa: Klâsik Dönem Osmanlı Mimarisinin bir Örneği Olarak Piyale Paşa Cami ve Bostanı", Ağustos.

Hannerz, U. (1980), *Exploring the City* (New York, Columbia University Press).

Hart, W.M.C. (1969), *Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi* (İstanbul: İTO Yay.).

Ingold, T. (2000), *The Perception of Environment* (London ve New York: Routledge).

İstanbul Kent Bostanları Çalışma Grubu (2021), *Tarım Yapan Kent İstanbul: Bugünden Yarına Müşterek Hayatlar* (İstanbul Kent Konseyi) <https://istanbulkentkonseyi.org.tr/wp-content/uploads/2021/10/Tarim-Yapan-Kent-Istanbul.pdf>.

İstanbul Özel Fransız Saint Joseph Lisesi (2021), "Veda ve Yeni Başlangıç/ Adieu et un nouveau départ" "Kadıköy 15 Pafta" Pervetitch Haritaları: Kadıköy, Üsküdar, Beşiktaş, Ortaköy, Beyoğlu, Şişli Bölgeleri (22 Eylül).

https://photos.google.com/share/AF1QipMwT4VYX6HbZrbb_-z0F_ycpdL3ahpQeiqD-dRzht-_rybABgy6iawSnrxm9ItE5g/photo/AF1QipOApVt7MTjoTRrk1VKB2MYjDbtpId_gXmXc9aE?key=NnhJUXlvX1V6RjY4eWNWR2NnY05zUzItV3FYZzJR

Kadıköy Belediyesi (2021), “Nedir Bu Kadıköy Bostanları?”, (6 Eylül) <https://www.youtube.com/watch?v=1Z70pyLZNlc>

Kafadar, M. S. (2020), “Bostancı Recep Amca’yı kaybettik; 2 milyon lira “bostan cezası” kaldı yadigâr!” T24 Bağımsız İnternet Gazetesi (6 Mayıs) <https://t24.com.tr/yazarlar/suna-kafadar/bostanci-recep-amca-yi-kaybettik-2-milyon-lira-bostan-cezasi-kaldi-yadigar,26521>.

Kafadar, M. S. (2019), “Environmental Imaginary of Istanbul in early twentieth century” (Yüksek Lisans Tezi, BOUN) (Danş. M. Ersoy).

Kaldjian, P. J. (2000), “Urban Food Security and Contemporary Istanbul: Gardens, bazaars and the countryside” (Doktora Tezi Arizona Üniversitesi) (Danş. M. E. Bonine).

Kaya Ç. (2005), “Urban agriculture in Istanbul, Turkey” Urban Agriculture Magazine RUAF Pays-Bas (Sayı.14): 41-42. UR <https://ruaf.org/assets/2019/12/Urban-Agriculture-Magazine-no.-14-Urban-Aquatic-Production.pdf>

Kaynar, H. (2012), Projesiz Modernleşme: Cumhuriyet İstanbul’undan Gündelik Fragmanlar (İstanbul: İstanbul Araştırmalar Enstitüsü).

Kıran, İ. (2019), “İstanbul Kara Surları Dünya Miras Alanındaki Tarihi Bostanların Kültürel Peyzaj Kapsamında Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi MSGSÜ) (Danş. S.D. Yücel Kap).

Kıray M. (1972), “Gecekondu Az gelişmiş ülkelerde hızla topraktan kopma ve kentle bütünleşememe”, SBF Dergisi (Cilt:27, Sayı.3): 561-573.

Koca, A. (2014), “Yedikule Bostanları Yaşatılabilir!” (18 Şubat) Yapı.com.tr http://www.yapi.com.tr/haberler/yedikule-bostanlari-yasatilabilir_116113.html?showAll=1.

Kocagöz, U. (2021), "Türkiye'de nasıl bir agroekoloji hareketine ihtiyacımız var", T. Özkaya/ M. Y. Yıldız/ F. Özden/ U. Kocagöz (Haz.) Agroekoloji: Başka bir Tarım Mümkün (İstanbul: Metis): 288-297.

Koder, J. (1995), "Fresh vegetables for the capital" Mango, Cyril / Dagron, Gilbert / Greatrex, Geoffrey (Der.) Constantinople and its hinterland (Aldershot: Ashgate): 49-56.

Kovanlıkaya, Ç./Fırat, D./Yıldız, E./Aslan, Ş./Özarslan, A. D. (2021), Bomonti: Kentsel Dönüşüm ve Mekânın Belleği (İstanbul: İletişim Yay.).
Kutup Architecture (t.y.), "Yedikule Kapı ile Belgrad Kapı Arası Kara Surları İç Koruma Alanı Rekreasyon Projesi" <http://kutupmimarlik.com/en/gallery/kule-meydani-yedikule-kapi-ile-belgrad-kapi-arasi-kara-surlari-ic-koruma-alani-mimari-muhendislik-ve-rekreasyon-alani-uygulama-projesi/>

Kümbetoğlu, B (1996), "Women in Squatter Settlements and their living space", (Yay. Haz E. Komut) Housing Question of the "Others" (Ankara: Mimarlar Odası Yay): 86-95.

McClintock, N. (2014), "Radical, reformist, and garden-variety neoliberal: Coming to terms with urban agriculture's contradictions" Local Environment (Cilt 19, Sayı.2): 147-171. <http://doi.org/10.1080/13549839.2012.752797>.

Milbourne, Paul (2020), "Everday (in) justices and ordinary environmentalism: Community Gardening in Disadvantaged urban neighborhood" Tornaghi, Chiara/Certomà, Chiara (Der.) Urban Gardening as Politics (Londra ve New York: Routledge): 12-31.

Mills, A. (2014), Hafızanın Sokakları: İstanbul'da Peyzaj, Hoşgörü ve Ulusal Kimlik (İstanbul: Koç Yay) (Çev. Cem Soydemir).

Ontasarım (2017), "Tarihi Yedikule Bostanları Rehabilitasyonu ve Tarım Parkı". <https://www.ontasarim.com.tr/tr/project/tarihi-yedikule-bostanlari-rehabilitasyonu-ve-tarim-parki-39.html>,

Özdoğan, K. (öngörülen yayın tarihi 2023) "Tarımın Kente Otoriter Dönüşü" Kafadar, Suna (Ed.) Beyond İstanbul (Sayı:14).

- Özdoğan, K./ Tatari, F./ Bilgin, A. (2021), “Giriş” Özdoğan, Kiraz/Tatari, Fatih/Bilgin, Ali (der.), İnsan, Hayvan ve Ötesi (İstanbul: Kolektif Kitap): 9-34.
- Özdoğan, K. H. (2016), “Kolektif Ekotarımların Deneyimleri Üzerinden Topluluklar”, Toplum ve Bilim (Sayı: 138/139): 179-188.
- Ricci, A. (2008), “İstanbul’da Manevi Kültürel Miras: Kara Surlarının Bizans Bahçeleri” 3. Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı (İstanbul: İBB): 66-67.
- Robert-Boeuf, C. (2019), “Les jardins familiaux franciliens entre urbanisation, végétalisation et agrarisation” *EchoGéo* 50:1-14.
- Robin, C. (2011), *La possibilité d’une agriculture: Les maraîchers des murailles à Istanbul*, (Yüksek Lisans Tezi, Paris-est Créteil. (Danş. Franck Dorso), <http://oui.hypotheses.org/2265>
- Ocak, H. (2020) “Bir değer yok ediliyor” *Cumhuriyet*, 27 Nisan <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bir-deger-yok-ediliyor-1735326>.
- Saint-Josephliler Derneği, <https://www.sjd.org.tr/post/vedaveyenibaslangic>.
- Sennett, R. (2012), *Beraber* (İstanbul: Ayrıntı) (Çev. İlkay Özkürallı).
- Sennett, R. (2013), *Zanaatkâr* (İstanbul: Ayrıntı, 2. Basım) (Çev. Melik Pekdemir)
- Sennett, R. (2006), *The Culture of the New Capitalism* (New Haven ve Londra: Yale Univ. Press).
- Shopov, A./Han, A. (2013), “Osmanlı İstanbul’unda Kent İçi Tarımsal Toprak Kullanımı ve Dönüşümleri: Yedikule Bostanları”, *Toplumsal Tarih Dergisi* (Sayı: 236): 34- 38.
- Shopov, A. (2021), “Irrigating and Weeding the Bostan in Sixteenth-Century Ottoman Turkish Literature” Oppermann, Serpil / Akıllı, Sinan (Der.) *Turkish Ecocriticism: From Neolithic to Contemporary Timescapes* (Lanham, Boulder, New York, London: Lexington Books): 69-86.

Shopov, A. (2022), "Chapter 11: When Istanbul was a City of Bostāns: Urban Agriculture and Agriculturists" Hamadeh, Shirine/ Kafescioğlu, Çiğdem (Der.), *A Companion to Early Modern Istanbul* (Leiden and Bostan: Brill): 279-306.

Tanoğlu, A. T. (1947), *Mesken ve Gecekondu*, (İÜ Coğrafya Bitirme Tezi).

Tan, D. (2022), *Home Gardens in Kuleli* (Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü Bitirme Tezi) (Danş. Kiraz Özdoğan).

T.C Silivri Belediyesi (2019), "TÜRAME'da Topraksız Tarım Uygulamaları Başladı", (18 Kasım) https://www.silivri.bel.tr/haber/turamda_topraksiz_tarim_uygulamalari_basladi/4562.

Tenik, L. (1949), *1/800.000 Ölçekli İstanbul paftasının E yarısında ekili ve dikili arazi* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Bitirme Tezi).

Tekeli, İ. (1994), *The Development of the Istanbul Metropol* (İstanbul: IULA-EMME).

Turan, E (2015), "Gardens of Resistance: Urban Agriculture in the Yedikule Market Gardens." (Yüksek Lisans Tezi, Bilgi University).

Tornaghi, C./Dehaene, M. (Ed.) (2021), *Resourcing an Agroecological Urbanism* (London ve New York: Routledge).

Torun, A. (2020), "Topraksız Tarımda Üretim ve Pazarlama" Dalgalı Fatih / Çelik, Sezgin (Ed.) *Beykoz Tarım Çalıştayı* (Beykoz Belediyesi. 3-4 Ocak): 117-142.

Tsing A. (2014), "More-than-Human Sociality: A Call for Critical Description" Hastrup, Kirsten (Der.) *Anthropology and Nature* (London and New York: Routledge): 27-42.

Türker, O. (2008), *Halkidone'dan Kadıköy'e* (İstanbul: Sel Yay.).

Türker, O. (2010), *Psomatia'dan Samatya'ya Bir Bizans Sementinin Hikayesi* (İstanbul: Sel Yay.).

Uyguntürk, G. (2022), “Yedikule’de Hasat Zamanı” Haber 7, (31.07), <https://www.youtube.com/watch?v=Zfl-2xKGGWY>.

Yardımcı, S. (2020), “Hepimiz Likeniz!” Erdoğan, Emine / Gündoğdu, Nehir (Der.), Türkiye’de Feminist Yöntem, (İstanbul: Metis): 93-111.

Yüksel, A. (2020), “Enkazda Hayatta Kalmak Adına Geri Gelen Metis: Bostan” Işıl, Özlem S./ Değirmenci, Selma (Der.), Yaşamı Örgütleyen Deneyimler (İstanbul: Notabene): 269-305.

Zadil E. (1947), “İstanbul’da Mesken Mes’eleleri ve Gecekondular” Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi (2): 65-87.

EĞİTİM BİLİM TOPLUM DERGİSİ
YAZI BİÇEMİ*

JOURNAL OF EDUCATION SCIENCE SOCIETY
FONT STYLE*

A)Yollamalar, Kaynakça ve Dipnotu

A)References, Bibliography and Footnotes

1.Metin içinde yapılacak yollamaİar ayrıç içinde (Yazar,kaynağın yayımlandığı yıl, sayfa numarası sırasıyla) gösterilecektir. Kaynakça da bu yollama sistemine göre düzenlenecektir. Aşağıda farklı nitelikte kaynakların metin içinde ve kaynakçadaki yazılış biçimleri gösterilmektedir:

1.The references which will be made in a text should be shown in parenthesis (The author, the year when the reference was published: page numbers, respectively). The bibliography should be organised according to this referencing system. The different forms of references from different resources in a text and bibliography are as follows:

208

a)Tek yazarlı kitaplar ve makaleler

a)Books and articles with a single author

Kaynakçada:Tilly, C. (2001), Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu (Ankara:İmge Yayınları,1. Baskı) (Çev.K.Emiroğlu).

In the bibliography:Tilly. C. (2001), Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu (Ankara: İmge Publications, 1st Edition) (Trans. K.Emiroğlu)

Metin içinde yollamada:... (Tilly,2001:120).

Reference in the text: ...(Tilly, 2001:120).

Kaynakçada:Robinson, William I. (2001), "Social Theory and Globalization: The rise of a transnational state" Theory and Society 30:157-200.

In the bibliography: Robinson, William I. (2001). "Social Theory and Globalization: The rise of a translational state" Theory and Society 30:157-200.

Metin içindeki yollamada: ...(Robinson, 2001:170).

Reference in the text: ...(Robinson, 2001:170).

b)İki yazarlı kitaplar ve makaleler

b)Books and articles with two authors

Kaynakçada:Hirst, Paul/Thomson,Grahame (2000), Küreselleşme Sorgulanıyor (Ankara:Doşt Kitabevi) (Çev.Ç.Erdem E.Yücel).

In the bibliography: Hirst, Paul/Thomson, Grahame (2000) Küreselleşme Sorgulanıyor (Ankara: Doşt Bookstore) (Trans.Ç.Erdem E. Yücel).

Metin içindeki yollamada:...(Hirst/Thomson, 2000:80).

Reference in the text: ...(Hirst/Thomson, 2000:80).

Kaynakçada: Robinson, William I./Harris, Jerry (2000), "Towards A Global Ruling Class? Globalization and the Transnational Capitalist Class", Science and Society (Cilt:64,Sayı.1) 11-54.

In the bibliography: Robinson, William I./Harris, Jerry (2000), "Towards A Global Ruling Class? Globalization and the Transnational Capitalist Class", Science and Society (Volume:64, Issue.1) 11-54.

209

Metin içindeki yollamada:...(Robinson/Harris,2000:40).

Reference in the text: ...(Robinson/Harris.2000:40).

c)İkiden çok yazarlı kitaplar ve makaleler

c)Books and articles with more than two authors

Kaynakçada:Heitmeyer,Wilhelm/Müller,Joachim/Schröder,Helmut (1997),Verlockender Fundamentalismus (Frankfurt:Suhrkamp Verlag).

In the bibliography: Heitmeyer, Wilhelm/Müller,Joachim/Schröder, Helmut (1997), Verlockender Fundamentalismus (Frankfurt: Suhrkamp Verlag).

Metin içindeki yollamada:...(Heitmeyer vd.,1997:171).

Reference in the text: ...(Heitmeyer et all.,1997:171).

d)Derleme yayınlarında yer alan makaleler

d)Articles in the collections

Kaynakçada: Boratav, Korkut (2000), "Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?" Tonak, E. Ahmet (Der.), Küreselleşme (Ankara:İmge Yay.):15- 25.

In the bibliography: Boratav, Korkut (2000), "Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?" Tonak, E. Ahmet (Col.) Küreselleşme (Ankara: İmge Publications.): 15-25.

Metin içindeki yollamada: ...(Boratav,2000:21).

Reference in the text: ...(Boratav, 2000:21).

e)Yazarsız yayınlar ya da diğer kaynaklar

e)Publications without authors or others

Kaynakçada: DİE (1996), İstatistik Göstergeler 1923-1995, (Ankara).
Metin içindeki yollamada: ...(DİE,1996:141).

In the bibliography: DİE (1996), İstatistik Göstergeler 1923-1995, (Ankara). In the text:...(DİE, 1996:141).

f)Bunların dışında adı uzun resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak referanslarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Yüksek Öğretim Kanunu (YÖK), Millî Eğitim Temel Kanunu (METK) gibi.

f)In case of references to publications with very long names or to the legislation within the text, abbreviations should be used. For example, Yüksek Öğretim Kanunu (YÖK), Milli Eğitim Temel Kanunu (METK), etc.

2)Yollamalar dışındaki açıklamalar için dipnotu kullanılmalıdır. Ancak, sayfa düzeninde yarattığı sorunlar dolayısıyla dipnotu olabildiğince az kullanılmalı ve yazının sonuna eklenmelidir.

2)For extra explanations other than references, footnotes should be used. However, due to the problems that footnotes create in the page order, they should be used as minimum as possible and should be added to the end of the text.

B)Yazının yazılacağı bilgisayar programları, Font ve Harf Büyüklükleri

B) Computer programmes to be used for writing the text, Font and Character Sizes

1) Yazı PC’de hazırlandıysa “Word for Windows”un değişik versiyonlarında (2.0-7.0), Apple Macintosh’ta hazırlandıysa Microsoft Word’un değişik versiyonlarında (4.0- 5.1) “save” edilmiş bir diskette ve aynı zamanda 3 nüsha A4 boyutunda bilgisayar çıktısı olarak verilmelidir.

1) If the text is written on a PC, it should be submitted with different versions of “Word for Windows” (2.0-7.0) or if prepared in Apple Macintosh, it should be submitted with different versions of Microsoft Word (4.0-5.1) as saved in a diskette and as 3 hardcopies in A4 size.

2) Yazının ana bölümlerinde 12 punto, dipnotu, özet kaynakça, tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünün ve Times New Roman karakterinin kullanılması gerekmektedir.

2) In the main part of the text, the font size should be 12. However, in the abstract, bibliography or in tables, the font size should be 10. The typesetting should be Times New Roman.

3) Yazıarda 800-1000 karakteri aşmayacak hem Türkçe hem İngilizce özet yer almalıdır.

3) There should be an abstract both in Turkish and English languages which will not exceed 800-1000 characters.

211

4) Orta başlık yazı alanının ortasında, yan başlık yazı alanının sol kenarında, girintisiz, kalın ve paragraf başlığı satırbaşından itibaren yazılır. Orta ve yan başlıklarda kelimelerin tamamı büyük harfle başlar, paragraf başlıklarında sadece ilk kelime büyük harfle başlar ve metin devamında gelir. Başlıklarda numaralandırma ve harflendirme yapılmamalıdır.

4) Mid-title should be written in the centre/middle of the writing space, side title should be written on the left side of the writing space, in unindented and bold, and the paragraph title should be indented. All of the words in mid and side titles should be written in capital, the first word should be started with capital letter in the paragraph titles and the text continues in this way. No numbers or letters should be used in the titles.

C) Yayımlanma Koşulları

C) Conditions of Being Published

1) Dergiye gönderilecek yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Eğitim Bilim Toplum

Dergisi yayımlanan yazıların bütün yayın haklarına sahiptir.

1)The articles to be sent to the journal should not be published in other journals or not be sent in order to be published. Journal of Education Science Society has all rights of publishing the articles published.

2)Bir yazının dergide yayımlanması Hakem Kurulu'nun konu alanı ile ilgili üyelerinden ya da Yayın Kurulu'nun yeniden belirleyeceği ilgili bilimcilerden en az üç hakeme yollanıp çoğunluğunun olumlu kararı ile yayınlanır.

2)The article is sent to at least three referees from the scientists determined by the relevant members of the editorial board of referees or the publishing board and the majority and the article is published in the Journal with the majority verdict.

3)Hakem Kurulu tarafından önerilen değişiklikler benimsenmezse, yazı yazar(lar)ı tarafından geri çekilebilir. Ayrıca, böyle durumlarda Yayın Kurulu yazıyı geri çekme ya da başka hakeme göndermek konusunda tam yetkilidir.

3)The article may be withdrawn by the author in case the changes recommended by the editorial board of referees are not adopted. Furthermore, the publishing board is fully authorized to withdraw the article or send it to another arbitrator.

4)Derginin hakemli bölümünde yer alacak makaleler hakem önerilerine uyularak düzeltilmek zorundadır. Düzeltme yapılmayan yazılar hakemli bölümden çekilmiş sayılır.

4)The articles to be published in the refereed part of the Journal should be corrected in compliance with the referee recommendations. The articles which are not corrected are considered to be withdrawn from the refereed part.

5) Hakemli yazılarda bilimsel anlatımın gerektirdiği öğelere ve ölçütlere uyulur. Bunun dışında kaldığı düşünülen yazılar hakemsiz bölümde (TARTIŞMA) değerlendirilir.

5)It is required to comply with the elements and criteria for the scientific expression. The articles which are considered to not meet this condition are evaluated in the non-refereed part (DEBATE).

6) TARTIŞMA yazıları

6)DEBATE articles

a-Yaklaşık 5 sayfayı geçemez,

a-It cannot exceed approximately 5 pages.

b-Yayın Kurulu'nun incelemesinden geçerek yayımlanır,

b-It is published after being reviewed by the Publishing Board.

c-Yazıda yer alan/alacak iddiaları açıklayan/destekleyen belgelerin bibliyografik kimlikleri Kaynakça'da ya da Dipnotlar bölümünde mutlaka belirtilir. Ya da belgenin aslı/fotokopisi konulur.

c-Bibliographic identities of the documents explaining/supporting the claims which are/are to be in the article should be definitely stated in the Bibliography or Endnotes or the original/photocopy of the document is submitted.

7)(1) ay içerisinde Yayın Kurulu ile herhangi bir şekilde iletişim kurmayan ve bu süre içerisinde Hakem Değerlendirme Raporu göndermeyen hakemlerin değerlendirmeleri dikkate alınmaz ve anılan yazı için yeni hakem belirlenir.

213

7)The evaluations of the referees, which do not make contact with the Publishing Board and not send Referee Evaluation Report within (1) month, are not taken into consideration. Thus, a new referee is determined for the mentioned article.

8)Düzeltilmesi için yazar(lar)ına gönderilen makaleler (1) ay içerisinde hakemlerin değerlendirmelerine uyularak düzeltilir ve EĞİTİM BİLİM TOPLUM DERGİSİ Yayın Kurulu'na ulaştırılır.

8)The articles which are sent to their authors for correction should be corrected according to the evaluations of the referees within (1) month and should be delivered to the Publishing Board of The JOURNAL OF EDUCATION SCIENCE SOCIETY.

9)Yazarlar ile yazının Hakem Kurulu arasındaki ilişki Yayın Kurulu tarafından sağlanır.

9)The correspondence between the authors and the editorial board of referees is ensured by the Publishing Board.

10)Yazılardaki tüm değişiklikler yazarları tarafından yapılır.

10)All of the changes in the articles should be made by their authors.

11)Hakem Kurulu'ndan geçen ve son biçimi verilen yazılar üzerinde değişiklikler yapılamaz. Her ne nedenle olursa olsun yazısını yayımlamaktan vazgeçen bir yazar, yazısını başvurudan sonra en çok 15 gün içerisinde yazısını geri çekebilir.

11)No change is made on the articles which are accepted and finalised by the Editorial Board of Referees. The author who waives to publish his article for any reason may withdraw his article within 15 days at maximum after the application.

12)Yazıların 7000 sözcüğü aşmaması önerilir.

12)It is recommended that the articles do not exceed 7000 words.

13)Yazının yayımlanması durumunda beş adet dergi yazar(lar)a gönderilir.

13)5 copies of the Journal will be sent to the author(s) in case the article is published.

* Web sayfamızda yayınlanmaktadır.

*It is published on our Website.

* Yayın Yönetim Yeri / Editorial Office

Cinnah Cad. Willy Brandt Sokak No: 13

06680 Çankaya / ANKARA

Tel : +90.312 439 01 14 (pbx)

Fax / Belgegeçer : +90.312 439 01 18

Web : <http://www.egitimbilimtoplum.com.tr>

E-mail : bilgi@egitimbilimtoplum.com.tr

Özerk
Üniversite
Özgür
Bilim
için

üç aylık hakemli dergi

**eğitim
bilim
toplum**

EĞİTİM SEN

82

İLETİŞİM ADRESİ :

Yayın Aralığı : 3 Aylık / Yayın Türü : Yaygın
Adres : Cinnah Cad. Willy Brandt Sk. No:13
Çankaya / ANKARA 06680

Tel : (0.312) 439 01 14
Fax : (0.312) 439 01 18
Url : www.egitimbilimtoplum.com.tr
e-posta : info@egitimbilimtoplum.com.tr
egitimbilimtoplum@egitimsen.org.tr